

Univerza v Mariboru

Fakulteta za varnostne vede

Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo

Gorazd Meško, Katja Eman in Benjamin Flander (uredniki)

Ljubljana, junij 2016

Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo

Uredniki:

Gorazd Meško, Katja Eman in Benjamin Flander

Recenzenta:

dr. Katja Filipčič in dr. Aleš Završnik

Lektorica:

Barbara Erjavec

Izdajatelj:

Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Ljubljana

Naklada:

300 izvodov

Prelom in tisk:

Tipografija, d.o.o.

Znanstvena monografija je nastala na osnovi projekta *Legitimnost in zakonitost policijske dejavnosti, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (J5-5548 A, 1. 8. 2013–31. 7. 2016).

Avtorske pravice:

© *Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Ljubljana*

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

351.74/.76:343.2.01

OBLAST, legitimnost in družbeno nadzorstvo / Gorazd Meško, Katja Eman in Benjamin Flander (uredniki). - Ljubljana : Fakulteta za varnostne vede, 2016

ISBN 978-961-6821-54-4

I. Meško, Gorazd

284823808

KAZALO

RECENZIJI

<i>Dr. Katja Filipčič</i>	5
<i>Dr. Aleš Završnik</i>	9

UVODNIK

<i>Gorazd Meško, Benjamin Flander in Katja Eman</i>	13
---	----

LEGALNOST IN LEGITIMNOST

<i>Bojan Tičar</i>	21
--------------------------	----

DRŽAVA, REPRESIJA IN LEGITIMNOST

<i>Zoran Kanduč</i>	41
---------------------------	----

LEGITIMNOST KAZENSKEGA PRAVOSODJA V DRŽAVAH SREDNJE IN VZHODNE EVROPE – PRIMERJALNA ANALIZA

<i>Aleš Bučar Ručman in Benjamin Flander</i>	81
--	----

ZAZNAVANJE LEGITIMNOSTI POLICIJSKE DEJAVNOSTI V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI – ŠTUDIJA MED ŠTUDENTI PRAVA

<i>Gorazd Meško in Katja Eman</i>	123
---	-----

JAVNO MNENJE O INSTITUCIJAH PLURALNE POLICIJSKE DEJAVNOSTI V SLOVENIJI

<i>Andrej Sotlar, Maja Modic in Branko Lobnikar</i>	159
---	-----

SAMOZAZNAVA LEGITIMNOSTI POLICISTOV, UPORABA SILE IN PROORGANIZACIJSKO VEDENJE V SLOVENIJI

<i>Justice Tankebe in Gorazd Meško</i>	189
--	-----

ODLOČANJE O SANKCIJAH, LEGITIMNOST IN JAVNO MNENJE	
<i>Mojca M. Plesničar in Julian V. Roberts</i>	213
LEGITIMNOST IN IZVRŠEVANJE KAZNI ZAPORA – PREGLED ŠTUDIJ	
<i>Rok Hacin in Gorazd Meško</i>	243
LEGITIMNOST IN SAMOZAZNAVA LEGITIMNOSTI LOVSKIH IN RIBIŠKIH ČUVAJEV	
<i>Katja Eman, Srečko F. Kroppe in Miroslav Žaberl</i>	267
O AVTORJIH	291

Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo – G. Meško et al. 2016

Izr. prof. dr. Katja Filipčič

Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani

Znanstvena monografija *Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo* predstavlja prvi celovit in poglobljen prikaz različnih vidikov legitimnosti kazenskega pravosodja v slovenskem prostoru. Ponuja teoretična izhodišča za razmislek, kaj je legitimnost, v javnosti tolikokrat uporabljen in zlorabljen pojem. Ponudi nam veliko opredelitev, vse pa se bolj ali manj tesno povezujejo s pojmi pravičnost (postopkovna, distributivna), upravičenost, zaupanje, spoštovanje zakonov, zadovoljstvo ... Kljub številnim in raznolikim opredelitvam pa obstoji soglasje med raziskovalci, da jo je najustrezneje meriti in proučevati skozi percepcijo javnosti. Temu temeljnemu pristopu sledi tudi monografija. Ponuja bogato bero tujih študij odnosa javnosti do kazenskega pravosodja in naniza ugotovitve domačih raziskav. In bralec ugotovi, da jih je bilo tudi pri nas opravljenih že presenetljivo veliko, strokovni javnosti pa so bile predstavljene razdrobljeno v posamičnih člankih, zbornikih, predavanjih. Pomen monografije je zato tudi v tem, da ne le zbere domače raziskave legitimnosti na enem mestu, ampak jih sooča med seboj in s tujimi študijami.

V obsežni in nadrobni analizi sprememb kazenskega pravosodja v nekdanjih socialističnih državah avtorji prikažejo, kako se v njih odraža družbeno-ekonomska tranzicija ob koncu osemdesetih let. Prvotni namen reform sistemov kazenskega pravosodja je bil izgraditi kazensko pravosodje na novih temeljih; na ideji svobode, demokracije in človekovih pravic. Za to obdobje je tudi značilno, da so na oblikovanje kriminalitetne politike vplivali strokovnjaki. Zaradi naraščanja kriminalitete pa postane kriminaliteta deležna prekomerne pozornosti medijev, ki jo pogosto opredeljujejo kot največjo nevarnost za demokratične družbe. Vse to povzroči porast strahu pred kriminaliteto in politiki (ob ignoriranju strokovnjakov) sprejemajo javnosti všečno populistično politiko »law and order« kot sinonim za ostrejšje

kaznovanje in krepitev formalnega nadzorstva. Ta pristop, prepleten z idejami neoliberalizma, lahko pojmuje kot uspešen izvozni artikel zahodnih držav. Tako, kot so tranzicijske države nekritično prevzemale od zahodnih »demokracij« politični in ekonomski model, so prevzele tudi kriminalitetno politiko. Avtorji ugotavljajo, da je skupni imenovalac sprememb v vseh evropskih državah kriza legitimnosti kazenskopravnega sistema, ki se kaže v visoko izmerjenem nezaupanju ljudi v pravni sistem. Iz tega zaključijo, da se je v tranzicijskih državah nelegitimno kazensko pravosodje preobrazilo »v demokratični model kazenskega pravosodja, ki ga pesti kriza legitimnosti«.

Rdeča nit monografije je na različne načine prikazati, ponazoriti, dokazati oz. domisliti to krizo. Največ pozornosti posveča ugotavljanju legitimnosti policije, kar je razumljivo, saj je policija najbolj izstopajoči in dejavni element kazenskopravnega sistema. Za uspešno delovanje policije ne zadošča le njeno zakonito (legitimno) delovanje, ampak predvsem ustrezna stopnja legitimnosti. Ker je razvoj policije in policijske dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi determiniran s političnim sistemom države, so avtorji domnevali, da v posamezni državi pride do pozitivne korelacije med stopnjo legitimnosti političnega sistema (v tranzicijskih državah sicer značilno nizko) in zaupanjem javnosti v policijo. Zaupanje v policijo pa so avtorji najprej preverjali v posebni skupini, to je med študenti prava v sedmih državah Srednje in Vzhodne Evrope. Ta skupina je posebna zato, ker bodo njeni pripadniki v prihodnjih letih oblikovali kriminalitetno politiko in zasedali najvplivnejše pozicije v družbi. Rezultati so pokazali negativen odnos anketirancev do policije, kljub temu pa je večina študentov pripravljena podpreti policijo in sodelovati z njo. Raziskovalci zaključujejo, da je to najverjetneje posledica njihovega občutka dolžnosti ubogati avtoriteto (policijo).

Prikazane so številne meritve zaupanja v policijo v evropskih državah. Še bolj kot kvantitativni podatki pa so zanimiva razmišljanja o dejavnikih, ki vplivajo na zaupanje ljudi v policijo. Avtorji jih izpostavijo več, največkrat prepričanje, da bo policija obravnavala prebivalce pošteno in pravično. Bralec pa nikakor ne sme prezreti pomena socialnih transferjev; zaupanje v policijo je višje v tistih državah, ki skrbijo za dobrobit državljanov preko neposrednih socialnih transferjev.

Vzhodnoevropske države schengenskega območja pa so gospodarsko manj uspešne, poleg tega morajo relativno visok delež svojega proračuna nameniti delovanju policije in carine. Zato ostane manj sredstev za socialne transferje, kar posledično vpliva na nižjo stopnjo zaupanja javnosti v delovanje policije. Še ena posledica uvoženega neoliberalizma torej.

Legitimnost policije je v monografiji prikazana še z enega zornega kota, z vidika samozaznave legitimnosti samih policistov; prepričanje in zaupanje policistov v lastno legitimnost pomembno vplivata na njihovo opravljanje dela in vzpostavljanja legitimnosti med državljani. Rezultati slovenske raziskave kažejo, da na večjo samozaznavo legitimnosti policistov vplivajo njihove zaznave postopkovne pravičnosti nadrejenih, dobri medosebni odnosi s sodelavci in zaznana legitimnost pri javnosti. Rezultati torej nakazujejo kar nekaj povratnih zank med legitimnostjo in samozaznano legitimnostjo.

Monografija proučuje tudi legitimnost odločanja o sankcijah, ki je v sicer velikem opusu raziskav legitimnosti kazenskopravnega sistema močno zapostavljeno. Tako bralec ne bo našel analiz številnih študij in kvantitativnih podatkov, medtem ko jih je v delu o raziskovanju legitimnosti policije v izobilju. Deležen pa bo veliko iztočnic za razmislek, zakaj v številnih državah javnost meni, da njihovemu sistemu odločanja o sankcijah primanjkuje legitimnosti in kako bi bilo mogoče tovrstne predstave javnosti izboljšati. Posebej je izpostavljeno, da javnost ne pozna delovanja sodišč pri odločanju o sankcijah, saj gre za zapleten sistem. Plesničarjeva in Roberts izhajata iz jasne domneve, da je malo verjetno, da bodo ljudje zaupali v ustanovo ali ureditev, ki je ne poznajo ali deluje na njim nerazumljiv način. Zato predlagata večjo vključitev javnosti v odločanje o sankcijah, kar bi lahko povečalo percepcijo legitimnosti tega segmenta delovanja kazenskega pravosodja. Kot primer navajata porotno odločanje o sankcijah. Vendar ne bi to privedlo do sojenja ulice? Avtorja tudi sama opozarjata, da »javno mnenje res ni ustrezen vodnik, ki bi mu sledili pri ustvarjanju kaznovalne prakse«.

In še o legitimnosti zaporov in to ne v očeh javnosti, ampak v očeh zapornikov. Iz študij izhaja, da je zaznavanje paznikov kot legitimnih nosilcev moči v očeh zapornikov dejavnik, ki vpliva na spoštovanje

zaporskih pravil, medosebni odnosi med pazniki in zaporniki so boljši, pogoji dela za paznike so ugodnejši. Ali se z izgubljanjem rehabilitacijske usmeritve v slovenskih zaporih zmanjšuje tudi njihova legitimnost? Imata tudi prenapolnjenost zaporov in pomanjkanje zaporskega osebja takšen učinek? Zaradi pomanjkanja raziskav v monografiji ne najdemo dokončnih odgovorov, zaznamo pa raziskovalni nemir avtorjev in prepričana sem, da bomo v kratkem brali rezultate novih študij in dobili tudi empirično preverjene odgovore.

Monografija predstavlja prvo celovito razpravo o legitimnosti kazenskega pravosodja pri nas, nastalo v soavtorstvu številnih priznanih pravnikov, filozofov in kriminologov. Bralca seznanja z obsežnim opusom študij (tujimi in domačimi), empiričnimi podatki, in kar je še pomembneje, vznemiri ga in spodbudi k razmisleku o tem, v kakšni družbi živimo, kakšni oblasti se podrejamo in komu zaupamo.

Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo – G. Meško et al. 2016

*Izr. prof. dr. Aleš Završnik
Inštitut za kriminologijo pri
Pravni fakulteti v Ljubljani*

Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo odgovarja na temeljno vprašanje študij legitimnosti: zakaj nekateri ljudje upoštevajo pravna pravila in drugi ne? Študije legitimnosti na to vprašanje odgovarjajo: zaradi legitimnosti nosilcev oblasti. Ta osrednji označevalec je zelo podoben drugim pojmom, kot so legalnost, moralnost, postopkovna pravičnost, zaupanje, a vendar pomembno drugačen, kar knjiga uvodoma razčleni in legitimnost umesti v sfero morale. Legitimnost je ne lev odnosu do drugih pojmov pogosto težko razlikovati – v knjigi avtorji pogosto zamenljivo uporabljajo pojma zaupanje in legitimnost – temveč je tudi pomensko zelo nasičen pojem. Avtorji študij legitimnosti so ga razčlenili na številne vidike, ki so tudi obravnavani v knjigi: normativna in empirična legitimnost, materialna, postopkovna in distributivna legitimnost itn. Da bi se štel nosilec oblasti za legitimnega, morajo biti izpolnjeni številni pogoji, o katerih obstajajo številne taksonomije, primeroma so to: 1) zakonitost oziroma dojetanje zakonitosti delovanja oblasti, 2) skupne vrednote ali vsaj pretežno ujemanje vrednot med oblastnimi organi in naslovniki pravnih norm in 3) privolitev naslovnikov v – s strani oblasti – imponirano vedenje. Knjiga osnovno vprašanje študij legitimnosti aplicira na številne agente formalnega družbenega nadzorstva (na primer policijo, kazenska sodišča, pravosodne policiste, lovske čuvaje) in odgovarja na vprašanja: od kod legitimnost izvira (dejavniki legitimnosti) in kako sama legitimnost nadalje vpliva na vedenje in učinkovanje (v knjigi izbranih) oblastnih institucij.

Legitimnost obstaja v »očeh« različnih opazovalcev in knjiga analizira legitimnost z več gledišč: z vidika javnosti, ki motri oblastne institucije in zaznava njene postopke kot legitimne ali ne, in s strani nosilcev družbenega nadzora, ki imajo različne stopnje samozaznave lastnega delovanja kot legitimnega. V skladu s pluralnostjo nosilcev formalnega

družbenega nadzorstva in pluralnostjo policijske dejavnosti knjiga obravnava dejavnike legitimnosti več akterjev: od policije kot najbolj vidne in izpostavljene organizacije do občinskih redarjev, zaporskega osebja, sodišč in tistih, s katerimi je večina prebivalstva manj v stiku, kot so ribiški in lovski čuvaji. Skupno vsem tem agentom formalnega družbenega nadzora je, da jih ljudje upoštevajo bolj, če so njihova dejanja dojeta kot legitimna. To pomeni, da se prostovoljno in hote podrejajo ukazom, da je normativna integracija v družbi večja in navsezadnje tudi učinkovitost teh organov boljša: enak učinek je dosežen z manj resursi in manj (pri)sile.

Na legitimnost vplivajo številni dejavniki, ki jih empirične študije, predstavljene v knjigi, identificirajo in kvantificirajo z detajlnim statističnim aparatom (na primer faktorski analizami zgoščevanja spremenljivk in regresijskimi analizami in modeli): dobri odnosi med sodelavci, pošteni odnosi nadrejenih do podrejenih v oblastnih institucijah, organizacijska klima, vpliv profesionalne subkulture ali obstoj stanovske solidarnosti, vlaganje v socialno državo itn., ki vplivajo na legitimnost v knjigi izbranih nosilcev oblasti.

Legitimnost je, sporoča knjiga, rezultanta številnih dejavnikov bodisi neposredno institucionalnih, tj. tistih, na katere lahko oblastne institucije vplivajo (na primer postopkovna pravičnost in zakonitost policijskega dela ali poštenost vodenja oblastnih institucij) bodisi posrednih oziroma družbenih, na katere obravnavne institucije nimajo vpliva (na primer zaupanje v soljudi v posamični družbi). Knjiga ne ostaja le pri dejavnikih legitimnosti, pokaže tudi, zakaj in kako je legitimnost pomembna: od tega, da je sodelovanje naslovnikov pravnih norm bolj konformno, do tega, da so konkretni postopki, ki jih vodijo akterji formalnega družbenega nadzorstva drugačni spričo različnih stopenj dojemanja lastne legitimnosti. Na primer, odgovor na vprašanje, ali bo policist v konkretnem primeru uporabil silo ali pa se bo odločil za ustni opomin, je odvisen od njegove (samo)zaznave legitimnosti – večje kot bo dojemanje legitimnosti lastnega početja bolj verjetno bo uporabil milejši ukrep. Ta legitimnostna samorefleksija je povratno odvisna od omenjenih dejavnikov (v tem primeru odnosov s kolegi policisti, poštenega in korektnega vedenja policijskih vodij, delitve skupne »moralne podstati« s prebivalstvom itn.), s čimer knjiga očrta *spiralo (ne) legitimnosti*, v katero so ujete posamične družbe.

Knjiga v tem oziru naredi nekaj evropskega kartiranja: zaznavanje legitimnosti policije in kazenskega pravosodja v državah Vzhodne in Srednje Evrope je manjše kot pri zahodnoevropskih narodih. Razlogi za to niso povezani le s preteklimi izkušnjami »nelegitimnega komunističnega kazenskega pravosodja«, kot bi lahko prehitro sklepali. Gre za krizo legitimnosti tukaj in zdaj – sam »demokratski model je v krizi legitimnosti«, sporočajo avtorji. Ne sedimenti preteklosti, temveč učinki sodobnih politik: kjer je socialna država šibka, pokaže knjiga, tako kot v državah Srednje in Vzhodne Evrope, je tudi legitimnost kazenskega pravosodja in zaupanje v policijo manjše. Umeščanje v evropski prostor napravi knjiga tudi s predlogi po vseevropskih kaznovalnih smernicah, ki bi kaznovanje naredilo bolj predvidljivo – v skladu s spoznanjem, da poznavanje odločevalskega procesa krepi legitimnost odločevalcev (na primer posamezniki, ki so že imeli neposredni stik s kazenskim pravosodjem, ga bolj verjetno dojemajo kot legitimnega kot posamezniki, ki so o njem seznanjeni le preko medijev). Ne nazadnje se kriza legitimnosti kazenskega pravosodja razrašča po vsej Evropi. Razvoj kaznovalne države v Evropi je posledica neoliberalne ekonomske politike, pojasnjujejo avtorji. Izvotljene institucije zahodnih držav so posledica »kapitalske ugrabitve« držav in »kupovanja časa«, da se ne bi nič spremenilo. Kriza legitimnosti je odraz nesposobnosti držav zagotavljati vsem enake pogoje za »človeka vredno življenje«. Čudež je, lahko preberemo v knjigi, da ljudje tolerirajo in celo dejavno kreativno reproducirajo družbeni sistem, ki je krivičen, nemoralen, nasilen in destruktiven.

Knjiga je formalno razdeljena na devet poglavij, ki jih napisalo 15 avtorjev, od tega dva tuja avtorja v soavtorstvu z domačimi poznavalci legitimnosti. Pet poglavij je prirejenih po knjigi *Trust and Legitimacy in Criminal Justice: European Perspectives* (G. Meško (ur.) in J. Tankebe (ur.), Springer, 2015). Odlika knjige je osredotočenost na slovenski prostor, saj analizira legitimnost v številnih slovenskih institucijah ob tem, da vzame v ozir domača in tuja teoretična spoznanja o legitimnosti. Knjiga povratno pogloblja študije legitimnosti, saj je pričakovati, da bodo empirične analize legitimnosti, izvedene med slovenskimi nosilci oblasti, služile za krepitev renesanse evropskih in svetovnih študij legitimnosti, ki jo je leta 1990 sprožil Taylor s pionirskim delom *Zakaj ljudje spoštujejo zakone?*.

O oblasti, legitimnosti in družbenem nadzorstvu

Gorazd Meško, Benjamin Flander in Katja Eman
Uredniki

Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo so med seboj močno povezani, zato je že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja Tom R. Tyler (1990) objavil delo z naslovom *Why people obey the law?* (Zakaj ljudje spoštujejo zakone?). Njegovo delo je spodbudilo številne empirične teste legitimnosti nosilcev oblasti, predvsem policije in kazenskega pravosodja. Njegova študija je pokazala, da ljudje bolj spoštujejo zakone, če verjamejo v legitimnost oblasti in izvajalcev zakonov kot pa v zastraševalno vlogo kazenskih sankcij. Tyler je s svojimi deli spodbudil tudi raziskovanje zaupanja in legitimnosti kazenskega pravosodja v Evropi. Pomembnejša dela, ki so sledila njegovemu pionirskemu preverjanju dejavnikov legitimnosti v Združenih državah Amerike, so nastala v okviru evropskih projektov EURO-JUSTIS (<http://www.eurojustis.eu>) in FIDUCIA (<http://www.fiduciaproject.eu>), iz katerih smo, poleg Tylerjevega dela, črpali ideje za empirično preverjanje dejavnikov legitimnosti policije, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij v Sloveniji.

Z raziskovanjem legitimnosti policijske dejavnosti in kazenskega pravosodja smo se raziskovalci Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru začeli intenzivneje ukvarjati v sredini prejšnjega desetletja (Meško in Klemenčič, 2007), čemur je sledila študija o postopkovni pravičnosti in legitimnosti v slovenskih zaporih (Reisig in Meško, 2009) in zaznavanju legitimnosti pri mladih ljudeh v Sloveniji (Reisig, Tankebe in Meško, 2012). Na mednarodnih kriminoloških konferencah smo se seznanjali s trendi na področju preučevanja legitimnosti formalnih družbenih nadzorovalcev in opravili nekaj preliminarne raziskovalne dela, preden smo kandidirali za nacionalni raziskovalni projekt. Po odobritvi projekta z naslovom *Legitimnost in zakonitost policijske dejavnosti, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij*, ki ga je financirala Javna

agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (J5-5548 A, 1. 8. 2013–31. 7. 2016), smo nadaljevali z delom in poskušali nadgraditi ali dopolniti vsebine projektov EURO-JUSTIS in FIDUCIA, v katera slovenski raziskovalci niso bili dejavno vključeni, a so nas sodelavci teh projektov seznanjali z dosežki svojega raziskovanja. Odlika našega temeljnega raziskovalnega projekta je v tem, da smo se ukvarjali s tematiko legitimnosti v mladi demokraciji in da smo raziskavo razširili na osem srednje- in vzhodnoevropskih držav. V prvi fazi projekta smo v Sloveniji testirali modele »zahodnega« pojmovanja legitimnosti (Reisig, Tankebe in Meško, 2014), kar je terjalo veliko intelektualnega navora. Z namenom čim bolj učinkovitega raziskovanja legitimnosti dela policije smo opravili pregled razvoja policijske dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi (Meško, Fields, Sotlar in Lobnikar, 2013; Meško, Sotlar in Lobnikar, 2014). Poleg številnih publikacij o policijski dejavnosti, predvsem o policijskem delu v skupnosti (Jere, Meško in Sotlar, 2013; Nalla, Modic in Meško, 2014; Meško in Eman, 2015; Nalla, Meško in Modic, 2016) in pluralizaciji policijske dejavnosti (Meško, Sotlar in Lobnikar, 2014), integriteti v policiji (Meško, Lobnikar, Jere in Sotlar, 2013; Lobnikar in Meško, 2015; Čuvan in Meško, 2015; Lobnikar, Prislan, Čuvan, in Meško, 2016), kazenskem pravosodju in kaznovalni politiki (Flander in Meško, 2016) ter samozaznavi legitimnosti na področju izvrševanja kazenskih sankcij (Meško, Tičar, Hacin in Hojs, 2016), smo pri založbi Springer v angleškem jeziku objavili študijo o zaupanju in legitimnosti v kazenskem pravosodju v Evropi (Meško in Tankebe, 2015). Prispevki v knjigi *Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo* so večinoma nadgradnja izbranih prispevkov omenjenega dela, pri čemer poglavja pričujoče knjige odlikuje posodobitev vsebin in podatkov ter ponekod popolnoma nove perspektive, ki v prejšnji publikaciji še niso bile predstavljene ali podrobneje razdelane. Knjiga *Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo* vsebuje razprave avtorjev poglavij o slovenskih, srednje- in vzhodnoevropskih dimenzijah pomembnosti zaupanja in legitimnosti na področju družbenega nadzorovanja ter zapletenosti razmerij med oblastjo, družbenim nadzorstvom in javnim mnenjem o delu institucij formalnega družbenega nadzorstva ter njihovih predstavnikov. V nadaljevanju predstavljamo kratke najave posameznih poglavij.

Bojan Tičar v uvodnem poglavju predstavi etimološki pogled na pojma legitimnost in legalnost. Zanima ga izvor in razvoj teh dveh kategorij in spreminjanje njunega pomena skozi zgodovino. Čeprav se pojma v veliki meri prekrivata, med njima obstajajo pomembne kakovostne razlike. Tičar se osredotoča predvsem na pomen in razumevanje legitimnosti in legalnosti državne oblasti in formalnega družbenega nadzorstva. Zaveda se, da se njegova opredelitev legitimnosti in z njo povezanih pojmov opira na bolj ali manj splošno sprejete in uveljavljene definicije, ki jih je skovala konvencionalna teorija na področju družbenih in pravnih znanosti, in da univerzalnost teh definicij izpuhi, če se nanje ozremo metapozitivistično. *Zoran Kanduč* legitimnost obravnava v kontekstu (post)moderne kapitalistične države in ekonomije. Pozornost po eni strani usmerja na (ne)legitimnost normativne strukture in praktičnega delovanja kazenskopravnega sistema, po drugi strani pa tudi na širši nabor političnih in ekonomskih mehanizmov prisile, ki, kot navaja avtor, reproducirajo kapitalistične in druge razredne formacije meščanske družbe. Zaradi razprostranjenosti »normaliziranega« strukturnega nasilja v sodobni družbi je po njegovem mnenju z gledišča legitimnosti oboje problematično. Kritičen pogled na (ne)legitimnost družbeno-ekonomskega reda in njegovega kazenskopravnega sistema se v tretjem poglavju pričujoče knjige zoži in skoncentrira na sisteme kazenskega pravosodja v državah srednje in vzhodno evropskega prostora. *Aleš Bučar Ručman* in *Benjamin Flander* ugotavljata, da se je v drugi polovici ali najkasneje proti koncu devetdesetih let kriminalitetna in kaznovalna politika v veliki večini nekdanjih komunističnih držav zaradi različnih vzrokov obrnila k zaostrovanju kaznovanja, krčenju procesnih jamstev in pravic v kazenskem postopku, širitvi represivnih pooblastil in mehanizmov družbene kontrole ter bolj ali manj ekscesnemu zapiranju. S tranzicijo v državah Srednje in Vzhodne Evrope se je po oceni avtorjev zgodila preobrazba nelegitimnega komunističnega modela kazenskega pravosodja v demokratičen model kazenskega pravosodja, ki ga pesti permanentna kriza legitimnosti.

Jedro pričujoče knjige je namenjeno empiričnemu raziskovanju legitimnosti. *Gorazd Meško* in *Katja Eman* predstavljata ugotovitve mednarodne raziskave o zaznavanju legitimnosti policijske dejavnosti med študenti prava v sedmih državah Srednje in Vzhodne Evrope.

Njuna raziskava je – podobno kot predhodne študije v Zahodni Evropi in ZDA – pokazala, da so avtoriteta in moralna kredibilnost policije, učinkovitost in postopkovna pravičnost pri izvajanju pooblastil ter zaupanje v policijo faktorji, ki pomembno vplivajo na zaznavo legitimnosti. Med preučevanimi državami sicer obstajajo določene razlike, na splošno pa rezultati kažejo nizko stopnjo zaupanja študentov prava v policijo. Policija bi si morala po mnenju avtorjev, ne glede na različne smeri razvoja in vpeljavo različnih reform policijske dejavnosti, v vseh preučevanih državah prizadevati za izboljšanje svoje avtoritete, učinkovitosti, postopkovne pravičnosti in moralne kredibilnosti. *Andrej Sotlar, Maja Modic* in *Branko Lobnikar* analizirajo naravo in stopnjo zaupanja javnosti v institucije pluralne policijske dejavnosti v »tranzicijskih« državah Srednje in Vzhodne Evrope, s posebnim poudarkom na Sloveniji. Pri tem ugotavljajo, da se v preučevani regiji organi oblasti na splošno in konkretno policija premalo zavedajo, da njihova uspešnost ni odvisna samo od izvrševanja njihovih pristojnosti in pooblastil, temveč tudi od sprejemanja, podpore in zaupanja uporabnikov njihovih storitev. Avtorji opozarjajo na pomembne razlike, ki obstajajo pri izražanju javnega zaupanja in zaznavi legitimnosti policije na eni ter zasebnih varnostnikov in občinskih redarjih na drugi strani. *Justice Tankebe* in *Gorazd Meško* raziskujeta samozaznavo legitimnosti slovenskih policistov. Njuna študija je prva tovrstna raziskava v Sloveniji. Raziskavo sta avtorja izvedla na vzorcu 529 policistov in policistk iz osmih regionalnih policijskih uprav v Sloveniji. Njuna študija je pokazala, da na večjo samozaznavo legitimnosti policistov vplivajo njihove zaznave postopkovne pravičnosti nadrejenih, dobri medosebni odnosi s sodelavci in javno mnenje. Avtorja sta ugotovila, da je samozaznava legitimnosti dejavnik, ki vpliva na manj pogosto uporabo sile oziroma prisilnih sredstev.

V poglavju, ki sta ga prispevala *Rok Hacin* in *Gorazd Meško*, je pozornost preusmerjena k empiričnemu raziskovanju legitimnosti organov kazenskega pravosodja. Avtorja ugotavljata, da se v slovenskem prostoru med številnimi raziskavami zaporskega okolja le redke osredotočeno ukvarjajo s problemom legitimnosti. Tiste, ki so bile narejene, so pokazale, da se rezultati raziskav sicer deloma prekrivajo z rezultati študij v tujini, da pa med obojimi obstajajo tudi razhajanja.

Dejstvo, da kljub zaostrovanju kaznovalne politike slovenski zapori ostajajo usmerjeni v rehabilitacijo obsojencev, se odraža v zaznavi večje legitimnosti ravnanja zaporskega osebja pri obsojencih. Preučevanju empirične legitimnosti kazenskega pravosodja je namenjeno tudi poglavje *Mojce Plesničar* in *Juliana Roberts*. Avtorja se posvečata stališčem javnosti do odločanja o sankcijah in pri tem analizirata razloge, zaradi katerih javnost pogosto meni, da odločanju o sankcijah v njihovem sistemu kazenskega pravosodja primanjkuje legitimnosti. Legitimen model odločanja o sankcijah mora po njunem mnenju temeljiti na trdni načelni podlagi ter jasni in transparentni ureditvi sankcij, ki bo kot taka dojeta tudi s strani javnosti. O sistemu sankcij in njihovem izrekanju je treba po njunem mnenju javnost razumljivo in sproti obveščati, saj še tako načelna ureditev odločanja o sankcijah sama na sebi ne zagotavlja empirične legitimnosti.

Zadnje poglavje pričujoče knjige se nanaša na področje formalnega družbenega nadzorstva, ki je že samo po sebi redko deležno pozornosti raziskovalcev, še toliko bolj pa to velja za raziskave legitimnosti na tem področju. *Katja Eman*, *Srečko Kropc* in *Miroslav Žaberl* so raziskali specifične vidike legitimnosti in samozaznave legitimnosti lovskih in ribiških čuvajev. Njihova študija se osredotoča na zaupanje lovskih in ribiških čuvajev do policije in vodstev njihovih stanovskih družin. Rezultati študije teh dveh vidikov legitimnosti se pri obeh skupinah bistveno ne razlikujejo. Na zaupanje čuvajev v policijo vpliva prepričanje o večji ali manjši učinkovitosti in pravičnosti izvajanja pooblastil in ujemanje moralnih vrednot čuvajev z vrednotami policistov. Sprejemanje enakih moralnih norm je (poleg stopnje izobrazbe) pomemben dejavnik zaupanja tudi v razmerju čuvajev do članov vodstev stanovskih družin.

Knjiga *Oblast, legitimnost in družbeno nadzorstvo* se osredotoča na vprašanja legitimnosti policijske dejavnosti in kazenskega pravosodja. Uredniki in tem bolj avtorji poglavij smo se med »oranjem ledine« na področju empiričnega in, v manjši meri, teoretskega preučevanja legitimnosti spopadli s številnimi ovirami. Najzahtevnejši del je bila terminologija. Določenih izrazov in besednih zvez, ki se pri preučevanju legitimnosti policijske dejavnosti in kazenskega pravosodja pojavljajo v referenčnih

tujih (zlasti angleški in ameriški) virih, slovenski jezik ne pozna. Po tej plati je bilo naše avtorsko in uredniško delo bržčas tudi dokaj tvegano početje. Opogumlja nas prepričanje, da je pričujoči zbornik drobec v mozaiku preučevanja legitimnosti kazenskega pravosodja in da smo z njim odprli vprašanja (tudi terminološka!), ki bodo slovenske raziskovalce spodbudila k novim raziskavam.

Za sodelovanje v projektu *Legitimnost in zakonitost policijske dejavnosti, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij* se za strokovno pomoč in spodbude zahvaljujemo Tomu R. Tylerju z Yale University, ZDA, Anthonyju Bottomsu z University of Cambridge, VB, Julianu Robertsu z University of Oxford, VB, Michaelu Reisigu z Arizona State University, ZDA, Susanne Karstedt z Griffith University, Avstralija in številnim raziskovalcem iz Srednje in Vzhodne Evrope, predvsem pa Irmi Kovčo z Univerze v Zagrebu, Elmedinu Muratbegoviću z Univerze v Sarajevu, Djordjetu Ignjatoviću in Želimirju Kešetoviću z Univerze v Beogradu, Oliverju Bačanoviću z Univerze v Ohridu, Andri-Roxani Trandafir z Univerze v Bukarešti, Janini Czapski z Jagelonske univerze na Poljskem in Glebu Bogushu z Moskovske univerze Lomonosov, ki so nam pomagali pri zbiranju podatkov, in piscem prispevkov, ki smo jih objavili v tematski številki revije *Varstvoslovje* 2014/4 o zaupanju in legitimnosti v Srednji in Vzhodni Evropi.

Posebna zahvala gre Maheshu Nalli z Michigan State University, ZDA, s katerim smo izvedli bilateralni projekt o legitimnosti policijske dejavnosti v Sloveniji in ZDA (2014–2015) ter Glebu Bogushu in Vjačeslavu Seliverstovu z Moskovske državne univerze Lomonosov, ki sta bila naša partnerja v bilateralnem projektu o legitimnosti izvrševanja policijske dejavnosti (2013) in kazenskih sankcij (2014–2015). Ne nazadnje se zahvaljujemo tudi Djordjetu Ignjatoviću s sodelavci s Pravne fakultete v Beogradu, ki so sodelovali v bilateralnem projektu o legitimnosti kazenskega pravosodja v Sloveniji in Srbiji (2015).

Za prispevke se zahvaljujemo vsem avtorjem poglavij, zahvaljujemo se tudi sodelavcem, ki so nam pomagali pri urejanju publikacije, predvsem pa Roku Hacinu za tehnični pregled besedil in lektorici Barbari Erjavec

za razreševanje jezikovnih vozlov in pomembno izboljšanje besedil. Ne nazadnje gre velika zahvala tudi recenzentoma, ki sta kritično pregledala vsa besedila in pomagala, da so prispevki še boljši. Zahvaljujemo se tudi Agenciji Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost, saj brez njihove podpore ne bi mogli opraviti tako obsežnega raziskovalnega dela in napisati prispevkov v tej knjigi ter drugih mednarodnih in domačih publikacijah.

Literatura

- Čuvan, B. in Meško, G. (2015). Samozaznava legitimnosti policistk in policistov v Sloveniji. *Varstvoslovje*, 17(3), 318–337.
- Flander B. in Meško, G. (2016). Penal and prison policy on the “sunny side of the Alps”: the swan song of Slovenian exceptionalism. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 27 str. doi: 10.1007/s10610-015-9299-1.
- Jere, M., Meško, G. in Sotlar, A. (2013). Slovenia. V M. Nalla in G. R. Newman (ur.), *Community policing in indigenous communities* (str. 327–338). Boca Raton; London; New York: CRC Press.
- Lobnikar, B. in Meško, G. (2015). Police integrity in Slovenia. V S. Kutnjak Ivković in M. R. Haberfeld (ur.), *Measuring police integrity across the world: studies from established democracies and countries in transition* (str. 183–211). New York: Springer.
- Lobnikar, B., Prisljan, K., Čuvan, B. in Meško, G. (2016). The code of silence and female police officers in Slovenia: gender differences in willingness to report police misconduct. *Policing*, 39(2). doi: 10.1108/PIJPSM-10-2015-0118.
- Meško, G. in Eman, K. (2015). Legitimacy of policing in Central and Eastern Europe: Results from cross-national law student survey. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 231–260). Cham [etc.]: Springer.
- Meško, G. in Klemenčič, G. (2007). Rebuilding legitimacy and police professionalism in an emerging democracy: The Slovenian experience. V T. Tyler (ur.), *Legitimacy and criminal justice – International perspectives* (str. 84–114). New York: Russell Sage Foundation.

- Meško, G. in Tankebe, J. (ur.) (2015). *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives*. Cham [etc.]: Springer.
- Meško, G., Fields, C., Lobnikar, B. in Sotlar, A. (ur.) (2013). *Handbook on policing in Central and Eastern Europe*. New York: Springer.
- Meško, G., Lobnikar, B., Jere M. in Sotlar, A. (2013). Recent developments of policing in Slovenia. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (263–286). New York: Springer.
- Meško, G., Sotlar, A. in Lobnikar, B. (2014). Policing in Central and Eastern Europe. V M. D. Reisig in R. Kane (ur.), *The Oxford handbook of police and policing* (str. 606–622). Oxford: Oxford University Press.
- Meško, G., Tičar, B., Hacin, R. in Hojs, V. (2016). Samozaznava legitimnosti pravosodnih policistov – povezave z osebnimi in organizacijskimi dejavniki v zaporskem okolju v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 67(1), 61–79.
- Nalla, M., Meško, G. in Modic, M. (2016). Assessing police-community relationships: is there a gap in perceptions between police officers and residents? *Policing & society*, 20 str. doi: 10.1080/10439463.2016.1147564.
- Nalla, M., Modic, M. in Meško, G. (2014). Community policing reforms and organizational changes: An assessment of officers' perceptions of community-police relations in Slovenia. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(4), 272–286.
- Reisig, M. D. in Meško, G. (2009). Procedural justice, legitimacy, and prisoner misconduct. *Psychology, Crime & Law*, 15(1), 41–59.
- Reisig, M. D., Tankebe, J. in Meško, G. (2012). Procedural justice, police legitimacy, and public cooperation with the police among young Slovene adults. *Varstvoslovje*, 14(2), 147–164.
- Reisig, M. D., Tankebe, J. in Meško, G. (2014). Compliance with the law in Slovenia: the role of procedural justice and police legitimacy. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 20(2), 259–276.
- Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. New Haven: Yale University Press.

Legalnost in legitimnost

Bojan Tičar

Povzetek

Legalnost pomeni, da je v pravnem redu demokratične države državnim organom dovoljeno le tisto, kar ji je s pravnimi pravili dovoljeno, vsem ostalim subjektom pa je dovoljeno vse, kar jim ni izrecno prepovedano. Legalnost je pojem, ki se odraža v pravnih pravilih, opredeljenimi z načeli ustavnosti, zakonitosti, vladavine prava, pravne države in sorazmernosti posegov države v pravno sfero podrejenih subjektov. Legitimnost v razmerju do legalnosti lahko razumemo tudi kot moralno upravičenje oblasti. Sodobna oblast je moralno upravičena, torej legitimna, če je odraz volje ljudstva; volja ljudstva, ki je nosilec oblasti, pa se v sodobnih državah praviloma izraža in izvaja posredno, preko organov zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti, neposredno pa z volitvami in referendummi.

Legitimnost je širša kategorija od legalnosti, ki je predvsem načelo pravnega reda. V demokratični državi mora biti pravo legitimno in legalno. Predpisi bi morali predstavljati minimalni moralni kodeks. Sodobna legitimnost zajema moralnost in pravičnost pravil ureditve družbenih razmerij, opravičljivost oblastnih posegov v pravno sfero posameznika pa tudi normativno učinkovitost pravnega reda, h kateremu sodi.

Legitimnost na področju varstvoslovja izhaja iz razumevanja Tylerja (1990), ki pravi, da igra zaznavanje legitimnosti ključno vlogo pri spoštovanju zakonov. Legitimne zakone bodo ljudje spoštovali, medtem ko nelegitimnih ne bodo. Prav tako v dojetje legitimnosti sodi razmišljanje Bennetta-Capersa (2008), ki temelji na stališču, da uporaba manj doslednega izvajanja zakonov (policijske sile) in več policijskega dela v skupnosti lahko zmanjša stopnjo kriminalitete v celotni družbi. Pozitiven prispevek pričujočega poglavja je več ali manj v »leksikonografski« uporabnosti družboslovno razčiščenih pojmov in ne v *preambiciozni* misli, da smo odkrili nekaj novega.

I Izhodišče

Thema probandi naslovnega poglavja je dejstvo, da pojem legitimnosti v sodobnih varstvoslovnih študijah ni enoznačno razumljen. Na področju varstvoslovja se tako v strokovnih kot tudi v znanstvenih delih pojavljajo pojmi moralnost, pravičnost, legitimnost in legalnost. Ti pojmi so pogosto opredeljitveni elementi raziskovalnih nalog, disertacij, primerjav in drugih raziskav. Vendar velikokrat niso razloženi in se uporabljajo kot nekaj splošno znanega. Zato se včasih pojem legitimnosti enači s pojmom morale ali pravičnosti in se pogosto meša s pojmom legalnosti.

Pogosto se izkaže, da se navedene kategorije uporabljajo kot sinonimi, čeprav to v resnici niso. Pogosto predstavljajo kakovostno različne pojme. Lahko so nadpomenke ali podpomenke, lahko pa izražajo povsem različno vsebino. To izkazuje potrebo po pojmovni kategorizaciji, ker bodo z enakim razumevanjem pojmov raziskovalni rezultati bolj pregledni in splošno razumljivi tako za raziskovalce kot tudi za uporabnike.

Namen pričujočega poglavja je v pojmovni kategorizaciji z raziskovalnimi metodami zgodovinske analize, jezikovne razlage, deskriptivne analize, namenske (teleološke) razlage in kvalitativne sinteze. Sodobno preučevanje legitimnosti z vidika varnostnih ved je tudi proučevanje te kategorije kot normativnega pojava. Ta mora biti obogaten z empiričnimi elementi, da ne bi postal neskladen z realnostjo. Ali kot pravi Schliesky (2004: 729): »*Konkretna vsebina pojma je namreč odvisna od razumevanja veljavnih pravil časa, v katerem pišemo.*«

Na začetku poglavja bomo najprej z zgodovinsko metodo opredelili moralo v razmerju do legitimnosti. Razlaga izhaja iz zgodovine civilizacij. Durant (1954: 1) pravi, da je zapisana človeška zgodovina stara najmanj šest tisoč let. Skoraj polovico tega časa je bilo postavljeno središče zgodovinskega dogajanja na Bližnji vzhod. Civilizacija predstavlja družbeni oziroma socialni red, ki lahko zagotovi kulturni razvoj. Za njen nastanek je bilo potrebnih pet konstitutivnih elementov (Durant, 1954: 116): »*politična organizacija, ekonomska podstat, normativni red, znanost in umetnost*«.

Civilizacija se je pojavila takrat, ko je prenehal kaos in je bila ljudem zagotovljena minimalna varnost. Ljudi prvih civilizacij so povezovala najprej nezapisana religiozna in moralna družbena pravila, kasneje pa so jih začeli zapisovati, uvedli vnaprej zapisane sankcije za njihovo kršitev in nastalo je pravo (Kaufmann, 1994).

2 Legitimnost in morala

Morala je eden od prvobitnih normativnih sistemov. Morala označuje obliko človekovega odnosa do sveta, drugih ljudi in do sebe. Je normativni sistem, ki se kaže v ocenjevanju dejanj na dobre in slabe. Tisto, kar je dobro, je moralno pravilno, in tisto, kar je slabo, je moralno nepravilno. Beseda morala v slovenščini etimološko izhaja iz latinščine, iz pojma *mores maiorum*, kar pomeni običaji prednikov.

Morala je predpostavka legitimnosti. Legitimnost ni samo moralna kategorija, temveč pojav, ki odraža tudi pravičnosti in je pogoj za formalno normativnost oziroma legalnost. Vsekakor morala narekuje, da mora biti tisto, kar je legitimno, tudi moralno. Biti mora skladno z uveljavljenimi najvišjimi vrednotami v vsakem časovnem obdobju, v katerem velja. Po sodobnem razumevanju je legitimnost pojem, ki vsebuje glavne moralne vrednote.

Sodobna legitimnost pomeni – poleg spoštovanja morale in pravičnosti – tudi sprejemanje in spoštovanje državnih ustanov ter spoštovanje oblasti s strani državljanov. Legitimnost je pogosto pojmovana tudi kot pozitivno javno mnenje o političnih institucijah in vladajočem sloju. Sodobna legitimnost je ne nazadnje kriterij varovanja in spoštovanja človekovih pravic ter temeljnih svoboščin (Perenič, 2010).

Za zgodovinsko razlago razmerja med moralo in legitimnostjo bomo uporabili razmišljanje oxfordskega profesorja nemškega porekla Petra Steina (2005), ki pravi: »... ko razmišljamo o zapuščini klasične antike, najprej pomislimo na grško umetnost, grško dramo in grško filozofijo. Ko pa se vprašamo, kaj dolgujemo antičnemu Rimu, nam pridejo na misel rimske ceste in rimsko pravo...« (Stein, 2005: 1) In prav rimsko pravo, kot ga je kodificiral vzhodnorimski cesar Justinijan v 6. stoletju (Kranjc, 2008), je naše zgodovinsko izhodišče za sodobno pojmovno razumevanje morale.

Morala je objektivni normativni red, hkrati pa subjektivno odraža osebne lastnosti posameznika. Uravnotežen skupek teh lastnosti predstavlja poštenega in moralnega človeka. Poštenost sama po sebi je najvišja moralna vrлина (iz latinske besede *virtus*), ki jo sestavljajo subjektivne moralne lastnosti idealnega, objektiviziranega ter resničnega človeka (Stojčević in Romac, 1984). Morala bistveno opredeljuje posameznikovo in tudi skupinsko ravnanje (Perenič, 2010).

Zgodovinsko morala izvira iz nenapisanih običajev moralnih mož. Nastajali so v daljših časovnih obdobjih rabe. Na začetku civilizacij so to bile navade in običaji patiarhalne družbe. Morala je predstavljala generični pojem spoštovanja tradicionalnih vrednot, ki so bile najprej *fides*, *pietas*, *religio*, *disciplina*, *gravitas* ter *constantia*. Vsako posebej pojasnjujemo in predstavljamo v nadaljevanju.

V duhu kategorizacije naslovnih pojmov tega poglavja enciklopedično preglejmo zgodovinski pomen antičnih moralnih vrednot, ki še danes vplivajo na oblikovanje sodobnih normativnih sistemov (Adkins in Adkins, 2000).

Vrednota *fides* je imela več različnih pomenov, vsi pa so bili povezani z vero, resnico, poštenostjo in zaupanjem. Skupaj s pridevnikom dober pojem *fides* pomeni dobro vero – *bona fide*. V zasebnih odnosih Rimljanov je bila dobra vera še posebej pomembna, saj so se pogodbeno pravna razmerja dnevno sklepala ustnovdobriveri in poštenju med pogodbenimi strankami. Če je bila dobra vera zlorabljena, je to pomenilo, da lahko dobroverna stranka računa na pravno zaščito in pomoč rimske države. Poleg navedenega *Fides* predstavlja tudi ime rimske boginje, zaščitnice dobre vere. Na rimskih kovancih je upodobljena s simboličnim stiskom rok, kar predstavlja dobro vero in poštenje.

Vrednota *pietas* ima sodobno različico v besedi pieteta. Danes največkrat pomeni spoštovanje predvsem umrlih. Le-ta se je izvorno odražala v spoštljivem odnosu Rimljanov do njihovih bogov, domovine in starejših. V besedi *pietas* je utelešen občutek moralne dolžnosti spoštovanja temeljnih verskih, družinskih in državnih vrednot. Pojem uteleša občutek dolžnosti, ne zgolj golega udejstvovanja v verskih, družinskih in državnih obredih. *Pietas* zahteva vzdrževanje rednih spoštljivih odnosov z vero, družino in državo. Stopnja javnega izražanja

pietete posameznika pa je bila odvisna od družbenega položaja, ki ga je le-ta dosegel. Tako se je na primer od najvišjih državnikov pričakovalo, da ne bodo samo častili bogov, ampak bodo tudi gradili in posvečevali nova svetišča.

Vrednota *religio* je predstavljala odnos med živimi in bogovi. *Religio* v antičnem času izhaja iz latinskega glagola *religare*, ki pomeni zvezati. V rimskem pomenu *religio* predstavlja vez med bogovi in smrtniki. Od Rimljanov se je pričakovalo, da se bodo zavedali te vezi in da bodo bogove častili skozi verske obrede. Le tako bodo lahko zagotavljali mir bogov – *pax deorum* in se izognili božjemu gnevu. Rimljani so dojemali *religio* kot nujen del vsakodnevnega življenja. Razlog takšnemu pojmovanju je predvsem v pričakovanju nagrad od bogov. Rimljani so udejanjali *religio* predvsem skozi verske kulte. V tem oziru je kult pomenil pravilno izvedbo verskih obredov, posvečenih določenemu božanstvu.

Vrednota *disciplina* je bila povezana z izobraževanjem, vojaškim usposabljanjem in nadzorom nad lastnim ravnanjem. Glede na vojaško naravo antične rimske družbe je *disciplina* pomenila tudi dosledno spoštovanje vojaških ukazov in pravil. *Disciplina* je bila tudi rimska boginja. Ta je predvsem v kasnejšem obdobju rimskega imperija prikazovala razmerje med cesarjem in njegovo vlogo do rimskih legij.

Vrednote *gravitas* ne gre pomešati s sodobno besedo gravitacija (težnost). Rimska moralna vrednota *gravitas* je pomenila predvsem pogum in samoobvladovanje. V tem duhu Rimljani niso smeli kazati niti čustev niti bolečine.

Medtem ko je bila vrednota *gravitas* pojmovana kot samoobvladovanje, je vrednota *constantia* pomenila strpnost. Strpnost kot nasprotje zaletavosti in neučakanosti je nadalje zagotavljala Rimljanom, da so lahko prenesli tudi poraz.

Zgodovinski pomen morale predstavlja subjektivno razumevanje v času, ko se uporablja. Sodobni pomen morale je treba zmeraj postaviti v kulturno in časovno okolje družbe, v kateri se uporablja. V sodobni družbi antične vrednote nimajo iste veljave kot v svojem zgodovinskem času, pa vendar vplivajo na sodobno razumevanje vrednot.

Sodobno moralo poleg uveljavljenih zgodovinskih vrednot dobre vere in poštenja sestavljajo sodobne vrednote, kot so enakost spolov, ras, nediskriminacija ljudi, spoštovanje človekovih pravic, enake možnosti za vse ipd. Sem sodi lahko na primer tudi pozitivna diskriminacija *deprivilegiranih* družbenih skupin (Flander, 2012).

3 Legitimitnost in pravičnost

Podobno, kot je morala predpostavka legitimitnosti, je to tudi pravičnost. Angleško jo običajno pojmujejo pod pojmom *justice*. Ta predstavlja kategorijo pravičnosti, ki jo bomo obravnavali v nadaljevanju.

Glede na predmet varstvoslovnih študij opozorimo na podobno zvencev angleški pojem, tj. *criminal justice* (*policijska dejavnost in kazensko pravosodje oz. formalno družbeno nadzorstvo*). Le-ta ne predstavlja pojmovne kategorije pravičnosti, ki jo obravnavamo, temveč pomeni sistem državnih (predvsem vladnih) institucij, ki so zadolžene za vzpostavitev in vzdrževanje družbenega nadzora (policija), preganjanja in omejevanja kriminalitete (policija), izvrševanja kazenskih sankcij (zapori) in usmerjene rehabilitacije obsojenih (Walker, 1992).

Legitimitnost je še širši pojem od pravičnosti, saj zajema tudi moralno opravičljivost in normativno učinkovitost. Z drugimi besedami, legitimitnost lahko razumemo tudi kot osrednji koncept v teoriji postopkovne pravičnosti in jo lahko opišemo kot večdimenzionalni pojav, ki sestoji iz različnih pravil, primernih prepričanj, ustreznih ukrepov itd. (Meško in Eman, 2015). Pravičnost splošno predstavlja stanje družbenih razmerij med družbenimi subjekti, med katerimi vlada pošteno in nepristransko ravnotežje interesov. Pravičnost je zmeraj *per se* vezana na normativni sistem.

Latinski pojem *norma* pomeni pravilo. Normativni sistem je sistem pravil. Poleg prava, ki predstavlja normativni sistem državno sankcioniranih pravil, hkrati obstajajo v družbi tudi drugi normativni sistemi. Sem sodijo morala, družinska pravila, pravilaverskih skupnosti, pravila najrazličnejših organizacij ter organiziranih družbenih skupin.

Pravičnost ni enoznačna splošna kategorija. Za njeno konkretno opredelitev potrebujemo pridevnik normativnega reda, ki mu pripada. Pravičnost je lahko: *pravna pravičnost, moralna pravičnost, božja ali cerkvena pravičnost, družinska pravičnost, medpartnerska pravičnost* ipd. Vedno je odvisna od narave pravil, ki jih odraža. Današnje razumevanje pravičnosti je odvisno od kulturnega okolja družbe, v kateri se pravičnost preučuje. Pravičnost je odvisna od zgodovine, mitologije in religije preučevanih družbenih skupin. Vsakokratna kultura in vsakokratna morala ustvarjata vrednote, ki vplivajo na pojmovanje pravičnosti.

Kljub temu pa je mogoče najti skupne lastnosti pravičnosti nasploh. Tako pravičnost vedno odraža neko razmerje med subjekti. Objekt razmerja pravičnosti je izmenjava pravic in obveznosti med subjekti glede na normativni sistem, ki le-te regulira. Pri katerikoli pravičnosti velja vodilo, da mora biti ravnotežje interesov subjektov izraženo tako pri razdeljevanju že pridobljenih dobrin kot pri odprtih možnostih za pridobivanje novih. Na pravičnost se pogosto gleda kot na trajni napor, da se vse počne v skladu s pravili in glede na normativni red, ki ga ta pravila sestavljajo.

3.1 Pravna pravičnost

Načelo pravne pravičnosti uokvirja pravni red, ki je normativni okvir delovanja sodobne družbe. Predstavlja izhodišče za razdelitev pravnih pravic in obveznosti. Dejanska razdelitev izraža razmerja družbene moči posameznih subjektov ter stanje družbene neenakosti.

Pravna pravičnost je časovno in krajevno opredeljeno načelo vsakokratne pravne ureditve. Pravna pravičnost je opredeljena z moralnimi vrednotami tistega časa, v katerem se uporablja. Pravičnost včeraj ne pomeni istega kot pravičnost danes. Glede na prihodnje vrednote bo tudi zelo verjetno pravna pravičnost v prihodnje drugačna od današnje. Pa vendar nekatere vrednote presegajo potek časa. Takšna vrednota je poštenost, ki smo jo opredelili v prejšnji točki. Ta bo vedno sestavni del katerekoli pravne pravičnosti. Pravo mora biti pošteno in pravično, sicer ni legitimno.

Načelo pravne pravičnosti so prvotno oblikovali klasični rimski pravniki, kot sta bila Cicero (*Marcus Tullius Cicero, 106–43 pr. Kr.*) in Ulpijan (*Gnaeus Domitius Annianus Ulpianus; 170–223*). Slednjemu pripisujejo definicijo pravne pravičnosti, ki se glasi (Stojčević in Romac, 1984: 194): »*Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere – iuris praecepta sunt*«. To se prevaja kot: živeti pošteno, drugemu ne škoditi in vsakomur priznati to, kar mu pripada, kar so osnovne zapovedi prava (Frier, 1982; Hassl, 2008; Kranjc, 2008; Stojčević in Romac, 1984). To pravzaprav velja še danes. Pravna pravičnost izhaja iz moralne pravičnosti in poštenosti. Njeno bistvo je v poštenem in pravno dopustnem ravnanju, načelni prepovedi zlorabe pravic, prepovedi namernega škodovanja drugim in v pravični razdelitvi dobrin.

Sodobna pravna pravičnost je vrhovno pravno načelo demokratičnega pravnega reda. Načelo pravičnosti v pravnem redu pomeni, da morajo vsa pravna pravila veljati za vse subjekte splošno in enako (Murko, 1938). Splošnost in enakost sta sestavna dela sodobne normativne pravičnosti. Posledično to pomeni, da smov demokratičnem pravnem redu pred predpisi vsi enaki, da načelno ni nihče normativno privilegiran ali nepriviligiran in da vsi subjekti lahko počno vse, kar jim ni izrecno prepovedano. Današnje pojmovanje pravičnosti v pravu lahko analiziramo skozi prizmo formalnega in materialnega razumevanja pravičnosti (Pavčnik, 2008).

Formalna pravičnost in materialna pravičnost v praksi predstavljata celoto. Teoretično ju na tem mestu ločujemo zaradi razlage oziroma lažjega razumevanja tega kompleksnega pojma. S tega vidika ju pogledimo posamično.

Formalno-pravna pravičnost izhaja iz besede *forma* ali oblika. Zajeta je v načelu enakosti vseh subjektov. V demokratični družbi to pomeni, da je treba bistveno enake subjekte in bistveno enake življenjske primere obravnavati enako. Formalna pravičnost pomeni pravični postopek za doseganje individualnih pravic ali prevzemanje individualnih obveznosti. Noben subjekt ne more biti posebej, drugače, privilegiran ali nepriviligiran obravnavan zaradi nekih osebnih, posebnih ali drugih lastnosti, ki jih drugi subjekti nimajo. Procesna pravičnost se kaže v procesnih pravicah in obveznostih subjektov, ki so dinamične.

Materialna ali vsebinska pravna pravičnost izhaja iz besede *materia iuris* ali pravna vsebina. Pravna vsebina so pravne pravice in obveznosti subjektov, ki jih pravni red regulira. Iz materialne pravičnosti izvira subjektivno pravo posameznega subjekta, kar v slovenščini opredeljujemo kot materialno pravico ali obveznost subjekta. Pravice, ki so splošno in enako normirane v pravnem redu, morajo biti v pravičnem normativnem pravnem redu splošno in enako dosegljive vsem subjektom. Materialna pravičnost je koncept normativne vzpostavitve splošnih in enakih pravil, ki naj veljajo za vse subjekte enako (fizične in pravne osebe). Materialne pravne pravice in obveznosti so statične in lahko preidejo v subjektivno sfero konkretnih oseb le preko pravičnega procesa ali postopka.

Materialna pravičnost zajema sklop splošnih in abstraktnih pravic in obveznosti, ki so statične, medtem ko procesna pravičnost zajema postopkovna pravila (procesne pravice in obveznosti), ki so dinamične. Do statičnih pravnih pravic in obveznosti se lahko pride le po dinamičnem pravnem postopku. Na ta način tudi splošne in abstraktne materialne pravice, ki so načelno dosegljive vsem subjektom, praktično in pravično postanejo konkretne in posamične materialne pravne pravice določenega subjekta.

Pri razumevanju pravičnosti, ne moremo spregledati različne pojmovne obravnave tega instituta glede na vrsto raziskovalnega pristopa. S tega vidika lahko obravnavamo poleg pravne pravičnosti tudi religiozno pravičnost, moralno-etično pravičnost pa tudi razumevanje pravičnosti v klasični in moderni filozofiji.

3.2 Religiozna pravičnost

Retributivna pravičnost predstavlja zgodovinsko, religiozno razumevanje pravičnosti. V prvem arheološko odkritem zapisanem pravnem viru *Hamurabijevem zakoniku* (1792–1750 pr. n. št.) je kot osnovno načelo pravičnosti postavljeno talionsko načelo (*lex talionis*). Talionsko načelo postavlja enostavno pravilo kaznovanja: »oko za oko, zob za zob« (angl. *mirror punishment*) (Jolowicz, 1952).

Pravično je bilo, da je kazen za nedovoljeno ravnanje enaka stopnji in načinu nedovoljene posledice. Enako načelo velja v drugih, kasnejših antičnih pravnih redih. Tako tudi eden najpomembnejših virov Rimskega prava, *Zakonik XII. plošč* (*Lex duodecim tabularis*), vsebuje talionski princip (Jolowicz, 1952). Vendar je to načelo danes aktualno predvsem zaradi dejstva, da ga veliko sodobnih religij še zmeraj upošteva.

Tako je talionsko načelo – kot načelo pravičnosti – zapisano v krščanskem Svetem pismu v Stari zavezi – *Exodus 21* (Knight in Levine, 2011). Biblija, podobno kot Hamurabijev zakonik, vzpostavlja talionsko načelo kot načelo recipročne pravičnosti. Le-ta velja praviloma samo med družbeno enakimi (Coogan, 2009: 23–25): »življenje za življenje, oko za oko, zob za zob, roko za roko, nogo za nogo, sežig za sežig, rano za rano«. Temu sledi primer: »... če lastnik sužnja le tega oslepi ali mu izbije zob, je suženj osvobojen, lastnik pa ne nosi drugih posledic. Po drugi strani pa bo suženj usmrčen, če bo lastniku poškodoval oko.« (Coogan, 2009)

Talinsko načelo (lat.: *Lex Talionis* – oko za oko, zob za zob ...) je temelj pravičnosti tudi v židovski sveti knjigi – *Thori* (Wylen, 2005). Enako ga pozna islamska sveta knjiga *Koran* (Majaron, 2005). Tam se talionski zakon imenuje *Qasas* (Majaron, 2005). V sodobnem času obvelja to starodavno načelo pravičnosti takrat, ko se na vojnih območjih v Aziji (npr. Afganistan, Pakistan, Sirija, Irak, Libanon, Jemen ipd.) ali v nekaterih afriških državah (npr. Nigerija, Somalija, Mali, Libija ipd.) vzpostavi ozemlje z uveljavljenim šeriatskim (islamskim) pravom. Takrat ga začnejo pripadniki (na primer *Talibani*, *Boko Haram*, *islamska država – ISIS* ipd.) dosledno izvajati za vse osebe, ki se tam in takrat nahajajo.

Talionski pravičnosti pravimo retributivna, recipročna ali povračilna pravičnost. Časovna in krajevna veljava te vrednote je razvidna iz dejstva, da v sodobnem času koncept povračilne pravičnosti praviloma (vsaj v demokratičnih družbah) ne velja več za moralno opravičljivega. Pa vendar se lahko pojavi kot nosilna ideja v nedemokratičnih družbah, ki se nasilno konstituirajo na vojaško pridobljenih ozemljih.

3.3 Pravičnost v filozofiji

Poglejmo zgodovinsko in sodobno razumevanje pravičnosti še s filozofskega vidika. Začeli bomo z antičnimi Grki ter končali s sodobnimi misleci.

Sokratov učenec in Aristotelov učitelj Platon (Πλάτων, od 427 do 347 pr. Kr.) je med prvimi opredelil pravičnost kot *taxis kai kosmos* – ureditev in lepota. V svojem dialogu s Sokratom v *Državi* (Košar, 1995) Platon izpostavi, da pravičnost pomeni oboje: pravičnega človeka in pravično državo. Pravičnost je pravilen, harmoničen odnos med človekom in državo. Platon je zagovarjal obstoj netelesnega sveta idej. Svet, ki ga zaznamo, pa naj bi bil le posnetek idej. Po njegovem mnenju naj bi duša težila k nadčutnemu svetu, medtem pa jo telo samo ovira. S tem je nasprotoval razmišljanju Grkov, ki so bili naklonjeni svojim telesom. Imenoval je tudi tri glavne kreposti: modrost kot krepost mišljenja, srčnost kot krepost volje ter preudarnost kot sposobnost najti mero med uživanjem in askezo; končno so vse tri kreposti v ravnovesju s pravičnostjo.

Pravičnost je harmonično delovanje tistega, kar nekomu pripada. To pomeni, da mora vsakdo za svoje delo dobiti toliko, če je to delo vredno, pri čemer mora vsak delati tisto, za kar je najsposobnejši. Pravičen človek je tisti, ki na prvem mestu dela to, kar lahko počne najboljše in s polno mero vrača drugim to, kar od njih dobiva. Zato bi lahko bila družba pravičnih ljudi najbolj harmonična in za delo najsposobnejša (Alican, 2012). Tako Platon pravi (Alican, 2012: 58): »Pravičnost je *taxis kai kosmos* vseh sestavnih delov družbe. Pravičnost je duši isto, kot je zdravje telesu. Vsako zlo je disharmonija med človekom in naravo, med človekom in drugimi ljudmi ali med človekom in njegovo lastno naravo.«

Platonov učenec Aristotel (Ἀριστοτέλης; 384–322 pr. Kr.) je nadaljeval učiteljeva razmišljanja in je v svojem delu Nikomahova etika (*Ethica Nicomachea*) razdelil pravičnost na dve vrsti (Kaufmann, 1994: 56): izravnalno pravičnost (*iustitia commutativa*) in razdeljevalno pravičnost (*iustitia distributiva*) (Gantar, 1994).

Prva je kumulativna ali korektivna pravičnost. Le-ta izhaja iz načela aritmetične enakosti vrednot. Na kratko pomeni, da izvršenemu dejanju sledi odgovarjajoče protidejanje. Aristotel jo imenuje izenačevalna pravičnost med tistimi, ki so sicer po naravi neenaki, vendar so pred pravili enaki (Gantar, 1994). Pomeni absolutno enakost dejanja in protidejanja pred zakonom. Rimsko pravo je to pojmovanje nadgradilo v sinalgmatičnosti protidajatev pri menjalnih pravnih razmerjih v pravilu *dam, če daš* (*do ut des*).

Druga je razdeljevalna ali distribucijska pravičnost, ki pomeni to, da enakim subjektom pripadajo enake pravice in obveznosti. Nadalje neenakim subjektom pripadajo različne pravice in obveznosti. Razdeljevalna pravičnost temelji na geometrijski enakosti. Izhaja iz predpostavke neenakosti subjektov. Zmeraj namreč obstaja neki nadrejeni subjekt (na primer država), ki podrejenim subjektom na vnaprej postavljenih kriterijih razdeljuje pravice in obveznosti.

Pravičnost je pomenila idealno in moralno-pravilno stanje vseh stvari in subjektov. S pravičnostjo kot filozofsko kategorijo so se ukvarjali tudi kasnejši vidni filozofi. Tako je na primer Immanuel Kant pravičnost pojmoval skozi postulat božje pravičnosti. Kot zanimivega zagovornika teorije pravičnosti v naravnem pravu naj omenimo tudi Johna Locka, po katerem pravičnost sankcij izvira iz ravnanja subjektov (Kaufmann, 1994).

V tem je po Locku normativni sistem enak zakonom fizike oziroma tretjemu Newtonovemu zakonu vsakemu gibanju sledi enakovredna nasprotna reakcija.

Pravičnost je v sodobnem času široko in podrobno predstavil mislec Rawls (1971) v svojem delu *Theory of Justice* (Teorija pravičnosti). V tej monografiji je postavil splošna filozofska načela pravičnosti, opredelil institucionalno in formalno pravičnost, opisal demokratično pravičnost, načelo enakih možnosti ter opredelil postopkovno pravičnost (Rawls, 1971).

4 Legalnost versus legitimnost

Kot smo že povedali, je legitimnost pojem, povezan z moralo in pravičnostjo. Pri opredelitvi legalnosti pa gre za skladnost pravil in ravnanj subjektov s predpisanim pozitivno-pravnim redom. Legitimno je lahko legalno ali pa tudi ne. Za učinkovitost in legitimnost pravnega reda je pomembno, da je legitimnost čim bolj zajeta v legalnosti. Legalnost je vrhovno načelo pravnega reda.

Legalnost pomeni predvsem, da je v pravnem redu demokratične države državi (državnim organom) dovoljeno le tisto, kar ji je s pravnimi pravili dovoljeno, vsem ostalim subjektom pa je dovoljeno vse, kar ni izrecno prepovedano. Legalnost je pojem, ki se odraža v pravnih pravilih, opredeljenimi z načeli ustavnosti, zakonitosti, vladavine prava, pravne države in sorazmernosti posegov države v pravno sfero podrejenih subjektov.

Pri pojmu legalnosti gre za dva vidika:

- 1) vidik *formalne legalnosti*, ki se kaže v formalni supremaciji ali nadvladi višjih pravnih aktov nad nižjimi – ustava nad zakonom, zakon nad uredbo, uredba nad pravilnikom, predpisi nad odločbami ipd.;
- 2) vidik *funkcionalne legalnosti*, ki se kaže v tem, da morajo imeti vsi subjekti pri opravljanju svojih (*prisilnih oz. kogentnih ali prostovoljnih oz. dispozitivnih*) funkcij pravno podlago za vsako svoje pravno zavezujoče dejanje ali ravnanje. S tega vidika mora tudi vsak posamičen in konkreten pravni akt, v skladu oziroma ne v nasprotju s predpisi (abstraktnimi in splošnimi akti države; predpisi so ustava, zakoni in podzakonski akti).

Legalnost je odvisna od časa in prostora veljavnosti pravnih pravil. Legalnost zagotavlja, da so pravna pravila sprejeta, preden začnejo veljati. Pravo mora veljati vnaprej. Na novo sprejeta pravila ne morejo učinkovati za nazaj, razen izjemoma. V pravu namreč velja načelna prepoved retroaktivnosti pravil, kar pomeni, da le izjemoma lahko pravila veljajo za nazaj, če ne posegajo v pridobljene pravice subjektov, če je to v javnem interesu in če tako določi zakon.

Legalnost v pravnem redu demokratične države vsebuje načeli *promulgacije* in javne objave. To pomeni, da morajo biti abstraktne in splošne pravne norme, vsebovane v ustavi in zakonih, razglašene s strani zato določenega državnega organa (predsednika RS v Sloveniji) in javno objavljene v predpisanem glasilu. Pred začetkom veljave zakona mora preteči rok, ki se imenuje *vacatio legis*. Ta rok zagotavlja vsem zavezancem, da se z novimi pravnimi pravili seznanijo in se v primeru kršitve pravil ne morejo sklicevati na njihovo nepoznavanje. V pravu načeloma namreč velja, da nepoznavanje pravnih pravil škoduje (Tičar, 2011).

Delovanje države in njenih organov je vezano na načelo vladavine prava. Načelo vladavine prava je sestavni del legalnosti in pomeni nasprotje samovolje državnih organov. Delovanje državnih organov je podvladavino prava vezano na pravne predpise, kjer je njihovo delovanje predvidljivo in ga je mogoče nadzirati. Pravna država je država, v kateri »vlada pravo«, ne pa samovolja in arbitrarnost državnih organov. Osnovna predpostavka legalnosti je izražena s postulatoma »vezanosti državnih organov na pravo in njihovo podreditev zakonom«. Hkrati legalnost zagotavlja pravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Delovanje vseh organov temelji na pravnih normah, kar je osnovna zahteva vsake pravne države.

Legalnost pomeni tudi obvezo vseh oblastnih organov, da dosledno upoštevajo pozitivne pravne norme, da torej delujejo *secundum legem* – za vsako svoje dejanje morajo imeti temelj v predpisih. Pojem legalnosti vsebuje skladnost pravnih aktov oziroma norm, kar pomeni, da morajo biti nižje pravne norme v skladu z višjimi. Zakon je za državo temelj njene oblastne dejavnosti in ne samo okvir. To pomeni, da ne gre samo za to, da država ne sme delovati *contra legem*, temveč za polno zakonitost. Država mora po načelu legalnosti ravnati *secundum legem* (Tičar in Rakar, 2011). Drugače povedano, lahko država dela samo to, kar si je z zakonom predpisala, na način in po postopku, ki je predpisan.

Primeroma lahko povzamemo nekatere značilnosti načela pojma legalnosti. Legalnost pomeni: vladavino prava kot nasprotje samovolji državnih in drugih organov, zlasti pa temeljno garancijo varstva pravic in svoboščin ljudi. Legalnost se kaže v hierarhiji pravnih aktov. Iz »razvrstitve« pravnih aktov po stopnjah izhaja, da morajo biti pravni akti nižje stopnje v skladu s pravnimi akti višje stopnje. Legalnost zahteva, da je treba v realnem življenju oziroma praksi pravne predpise tudi dejansko upoštevati in spoštovati, da ne prihaja do »razkoraka med normativnim in dejanskim«. Legalnost terja od državnih organov, da proti posameznikom in organizacijam uporabljajo samo tisto (aktivnosti, ukrepe, pravne in druge odločitve), za kar so v dani situaciji pooblašteni s pravom (Tičar in Rakar, 2011).

Legalnost vsebuje tudi komponento enakopravnega zagotavljanje pravne varnosti vsem subjektom. Tako je vsem zavezancem dano zaupanje v pravni red, saj sta zaradi pravne varnosti zagotovljeni transparentnost in predvidljivost delovanja države. Pravna varnost pomeni načelno prepoved povratne veljave prava. Predpisi praviloma ne morejo veljati za nazaj. Načelno je na ta način pravno zavarovano zaupanje zavezancev, da pri sprejemanju novih pravil ne bodo v slabšem položaju zaradi nepredvidenega retroaktivnega delovanja novo sprejetih pravil.

Sestavni del legalnosti je tudi institut *pravnomočnosti oblastnih odločb* – konkretnih prisilnih pravnih aktov. Pravna razmerja, urejena s pravnomočno odločbo, je mogoče odpraviti, razveljaviti ali spremeniti le izjemoma z izrednimi pravnimi sredstvi, določenimi z zakonom.

Z vidika varstvoslovja je treba poudariti, da je sestavni del legalnosti tudi načelna prepoved prekomernosti oblastnih dejanj državnih organov. To pomeni, da pri določanju in izvajanju oblastnih nalog državni organi ne smejo uporabiti tega, kar bi bilo čezmerno. Temu pravimo tudi načelo sorazmernosti oblastnega ukrepanja, ki je za varstvoslovne raziskave posebej pomembno. Za čezmerno se šteje vse, kar za doseganje in uresničitev cilja ni nujno potrebno, in vse, kar povzroča stranske učinke in posledice, ki ne služijo izključno za izpolnitev cilja. Izvajanje predpisov mora potekati tako, da so uporabljena samo tista sredstva in pravna dejanja, ki zagotavljajo neposredno izpolnitev cilja.

Sklepno je sestavni del legalnosti tudi načelo odškodninske odgovornosti države. Država (v najširšem smislu, ki zajema tudi občine

in nosilce javnih pooblastil) je na splošno dolžna povrniti škodo, ki jo je s svojim delovanjem povzročila. Država kot institucija je zato odgovorna za povračilo škode objektivno, tj. ne glede na krivdo. Prav tako pa je odgovorna tudi tista fizična oseba, ki je v imenu države škodo povzročila. Ta je odgovorna subjektivno, tj. krivdno.

Legalnost je torej kakovostno druga kategorija kot legitimnost, čeprav se oba pojma v veliki meri prekrivata. Pri legalnosti gre za pravno sistemski pojem oziroma načelo, ki zagotavlja delovanje pravnega reda. Legitimnost pa je predvsem moralna kategorija, ki posega v sfero različnih normativnih sistemov in je običajno nadpomenka moralnosti, poštenosti in pravičnosti.

Za razmejitev legitimnosti v razmerju do legalnosti poglejmo razmišljanja nekaterih sodobnih avtorjev:

- 1) Schmidt-Assmann (2006) in Schliesky (2004) menita, da gre pri razumevanju legitimnosti za razliko od legalnosti za družbeno priznanje oblasti. Le-ta je v vzajemnem medsebojnem odnosu z normativnostjo in s tem z legalnostjo.
- 2) Barker (2003) dodaja, da se legitimnost pojavlja v šestih različnih kontekstih, in sicer kot: »1) odobravanje javnosti; 2) identificiranje z oblastjo; 3) sredstvo oziroma vir oblasti; 4) aktivno razmerje med posamezniki in državo, ki vključuje izražanje soglasja udeležениh; 5) izpolnitev normativnega kriterija in kombinacija razumevanja postavk pod točkami 1), 4) in 5)«.

Legitimnost v razmerju do legalnosti lahko razumemo tudi kot moralno upravičenje oblasti. Sodobna oblast je moralno upravičena, torej legitimna, če je odraz volje ljudstva; volja ljudstva, ki je nosilec oblasti, pa se v sodobnih državah praviloma izraža in izvaja posredno, preko organov zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti, neposredno pa z volitvami in referendumi. Med ljudstvom in državnimi organi mora obstajati nepretrgana veriga odgovornosti, saj le tako lahko trdimo, da oblast izvršuje ljudstvo, ki je njen izvor in nosilec (Rakar, 2011). To je *ex ante* oziroma originarna (*input*) legitimnost in se loči od *output* legitimnosti, ki pomeni sprejemljivost oblastnih odločitev (Pfeffer, 2006).

Legitimitnost je širša kategorija od legalnosti, ki je predvsem načelo pravnega reda. V demokratični državi mora biti pravo legitimno in legalno. Predpisi bi morali predstavljati minimalni moralni kodeks. Sodobna legitimitnost je več kot legalnost. Zajema moralnost in pravičnost pravil ureditve družbenih razmerij, opravičljivost oblastnih posegov v pravno sfero posameznika pa tudi normativno učinkovitost pravnega reda, h kateremu sodi.

Nadalje razume Tyler (1990) legitimitnost kot ključni element pri spoštovanju zakonov. Legitimne zakone bodo ljudje spoštovali, medtem ko nelegitimnih ne bodo. Prav tako v dojetje legitimitnosti sodi razmišljanje Bennett-Capersa (2008), ki je osnovano na stališču, da uporaba manj doslednega izvajanja zakonov (policijske sile) in več policijskega dela v skupnosti lahko zmanjša stopnjo kriminalitete v celotni družbi.

V novejši literaturi sodobni avtorji (Jackson, Tyler, Bradford, Taylor in Shiner, 2010) razumejo procesno legitimitnost v sistemu družbenega nadzorstva (angl. *criminal justice*) kot samorefleksijo organov kazenskega pravosodja (policije, zaporov, sodišč). Za te najbolj oblastne in represivne državne organe je nujno, da sami poskrbijo za preverjanje lastne procesne legitimitnosti skozi percepcijo svojih dejanj. Nепrestano je treba preverjati zaznavo delovanja z vidika zaposlenih (policistov, paznikov v zaporih, sodnikov, tožilcev), zaznavo javnosti in zaznavo tistih, proti katerim se posamezna dejanja izvajajo (osumljencem, obdolžencem, obtožencem, obsojencem in zapornikom).

Organe družbenega nadzorstva je treba neprestano legitimno preverjati, preverjati pa se morajo tudi sami (evalvirati in samevalvirati). Pri tem je treba ugotavljati, ali so njihova ravnanja v skladu z moralnimi vrednotami in pravičnostjo, ne samo z internimi in splošnimi pravnimi predpisi. Procesna legitimitnost v tem kontekstu pomeni konstantno dvigovanje zaupanja javnosti v delo organov družbenega nadzorstva (Burke in Leben, 2008; Rottman, 2008).

Naša opredelitev legitimitnosti v predmetnem poglavju se opira na splošno sprejete in uveljavljene definicije legitimitnosti državne oblasti in formalnega družbenega nadzorstva. Le te je skovala sodobna *mainstreamovska* teorija na področju družbenih in pravnih znanosti.

Če se na te definicije ozremo *metapozitivistično*, njihova univerzalnost lahko izpuhti. Teh omejitev se zavedamo. Zato sklepno menimo, da je lahko pozitiven donos pričujočega poglavja bolj v »leksikonografski« uporabnosti kot pa v *preambiciozni* misli, da smo odkrili nekaj novega.

Literatura

- Adkins, L. in Adkins, R. (2000). *Dictionary of Roman religion*. New York: Oxford University Press.
- Alican, N. F. (2012). *Rethinking Plato: A Cartesian quest for the real Plato*. New York: Rodopi.
- Gantar, K. (prev.) (1994). *Aristotel: Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Barker, R. (2003). Legitimacy, legitimation, and the European Union: What crisis? V P. Craig in R. Rawlings (ur.), *Law and administration in Europe* (str. 157–174). Oxford: Oxford University Press.
- Bennett-Capers, I. (2008). Crime, legitimacy, and testlying. *Indiana Law Journal*, 83(3), 835–880.
- Burke, K. in Leben, S. (2008). *The legitimation of power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Coogan, M. D. (2009). *A brief introduction to the old testamnt: The Hebrew Bible in the context*. New York: Oxford Univeristy Press.
- Durant, W. (1954). *The story of civilization: Part I. Our oriental heritage*. New York: Simon and Shuster.
- Flander, B. (2012). *Kriza prava*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.
- Frier, B. (1982). Roman life expectancy: Ulpian's evidence. *Harvard studies in classical philology*, 86(1982), 213–251.
- Hassl, A. R. (2008). *The significance of malaria in the Western Roman Empire: A text passage in the Digesta*. Wien: Klin Wochenschr.
- Jackson, J., Tyler, T. R., Bradford, B., Taylor, D. in Shiner, M. (2010). Legitimacy and procedural justice in prisons. *Prisons service journal*, 191, 4–10.
- Jolowicz, H. F. (1952). *Historical introduction to the study of Roman law*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kaufmann, A. (1994). *Uvod v filozofijo prava*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Knight, D. A. in Levine, A.-J. (2011). *The meaning of the Bible*. New York: Harper Collins.
- Košar, J. (prev.) (1995). *Platon: Država*. Ljubljana: Založba Mihelač.
- Kranjc, J. (2008). *Rimsko pravo*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Majaron, E. (prev.) (2005). *Koran*. Ljubljana: Žepna knjiga.
- Meško, G. in Eman, K. (2015). Legitimacy of policing in Central and Eastern Europe: Results from cross-national law student survey. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 231–260). Cham [etc.]: Springer.
- Murko, V. (1938). Nekatere krivičnosti v sistemu naših neposrednih davkov. *Zbornik znanstvenih razprav*, 15(1938/39), 153–172.
- Pavčnik, M. (2008). Izročilo pravne znanosti. *Pravnik: revija za pravno teorijo in prakso*, 63(4/6), 185–191.
- Perenič, A. (2010). *Uvod v razumevanje države in prava*. Ljubljana: Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
- Pfeffer, K. (2006). *Das Recht auf eine gute Verwaltung*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Rakar, I. (2011). *Vključevanje javnosti v delovanje izvršilne veje oblasti pri sprejemanju splošnih pravnih aktov v Republiki Sloveniji* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Rawls, J. (1971). *Theory of justice*. New York: Oxford University Press.
- Rottman, D. B. (2008). Procedural fairness as a court reform agenda. *Court Review*, 44(1–2), 32–35.
- Schliesky, U. (2004). *Souveränität und Legitimität von Herrschaftsgewalt*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Schmidt-Assmann, E. (2006). *Das Allgemeine Verwaltungsrecht als Ordnungsidee (Grundlagen und Aufgaben der verwaltungsrechtlichen Systembildung)* (2nd ed.). Berlin: Heidelberg: Springer-Verlag.
- Stein, P. (2005). *Roman law in European history*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Stojčević, D. in Romac, A. (1984). *Dicta et regulae iuris. Latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom i objašnjenjima*. Beograd: Savremena administracija.
- Tičar, B. (2011). *Ignorantia iuris nocet – Nepoznavanje prava škoduje*. Maribor: ILSJN.
- Tičar, B. in Rakar I. (2011). *Pravo javnega sektorja*. Maribor: ILSJN.
- Tyler, T. (1990). *Why people obey the law*. Cambridge: University Press, Cambridge.
- Walker, S. (1992). Origins of the contemporary criminal justice paradigm: The American bar foundation survey, 1953-1969. *Justice Quarterly*, 9(1), 47-76.
- Wyllen, S. M. (2005). *The seventy faces of Torah: the Jewish way of reading the Sacred Scriptures*. New York: Paulist Press.

Država, represija in legitimnost

Zoran Kanduč

»V besedišču naših družbenih konceptov nas nobeden ne spravlja v večjo zadrego kot koncept oblasti. O njem bi lahko rekli, kar je sveti Avguštin rekel o času: ‚Zelo dobro vemo, za kaj gre, dokler nas o tem kdo ne vpraša.‘« (Bierstedt v Beauvois, 2000: 142)

Povzetek

Poglavje obravnava meščansko državo (z vidika njenih bistvenih ali vsaj »idealno tipičnih« oblikovnih določil), represijo in legitimnost v kontekstu moderne in postmoderne kapitalistične ekonomije kot zgodovinsko specifične razredne vladavine. V prvem delu je pozornost usmerjena na legitimnost kazenskopravnega sistema, in sicer najprej njegovih splošnih in abstraktnih norm (prepovedi fizičnega nasilja, kraje in prevare, političnih deliktov in vselej kontroverznih zločinov »brez žrtve«), nato pa še njegovega empiričnega delovanja (angl. *criminal law in action*). Toda kazenskopravne kazni niso edina in v splošnem tudi ne najpomembnejša oblika represije, zato jih je treba interpretativno umestiti v širši repertoar ekonomskih prisil, političnih sankcij in ideoloških ekskomunikacij kot nepogrešljivih mehanizmov reproduciranja kapitalističnih in seveda tudi drugih razrednih družbenih formacij. V drugem delu so razgrnjeni ključni vzroki stopnjevanja represivnosti pravne in socialne države v postfordističnem režimu akumulacije in regulacije, hkrati pa so nakazani tudi razlogi, zaradi katerih ima ta trend otipljivo in pomenljivo podporo čedalje bolj zmedene in preplašene »javnosti«. Rdeča nit, ki povezuje analize različnih oblik represije in različnih načinov formiranja »soglasja«, na katerih temelji kapitalistična družba v svojem nenehnem spreminjanju, je podrobneje prikazana v sklepnem delu. Poglavitni poudarek je tale: epicenter nelegitimne oblasti (gospostva), osebne in strukturnega nasilja ter represije je primarno v kapitalistični produkciji, menjavi, razdelitvi in potrošnji ter šele sekundarno v meščanski – pravni, socialni in demokratični – državi, ki funkcionira kot njen varuh in promotor. Najbolj na kratko: hudo problematično je pravzaprav oboje, kapitalizem in politika, še posebej pa pravo meščanske države.

I Uvodna pripomba

Na besedo »legitimnost« naletimo v različnih kontekstih. Lepi se na entitete, kot so interes, zahteva, pravica, norma, zakon, ukrep izvršilne oblasti, sodna odločba, poslovna odločitev, politična usmeritev, institucija, policijska ali vojaška operacija ... Seznam potencialnih in dejanskih (ne)legitimnih pojavov je očitno precej obsežen in raznovrsten. Vseeno: če rečemo, slišimo ali preberemo, da je X legitimen, naj bi to še največkrat pomenilo, da je ta stvar – iz tega ali onega razloga oziroma v luči specifičnega merila, ki je kajpak predpostavljeno kot vrednostno neproblematično – upravičena in da jo je treba kot takšno tudi dojemati in obravnavati. Legitimno kajpak ni nujno tudi legalno. To, kar je pozitivno veljavno, pa je mogoče šteti za nelegitimno, in sicer bodisi zaradi spornega načina vzpostavitve bodisi zaradi vsebinske neprimernosti. Mnenja o tem, ali je X (ne)legitimen, so pogosto v ostrih in celo nepomirljivih navzkrižjih, podobno in pravzaprav še dosti bolj kot spori o legalnem statusu Y-a. Nič čudnega. Razlogov za trdovratne kontroverze vsekakor ne (z)manjka. Legitimnost X-a je namreč mogoče presojati z moralnega, pravnega, političnega, religioznega, ekonomskega, razrednega ali družbenega zornega kota, v perspektivi bodisi objektivnega, konvencionalnega in torej heteronomnega splošnega pravila (in tudi načela) bodisi bolj ali manj avtonomno določenega normativnega gledišča. In celo, če je v razpravo vključen en sam samcati kriterij (kar pa je sicer prej izjema kor pravilo), razhajanja niso izključena, saj ga je mogoče aplicirati na konkretno situacijo tako ali drugače.

Prav. Če se poskusimo izkopati iz živega peska vsakdanjih jezikovih iger in se povzpeti na dozdevno višjo, teoretsko (zlasti politološko) raven, že kmalu opazimo, da se legitimnost običajno navezuje predvsem na »oblast«,¹ pravzaprav na njeno posebno družbeno formo,

¹ Beauvois (2000: 142–150) razloči dve tipični koncepciji oblasti. Prvič, oblast je vzročni predhodnik vsega, kar X namerno prejme od Y. To pomeni, da Y naredi nekaj, česar brez posredovanja X ne bi storil ali opustil. V tem primeru se oblast razvodi v procese vplivanja, prepričevanja, zaprošanja, izsiljevanja, zapeljevanja, propagiranja ali manipuliranja. Drugič, oblast je nekaj, kar se izvaja v formalni, asimetrični strukturi (ali organizaciji), ki se opira na družbeno jamstvo. Opraviti imamo s hierarhičnim razmerjem med nadrejenim in podrejenim, pri čemer ima prvi pravico ukazovati, ocenjevati predpisano izvedbo dejanj in sankcionirati, tj. nagrajevati in kaznovati. Povezava izvrševanja oblasti s sankcijami je nujna zato, ker je predpisano vedenje, ki je v očeh nadrejenega koristno, za podrejenega pogosto psihološko »sporno«, in sicer v tem smislu, da bi se mu – pred internalizacijo in racionalizacijo – verjetno raje izognil in torej ne bi počel tega, kar se od njega od zgoraj pričakuje v tovrstnem razmerju.

in sicer na državo (politično gospostvo). Državna oblast je skoraj praviloma prikazana kot legitimna, če jo podrejeni večinsko ali v vsaj še zadostnem obsegu ocenjujejo kot upravičeno.² Če uživa pasivno in aktivno podporo množic. Če se tisti, ki so objekt(i) vladanja, ne upirajo ali (s)puntajo, ampak sodelujejo – rutinsko in kreativno – pri obnavljanju svoje lastne podvrženosti. Če izvrševanje in reproduciranje državne oblasti in njenega aparata temelji na zadostnem soglasju podložnikov. Če je zatekanje k uporabi prisile (ali fizičnega nasilja, ki ga sicer bolj ali manj učinkovito monopolizira nacionalna država), v splošnem zgolj skrajno sredstvo (*ultima ratio*), ki je usmerjeno zoper kriminalce in zunanje sovražnike. Toda pozor. Takšno – kot je videti precej razširjeno ali nemara celo prevladujoče – pojmovanje legitimnosti državne oblasti je vendarle preveč abstraktno, enostransko, poenostavljeno in navsezadnje tudi zavajajoče. To, kar prepoznavamo kot »soglasje« (ali konsenz), namreč obsega zelo različne podobe podrejanja (npr. strinjanje, sprijaznjenje, vdanost, ignoranco, nezainteresiranost, pomanjkanje samozavesti, apatičnost, fatalizem in preračunljivost),

² Arendt (2013: 31–47) ostro zavrača tradicionalna pojmovanja, ki oblast izenačujejo z nasiljem (četudi z legalnim ali celo legitimnim) kot temeljem vladavine ljudi nad ljudmi oziroma ukazovanja (in poslušnosti), uveljavljanja volje proti odporu podrejenih drugih. Zanj je ključna značilnost oblasti ravno legitimnost, namreč to, da uživa zadostno podporo in se opira na soglasje, ki jo je izvorno vzpostavilo. To velja za vse oblike oblasti, za monarhijo (vladavino enega), oligarhijo (vladavino maloštevilnih), aristokracijo (vladavino najboljših), demokracijo (vladavino mnogih) in birokracijo (vladavino niko-gar). Arendt (2013) zato poudarja, da oblast (angl. *power*) vselej pripada skupini in se tudi ohranja le tako dolgo, dokler njeni člani držijo skupaj. Oblast ni potemtakem nikoli last-nina ali značilnost posameznika. V tem pogledu se kar najbolj razlikuje od moči (angl. *strength*), ki vselej označuje neko individualno bitnost, npr. lastnost predmeta ali osebe, ki jo je sicer mogoče primerjati z drugimi entitetami, vendar je v razmerju do njih vseeno neodvisna. Oblast in nasilje (angl. *violence*) resda pogosto nastopata družno, a ju Arendt (2013) pojmovno strogo razmeji. Razume ju celo kot nasprotji: kjer eno absolutno pre-vlada, je drugo odsotno. In ko policisti in vojaki ne ubogajo več ukazov formalno nadre-jenih, postanejo še tako mogočna sredstva nasilja neuporabna. Nenaden zlom oblasti v revolucionarnih razmerah razkrije, da je bila državljanska pokorščina v dobri meri zgolj hlinjena, površinska manifestacija podpore in soglasja. Arendt (2013) priznava, da je nasilje zmožno uničiti oblast (saj pride najučinkovitejši ukaz iz puškine cevi), a hkrati poudarja, da je nikoli ne more ustvariti.

ki pa niso preproste naravne ali psihološke danosti, marveč so večinoma družbeno in kulturno – še zlasti pa ideološko in propagandno – proizvedeni ali skonstruirani pojavi.⁵ Po drugi strani pa to velja tudi za »represijo« (domnevni kazalec luknjičave legitimnosti političnega gospostva), ki ravno tako vključuje precej raznolike negativne sankcije kot mehanizme reprodukcije razredne socialno-ekonomske formacije. A to še zdaleč ni vse. Upoštevati je treba tudi stališča vladajočega razreda (v meščanski družbi kapitalističnega) in njegovih frakcij ali zavezništev do vsakokratne državne oblasti in slednjic tudi to, kako jo vrednotijo druge države (in mednarodne organizacije), posebej tiste, ki so v svetovnem sistemu vojaško, ekonomsko, politično in propagandno najmočnejše. In ne nazadnje: mar niso vroče kontroverze, ki se spet in

⁵ Priznati je treba, da je vse prej kot jasno, kakšna in kako pomembna je pravzaprav vloga, ki jo ima ideologija pri vzpostavljanju in obnavljanju konsenza ter prepričanj o legitimnosti te ali one oblike gospostva, še toliko bolj zato, ker jo je mogoče razumeti zelo različno. Thernborn (2008: 171–173) pojmuje ideologijo na način, ki jo že skoraj izenači s kulturo, namreč kot skupek družbenih sil, ki pregnetejo posameznika (amorfní libido novorojene človeške živali) tako, da ga podredijo družbenemu redu in ga usposobijo za opravljanje vlog, ki ga čakajo na njegovi življenjski poti v smrt. Ideologija vpokliče posameznika z »interpelacijo« v subjektne pozicije na tri načine. Prvič, pove mu, kaj obstaja, kdo je on sam (katere identitete so mu pripisane in katere ima na voljo), kdo so drugi, kakšen je svet, v katerem eksistira, in kako se velja nanašati na notranjo in zunanjo dejanskost. Drugič, ideologija pove, kaj je (ne) možno, do kod lahko sežejo posameznikove aspiracije, ambicije, želje in upanja. Tretjič, ideologija pove, kaj se dela in česa se ne dela, kaj je lepo in kaj je grdo, kaj je okusno in kaj je gnusno, kaj je prav in kaj je narobe, kaj posamezniku prinaša pozornost, priznanje, naklonjenost, občudovanje, spoštovanje, priljubljenost ali druge nagrade in kaj mu prinaša grajo, zavračanje, posmeh, prezir, sovražstvo in druge kazni. Tovrstno pojmovanje ideologije je problematično, ker je presplošno, tako da ga je mogoče uporabiti v katerikoli in zatorej tudi v brezrazredni družbeni formaciji (več o filozofsko bolj pretanjeni analizi ideološke interpelacije v Fischbach (2012: 245–255)). Specifično kapitalistična ideologija pa ni le nasledek vzgoje, izobraževanja, navade, indoktrinacije, manipulacije ali propagande. Ni preprosto lažna zavest ali subjektivna iluzija, ki bi jo bilo mogoče razbliniti že zgolj z »razkrinkavanjem« socializacijskih vplivov družine, šole, medijev in drugih »ideoloških aparatov«. Kapitalistična ideologija *stricto sensu* namreč deluje na podlagi fetišizma blaga, denarja in kapitala ter mistifikacij, ki izvirajo iz mezdne forme, iz sicer absurdnega videza, da delavec, ki je ločen od produkcijskih sredstev, prodaja kapitalistu konkretno delo, ne pa delovne sile, tj. zmožnosti in pripravljenosti za delo, in da zatorej plača, ki jo prejme, dejansko pokrije celoto vrednosti njegovega delovnega prispevka. Zaradi te sprevernitve dejanskih razmerij postane proces kapitalistične eksploatacije (izkoriščanja presežnega in dela in črpanja presežne vrednosti) neviden ali neobstoječ: profit, ki ga prejme podjetnik, je videti kot poštena ali pravična nagrada za njegovo trdo delo in druge zasluge, npr. za sposobnost vlaganja kapitala, iniciativnost, inovativne ideje, pripravljenost za tveganje in tako naprej (Krašovec, 2014: 180–187).

spet nanašajo na (ne)legitimnost državne oblasti (ali njenih posamičnih aparatov, npr. kazensko-pravnega sistema), že kot take učinek vse prej kot zanemarljive ideološke premestitve? Mar ne bi bilo primerneje, da bi prednostno postavili pod drobnogled (ne)upravičenost ali (ne)sprejemljivost kapitalističnega produkcijskega načina (oziroma ekonomskega gospodarstva in izkoriščanja), te zgodovinsko specifične, bistveno asocialne⁴ organizacije družbene produkcije, ki je ločena od politične oblasti in preostanka družbe? Mar ni odsotnost (ali vsaj pomenljiva redkost) spraševanja o legitimnosti kapitalistične ekonomije (umeščene v sfero privatne svobode) svojevrstno priznanje njenega svetega, nedotakljivega, »večnega« ali naravnega (pravzaprav ideološko naturaliziranega) statusa, ponižna kapitulacija pred trdim dejstvom, da se nam prikazuje in deluje kot avtonomna nujnost, avtomatizem, osamosvojena sila (onkraj zavestnega in voljnega nadzora ljudi), ki se samodejno obnavlja in celo raste v skladu z objektivno logiko, ki se ji mora posameznik (v vlogi kapitalista, delavca, potrošnika in konec koncev tudi državljan) zgolj prilagoditi, če noče zgrmeti v materialni propad in revščino? Mar niso ravno ekonomski fenomeni (npr. blagovna produkcija in menjava, trg, mezno delo, denar, kapital, zemljiška lastnina, cene in tako naprej) tisto, kar ljudi še najbolj prizadeva in determinira v vsakdanjih praksah, v glavnem dosti bolj kot postmoderna »vitka« država in njeni aparati? Ampak pojdemo po vrsti. Oglejmo si najprej, kako je z (ne)legitimnostjo kazensko-pravnega sistema.

⁴ Krašovec (2014: 180–181) opozarja, da temelji asocialnost kapitalističnega produkcijskega načina na dvojni ločnici. Prvič, zasebne produkcijske enote (»podjetja«) so sicer medsebojno povezane, a po drugi strani organizacijsko in komunikacijsko ločene ter vpete v odnose tržne konkurence. Drugič, posameznik lahko zadovoljuje svoje potrebe zgolj ali vsaj pretežno posredno, s prodajo svoje delovne sile, ki mu navrže denar za nakup življenjskih potrebščin, dobrin in storitev. To pa implicira, da so razmerja med posamezniki in podjetji nujno tržno posredovana: izražajo se kot neposredni odnosi med stvarmi, tj. produkti dela, ki se medsebojno vrednostno primerjajo. Zato je gibanje tržnih cen in borznih indeksov tisto, kar usmerja razmišljanje in vedenje ljudi. Z drugimi besedami: dominantna oblika kontrole v kapitalizmu je po svoji naravi stvarna, ne pa človeška, družbena ali politična.

2 Legitimnost kazenskopravnega sistema

Kazenskopravni sistem je že tradicionalno tarča neredko skrajno žolčnih kritik. Njihova rdeča nit so vroče in malone »večne« polemike med – če namenoma karikiramo – jastrebi in golobi. Za prve so kaznovalne prakse premalo stroge ali pretirano popustljive, za druge pa so preveč »represivne«. Tako eni kot drugi lahko utemeljujejo svoje očitke bodisi z retributivnimi bodisi z neretributivnimi (konsekvencionalističnimi ali utilitarističnimi) argumenti. Toda še preden zdrsnemo v močvaro pretežno filozofskih razprav o (ne)upravičenosti kaznovalnega ali represivnega državnega aparata in posamičnih kazenskih sankcij (zlasti zaporne, ki je vsaj *de iure* še vedno »hegemonska«),⁵ je treba usmeriti pogled na zakonodajno področje, torej na splošne in abstraktne kazenskopravne določbe. Če se najprej osredotočimo na zares trdno jedro kazenskega prava, nas skoraj refleksno obide misel, da je tu vse v najlepšem redu. Le kdo bi namreč resno podvomil v upravičenost prepovedi fizičnega nasilja (vključno z grožnjami), kraje in prevare, ki je v bistvu »zgolj« ena izmed mnogih oblik tatvine? Vprašanje je tako rekoč retorično, zakaj te norme varujejo ključno načelo normalnega delovanja meščanske pravne države, ki obravnava svoje državljane (politične in pravne subjekte) kot formalno enake in svobodne privatne lastnike (sebične posestnike blaga). To implicira, da država s svojimi represivnimi in ideološkimi aparati varuje lastnino vsakogar (npr. njegovo življenje, zdravje, telesno, spolno in moralno integriteto, materialno in nematerialno premoženje ter seveda delovno silo), in to ne glede na razredni položaj in druge naključne značilnosti. Hkrati pa centralizirana državna oblast od vsakogar zahteva, da priznava vse druge pravne subjekte kot zasebne lastnike, ki imajo pravico, da prostovoljno – svobodno, samostojno in preračunljivo (upoštevaje prednostno lastne interese) – razpolagajo s tem, kar je njihovo. Še drugače rečeno: nihče jim ne sme s fizično silo (nasiljem *stricto sensu*), grožnjo, krajo ali goljufijo odvzeti to, kar je njihova izključna ali izključujoča last. Kršitev te svete

⁵ Za zgoščen prikaz najpomembnejših filozofskih utemeljitev upravičenosti kaznovanja (s posebnim poudarkom na Kantovi retributivistični različici, ki pa se ne rima najbolje z njegovimi teoretskimi pogledi na državo, pravo in etiko) (Wood, 2008: 206–223).

norme meščanske družbe (temeljnega pravila ekvivalentne blagovne menjave) je kratko malo »zločin«, tj. protipravno dejanje, ki ga je treba sankcionirati s kaznijo⁶ in torej ne le s civilnopravno odškodnino ali restitucijo.

Pravno formno določilo je – poleg ekonomskega, socialnega, demokratičnega in nacionalnega – vselej že pomemben generator legitimnosti meščanske države (Koliko je sploh takih, ki jim je malo mar, da so objektivno priznani in zaščiteni kot zasebni lastniki?). Ta je namreč v svoji pravni podobi (kot *Rechtsstaat* ali *rule of law*) videti kot domala zgledno nevtralna ali »transcendentna« institucija, kot vsaj relativno samostojna in neodvisna oblastna struktura, ki se dviguje nad »civilno« ali tržno družbo in nad njene antagonizme, realna protislovja in nenehna interesna razpotja, ki jih zlasti s svojim sodnim aparatom redno pomirja in blaži, če je le mogoče nepristransko in pravično. Poudariti je treba, da tovrstna nevtralnost meščanske pravne države v glavnem ni zgolj ideološko slepilo, ampak je tudi dejanska, a prav kot taka zagotavlja reprodukcijo specifično kapitalističnih razmerij ekonomskega gospodstva, izkoriščanja, izsiljevanja in zatiranja.

⁶ Pašukanis (2014: 136) predlaga, da je mogoče obravnavati kaznivo dejanje (pravno kršitev) kot posebno obliko prometa, v kateri se menjalno razmerje vzpostavlja post festum, po samovoljnem storilčevem dejanju, in sicer s kaznijo kot ekvivalentom, ki uravnoteži škodo, ki jo je proti svoji volji utrpel oškodovanec. Če nastopa kazen kot sredstvo za obračunavanje (naknadno izravnavo računov), se mora nujno opirati na idejo individualne odgovornosti. Pašukanis (2014: 147) poudarja, da kršilec odgovarja za pravno kršitev ravno z delom svoje svobode (ali druge dobrine), ki je sorazmeren s težo storjenega kaznivega dejanja kot seštevkom škode in krivde: »Ta ideja odgovornosti je popolnoma nepotrebna tam, kjer kazen nima značaja ekvivalentnosti. Toda tam, kjer od tega načela resnično ni ostalo niti sledu, kazen preneha biti kazen v pravnem pomenu besede.« Moderno kazensko pravo tipično udejanja načelo ekvivalentnega povračila z odvzemom prostosti (»svobode«) za določen čas. Pašukanis (2014: 149) ocenjuje, da je ta način tesno (čeprav nezavedno) povezan s predstavo abstraktnega subjekta, zato se ne čudi, da se je ta oblika kaznovanja ustalila – in se začela prikazovati kot nekaj samoumevnega ali naravnega – v devetnajstem stoletju, ko se je meščanska družba že dodobra ustalila: »Zapori in ječe so seveda tudi v starem in srednjem veku obstajali skupaj z različnimi sredstvi fizičnega nasilja. Toda v njih so ljudi najpogosteje zadrževali do smrti ali dokler ni bila plačana odkupnina. Ideja, da se je mogoče za pravno kršitev pokoriti z vnaprej določenim delom abstraktne prostosti, se je lahko pojavila samo, če so bile vse konkretne forme družbenega bogastva zvedene na najpreprostejšo in najabstraktnjšo obliko, na človeško delo, ki se meri s časom.«

Ne pozabimo, da nacionalna država s svojim legalnim monopolom nad uporabo fizičnega nasilja (oziroma raznoterih prisilnih sredstev) z vsaj načeloma enako vestnostjo bdi nad lastnino bogatih, absolutno in relativno revnih in onih vmes, namreč bolj ali manj nestrpnih milijonarjev na čakanju. Z drugimi besedami: meščanska država *de iure*, čeravno dosti manj *de facto*, enako varuje zasebno lastnino vladajočega in vladanega razreda, torej lastnikov produkcijskih sredstev (kapitalistov) in proletarcev, tj. oseb, ki so za bodisi golo bodisi bolj ali manj spodobno preživetje prisiljeni svobodno ali prostovoljno prodajati svojo delovno silo, zaradi česar so eksistenčno odvisni od mezde.⁷ Vidimo torej, da sta v kapitalistični razredni družbi politična in ekonomska oblast (gospodovanje in hlapčevanje) ločeni. A hkrati sta država in družba strukturno povezani na ta način, da politično gospodarstvo omogoča bolj ali manj nemoteno ekonomsko izkoriščanje, ki pa mora temeljiti na soglasju (svobodno izraženivolji) pogodbenih strank ali »partnerjev«, ki nastopata na trgu kot formalno enaka zasebna lastnika (»privatnika«), od katerih vsakdo – v vlogi posestnika blag ali racionalnega ekonomskega človeka – prostovoljno razpolaga s svojim (bodisi s produkcijskimi sredstvi bodisi z delovno silo) in preudarno skrbi za lastne koristi. Izkoriščani mora potemtakem sam(ostojno) privoliti v svoje izkoriščanje in podrejenost v delovnem razmerju (in se *eo ipso* odreči svoji svobodi, ker je to pač edini način, da si pridobiva življenjska sredstva), pri čemer pa ni – za razliko od sužnja in tlačanskega kmeta – osebno odvisen od delodajalca, ki mu plačuje denarni ekvivalent (mezdo) v zameno za uporabo njegove odtujene delovne zmožnosti. Če surovo povzamemo poglobitno poanto: vsakdanje »strukturno nasilje« meščanske ekonomije, ki jo poganja imperativ konkurenčne in neskončne akumulacije kapitala, je svojevrstni stranski učinek posplošenega državnega varovanja privatne lastnine in zatorej tudi prepovedi in kaznovanja subjektivnih kriminalnih dejanj, npr. fizičnega nasilja, kraj in prevar (Hirsch, 2014: 9–19). Paradoks?

Bolj ko se odmikamo od trdega jedra kazenskega prava in od tako imenovane konvencionalne kriminalitete, večja je verjetnost, da bodo njegove splošne in abstraktne norme deležne dvomov v njihovo upravičenost.

⁷ Krašovec (2014: 182–183) opozarja, da je v spontani vsakdanji zaznavi videti, kot da delavec prodaja svoje konkretno delo, saj je slednje pogoj za prejem mezde. Toda ko posameznik sklene pogodbo o zaposlitvi, prodaja le svojo zmožnost za delo (o konkretnem delu ni tedaj ne duha ne sluha, saj sploh še ne obstaja). V delovnem procesu pa je konkretno delo že lastnina kapitalista (»delodajalca«).

V »polpreteklem« obdobju hladne vojne – večplastne konfrontacije med konkurirajočimi si političnoekonomskimi sistemi – je to veljalo predvsem za politične delikte v najožjem pomenu. Državni aparati na obeh straneh »železne« blokovske zavese so zoper svoje notranje sovražnike sicer uporabljali – v odvisnosti od ocene varnostnih tveganj – raznovrstne represivne metode (Chomsky, 2006: 23–30; Klein, 2009: 77–130), npr. zapiranje, usmrtitve, pretepanje, mučenje, zastraševanje, nadlegovanje, izsiljevanje, bolj ali manj permanentno nadziranje, vohunjenje, ovajanje, prepoved opravljanja poklica, cenzuro ... Po bliskovitem zlomu sovjetskega imperija in klavnem razkroju drugih socialističnih eksperimentov se je kapitalizem (tokrat v svoji neoliberalni in globalizirani zgodovinski varianti) znašel brez resne, za vladajoče razrede ter njihove biriče, propagandiste in pitance strah zbujajoče protisistemske (reformistične ali revolucionarne) politične opozicije. Moč sindikatov se je precej zmanjšala, stranke stare levice so tihoma odmrle, zdrknile na obskurno obrobje ali pa so oportunistično privzele bolj »realistične« in potemtakem strogo znotrajsistemske usmeritve. Strukturni položaj razdrobljenega in celo čedalje bolj atomiziranega delavskega razreda se je izrazito poslabšal, za lojalno prožnost hrbtenic njegovih članov pa vse bolj zadostuje že s tesnobo naphana bojazen pred izgubo zaposlitve, znižanjem gmotnega standarda in posledično še socialnega statusa ali sramotnim padcem v revščino. Nekdanji realsocialistični režimi so retrogradno skoraj enoglasno ožigosani kot totalitarni, celo zločinski in potemtakem tudi kot nesporno nelegitimni. Vloga poglavitnega sovraga, s katerim se morata neprestano spopadati »svobodna« družba in njena demokratična država, pripada v vrtočlavo pospešenih in mučno negotovih postmodernih časih skoraj izključno kriminaliteti v njenih razpršenih, omniprezentnih, pojavno najrazličnejših podobah, katerih najnevarnejša različica pa je bojda islamski terorizem.⁸

Zdi se, kot da utegnejo po novem le še kazenskopravne norme, ki sankcionirajo tako (pravzaprav ne najbolj posrečeno) imenovane zločine brez žrtve – npr. prostitucijo (prodajo, nakup ali podjetniško

⁸ Podrobnejši prikaz postmoderne »nadzorstvene« ali »varnostne« države, v kateri se ideološko in dejansko izgrajuje »trdnjava blaginje«, ki svoje meje zapira in nadzoruje s tehnično vse bolj sofisticirani pripomočki (no, če je treba pa tudi s skrajno »staromodnimi«, npr. z bodečo žico, ograjami in zidovi) in ki se na posledice družbenih polarizacij vse bolj odziva z represivnim nadzorom in bojem proti kriminaliteti (na periferiji pa tudi z »vojno proti terorizmu«), razgrne Hirsch (2014: 195–200).

upravljanje spolnih storitev), ekonomijo prepovedanih (mehkih in trdih, čistih in umazanih) drog, splav (če je dojet kot umor nedolžnega človeškega bitja), evtanazijo in pomoč pri samomoru – prebujati bolj ali manj intenzivne pomisleke v zvezi z njihovo (ne)upravičenostjo. Kontroverze na področjih, ki neposredno zadevajo človeško uživanje in odločanje o življenju ali smrti, kajpak niso niti presenetljive niti nepričakovane, saj imajo ravno v tovrstnih sferah še posebej krepak vpliv ali vsaj odmev trdoživi moralni in religiozni argumenti. Čeprav se tudi na teh področjih vrednostne in normativne presoje spreminjajo (»modernizirajo«), vendarle drži, da poteka vse to dokaj počasi, zadržano in previdno. Ko gre za ocenjevanje (ne)upravičenosti prostitucije, se vse bolj uveljavlja ločnica med prostovoljnim in prisilnim ukvarjanjem s komercialnimi spolnimi storitvami. V prvem primeru naj bi bilo vse bolj ali manj neproblematično: prostitucija ima enak status kot druge družbeno sprejemljive pridobitne dejavnosti, zato se ni treba poglobljati v zavestne ali nezavedne motive, ki nekoga vpokličejo v to precej razširjeno in priljubljeno obliko erotičnih/ekonomskih praks. Možno pa je tudi, da – npr. s tega ali onega feminističnega stališča – kritiziramo ali obžalujemo obstoj prostitucije kot institucije, hkrati pa odločno zavračamo moralno obsojanje in pravno sankcioniranje tistih, ki se bodisi začasno bodisi trajneje poslovno pečajo s to zdaj že zares zelo staro obrtjo. Legalizacija splava je vsaj v liberalni perspektivi domala soglasno razglašena za nedvomno dragoceni dosežek ženske emancipacije, vseeno pa je celo v tovrstnih kulturnih okrožjih neredko zaslediti dvoumno sodbo, da imamo navsezadnje opraviti z »manjšim zlom«, z dejanjem torej, na katerem očitno še vedno bodejo v oči pekoča znamenja dolgotrajnega in sistematičnega preganjanja, stigmatiziranja in večplastnega sankcioniranja. No, s kriminološkega vidika je še posebej zanimiva razvejena ekonomija prepovedanih drog (kot so npr. heroin, kokain, ekstazi, hašiš in marihuana), ne nazadnje že zato, ker njeni protagonisti – najbolj tisti iz nižjih ešalonov te hierarhično strukturirane poslovne dejavnosti – zelo zaposlujejo agente kazenskopravnega sistema in so tudi precej pogosti gostje karceralnih institucij. Čeprav je kazenskopravna prepoved selektivno opredeljenih drog izredno kriminogena in povezana z raznovrstno škodo – in kajpak z bajnimi neobdavčenimi dobički, ki se stekajo v vrhove tovrstnega kriminalnega podjetništva –, še vedno uživa otipljivo

podporo zaskrbljene javnosti, zlasti staršev, ki se bojijo, da bodo njihova najdražja bitja zabredla v blato psihične ali fizične odvisnosti in z njo spetih še hujših problemov. Po drugi strani pa je kristalno jasno, da je povpraševanje po prepovedanih drogah vse prej kot zanemarljivo, v mnogih sektorjih družbenega življenja pa je že celo dodobra »normalizirano«. Kar ne preseneča, če pomislimo na številne razloge, zaradi katerih so mamila mamljiva in zapeljiva, hkrati pa tudi nevarna, škodljiva in za mnoge celo pogubna. Recimo: droge pričarajo tipično otroški užitek ali privid narcistične vsemogočnosti, preženejo moreče skrbi, tesnobo, strah in kopico drugih neprijetnih čustev, razrahljajo ali vsaj začasno nevtralizirajo nadležne pritiske nevzdržne realnosti in z njo zlepljenih socialnih vlog ali karakternih mask, raztapljajo kronično ali akutno »nelagodje v kulturi«, ustvarjajo (četudi le iluzorno) zavetje, v katerem so pogoji občutenja notranjega ali zunanjega sveta znosnejši, posameznika naredijo neobčutljivega za življenje (v katerem ne najde niti bolj smisla niti upanja, ki bi mu bila v pomoč pri spopadanju z neznanskimi odmerki dolgočasja, plehkosti, osamljenosti, omlednosti, banalnosti in drugih vsakdanjih tegob), povečujejo delovno storilnost ali učinkovitost, olajšujejo komunikacijo idr. Propagandni stroj, ki kot hladna senca spremlja kazenskopravno obračunavanje z ekonomijo nezakonitih drog (ki ga zloslutno naznanja sintagma *war on drugs*), v glavnem previdno in zgovorno molči o specifični naravi človeškega poželenja in o pozitivnih, vabljivih učinkih, ki jih obljublja in prinaša to ali ono mamilo, in to celo brez večjega truda.⁹ Običajno se zadovolji z nizanjem groženj in popreproščenih priporočil (npr. v slogu razvpite angleške krilatice *just say no*) in s prednostnim projiciranjem krivde v brezvestne preprodajalce (in prekupčevalce), ki si cinično služijo denar na račun šibkosti in stisk bolj ali manj nedolžnih odjemalcev. Srditemu boju zoper prepovedane droge pa se je v zadnjem času pridružila še militantna kampanja zoper cigarete (s preganjanjem in izganjanjem kadilcev) in alkoholne pijače (z omejevanjem prodaje in oglaševanja), pri čemer je vsekakor pomenljivo, da ni trčila ob omembe vreden odpor, in to, kot se zdi, predvsem zato, ker je potekala pod praporom varovanja zdravja, te dandanes absolutne vrednote, ki ne dopušča

⁹ Galimberti (2010: 57–74) konkretnije opiše človeško poželenje kot bistveno nepotešljivo, saj se sproti prazni, medtem ko ga skušamo zapolniti, kot nekakšen »preludnjan sod« ali »raca, ki tedaj, ko jé, hkrati izloča iztrebke« (Platon).

nikakršnega ugovora, ne pa v imenu tradicionalne ali konvencionalne morale, ki velja, vsaj v naprednih krogih, ki jim baje »ni vseeno«, za čedalje bolj zastarelo, če že ne naravnost anahronistično. Zanimivo je, da naraščajoče uživanje zakonitih, zlasti medicinsko predpisanih ali odobrenih drog (npr. antidepresivnih zdravil, pomirjeval in uspaval) ne zbuja pretiranih skrbi niti resnih (in kritičnih) premislekov o turobnosti kapitalističnega sveta, ki rutinsko proizvaja množično depresivnost, žalost, obup, stresnost, tesnobo, strah in še množstvo drugih zoprnih občutij.¹⁰ In še več, medtem ko se sproščeno stresa gnev na nravno zavržene proizvajalce in prodajalce nezakonitih drog, dobronamerna »javnost« prostodušno tolerira ali celo podpira sektorje kapitalistične legalne ekonomije, katerih družbena, kulturna, človeška in ekološka škoda je neprimerno večja, npr. orožarsko, avtomobilsko, oglaševalsko in finančno industrijo.

Kakorkoli že, zaustavimo se, vsaj za hip, še ob kazenskopravni regulaciji (pravzaprav kriminalizaciji) človekove pravice do avtonomnega odločanja o lastnem življenju in smrti. Ta vselej nadvse pomembna – o, morda celo najpomembnejša – problematika se za čuda skrajno redko znajde na tapeti. Samo pomislimo. Pomoč pri samomoru je v tukajšnjem normativnem prostoru (še vedno) kazniva. Ta inkriminacija vsekakor ni brez podpore ljudi (in je v tem prevladujočem smislu, hočeš ali nočeš, pač legitimna), a je vseeno škandalozna *par excellence*. V civilizirani družbi samomorilci resda niso več objekt državno organiziranega kaznovanja, a se neredko znajdejo v prisilni psihiatrični obravnavi, čeprav dejansko niso nori ali resno psihično bolni. Vendar pa se posamezniku, ki se želi definitivno posloviti od zanj iz tega ali onega razloga nevzdržnega življenja, ne priznava pravica do legalnega dostopa do sredstev (po lastni izbiri), ki bi mu omogočila lepo, tj. nebolečo, zanesljivo, hitro in dostojanstveno smrt. A to še ni vse. Na voljo nima spodobnega prostora (nekakšne samomorilnice), v katerem bi lahko spodobno opravil svoje zadnje dejanje, in sicer bodisi sam ali v družbi najbližjih. V klavnem slogu dezerterja se mora znajti, kot pač le on sam ve in zmore.

¹⁰ Berardi (2013: 108–114) podrobneje analizira razloge za razširjenost uporabe dovoljenih in nedovoljenih drog ter njihovih subjektivnih in objektivnih učinkov v skrajno kompetitivni družbi.

Zato so samomori tako pogosto grdi, ponižujoči, po nepotrebem boleči in – še huje – neuspešni. Takšno stanje je, z eno (a bržčas odločno premilo) besedo, preprosto srhljivo: izraz peklerske (hinavske ali sadistične?) kontrole »družbe« nad posameznikom, ki ni po lastni volji odvržen v kruti svet in v življenje, ki je trdo in neprijetno že kot tako, neredko celo za tiste redke in zatorej zavidljivo privilegirane srečneže, ki jim je kombinacija naravne in socialne loterije dobrotljivo prizanesla in jim dopustila rojstvo pod srečnimi zvezdami (karkoli že to pomeni). Opozoriti velja še na drugo mučno situacijo, v kateri se znajde posameznik, ki hoče umreti, vendar pa sam – zaradi hude bolezni, npr. ohromelosti – ne zmore več povzročiti lastne smrti. Zato je tudi v tem pogledu popolnoma odvisen od dejavne pomoči, usmiljenja ali moralnega poguma drugih (npr. zdravnika, prijatelja, sorodnika ali življenjskega sopotnika), ki jih roteče prosi, naj ga ubijejo in hkrati – tu pa se že prične mračna kriminalna zgodba – tvegajo, da jih bo kazenskopравни aparat (»pravna država«) obsodil kot krivce za umor. Podobni problemi vzniknejo tudi tedaj, ko posameznik – zaradi poškodbe, bolezni ali starosti – nepovratno potone v stanje, v katerem ne more več izraziti svoje volje glede nadaljevanja ali zaključka svojega življenja ali celo zgolj vegetiranja, vendar pa je že pred tem preudarno – jasno in razločno – obelodanil željo, da se ga v tem primeru usmrti.¹¹

V redu. Napočil je že skrajni čas, da jadrno zapustimo abstraktne višave splošnih norm in se spustimo na bolj pritlehno, empirično raven »*criminal law in action*«, tj. dejanskega funkcioniranja kazenskoprnega sistema in njegovih posamičnih aparatov, namreč policije, tožilstva, sodstva in izvrševalcev sankcij. Kot je videti, je zanimanje javnosti še vedno prednostno usmerjeno v sodniško odločanje (angl. *sentencing*), posebej v to, ali bo obtoženec obsojen in ali bo izrečena kazen sorazmerna (ekvivalentna) storjenemu hudodelstvu; neprimerno manj pozornosti pa je običajno namenjeno izvrševanju sankcij, če odmislimo sporadično manifestirane skrbi, češ

¹¹ Singer (2008: 172–185) natančneje analizira normativne dileme, ki se nanašajo na neprostovoljne (angl. *involuntary*) in nehotene (angl. *non-voluntary*) oblike evtanazije.

da so zapori postali preveč udobni in da – nesreča zares nima obstanka – že nevarno spominjajo na hotelske objekte.¹² V zvezi s pravnomočnimi obsodbami pa so razočaranja kar pogosta, še zlasti tedaj, ko gre za ugledne, vplivne, močne, premožne storilce, ki imajo »na vesti« skrajno otipljive škodljive posledice, a po drugi strani uživajo tudi iskrene zavisti vreden privilegij, da lahko računajo na dragoceno pomoč »prestižnih« (namreč mastno plačanih) advokatov, zdravnikov (»stiki s kaznovalnimi institucijami so škodljivi za zdravje!«), vsakovrstnih izvedencev, učenih akademikov, zvestih prijateljev (ali vsaj hvaležnih klientov) na pomembnih političnih ali oblastnih lokacijah, predanih novinarjev (ki jim ni vseeno, kaj se dogaja in odmeva s pravno državo in človekovimi pravicami nedolžnih oseb), ne nazadnje pa tudi – če ne gre drugače (ker tragično splavajo po vodi vse druge reševalne opcije) – menda najboljših (najbolj strokovnih in neodvisnih) pravniških umov v vrhovih pravosodne piramide; včasih pa se tej strah in spoštovanje zbujujoči vojski pridružijo še strumno postrojene čete malih – a poštenih in dobromislečnih – ljudi, ki občutijo hude srčne bolečine ob pogledu na nezasluženo trpljenje in strašne krivice, ki jih je deležen kak njihov idol ali heroj. A to vendarle ne bi smelo biti preveliko presenečenje. Upoštevati velja, da kazenskopravni sistem vselej že deluje razredno pristransko, in to – za vsak slučaj dvakrat podčrtajmo – že na izhodiščni, zakonodajni ravni, še toliko bolj pa operativnih ravneh, saj *de facto* sankcionira pretežno nezakonita škodljiva ravnanja pripadnikov

¹² Pašukanis (2014: 150–152) povezuje takšno usmeritev ali porazdelitev pozornosti s prevlado načela ekvivalentnega povračila, tj. pravne ideje *par excellence*. Če bi namreč obravnavali kazenske sankcije z vidika tega ali onega razumskega cilja (npr. zaščite družbe ali storilčeve prevzgoje), bi nas moralo neprimerno bolj zanimati njihovo izvrševanje in predvsem končni rezultati. Ker pa je za javnost v ospredju vprašanje, ali kazen ustreza teži dejanja, je to, kar se dogaja v zaporih in v drugih oblikah izvrševanja kazenskih sankcij, nekaj, kar je relevantno le za ozek krog strokovnjakov. Pašukanis (2014: 151–152) sicer ocenjuje, da vlaga meščansko pravosodje še največ naporov v to, da bi bil posel s kršilcem sklenjen v skladu z vsemi pravili obrti, kar pomeni, »da se lahko vsakdo prepriča in preveri, da je bilo plačilo pravično odmerjeno (javnost sojenja), da ima kršilec možnost, da čim več iztrži zase (načelo kontradiktornosti postopka), da lahko pri tem uporabi storitve izkušenega sodnega mešetarja (pravica do obrambe) itn. Skratka, država umešča svoje razmerje do kršilca v okvir dobrovernega trgovinskega prometa, natanko to pa tvori tako imenovana kazensko-postopkovna jamstva.«

(naj)nižjih, bolj ali manj revnih in statusno ne kaj prida vrednih slojev.¹³ Takšno represivno usmeritev pa je mogoče interpretirati – in kajpak tudi upravičevati – na različne načine, med drugim tudi s hipotezo (ki se utegne sčasoma strditi v trdovraten predsodek), da imata tako revščina (slab socialno-ekonomski položaj) kot z njo povezani premoženjska in nasilna kriminaliteta skupne korenine oziroma vzroke, kot so npr. nizka inteligenca, нравni primanjkljaji, lenoba, impulzivnost, zadržanost do formalnega izobraževanja, luknjičava samokontrola, neodgovornost, nediscipliniranost, nezmožnost odlaganja užitka, nagnjenje k nebrzdanemu hedonizmu in tako naprej. Toda pozor. Ne glede na to, kako si kdo razlaga obstoj in celo žalostno razraščanje lokalne in svetovne revščine in njene vplive na kriminalno ali »protidružbeno« vedenje oseb, ki so prisiljene nositi njeno pogosto že od daleč opazno masko ter še druge cenene kostumske in scenske rekvizite, je vsakomur, ki je vsaj zmerno informiran in ki ga še ni zapustila zdrava pamet, še predobro znano, da protipravno ali nezakonito okoriščanje in nasilništvo nikakor ni in pravzaprav tudi nikdar ni bilo monopol bednikov v nižjih nadstropjih družbene piramide. Nasprotno: kriminaliteta s ponosno veliko začetnico že tradicionalno kraljuje na prizoriščih, kjer so akumulirane največje gmote ekonomske, vojaške, politične in propagandne moči.¹⁴

¹³ Paškuanis (2014: 142) ugotavlja, da nosi sleherni zgodovinsko dani sistem kaznovalne politike pečat interesov tistega razreda, ki ga je uveljavil: »Fevdalec je kaznoval nepokorne kmete in meščane, ki so se uprli njegovi oblasti. Združena mesta so obešala roparske viteze in rušila njihove gradove. V srednjem veku se je za kršitev zakona štel, če se je kdo hotel ukvarjati z obrtjo, ne da bi stopil v ceh; čim je nastala kapitalistična buržoazija, je za zločin razglasila nameru delavcev, da se združujejo v zveze.«

¹⁴ No, to pa nas ne sme zapeljati v skušnjava, da bi vse »zlo« (bremena, ki so jih prisiljeni prenašati ljudje in narava) ali »strukturno nasilje«, ki ga tako ali drugače generira razširjena reprodukcija kapitalističnega produkcijskega načina, reducirali na kriminaliteto (kršitve načel ekvivalentne menjave in drugih veljavnih pravil igre), torej na subjektivne oblike škodljivih ravnanj, ki jih je mogoče vsaj načeloma povezati z individualno odgovornostjo tega ali onega posameznika. Še drugače rečeno, izogniti se je treba personalizaciji kapitalističnih razmerij (izenačitvi objektivnih družbenih struktur z zavestnim delovanjem oseb), ki poglavitno krivdo za raznoliko škodo, ki jo povzroča ta brezsubjektivni in samosmotrni ekonomski sistem konkurenčne in brezmejne akumulacije kapitala, prevali na izbranega »grešnega kozla« ali »esencializiranega« razrednega sovražnika, npr. na čezmerno pohlepne kapitaliste, nesposobne, neodgovorne ali pokvarjene menedžerje, finančnike in bančnike (oderuhe, ki parazitsko izžemajo produktivne delavce, in podjetnike), gigantske internacionalne korporacije, špekulante, monopolistična podjetja, skorumpirane politike ... (Heinrich, 2013: 202–209; Krašovec, 2014: 184–185).

Ozrimo se, čeprav le bežno, na tukajšnje postsocialistične ali »tranzicijske« kriminalne »zgodbe o uspehu« (ki sicer niso nikakršna lokalna, folklorna ali butalska posebnost). Njihovi ključni protagonisti niso bili roparski obstranci, mladoletni prestopniki (npr. vandali, grafitarji, razgrajači, hormonsko razdraženi nasilneži in tatiči), spolni iztirjenci, čez noč odpuščeni nekdanji samoupravljavci, brezdomci, narkomani, pogoltni dilerji, zapriseženi pijanci in podobni deviantni liki, marveč kalejdoskopska družčina liberaliziranih kaveljcev in emancipiranih korenin povsem drugačnega, plemenitejšega kova. Zgolj za hitro osvežitev spomina: ministri, državni sekretarji, višji in nižji državni uradniki, poslanci, svetniki, župani, strankarski veljaki, športni funkcionarji, voditelji humanitarnih in nevladnih organizacij, cerkveni dostojanstveniki, akademiki, novinarji, advokati, notarji, cenilci, zdravniki, podjetniki, poslovneži, direktorji, menedžerji, bančniki, finančniki, zavarovalničarji, vsakovrstni posredniki in svetovalci, oglaševalci, umetniki ... *You name them!* Zares, že na prvi pogled je jasno razvidno, da so se na kriminalnem odru znašli igralci (v glavnih in stranskih vlogah), ki so večinoma izobraženi (ali vsaj šolani), inteligentni, iznajdljivi, premeteni, ambiciozni, poklicno in verjetno tudi zasebno ali družinsko uspešni, gmotno dobro preskrbljeni, normalno ali celo nadpovprečno podružbljeni, socialno integrirani, ugledni ... Pravcato nasprotje klasičnih kriminalnih figur, namreč kraljev, kraljic in nižjega plemstva črnih kronik! A glejte: znašli so se pač v zapeljivo ugodnih priložnostih, tako rekoč v takšnih, ki se jim racionalni *homo economicus* preprosto ne more upreti. Možnosti za zakonito in nezakonito okoriščanje (ločnica med njima je po novem izredno raztegljiva, marsikje pa tudi popolnoma – in celo namenoma – zamegljena) so bile izjemne, pravzaprav zgodovinsko enkratne in bržkone neponovljive: nekdanja družbena in državna lastnina sta mamljivo – in v naglici ideološko očrnjeni – ležali na pladnju. In še več, videti je bilo, da obstaja skrajno majhna ali skoraj neznatna verjetnost, da bo tranzicijska tatinska, roparska in prevarantska grabežljivost ustrezno sankcionirana. Služba družbenega knjigovodstva (ta moteči relikv komunističnega mračnjaštva) je bila modro likvidirana. Mnogi agenti (kadrovske in materialno podhranjenih terv naglici »demokratiziranih«) nadzorstvenih institucij so bili zmedeni, preplašeni ali negotovi.

Kazenskopравни sistem se je moral posloviti od preklete »totalitarne« dediščine. Novi časi so vanj naplavili človekove pravice obsojencev (kajpak najbolj tistih, ki si jih zaslužijo onkraj razumnega dvoma), vrsto restrikcij in nujnost tankovestnega upoštevanja še tako bizarnih ali dlakocepskih pravniških formalizmov (»v vsebino se ne spuščamo«) ... Za nameček pa je zavel še krepko predrugačen ideološki veter: »Bogatenje in bogastvo zdaj – namreč v svobodni družbi osvobojenih človeških bitij – nista več nekaj, kar bi kazalo šteti za nelegitimno ali – bog nam pomagaj – celo zločinsko. Kdor prvi vzame, prvi zmelje. Ne pozabite: ravno brezobzirno jemanje in mletje tlakujeta cesarsko pot do prestiža, vpliva in moči, posledično pa neredko še do greha vrednih spolnih objektov. In ker kopičenje denarja nima zgornje meje, ne kaže biti malenkosten. Kdor se obotavlja zaradi lažnih moralnih skrupulov, se utegne že kmalu kesati. Če ne prej pa tedaj, ko bo zaprepadeno ugotovil, da so ga drzni znanilci sprememb pustili daleč zadaj. Zato, dragi moji, kar lepo zavijajte rokave in veselo na kriminalno delo.« Retrospektivno je kajpak mogoče le nemočno zmigovati z rameni in se čuditi neznanski toleranci, ki jo je – z zakonodajno, administrativno in pravosodno magijo ter gangstersko privatizacijo – razlaščno ljudstvo (suvereni nosilec demokratične oblasti) širokosrčno naklonilo tranzicijskim lopovom. Dolgo je trajalo, preden je počilo. Povod pa je bil dokaj trivialen: osovraženi radarji (ponesrečeni sad javno-zasebnega partnerstva), ki so lovili prehitre avtomobile (angl. *holly motors*), so usmerili frustracije ljudi zoper mariborskega župana; sledila je osupljivo brutalna represivna reakcija, ki je sprožila niz množičnih protestov tudi v prestolnici in v manjšem obsegu še v nekaterih drugih krajih. Zadišalo je celo po vstaji, a se nazadnje ni zgodilo prav nič dramatičnega. Zamenjala se je le vlada (ne pa tudi dominantna usmeritev državne oblasti), politik, v katerega je bilo kanalizirano najbolj intenzivno ogorčenje, pa se je celo znašel za zapahi. A le za kratko: siloviti, sistematični in večplastni pritiski laikov in ekspertov so slednjič le odprli oči ustavnim sodnikom, ki so urno poskrbeli, da se rosno mlada demokracija, za enkrat še slabotno podkletena s *human rights*, ni znašla pod zloslutnim vprašajem. Skratka: ljudski protesti, ki so skorumpiranim in tatinskim lopovom resda gromko napovedali bridek konec (»gotovost«), so za hip pretresli goro, na plan pa je skočila miška in se nato že kmalu resignirano skrila v

najbližjo luknjo (kjer jo je v »najboljšem« primeru čakalo delo v službi in ob družinskem ognjišču). In ljudje so se, kot je videti (vsaj za enkrat), tihotno sprijaznili celo z najbolj vratolomnimi in škandaloznimi odločitvami pravne države. Če povzamemo: zločin & kazen sta odigrala v tranziciji zelo pomembno – ali nemara celo odločilno – vlogo. In to ne le v okviru »divje« privatizacije, globoko zakoreninjene korupcije, utajevanja davkov, izčrpavanja podjetij in najrazličnejših tako ali drugače »spornih« poslovnih akrobacij. Pomislimo na slovito afero JBTZ, ki se ji je posrečilo mobilizirati silovito protirežimsko in še zlasti nacionalistično energijo, ki je zabila še zadnji žebelj v krsto naglo razkrajajočega se socialističnega trupla, poleg tega pa je še dramatično izpostavila razloček med »komunistično« legalnostjo in »demokratično« legitimnostjo. Sledila je meščanska kontrarevolucija, ki je tako rekoč enodušno (če že ne z aklamacijo) obsodila kriminalnost rajnkega režima in izrekla strogo, a pravično kurativno in preventivno kolektivno kazen: denacionalizacijo,¹⁵ denarne odškodnine neposrednim in še zlasti posrednim žrtvam revolucionarnega terorja, množično prevzgojo in resocializacijo v duhu pravil in vrednot zahodnjaškega *free world*, intenzivno delovno terapijo pod prisilo neomajnih konkurenčnih pritiskov in varstveno nadzorstvo pod strogo komando EU, ZDA in Nata.

3 (Post)moderna represija in legitimnost

Priznati je treba, da je izraz »represija« precej nejasen, čeprav je njegova raba zelo razširjena, ne pa tudi zgledno poenotena. Kako bi ga poslovenili? Kot »zatiranje«, »tlačenje« ali morda, če smo za odtenek sočnejši, kot »lomljenje hrbtenic« (predvsem pa upanja, samozavesti in aspiracij) podrejenih, in sicer na način, ki temelji na uporabi (pri sile ali fizičnega nasilja (»terorja«)? Pridevnik »represivni« se običajno pripenja na policijski in vojaški aparat države. Denimo tedaj, ko rečemo, da je represivni aparat ultimativni varuh obstoječega socialnega reda

¹⁵ Leskovšek in Dragoš (2014: 49–50) podrobno prikažeta učinke megalomanskega »socialnega« transferja – minuciozno doslednega vračanja nacionaliziranega premoženja (vključno s fevdalno lastnino, ki je bila »upravičencem« odvzeta že v stari, buržoazni Jugoslaviji) – na poveč(ev)anje socialnoekonomskih neenakosti.

oziroma državne oblasti in posredno tudi gospostva vladajočega razreda: železna pest, ki udari po opoziciji, ko so procesi družbene reprodukcije ekonomskih, političnih in ideoloških struktur resno ogroženi ali pa so že celo v razkroju. V tem pogledu je mogoče razumeti represijo kot eno izmed resda najbolj zloveščih podob državnega posredovanja (»mediacije«) med vladajočimi in vladanimi ali kot mehanizem ekstremnega političnega sankcioniranja, ki pa vključuje pisano paleto ekstenzivnih in intenzivnih ukrepov, npr. državni udar, pretepanje, zapiranje, mučenje in celo ubijanje stavkajočih, agitatorjev, aktivistov, demonstrantov ali protestnikov, zunanjo vojaško intervencijo (ene ali več tujih držav, ki priskočijo na pomoč strmoglavljenemu ali na volitvah poraženemu režimu in njegovim podpornikom), sabotaže, teroristične akcije ipd. Opraviti imamo torej s krizno situacijo *par excellence*, v kateri običajno delovanje kazenskoprnega sistema ne zadostuje za obvladovanje ali sankcioniranje kršiteljev ali rušiteljev družbene ureditve, kar pa seveda ne pomeni, da ga ni mogoče uporabiti tudi za obračunavanje z uporniškimi elementi. No, poudariti velja, da tako opredeljena represija ni edina oblika sankcioniranja odklonov ali motenj v procesih družbene reprodukcije.¹⁶ To nepogrešljivo funkcijo opravljajo tudi raznovrstne – dejanske ali potencialne (tj. zagrožene) – ekonomske prisile, npr. bankrot, izguba premoženja, beg kapitala, zaustavitev ali premestitev proizvodnje ali poslovanja v drugo »prijaznejšo« državo, brezposelnost, odpoved delovnega razmerja, relativna in absolutna revščina (stradanje), napad na nacionalno valuto, trgovinska blokada, zavrnitev ali izsiljevalsko pogojevanje nujno potrebnih posojil ... Ekonomske sankcije izvirajo bodisi iz normalne tržne konkurence ali pa so plod zavestnih odločitev, npr. podjetij ali vlad, včasih tudi potrošnikov. Tretja kategorija sankcij kot mehanizmov družbene reprodukcije pa vključuje različne tipe ideološke ekskomunikacije: opozicijski diskurzi so dojeti in obravnavani kot nekaj, kar ni le »nelegitimno«, marveč je tudi otročje, neodgovorno, noro (simptom dušene motenosti ali bolezni), neresno, prismuknjeno, sanjaško, čudaško, nerealistično, utopistično, heretično, grešno, demagoško, populistično, socialistično, komunistično, anarhistično itd. Z eno besedo: nevredno pozornosti.

¹⁶ Therborn (2008: 173–175) natančneje opiše raznovrstne ekonomske prisile, oblike uporabljenega ali zagroženega fizičnega nasilja in ideološke sankcije kot mehanizme družbene reprodukcije in transformacije.

Kako pa je z represivnostjo kazenskopravnega sistema v obdobju socialnega miru, ideološke hegemonije in politične stabilnosti, ko torej državna oblast in gospostvo vladajočega razreda nista pod vprašajem? Jasno je, da »konvencionalni« kriminalci (ne glede na barvo srajčnega ovratnika) niso revolucionarji, tj. protisistemska opozicija. Njihov namen ni zrušiti kapitalistično družbeno formacijo in vpeljati alternativni, npr. socialistični ali anarhistični način produkcije. Še več, cilji, ki jih zasledujejo, so večinoma kulturno popolnoma normalni in potemtakem tudi legitimni. Srž njihove deviantnosti je zgolj v tem, da svojo potrebo ali željo (npr. po denarju, občudovanju, statusu, pozornosti, vplivu, spoštovanju, užitku, tej ali oni dobrini, samovšečni samopodobi in tako naprej) zadovoljijo na prepovedan način, s kršitvijo veljavne norme, ki pa je sicer na splošni in abstraktni ravni načeloma ne problematizirajo ali zavračajo: v konkretni situaciji ali v podobnih položajih hočejo »zgolj« to, da bi bili v razmerju do nje izjema; to, da jo drugi upoštevajo, pa jih kajpada niti najmanj ne moti. Takšna drža pa jih – če imajo smolo, da jih odkrijejo – porine v kolesje kazenskopravnega sistema. V primež represije? Ali morda pod udar sankcije, ki so ji jo zaslužili ali pa je vsaj nujno potrebna zaradi zagotavljanja posameznikove svobode, varnosti in drugih pomembnih vrednot? Je vsaka kazenska sankcija – tudi sodni opomin, delo v korist skupnosti, plačilo denarnega zneska, obvezno zdravljenje ali pogojna kazen – že kar *a priori* represivna? Je represivna zgolj smrtna, telesna ali zaporna kazen, in to ne oziraje se na naravo režima, ki mu je obsojenec podvržen? Ali je odkrivanje in obtoževanje storilcev kaznivih dejanj represija? Je sojenje represivna dejavnost? Je terapevtsko obravnavanje zapornikov represivno? Je represija morda že sprejetje kazenskopravne norme, ki implicira grožnjo s kaznijo odvzema prostosti? Kako – in glede na kaj – odgovoriti na tovrstna vprašanja? Poskusimo takole: kazen je že po definiciji povračilo, povzročitev nečesa, kar je za osebo, ki je prekršila veljavno pravilo, negativno (neprijetno, nezaželeno, boleče ali škodljivo) in čemur bi se običajno (naj)raje izognila, čeprav utegne imeti nanjo tudi pozitivne učinke. Da se to ne bi zgodilo prevečkrat, pa je potrebna prisila, ki je v rokah države. Represija? Da, a v obliki, ki ni le legalna in morda tudi pravična, ampak je za večino tudi povsem legitimna in torej ne le nujno potrebna, saj se šteje, da je usmerjena zoper družbene škodljivce, parazite in nasilneže: zoper posameznike,

ki svojih žrtev ne priznavajo kot oseb, tj. zasebnih lastnikov ali pravnih subjektov, ki imajo pravico svobodno razpolagati s tistim, kar je njihovo. Toda pozor. Trditev, da je kazenskopравни sistem represiven, je pogosto ali celo praviloma mišljena kot kritika ali očitek, ki se nanaša na različne bolj ali manj problematične pojave. Recimo: (a) policija ima preširoka ali preveč ohlapna pooblastila ali pa obravnava osumljence s pretirano grobostjo (če ta prestopi prag zakonitosti, se uporaba prisilnih metod in sredstev spremeni v nasilje *tout court*); (b) sodišča izrekajo prestroge kazni, npr. nesorazmerne storjenemu kaznivemu dejanju, kombinaciji krivde in škode; (c) zaporniška populacija je nadpovprečno številčna v primerjavi s preteklim obdobjem ali z drugimi primerljivimi državami; (d) razmere v zaporih so izredno slabe, namreč zgolj kaznujoče ali celo destruktivne, tako da obsojenim ni omogočeno, da bi se »poboljšali« z bolj konstruktivnimi oblikami obravnave; (e) kaznovalne prakse so očitno diskriminacijske, npr. glede na razredno, nacionalno ali etnično poreklo storilcev; (f) kaznovanje funkcionira kot nadomestek ali korektiv slabe (npr. razredno pristranske) ekonomske in socialne politike državne oblasti, katere posledica so družbene razmere, v katerih se mnogi – ker pač nimajo boljše opcije – odločijo za kriminalne rešitve svojih materialnih ali moralnih problemov.¹⁷

Kazenskopравни sistem ne deluje le z represijo, ampak v večji ali manjši meri tudi z ideologijo, in to ne le na dejanske in potencialne storilce kaznivih dejanj, marveč tudi na lojalne in poštene državljanke,¹⁸ npr. tako, da s selektivnim sankcioniranjem kršitev preprečuje njihovo demoralizacijo in jim kaže, da obstoječa pravila igre ostajajo v veljavi.

¹⁷ Najskrajnejše zavračanje legitimnosti kazenskopravnega sistema prihajajo iz – resda maloštevilnih in nevpilnih – vrst kriminoloških abolicionistov, ki se zavzemajo za bolj racionalne načine varovanja družbe in obravnavanja njenih škodljivcev, v tem okviru pa tudi za odpravo pojmov, kot so krivda, zločin in kazen. V zvezi s tem opozori Pašukanis (2014: 152–157) tudi na strukturne in ideološke ovire pri udejanjanju tovrstnih zamisli.

¹⁸ Arendt (2013: 82–83) ocenjuje, da se ljudje podrejajo veljavnim normam predvsem zato, ker sicer ne bi mogli sodelovati v družbeni »igri« (kot imetniki medosebno priznanih identitet). Zato so zakonska pravila po njenem mnenju prej direktive kakor s sankcijami opremljeni imperativi, saj usmerjajo medčloveško občevanje tako, kot pravila dirigirajo igri. Njihovo bistvo zatorej ni v tem, da se jim subjekti prostovoljno podrejajo ali da jim (po skrbnem razmisleku) priznajo legitimnost. Motiv za to, da jih posamezniki sprejemajo, je v tem, da lahko vstopijo v »veliko igro sveta« le tako, da jih »ubogajo«. Podobno tezo, a v filozofsko bolj zaostreni obliki zagovarja tudi Fischbach (2012: 250–254).

Če pogledamo na kazenskopравни sistem s stališča razrednega boja, zlahka opazimo, da je bila neposredna državna represija (npr. zatiranje stavkajočih, sindikalistov, aktivistov in množstva – s silo izkoreninjenih, razlaščenih in potepuških – posameznikov, ki so zavračali mezдно delo in tovarniško disciplino) zelo pomembna in tudi zelo surova zlasti v obdobju nastajanja industrijskega kapitalizma, zlasti v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja. Očitno je, da se kapitalizem brez raznovrstnih nasilnih ukrepov državne oblasti, ki je omogočila in spodbujala njegov specifični produkcijski način, ne bi mogel uveljaviti. Ko pa se kapitalizem izoblikuje kot organski sistem – kot »družbeno telo, v katerem soobstajajo vsa razmerja hkrati in se opirajo drugo na drugo« (Marx, 1973: 291) – se potreba po neposredni represiji zmanjša (vsaj v vodilnih državah¹⁹), čeprav ostaja kot zdaj tišja zdaj glasnejša grožnja vselej v pripravljenosti.²⁰ Kapitalizem v svoji zgodovinsko dovršeni podobi ali »biti« že kar sam – če odmislimo naravo in človeška bitja – (po)ustvarja svoje strukturne predpostavke ali logične premise. Kapitalistični produkcijski način namreč ne proizvaja le raznovrstnih blag (dobrin in storitev), ki vsebujejo presežno vrednost (rezultat izkoriščanja, ki pa se šele z uspešno prodajo realizira v denarni formi), marveč tudi kapitalsko razmerje kot tako, namreč kapitalista (ki ga že pritiski konkurence silijo v brezmejno gonjo za profitom) in mezdnega delavca, ki mora spet in spet prodajati svojo zmožnost za delo, ker pač nima druge možnosti za preživetje. In ki – po zaslugi socializacijsko posredovane ideološke masaže (vzgoje in izobraževanja), tradicije in navajenosti oziroma subtilnih disciplinskih učinkov razvejene »mikrofizike oblasti« (Foucault, 1984: 170–194; Koch, 2013: 44–54) – priznava imperativ kapitalističnega sistema kot »samoumevne naravne zakone« (Marx, 2013: 603) ter ocenjuje družbeno odvisnost proletarcev (razlaščenih prodajalcev delovne sile) od kapitalistov kot nekaj, kar je pač

¹⁹ »Vodilne kapitalistične dežele imajo danes bolj ali manj močno regulacijo oblik, v katerih poteka neposreden sprijem med buržoazijo in proletariatom; razredni boj sicer lahko poteka, vendar ne sme ogroziti sistema (tako na primer v Nemčiji zakon jamči pravico do stavke in združevanja, vendar tudi pravico podjetnikov do zaustavitve dela; prav tako je zajamčena tarifna avtonomija, prepovedana pa je politična stavka). To pomeni, da nekaterih oblik boja ne doleti neposredna državna represija, zato pa so druge toliko močnejše preganjane.« (Heinrich, 2013: 215)

²⁰ Graeber (2013: 60–61) ponudi poučno ilustracijo realnosti grožnje z represivno palico, ki nemo ždi v zaodrju vsakdanjih praks, v okviru katerih večina sploh ne pomisli več na to, da bi prestopila neštete normativne omejitve in druge varnostne pregrade.

nepogrešljivo in neizogibno ter potemtakem brez sleherne uresničljive ali boljše alternative. Ko se vzpostavi »začarani krog kapitalizma« (Lebowitz, 2014),²¹ se lahko kazenska represija usmeri prednostno zoper konvencionalne kriminalce, medtem ko za reprodukcijo sistema zadostujejo že zgolj ali vsaj predvsem ekonomske prisile (npr. potreba po denarju, konkurenca za delovna mesta, negotovost zaposlitve in strah vzbujajoča rezervna armada brezposelnih in »presežnih« človeških bitij), podkletena s produkcijo vedno novih potrošniških potreb in želja. No, izpostaviti pa velja še eno značilnost meščanske družbe, ki je vse prej kot nekoristna pri pojasnjevanju nenavadne trdoživosti kapitalističnega sistema in prepričanj o njegovi »legitimnosti«. Zelo na kratko: kapitalistični produkcijski način se vanj vključenim posameznikom prikazuje sprevrnjeno, in to ne zaradi bolj ali manj zavestnih, interesno motiviranih manipulacij (idealizacij ali zastiranj) vladajočega razreda (oziroma ideoloških aparatov, npr. družine, šole in medijev), marveč zaradi fetišev in mistifikacij, ki samoniklo izvirajo že iz samih temeljnih struktur meščanske družbe in iz vsakdanjih ravnanj, ki jih reproducirajo in ki na ta način nenehno obnavljajo svoje predpostavke, vključno s specifično racionalnostjo, ki je vtkana v prevladujoča družbena razmerja. Podčrtati je treba, da te medsebojno povezane in tesno prepletene sprevrnitve, ki iz ozadja nezavedno formatirajo zaznavanje, mišljenje in delovanje, niso nikakršne subjektivne iluzije (kot npr. predstava, da se sonce vrti okoli zemlje), marveč so objektivne, družbeno veljavne forme, ki so jim podvrženi tako kapitalisti kakor

²¹ Lebowitz (2014: 8) takole opiše kapitalistični *circulus vitiosus*. Začne se z ljudmi, ki so ločeni od produkcijskih sredstev, a imajo potrebe, ki jih je treba zadovoljiti. Zato morajo oditi na trg, kjer – v konkurenci z drugimi ponudniki – prodajajo svojo delovno silo. Če se jim posreči, da najdejo zaposlitev (delodajalca), vstopijo v kapitalistično produkcijo. S prodajo svoje delovne sile v zameno za plačilo v mezdni formi so kapitalističnemu gospodarju podelili pravico, da jim ukazuje, jih nadzoruje, ocenjuje, sankcionira, izkorišča (sili, da opravljajo presežno delo) in si prilašča produkte dela, od katerih si obeta profit. Ko v prostem času porabijo življenjska sredstva, ki so jih kupili s svojo mezdo, pa se morajo zopet javiti kapitalu in delati za njegove cilje: »To je začarani krog in njegove stopnje so odvisne druga od druge – ne da se spremeniti nobene, če ne spremenimo vseh.« Lebowitz (2014: 34) ocenjuje, da je ena izmed reperkusij začaranega kroga naslednja: »Kapital v kapitalizmu ne vlada le zato, ker smo ustvarili moč, ki nas zdaj nadzoruje – frankensteinovsko pošast, ki nas je zasužnjila. Res je, da so naši produkti moč, ki nam vlada – toda ne preprosto zato, ker so moč, temveč zato, ker *mi nismo*. Kapitalizem nas ne siromaši le zato, ker nam jemlje stvari, ki jih produciramo. Siromaši nas predvsem s tem, da producira posebno vrsto ljudi.«

delavci, čeprav ne tako zelo usodno, da jih – s pomočjo izkušenj in refleksij – ne bi bilo mogoče preseči. Marx (1973: 907) je njihov družni učinek prikazal v tretjem zvezku *Kapitala*, in sicer v poglavju, v katerem obravnava »trinitarno formulo«, ki obsega, vsaj po njegovem mnenju, »vse skrivnosti družbenega produkcijskega procesa«. Kaj nam torej sporoča ta kapitalistična sveta trojica? Trik je v tem, da se kapital, zemljiška lastnina in delovna sila, ki so za njihove lastnike viri dohodka,²² agentom produkcije sprevrnjeno prikazujejo kot viri ustvarjene vrednosti. Namreč: kapital prinaša profit (podjetniški dobiček in obresti), zemljiška lastnina prinaša rento, delovna sila pa prinaša mezdo. Toda ti »produkcijski faktorji« so za njihove posestnike videti kot viri dohodka zgolj zato, ker v kapitalističnih razmerjih funkcionirajo kot legalna in legitimna sredstva prisvajanja ustvarjenega produkta. Še drugače rečeno, sprevrnitev nastane, ko se oblikuje videz, da lastniki kapitala, zemljiške lastnine in delovne sile prejmejo kot dohodek ravno tisti del vrednosti produkta, ki ga je, vsaj v normalnih razmerah, ustvaril ali »dodal« njihov »produkcijski faktor«. Predstava, da so mezda, profit (podjetniški dobiček in obresti) ter renta zgolj deli vrednosti produkta, ki so posledica skupnega učinkovanja mezdne delo, kapitala in zemljiške lastnine v produkcijskem procesu, nastane po analogiji. Ker je snovni produkt končni rezultat dela, uporabe produkcijskih sredstev sredstva in izkoriščanja zemlje (naravnih virov), se proces tvorjenja njegove vrednosti prikaže (in dojema) kot preprosti seštevek prispevkov posameznih »produkcijskih faktorjev«. Heinrich (2013: 201) v zvezi s tem poudarja, da mistifikacije, ki se navezujejo na učinkovanje »trinitarne formule« kot izraza navidezne povezanosti vrednosti z njenimi viri, temeljijo na preobrazbi vrednosti delovne sile v »vrednost dela«. Zakaj? Če je mezda videti kot plačilo »vrednosti dela«, potem se zdi, da morata profit in renta kot preostala dela

²² »Kapital je vir dohodka, ker kapitalistu omogoča, da iz zaposlene delovne sile črpa presežno delo; zemljiška lastnina je vir dohodka, ker omogoča, da si zemljiški lastniki vzamejo del presežne vrednosti, ki jo načrpajo kapitalisti; in delo je vir dohodka, ker delavci in delavke s pomočjo dela dobijo del vrednosti, ki so jo sami ustvarili.« (Heinrich, 2013: 199)

vrednosti izvirati iz obeh drugih »produkcijskih faktorjev«,²³ se pravi iz kapitala in zemljiške lastnine: »In ker se blaga ne menjajo po vrednosti, temveč po produkcijskih cenah, tega videza na posameznem blagu tudi ni mogoče razkrojiti. Zdi se, da med porabljenim delom na eni strani ter povprečnim profitom na drugi ni nobene povezave – profit je (v normalnih pogojih) odvisen od velikosti kapitala, ne glede na to, ali je zaposleno veliko ali malo delovne sile, renta pa je odvisna od tega, katera in koliko zemlje se izkorišča.« (Heinrich, 2013: 201)

Kakorkoli že, dovolj očitno je vsaj to, da se podrejeni in zatirani ljudje še vedno upirajo, čeprav se njihovi boji formalno in vsebinsko precej razlikujejo. Nekateri so bolj ali manj uspešni (kar pa ne pomeni, da so posamične zmage v razrednem boju in z njimi povezani dosežki zgodovinsko ireverzibilni), druge pa doletijo boleči ali celo ponižujoči porazi. Upiranje je spontano ali tako in drugače organizirano, kolektivno in individualno, zakonito ali nezakonito (in kajpak tudi inkriminirano ali kriminalno), cilji, h katerim je usmerjeno, pa so mavrično različni in vsekakor niso vselej napredni, emancipacijski ali občudovanja vredni.²⁴ Zadnji zares radikalni upor (pompozno označen tudi kot *the great refusal*), ki se povezuje z – retrospektivno zdaj že skoraj mitskim – letom 1968, je nedvomno nevarno pretresel oblastne in disciplinske temelje

²³ Če se mezda kaže kot plačilo vrednosti dela (ne pa vrednosti delovne sile), je lahko presežna vrednost, ki je rezultat izkoriščanja, videti kot profit, ki je plod kapitala: »Presežna vrednost je presežek nove vrednosti, ki jo ustvari živo delo, nad vrednostjo delovne sile; vzrok za presežno vrednost je (v kapitalističnih razmerjih) porabljanje živega dela. Profit pa je presežek vrednosti blaga nad delom založenega kapitala, porabljenega pri produkciji tega blaga; kapital se tu kaže kot vzrok za profit.« (Heinrich, 2013: 151) Marx (2013: 443–444) zatorej upravičeno poudarja, da je prav mezdna forma, ki povzroča videz, da je delo v celoti poplačano, podlaga vseh mistifikacij kapitalističnega produkcijskega procesa, pravnih predstav (delavcev in kapitalistov), prepričanj o legitimnosti sistema, iluzij o svobodi in »apologetskih čenč vulgarne ekonomije«. Dejansko: če delavec v menjavi dobi ekvivalent svojega dela, potem je prav, da tudi kapitalist prejme profit, tj. tisto, kar mu pripada, npr. po zaslugi prispevka k povečanju produktivnosti, ki je plod njegovih investicij. Če vsak dobi pravični ekvivalent tega, kar mu pripada, potem izkoriščanje ne obstaja. Različne oblike mistifikacij in fetišizma meščanskih družbenih razmerij sicer podrobneje obravnavajo Lebowitz (2014: 24–29), Heinrich (2013: 195–202) in Marx (1973: 907–926).

²⁴ Ploštajner (2014: 88–93) in Lebowitz (2014: 10–15) podrobneje opišeta uporniška gibanja v Latinski Ameriki, ki so v zahodni (»evropocentrični«) perspektivi manj znana ali celo popolnoma prezrta.

industrijskih kapitalističnih družb, ki jih je za nameček vse bolj najedala tudi stopnjujoče se strukturna kriza »fordističnega« modela akumulacije in regulacije (Hirsch, 2014: 85–103; Heinrich, 2013: 121–127). Legitimnost sistema in vladajočega razreda se je znašla pod krepkim vprašajem. A reakcija je bila tudi tokrat vendarle močnejša, in sicer v dobršni meri po zaslugi okrepljenega in medsebojno povezanega delovanja ekonomskih, političnih in ideoloških sankcij kot mehanizmov družbene reprodukcije in transformacije. Upoštevati pa je treba, da globalni triumf neoliberalnega ali »postfordističnega« kapitalizma tudi v tem zgodovinskem primeru ne bi bil mogoč brez dejavne in mnogostranske podpore meščanskih držav (najprej tistih, ki imajo v svetovnem sistemu dominantno vlogo, nato pa zlagoma še večine drugih), ki pa so tudi same doživele pomembno preobrazbo. Oglejmo si, vsaj *grosso modo*, nekatere tipične tendence, predvsem tiste, ki so s kriminološkega zornega kota najbolj relevantne.

Videti je, da ima v postmoderni fazi kapitalističnega razvoja osrednjo kontrolno funkcijo brezimni trg, ne pa država, ki je vse manj »nacionalna« in vse bolj »internacionalna«, predvsem pa je neomajno zavezana spodbujanju konkurenčnosti lokalnih okolij in njihovih prebivalcev, ki jih v slogu nekakšnega zvodnika z veliko začetnico ponuja čedalje bolj mobilnemu, teritorialno nevezanemu finančnemu, trgovskemu in industrijskemu kapitalu. Konkurenčni spopadi so se resda zaostriili na vseh ravneh, vseeno pa najbolj obremenjujejo večinoma neobgljene in preplašene prodajalce delovne sile (v formalnem in čedalje obsežnejšem neformalnem sektorju gospodarstva), na katere neusmiljeno pritiska strupena kombinacija pojavov, kot so imperativ povečevanja produktivnosti učinkovitosti ali storilnosti, intenziviranje dela, podaljševanje delovnega časa, brezupno tekmovanje s »pametnimi« in tudi z »neumnimi« stroji (ki nezadržno zmanjšujejo povpraševanje po živem človeškem delu in *eo ipso* povečujejo že itak strašljivo armado brezposelnih in odvečnih človeških bitij), slabe delovne in razmere (in neredko še slabši medčloveški odnosi v službenem okolju), nizke plače, negotovost (»prekarnost«) zaposlitve in prihodnosti, ki se vse bolj prikazuje kot grožnja. Skratka: razlogov za lojalno pokorščino v razmerju do ekonomskih oblastnikov v zasebnih tiranijah (ki se v ljubko posladkani verziji imenujejo »podjetja«) gotovo ne manjka. Ampak pozor.

Ozrimo se naokrog in opazili bomo, da ne manjka niti posameznikov, ki so z odprtimi rokami in prešernim nasmeškom sprejeli »svobodo« tržnega individualizma in ki so se brez oklevanja odzvali na (po) vabilo (ideološko interpelacijo), naj razmišljajo, čustvujejo in delujejo kot podjetniki (in to ne le na ekonomskem področju), kar naj bi bila kraljevska bližnjica do samouresničitve in samooblikovanja, podkletene s potrošniško avtostilizacijo, zdravim življenjem ter naj sodobnejšimi čudesi informacijske in komunikacijske tehnologije.²⁵ Rezultat je (pro) aktivni, samoiniciativni, odgovorni, »avtonomni« subjekt, ki je sam svoj birič in motivator, samonadzorovani ekonomski človek, ki se prilagojeno podreja vladajočim mehanizmom trga in konkurence, saj preudarno sodi, da je to v njegovem najboljšem interesu: nihče ga, strogo vzeto, ne sili v takšno ravnanje, zakaj on sam je tisti, ki hoče početi natančno to, kar se od njega pričakuje. Na drugi strani vse bolj razdrobljene postmoderne socialne formacije pa se gnete heterogena množica odvečnih, brezposelnih, osiromašenih, frustriranih, motenih, nevarnih, neomikanih, lenih, parazitskih, nepodjetnih, priseljenih, nekonkurenčnih, sistemsko nekoristnih in tudi neposredno ali celo kriminalno škodljivih človeških kreatur (»Bog jih nima rad«). Za obvladovanje ali vsaj znosno pacifikacijo te obsežne rizične populacije, ki se noče ali ne more integrirati v formalno tržno ekonomijo globalnega kapitalizma, so očitno potrebni trši prijemi. Zato ni presenečenje, da nevidno roko tržne discipline spremlja še neprimerno vidnejša pest državne represije, npr. ničelna toleranca do a- in antisocialnih vedenj in posameznikov, povečevanje populacije v javnih in po novem tudi zasebnih zaporih, strožje zagrožene in izrečene kazni, povečevanje proračunskih sredstev za učinkovitejše delo nadzorstvenega in kaznovalnega segmenta pravne države ... Da, tudi te reči so del darilnega paketa, ki vsebuje toplo priporočene (če ne gre drugače, pa z izsiljevanjem in vojaško silo udejanjene) ukrepe neoliberalne politike, katere cilj je konsolidacija »zdravih« temeljev kapitalistične ekonomije, npr. monetarna in proračunska strogost, zmanjševanje davčnih bremen za bogataše in podjetja, privatizacija, zmanjševanje javne porabe, okrepitev pravic (in oblasti) kapitala, krčenje socialnega varstva, povečanje

²⁵ Berardi (2013: 90–102) podrobneje analizira razloge za povečanje prostovoljnih investicij človeške energije in potencialov v delo, podjetnost in kolaboracijo s kapitalom.

fleksibilnosti (prekarnosti) zaposlitev (lažje odpuščanje odvečnih delavcev), deregulacija finančnih trgov in menjav ... Stopnjevanje državne represije, ki se je pričelo in teoretsko legitimiralo v ZDA, od tam pa se je naglo razširilo – prek njihovega britanskega trojanskega konja – tudi v evropske stare in mlade demokracije, je sicer že lep čas deležno izdatne kriminološke pozornosti.²⁶ Wacquant (2008: 11) ocenjuje, da je poglobitveni cilj postmoderne represivne (»varnostne«) države, ki se opira na internacionalizirani »novi kazenski zdravi razum«, kriminalizacija revščine (pravzaprav njenih nosilcev ali utelešenj) in normalizacija prekarnega, (pre)slabo plačanega meznega dela. Poudariti pa velja, da je stroga represivna politika do »konvencionalne« kriminalitete (*tough on crime and criminals*) v glavnem vse prej kot nepriljubljena. Večinoma je deležna obilne podpore in tudi volilnih glasov zaskrbljene javnosti (»organizirane nedolžnosti«), dobrih in poštenih ljudi, ki ne dvomijo o legitimnosti prizadevanj represivne pravne države, da zavaruje, če je le mogoče, njihovo pravico do varnega in kakovostnega življenja v spodobnem okolju. Problem je kvečjemu v tem, da še tako razbohotena, profesionalizirana, menedžersko neoporečno upravljana, kadrovska in finančno okrepljena ter tehnološka posodobljena pravna država ne zmore več obvladovati vseh varnostnih tveganj in blažiti z njimi zlepljenih strahov.²⁷ Kar pa je po drugi strani voda na mlin poslovno čedalje bolj uspešnemu zasebnemu sektorju, ki dobičkonosno trži vsakovrstne (samo)zaščitne dobrine in storitve.

Dokaj redki in, če se zares blago izrazimo, ne ravno vplivni kritiki zaostrovanja represije (oziroma policijskega, kazenskega in tudi vojaškega nadzora) nad – lokalnimi, nacionalnimi in svetovnimi – reveži (»rizično« populacijo *par excellence*) pogosto poudarjajo, da bi

²⁶ Flander in Bučar Ručman (2014: 116–129) razgrneta kvantitativno in kvalitativno analizo gibanja, obsega in strukture kriminalitete, kazenskopravnih reform in kaznovalne politike v postsocialističnih evropskih državah. Avtorja ugotavljata, da je v pretežnem delu (post)tranzicijskega opaziti povečanje kaznovalnosti, števila zapornikov in strahu pred kriminalnimi tveganji, po drugi strani pa bode v oči zmanjšanje tolerance ter zupanja v policijo in druge institucije kazenskopravnega sistema. Lea (2002: 161–180) pa prikaže širše in globlje težnje v sferi formalnega in neformalnega nadzora nad kriminaliteto in njenimi protagonisti.

²⁷ Bauman (2013: 43–55) ponudi lucidno sociološko interpretacijo intenzivnega in ekstenzivnega strahu pred grožnjami osebni varnosti in blaginji v zahodnem svetu.

bilo treba zopet okrepiti socialno državo,²⁸ to zgodovinsko bržčas najpomembnejšo pridobitev industrijskega proletariata v razrednem boju. To bi gotovo marsikomu olajšalo prebijanje skozi težavne življenjske situacije, vprašanje pa je, koliko bi se na ta sicer hvale vreden način zmanjšala kriminaliteta in konec koncev tudi strah ljudi pred tovrstnimi varnostnimi tveganji. Upoštevati velja, da motiv za kriminalno (premoženjsko ali nasilno) dejanje ni zgolj potreba po enostavni reprodukciji (odlaganju srečanja z absolutnim gospodarjem slehernega živega bitja), marveč še dosti pogosteje posameznikova želja po tem, da se v razmerju do njega relativno prikrajšane čutijo drugi: da se zmagoslavno (realno ali vsaj imaginarno) katapultira iz množice brezimnih, povprečnih, sivih, konformističnih, apatičnih ali ukalupljenih, čeravno bolj ali manj nahranjenih, napojenih in s cenanim razkošjem okrašenih instrumentov kapitalistične heteronomne produkcije in potrošnje. In konec koncev: mar ne naredijo – neposredno in še večkrat vsaj posredno – največ družbene, človeške, ekološke in druge škode ravno tisti, ki imajo že tako ali tako vsega preveč, a očitno še vedno ne dovolj. Poudariti je treba, da je osrednja funkcija socialne države, ki je eno izmed bistvenih formnih določil meščanske države v njenem »idealnem prerezu«, zagotavljati reprodukcijo delovne sile (in torej ne le preprečevati njenega uničenja), in sicer predvsem tako, da varuje mezdne delavce pred ključnimi tveganji, ki so jim izpostavljeni v kapitalistični ekonomiji, predvsem pred začasno ali trajno nezmožnostjo prodaje njihove zmožnosti za mezdno delo, npr. zaradi premajhnega povpraševanja, bolezni, nesreče ali starosti.²⁹

²⁸ Wacquant (2008: 146) predlaga, da bi se bilo treba na širjenje mezdne in socialnoekonomske negotovosti odzvati z uveljavitvijo novih državljskih pravic, npr. do univerzalnega temeljnega dohodka (ki ne bi bil odvisen od tega, ali nekdo dela ali ne dela), vseživljenjskega izobraževanja in usposabljanja, bivališča in zdravstvenega varstva.

²⁹ Heinrich (2013: 230–231) opozarja, da izvirajo sredstva za storitve socialne države, zbrana z davki ali prispevki za socialno zavarovanje, iz procesa akumulacije, s čimer se zmanjša masa presežne vrednosti, ta odbitek pa omejuje poslovanje posameznih kapitalistov: »S tem država kot socialna država posega v neposredni interes slehernega kapitala za maksimalno uvrednotenje in naleti na ustrezen odpor. Zato so storitve socialne države v številnih primerih nastale šele kot rezultat bojev delavskega gibanja. Socialno državo zaradi tega pogosto razumejo kot ‚pridobitev‘ delavskega gibanja, kot koncesijo delavskemu razredu (ki naj bi ga pacificirala).« Heinrich (2013: 231) poudarja, da je »spodobno« stanje posameznikov, katerih delovnih sil začasno ali trajno ni mogoče uvrednotiti (dobičkonosno uporabiti), vendarle tudi v interesu kapitala. Poleg tega pa storitve socialne države mezdnega delavca ne odvezujejo od prisilne prodaje delovne sile, kar implicira, da je zagotavljanje njegove eksistence v skladu z imperativi kapitalistične logike.

Socialna država je doživela svoj materialni in ideološki razcvet po drugi svetovni vojni, ko je bilo videti, da je bila – skupaj s keynesovsko ekonomsko državo, ki je aktivno spodbujala visoko raven zaposlenosti in postopno izboljševanje gmotnega standarda delavskih množic – pomemben generator legitimnosti. A pokazalo se je, da ta »zgodovinski kompromis« vseeno ni privedel do pomiritve antagonizma med delavskim in kapitalističnim razredom. Zmanjšanje strahu pred ekonomskimi prisilami in sankcijami (materialno stisko) je zgolj okrepilo bojevitost prodajalcev delovne sile. Zato ni presenetljivo, da je neoliberalni protinapad na delavstvo (ki je poglobil ekonomske neenakosti, povečal število brezposelnih, oslabil socialno državo in okrepil negotovost zaposlitve) meril ravno na utrditev motivacije za ubogljivo in učinkovito mezdno delo. Toda upoštevati velja, da se socialna država v postfordističnem kapitalizmu ni le skrčila, ampak se je tudi predrugačila. Postala je bolj disciplinirajoča, paternalistična, nadzorujoča, kaznujoča in v tem oziru tudi »represivna«. Ta transformacija je izraz ali vsaj zvesta spremljevalka spremenjenih stališč do socialnih neenakosti,³⁰ do onih spodaj in tistih zgoraj, do revnih in bogatih. V neoliberalni perspektivi je v ospredju poudarek, da je – in mora biti – vsakdo prednostno odgovoren za svoj ekonomski položaj

³⁰ Leskovšek in Dragoš (2014: 44–45) takole povzameta temeljne premise tukajšnje socialne politike v postsocialističnem obdobju. Prvič, socialne neenakosti so v kapitalističnem gospodarstvu neizogibne, in sicer ne glede na to, ali jih ocenjujemo naklonjeno (kot pravične ali zaslužene ekonomske nagrade in kazni) ali obžalujoče (kot nujno zlo ali nezaželeno ceno »tranzicijskih« preobrazb, ki pa so »na sebi« nedvomno pozitivne in legitimne). Drugič, tukajšnje socialne neenakosti so – v primerjavi z evropskim povprečjem – relativno majhne ter zatorej neproblematične, sprejemljive in ne nazadnje tudi koristne, saj spodbujajo tržno tekmovalnost. Tretjič, socialne neenakosti so v Sloveniji kvečjemu premajhne, kar slabo vpliva na motivacijo najbolj sposobnih in ustvarjalnih posameznikov in je celo voda na mlin begu najkakovostnejših možganov v tujino, hkrati pa povečuje tveganje razraščanja odvisnosti pasivnih državljanov od prejemanja javnih sredstev. Avtorja sicer zagovarjata stališče, da je socialna neenakost nesprejemljiva celo v tržni kapitalistični ekonomiji, saj povzroča revščino, ki bi jo v Sloveniji zaenkrat še zlahka odpravili. Hkrati pa opozarjata, da je tudi tukajšnje javno mnenje izrazito nenaklonjeno socialnim neenakostim. Tovrstnega prepričanja ljudi pa ne kaže interpretirati kot usedline egalitarne mentalitete, ki se ji je posrečilo preživeti smrt socialističnega sistema. Če bi šlo zares zgolj za ne več legitimno dediščino »totalitarnih« časov, potem bi bilo verjetneje, da bi se podpora večji enakosti sčasoma zmanjševala, ne pa krepila. Dejansko pa je bila – bržkone tudi po zaslugi intenzivne in ekstenzivne propagande – podpora neenakostim najmočnejša na začetku tranzicijskih procesov.

in tudi za druge pomembne aspekte družbene eksistence. Bogati so takšni, ker so uspešni, revni pa so takšni, ker so neuspešni, in to po svoji krivdi: ker so nekonkurenčni, neizobraženi, leni, malomarni, pasivni, neinicijativni, nepodjetni, neumni ... Tako da jim še najbolj ustreza parazitska ali že celo patološka odvisnost od nespametne in navsezadnje kontraproduktivne darežljivosti socialne države, od »transferjev«, ki se morajo iz denarnic delavnih, koristnih in odgovornih stekati v nesnažne in luknjičave žepe nedelavnih, nekoristnih in neodgovornih. Tako pač ne gre – ne more in ne sme iti. Pomagati je treba zgolj tistim, ki si to resnično zaslužijo, saj so sami povsem nebogljeni in predvsem prav nič krivi za svoje nehvaležno in nezavidljivo stanje. Druge pa je treba tako ali drugače (žal največkrat s palico, ker je zares okusnih korenčkov vselej premalo) prisiliti v »aktivacijo«, v zagrizene (»od znotraj« motivirane) podjetniške akrobacije ali vsaj v mrzlično iskanje zaposlitve in ponižno sprejetje kakršnegakoli že (tudi še tako bedno plačanega ali trapastega) dela. Posameznik mora pomoč, ki jo prejme, vrniti družbi, če ne drugače vsaj po smrti, z ekvivalentnim delom dediščine.³¹ Predvsem pa je treba preprečiti, da bi prejemal pomoč nekdo, ki je dejansko ne potrebuje, in sicer s sistematičnim zatiranjem zlorab in nepopustljivim kaznovanjem brezsravnih goljufov socialne države oziroma marljivih davkoplačevalcev. Prav. Ampak to nenehno ukvarjanje z reveži, z bremenami, ki jih nosijo, in z nevarnostmi (sovraštvom, frustracijami, zavistjo, zamero ali agresivnostjo), ki da tlijo ali že plamenijo v njihovih pritlehnikih dušah, in minuciozno (s strokovnimi analizami in argumenti podprto) premlevanje (ne)upravičenosti zlasti relativne revščine in nasploh ekonomskih neenakosti v meščanski družbi, imata vendarle v oči bijočo hibo. Zakaj raje ne postavimo pod drobnogled vrtooglavega materialnega bogastva in njegovih zasebnih lastnikov, nosilcev ali posestnikov? So mar vse te silne količine denarja, produkcijskih sredstev (naravne in proizvedene dediščine človeštva) in luksuznih dobrin, ki si jih lasti tanka manjšina (milijonarjev, milijarderjev, članov razvpitega enega odstotka in slednjic tistih, ki kraljujejo najpremožnejšim), legitimne, upravičene, zaslužene, sprejemljive, pravične, ekonomsko

³¹ Dragoš (2014: 17–22) nazorno prikaže tukajšnje spremembe na področju socialnega varstva, naraščanja revščine in nasploh predrugačene opredelitve ciljev in sredstev (že precej razgrajene in shirane) socialne države. Avtor nameni posebno pozornost preobrazbi pravice do socialne pomoči v »zanikrno posojilo«, ki ga država po smrti prejemnika izterja s prilastitvijo ustreznega kosa dediščine.

nujne ali koristne, Bogu všečne, moralne, politično dobrodejne? Kaj pa so ti mandeljci pravzaprav storili dobrega ali koristnega soljudem ali človeštvu, da si drznejo imeti v svojih šapah toliko dobrega in najboljšega? Ali posamezni smrtnik v svoji krajši ali daljši eksistenci na tem prenaseljenem planetu sploh lahko naredi drugim – pa naj se še tako trudi in naj bo še tako neznanško nadarjen (kar seveda ni njegova zasluga) – toliko dobrega, da bi mu bilo mogoče priznati upravičenost (legitimnost, ne le legalnost, ki je pač tako rekoč normativna muha enodnevnica) posedovanja tolikšnega gmotnega bogastva, kot si ga dandanes lastijo najpremožnejši zemljani? Zakaj na nacionalnih in svetovnih lestvicah najbogatejših uspešnežev vselej umanjajo kmetje, zidarji, odnašalci smeti, učitelji, policisti, zdravstveni delavci, gasilci, obrtniki in podobni liki, katerih delo je videti in občutiti kot koristno tudi brez propagandnih trikov in manipulacij? Kako je mogoče, da se skoraj nikoli ne postavi pod vprašaj legitimnost dedovanja, prenašanja gmotnega bogastva na potomce, tj. anahronistične pravne institucije, ki človeška bitja hierarhično razvršča – kako priročno! – že kar ob rojstvu (torej še preden se te živali vrste *homo sapiens* razvijejo v osebe) in ki privilegirani manjšini omogoča, da so že takoj ob jokavem vstopu v svet obdarjeni ne sicer z aristokratsko modro krvjo, marveč z več kot zajetno plutokratsko mošnjo, katere barvni odtenek je pri tem še najmanj pomemben? Zakaj se o tej problematiki ne razpravlja v šolah? Zakaj mediji – npr. novinarji, akademiki, raziskovalci, izobraženci in oblikovalci javnega mnenja – tako radi molčijo o teh rečeh? Kako pojasniti klečeplazno, hinavsko, cinično, fatalistično, resignirano, moralno in politično korektno ali pomirjujočo držo vrlih pripadnikov srednjega sloja (pregovorne hrbtenice družbenega reda) do vzvišenih mogotcev nad njimi, ki jih v najboljšem primeru občudujejo kot vzornike, v najslabšem, a navadno skrbno zakamufliranem primeru pa jim zavidajo? *Hic Rhodus, hic salta?*

Povzemimo. Stopnjevanje represivnosti pravne (in v njenem okviru kaznovalne) in socialne meščanske države v razmerju do najbolj rizičnih segmentov populacije je proces, ki je v neoliberalni razvojni fazi svetovnega kapitalističnega sistema že dodobra kvantitativno in kvalitativno preučen ter komentiran. A to je le del mučne zgodbe, ki jo je treba izustiti, ko steče beseda o postmodernih oblikah družbene in razredne kontrole. In verjetno ne najpomembnejši.

Pozornost je namreč treba usmeriti še v načine izvrševanja in upravičevanja oblasti v gospodarskih organizacijah, tj. v hierarhičnih strukturah, v katerih si prodajalci delovne sile služijo denar za nakupovanje bolj ali manj nujno potrebnih in nujno zaželenih življenjskih sredstev. Že bežen pogled na poročila o vsakdanji realnosti v produkcijskih enotah (in nasploh v režimu heteronomnega pridobitnega dela) razkrije, zakaj francoska oznaka za delo (*travail*) izvira iz poznolatinske besede *tripalium*, ki se je nanašala na mučilno napravo.³² Da, zberimo pogum, zajemimo sapo, odgrnimo zastor, za katerim potekajo najrazličnejše delovne aktivnosti modrih, belih in rožnatih ovratnikov, in pred zbeganimi očmi se bodo razgrnile živobarvne, a trpke podobe pekla, v katerem se resda na različnih temperaturah in ražnjih cvrejo ljudje, ki – če je le mogoče z mobilizacijo vseh svojih uporabnih psihofizičnih zmožnosti – počnejo stvari, ki so sicer večinoma popolno legalne in po prevladujočem mnenju tudi legitimne, čeprav je njihova družbena koristnost in smiselnost pogosto vse prej kot jasno razvidna celo za tiste, ki so jih prisiljeni prakticirati. Ravno tu, v zblaznelem, stresnem, napornem, odtujenem, izčrpavajočem, vročičnem veselju heteronomnega dela (vrhovne moralne vrednote moderne družbe), ki mu – v slogu megalomanskega stroja brez strojnika – vladajo imperativi konkurenčnosti (strukturno vsiljene gonje za profiti), produktivnosti, učinkovitosti, inovativnosti, kreativnosti, zniževanja stroškov (obsesivnega varčevanja v škodo ljudi in narave)

³² Nemogoče delovne razmere niso značilne le za razbohoteni neformalni sektor ekonomije (Davis, 2005: 224–244) in razvpite znojilnice v (poe)periferiji svetovnega kapitalističnega sistema. Nevzdržno stresne, ponižujoče in utrujajoče delovne prakse, ki neboljjenim in preplašenim zaposlenim parajo živce, kratijo spanec, kradejo že itak skromno odmerjeni prosti čas, jih spravljajo v obup ali celo v psihopatološka stanja in iz njih vampirsko izsesavajo vse, kar povečuje produktivnost, učinkovitost in konkurenčnost, najdemo tudi v podjetjih, ki veljajo za globalni zgled uspešnosti, inovativnosti, naprednosti in podjetnosti. Štefančič (2014: 46–48) opozarja na režim dela, ki ga prakticira Amazon, gigantska korporacija, ki jo vodi Jeff Bezos, peti najbogatejši zemljan, znan tudi po tem priporočilu njegovim uslužbencem: »Vsako jutro se morate zbuditi zaskrbljeni in prestrašeni.« Tlako v tej korporaciji označujejo (pre)dolgi delavniki, stalno nadzorovanje in nepopustljiv pritisk k neprestanemu preseganju meja človeške zmogljivosti: »Delovno mesto deluje kot fluidna kombinacija džungle, terorja, mučilnice, robotske ‚kreativnosti‘, panoptike Velikega brata, ‚pametnega‘ taylorizma, dickensovskega pekla, kulturnega šoka in naglega sodišča, delo pa kot kazen. Amazonci v povprečju vzdržijo le eno leto. Potem izgorijo, ugasnejo, obupajo, odmrejo kot žrtve deregulirane distopije, ki je na tem, da postane novi standard, nova normalnost.«

in vračanja dolgov, je redno prebivališče osrednje oblasti, ki in kot jo zaznavajo, občutijo in trpijo (predano prenašajo) zaposleni »srečneži« v svojem nadležno ponavljajočem se vsakdanjiku. Tu je družinski dom oblasti, ki ukazuje (zapoveduje in prepoveduje), panoptično nadzoruje (v zadnjem času tudi s pomočjo tehnološko sofisticiranih, čedalje »pametnejših« pripomočkov), vohuni, pedantno ocenjuje, zastrašuje, izkorišča, ponižuje, manipulira, izsiljuje, podaljšuje delovni čas, nagrajuje, kaznuje, trpinči, spodbuja, pohablja in neredko uničuje svoje podrejene. Jasno: za apologeta kapitalistične religije ni v vsem tem prav nič spornega ali problematičnega. Delavec stopi v delovno razmerje ali na trg svobodno. Če mu določena zaposlitev ne prija, lahko poskusi srečo pri drugem delodajalcu, se prelevi v samostojnega podjetnika ali pa se začne preživljati kot beraški kralj ulice. Delavec nima legitimnega razloga za pritoževanje. Svojo delovno silo namreč proda kupcu, ki dobi s tem tudi pravico, da iz tega specifičnega blaga izčrpa zase kar največjo korist, podobno kot je tisti, ki kupi zobno kremo, upravičen, da jo iz tube iztisne v celoti. In nenazadnje: mar ta isti nezadovoljni delavec protestira, ko ima – v neprimerno mikavnejši vlogi potrošnika – na voljo poceni ali celo čedalje cenejše izdelke in storitve? Ali ni še kako zadovoljen, če ima vtis, da lahko »pride skozi« potrošniški raj in življenje nasploh kar najceneje, s čim manjšimi stroški? Kakorkoli že, poudariti želimo tole: če je za premnoge že legalno (družbeno sprejemljivo) delo sinonim za – nezasluženo in zatorej krivično – kaznovanje (ali trpljenje), potem se ne gre čuditi povečanju kaznovalno usmerjene alergije na kriminalce (škodljivce in parazite) in brezdelneže, ki da jih socialna država s pretirano usmiljenostjo pita s kruhom, prisilno odtrganim od uvelih davkoplačevalskih ust. No, neprimerno bolj osupljivo pa je to, da podrejeni prodajalci delovne sile zvečine neverjetno stoično prenašajo raznoliko »represijo«, ki so jo redno deležni v delovnih razmerjih in jo, še huje, sprejemajo kot nekaj, kar ni le legalno, marveč je, kot je videti, celo legitimno; po drugi strani prav tako prav nič ne protestirajo – tokrat v vlogi dejanskih in potencialnih potrošnikov – zoper omniprezentno ekonomsko propagando (»oglaševanje«), ki nasploh precej uspešno cilja na formatiranje njihovih potreb, želja, sanj, fantazij, idealih samopodob, aspiracij in preferenc. Vse te odurne reči bi skoraj zagotovo trčile ob dosti večjo nenaklonjenost (če se izrazimo najmileje) ali celo na ogorčen odpor, če bi neposredno izvirale iz države ali politične stranke. Ker pa jih izvajajo zasebne ekonomske oblastne organizacije (podjetja), si skoraj nihče ne upa dvigniti glave. Paradoks?

4 Sklepna pripomba (o »legitimnosti« legitimnosti)

Meščanska država si je tradicionalno zagotavljala legitimnost s svojimi osrednjimi, pravzaprav (vsaj v »idealnem prerezu«) bistvenimi določili, namreč kot pravna, ekonomska, socialna, demokratična in ne nazadnje nacionalna oblika političnega gospodstva. Enakost pred zakonom, neodvisno sodstvo, gospodarska rast (izboljševanje gnotne blaginje), solidarnostna skrb za najšibkejše, splošne volitve³³ (in svoboda združevanja v okviru večstrankarskega sistema) in podoba politične skupnosti, ki varuje nacijo (ali narod kot rezultat skupne zgodovine in kulture) pred zunanjimi in notranjimi sovražniki, so (bili) poglobitni aduti za pridobivanje aktivne in prostovoljne podpore in kooptacijo podrejenih, tj. za vzpostavitev – resda asimetrične, ne pa tudi unilateralne – enotnosti vladajočih in vladanih. Manevrski prostor delovanje meščanske države je vselej že bolj ali manj omejen, npr. z vsakokratno konstelacijo sil v razrednih bojih, položajem v hierarhiji svetovnega ekonomskega in političnega sistema, predvsem pa z njeno materialno podlago, tj. akumulacijo kapitala, od katere (ne)uspešnosti

³³ Heinrich (2013: 233–234) ocenjuje, da so ravno redne (splošne, tajne in svobodne) volitve najpomembnejši mehanizem za vzpostavljanje legitimnosti in bolj ali manj obsežnega ali trdnega konsenza, ki je skladen s funkcionalnimi imperativi kapitalističnega gospodarstva. Tovrstni volilni proces namreč omogoča, da se nepriljubljeni ali celo osovraženi politiki in njihove stranke mirno umaknejo drugim (dozdevno boljšim ali vsaj manj nevšečnim in slabim), s čimer se nezadovoljstvo (in frustracije) ljudi sistemsko varno kanalizira ali preusmerja zoper »grešne kozle«, in ne v ekonomski in pravni sistem, ki iz ozadja strukturira delovanje (storitve in opustitve) izvrševalcev in upravičevalcev državne oblasti. Poleg tega pa se lahko vsaka vlada (»pozicija«, ki upravlja državni aparat) predstavlja kot oblastna ekipa, ki jo je izbralo »ljudstvo« ali večina volilnega telesa, tako da ni le legalna, ampak je tudi legitimna vsaj »na podlagi postopka«. Idealiziranje predstavniške meščanske demokracije in baje že kar *a priori* dobre »civilne« družbe je bilo močno, celo smrtonosno orožje zoper enopartijske socialistične režime. Osvežimo si spomin. V pionirskem obdobju dramatičnih »tranzicijskih« pretresov in transformacij je bila oznaka »demokratično« (= nesocialistično) – za vsak slučaj podvojena še s tako rekoč sinonimnim izrazom »evropsko« (= nebalkansko) – argument *non plus ultra* za sprejemljivost/upravičenost domala česarkoli. Sasoma se je navdušenje nad demokracijo sicer ohladilo, a je vseeno preživelo v prepričanju, da je ključni problem njene obstoječe (»formalne« in »spektakelske«) različice v tem, da ni dovolj »dejanska«, npr. neposredna in participativna: kot da bi bilo jedro težav zgolj v njeni pomanjkljivi institucionalizaciji, ne pa v kontekstu, znotraj katerega deluje, in to po zaslugi vsakdanjih aktivnosti, ki reproducirajo kapitalistični *status quo* v njegovem nenehnem spreminjanju, ki pa pušča temeljne strukture nedotaknjene.

je neposredno odvisna njena zmožnost črpanja sedanjih in prihodnjih davčnih dohodkov ter posredno tudi zadolževanja, kar pomeni, da mora to trdo realnost upoštevati sleherna vlada, in sicer ne glede na ideološko barvo njenega programa in volilnih obljub. A to ni nikakršna skrivnost. Tudi »navadni« ljudje (»mali« državljani) se običajno dobro zavedajo, kako pomembno je zanje in za državo »zdravje«, »kondicija« ali »dobro počutje« kapitalističnega gospodarstva, ki ali če se jim – zlasti po zaslugi učinkovanja trinitarne formule (Heinrich, 2013: 235–237) – prikazuje kot »naravna« podoba družbenega produkcijskega procesa, v katerem nastopata delo in kapital kot partnerja v produkciji družbenega bogastva, tj. raznovrstnih uporabnih vrednosti, življenjskih in produkcijskih sredstev. Zato so se za stimulatívno raven sedanjih in pričakovanih profitov pripravljene tudi marsičemu odreči celo tedaj, ko to terjajo obilne količine »solz, krvi in znoja«. Če pa je videti, da so njihove prostovoljne žrtve – v razmerju do kapitala oziroma vladajočega razreda – vendarle pretirane, krivične, nepotrebne, preveč dolgotrajne in zatorej neupravičene, potem svoje nezadovoljstvo pogosto naslovijo na državo, ki naj bi kot nevtralna oblastna instanca, dvignjena nad družbo, ekonomijo in razredi, zavarovala »skupno dobro« (materialno blaginjo vseh ali vsaj večine), »nacionalni interes« (ki zaobjame »celoto« kapitala in dela) ali »socialno pravičnost«. In ki naj bi v ta namen zatrla ali vsaj krepko omilila ekscesno izkoriščanje, dosledneje sankcionirala kršitelje veljavnih pravil igre, poskrbela, da bo »pošteno« delo nagrajeno z »bolj poštenim« plačilom, zmanjšala socialno-ekonomske neenakosti z enakomernejšo porazdelitvijo bogastva in sploh zagotovila, da si bo neuničljivi kapitalizem nadel znosnejšo, bolj človeško ali socialno obrazno masko.

Neoliberalna globalizacija, ki je plod političnih odločitev (sprejetih v središčih svetovnega kapitalističnega sistema), je še dodatno zožila možnosti za delovanje čedalje bolj »internacionalne« (Hirsch, 2014: 150–159) države, kar se najbrž še najbolj razvidno kaže v votlosti institucij in procedur liberalne demokracije³⁴ in posledično tudi v apatičnosti,

³⁴ Karatani (2010: 175–186) in Therborn (2008: 185–218) kritično osvetlita parlamentarno (ali predstavniško) demokracijo kot »najčistejšo obliko diktature buržoazije«, splošne in tajne volitve pa opišeta kot ritual, ki občasno (in le za kratko) izbriše razredne in oblastne odnose s tem, da ljudi reducira na svobodne, enake in abstraktne subjekte, s čimer zagotavlja državni strukturi »skupni konsenz« o večinomoma že odločenih zadevah.

cinizmu in resignaciji državljanov, ki jim je vse bolj jasno, da se morajo v podganji tekmi za zaželene pozicije in dobrine zanašati predvsem na svoje lastne resurse in prednosti, ki jih prinaša vpetost v medosebne, kvazifevdalne podporne mreže. Vlade zato svojo razjedeno legitimnost najraje krpajo s sklicevanjem na objektivne nujnosti: ni več druge razvojne opcije kot nenehno prizadevanje za ohranjanje in povečevanje konkurenčnosti na neusmiljenem svetovnem trgu. Kar nikakor ni slaba strategija: če so težave prikazane in razumljene kot posledica nečesa, kar je neizogibno (v slogu naravnih zakonitosti, nesreč ali katastrof), potem postanejo očitki samodejno brezpredmetni (jalovo uriniranje v veter). Konec koncev pa tudi ljudje lažje prenašajo vsakovrstne tegobe, če so te videti neizbežne, tako da jih nikakor ne bi bilo mogoče preprečiti. Po drugi strani pa si oslABLJENA postmoderna država že lep čas zagotavlja legitimnost z zaščito zasebne lastnine in bolj ali manj kakovostnega načina življenja privilegiranih in še »zadovoljnih« segmentov populacije pred notranjimi in zunanjimi varnostnimi tveganji: pred vsakovrstnimi kriminalci, a- in antisocialnimi elementi, brezdelneži, goljufi socialne države, odvečnimi in nekonkurenčnimi ne-bodi-jih-treba, islamskimi teroristi, fundamentalisti in nezaželenimi ali nepotrebnimi tujci, ki bežijo v trdnjave blaginje pred absolutno ali relativno revščino, brezperspektivno prihodnostjo in vojnimi vihrami, ki jih posredno ali neposredno (z vojaško-policijskimi intervencijami) orkestrirajo ZDA, njene zahodne/paneuropske zaveznice in *ad hoc* napaberkovane koalicije voljnih vazalov. O, in nemara so prav množice človeških bitij, ki se nemirno drenjajo pred vsakovrstnimi obzidji, ki zaenkrat še varujejo bogate pred svetovnimi in lokalnimi reveži (željnimi boljšega ali vsaj manj slabega življenja),³⁵ najboljša reklamna »legitimacija« zahodnih meščanskih družb: »Kdor ni zadovoljen z obstoječim, naj se vsaj za hip zazre v bednike, ki tvegajo življenje, da bi prišli med nas, in takoj se mu bo posvetilo, da bi bila lahko njegova eksistenca še mnogo, mnogo slabša.«

Za konec le še tole. Zdi se, da je mogoče legitimnost meščanske države in kapitalističnega gospodstva – paradoksnost? – komentirati na dva povsem različna načina. Po eni strani imamo opraviti s svojevrstnim družbenim čudežem: kako je mogoče, da ljudje ne le tolerirajo, marveč dejavno,

³⁵ Davis (2009: 255–264) podrobneje razpravlja o »spopadu civilizacij«, tj. o nizkointenzivni vojni (z nedoločenim trajanjem) proti kriminalnim segmentom urbanih revežev in o drugih oblikah nadzorovanja presežnega ali odvečnega svetovnega prebivalstva.

kreativno in celo z nekakšnim perverznm ali bebavim veseljem reproducirajo družbeni – politični, pravni, ekonomski in ideološki – sistem, ki je tako zelo iracionalen, krivičen, nemoralen, nasilen ali celo destruktiven? Po drugi strani pa se skoraj ni mogoče dovolj načuditi cenenosti trikov, s katerimi vladajoči in njihovi podporniki tako pogosto (po)vlečejo za nos osupljivo številčne – vendar interesno in tudi drugače skrajno neenotne – armade podrejenih »vojščakov«, redno in resno angažiranih v vsakdanjih ekonomskih in političnih vojnah. A to še zdaleč ni vse. Čudo vseh čudes je nemara to, da so neredko – dandanes pa še prav posebej – ravno ti podrejeni (vključno z zgledno izobraženimi in iskreno dobro mislečimi) tisti, ki se medsebojno goreče prepričujejo, da ni več na voljo nobene alternative³⁶ (in potemtakem tudi specifično človeške svobode) in da so se kljub temu voljni celo reproducirati, tj. producirati, rediti, dresirati in motivirati vedno nova človeška bitja: kot da nesreča ne bi imela pravice do počitka.³⁷ V tej luči pa se vsiljuje neprijeten sklep, da poglobitna grožnja človekovi svobodi, dostojanstvu in po možnosti konstruktivnemu razvoju njegovih potencialov vendarle ne tiči niti v državnem represivnem aparatu niti v tanki manjši kapitalistov in bogatašev (ki jih je mogoče dobesedno čez noč razlastiti in *eo ipso* socialno normalizirati), marveč v ... No, morda je bolje, da kar zaključim.

³⁶ Hirsch (2014: 206–207) poimenuje upravičevanje odsotnosti alternative in brezpozorno priznavanje ekonomskih in političnih realnosti globalizirajočega se kapitalizma z oznako »totalitarizem sredine«. Ta forma ideološkega gospostva pa ni le rezultat državne propagande, marveč je dosti bolj plod vplivov različnih sektorjev in aparatov »civilne družbe«, privatne »industrije zavesti« in akademskih krogov, v katerih imajo pomembno vlogo skesano preobraženi nekdanji levi intelektualci. Hirsch (2014) ocenjuje, da je za ta »novi totalitarizem« konkurenčne države značilno, da po eni strani razglašajo obstoječa kapitalistična razmerja za nespremenljiva, po drugi strani pa mobilizirajo prebivalstvo (nacije, regije, skupnosti in posameznike) v zaostrujoči se boj za ohranjanje ali ustvarjanje relativnih privilegijev: »Grožnja svobodi ne izhaja predvsem iz državne prisile, marveč iz tega, da je možnost za prakso oblikovanja in spreminjanja družbe že izbrisana iz zavesti ljudi.«

³⁷ Berardi (2013: 141) ocenjuje, da je postala starikavost, dojeta kot energetska izčrpanost človeškega rodu, v postmodernih časih značilno stanje večine ljudi, ki jim zmanjkuje poguma, da bi stavili na prihodnost, saj se jim ta prikazuje kot mračna, neobetavna in celo strašljiva razsežnost, »v katero le nepremišljeni ljudje lahko potiskajo nova, nezashčitena in nezavedajoča se človeška bitja, ki bodo takoj zatem na milost in nemilost prepuščena informacijskim viharjem«.

Literatura

- Arendt, H. (2013). *O nasilju*. Ljubljana: Krtina.
- Bauman, Z. (2013). *Kolateralna škoda*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Beauvois, J.-L. (2000). *Razprava o liberalni sužnosti. Analiza podrejanja*. Ljubljana: Krtina.
- Berardi, F. (2013). *Duša na delu*. Ljubljana: Maska.
- Chomsky, N. (2006). *Prevlada ali preživetje*. Ljubljana: Sanje.
- Davis, M. (2009). *Planet slumov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Dragoš, S. (2014). Populistično? *Mladina*, 35, 17–22.
- Fischbach, F. (2012). *Brez predmeta. Kapitalizem, subjektivnost, odtujitev*. Ljubljana: Krtina.
- Flander, B. in Bučar Ručman, A. (2015). Lost in transition: criminal justice reforms and the crises of legitimacy in Central and Eastern Europe. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice* (str. 111–136). New York: Springer.
- Foucault, M. (1984). *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Galimberti, U. (2010). *Grozljivi gost: nihilizem in mladi*. Ljubljana: Modrijan.
- Graeber, D. (2013). *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Sophia.
- Hirsch, J. (2014). *Gospodstvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Sophia.
- Karatani, K. (2010). *Transkritika. O Kantu in Marxu*. Ljubljana: Krtina.
- Klein, N. (2009). *Doktrina šoka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Koch, M. (2013). *Lenoba*. Ljubljana: Študentska založba.
- Krašovec, P. (2014). Razpokev socialističnem trikotniku. V M. A. Lebowitz (ur.), *Socialistična alternativa* (str. 165–168). Ljubljana: Sophia.
- Lea, J. (2002). *Crime & modernity. Continuities in left realist criminology*. London: Sage.
- Lebowitz, M. A. (2014). *Socialistična alternativa. Resnični človekov razvoj*. Ljubljana: Sophia.

- Leskovšek, V. in Dragoš, S. (2014). Social inequality and poverty in Slovenia – policies and consequences. *Družboslovne razprave*, 76, 39–54.
- Marx, K. (2013). *Kapital* (1. knjiga). Ljubljana: Sophia.
- Marx, K. (1973). *Kapital* (3. knjiga). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pašukanis, E. (2014). *Splošna teorija prava in marksizem*. Ljubljana: Sophia.
- Ploštajner, K. (2014). Po poteh oblasti in boja: kritika države prek latinskoameriške izkušnje upiranja. *Družboslovne razprave*, 76, 87–100.
- Singer, P. (2008). *Praktična etika*. Ljubljana: Krtina.
- Štefančič, M. (2014). Prihodnost dela. *Mladina*, 37, 46–49.
- Therborn, G. (2008). *What does the ruling class do when it rules? State apparatuses and state power under feudalism, capitalism and socialism*. London: Verso.
- Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Wood, A. W. (2008). *Kantian ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Legitimnost kazenskega pravosodja v državah Srednje in Vzhodne Evrope – primerjalna analiza¹

Aleš Bučar Ručman in Benjamin Flander

Povzetek

V tem poglavju so predstavljene ugotovitve analize legitimnosti sistemov kazenskega pravosodja v desetih državah Srednje in Vzhodne Evrope po njihovi tranziciji iz socializma in komunizma v kapitalizem in demokracijo. Avtorja kritično analizirata gibanje kriminalitete, kriminalitetno politiko, reforme kazenskega prava, kaznovalno in zaporsko politiko ter zaupanje v pravne institucije in institucije kazenskega pravosodja v izbranih (post)tranzicijskih državah. Družbeno-ekonomska tranzicija ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja se je v srednje in vzhodnoevropski regiji, med drugim, odrazila v pomembnih preobrazbah na področju kazenskega pravosodja. Prvotnim reformam, ki so skušale sisteme kazenskega pravosodja v nekdanjih komunističnih državah utemeljiti na idejah svobode, demokracije in človekovih pravic, je v drugi polovici devetdesetih let zmanjkalo zagona. Kriminalitetna in kaznovalna politika v postsocialističnih državah se je – zaradi povečanja števila kaznivih dejanj in, posledično, strahu pred kriminaliteto ter, ne nazadnje, pod vplivom reformnih procesov v kazenskem pravosodju zahodnih »demokracij« – obrnila k neoliberalni in neokonservativni retoriki in politiki »zakona in reda« (angl. *law & order*), tj. k zaostrovanju kaznovanja, krčenju procesnih jamstev in pravic v kazenskem postopku, širitvi represivnih (policijskih) pooblastil in bolj ali manj ekscesnemu zapiranju. Reformni procesi, ki so sisteme kazenskega pravosodja v postsocialističnih državah potisnili v smer večje represivnosti in nižje stopnje legitimnosti, so po letu 2008 zaradi globalne finančne in gospodarske krize dobili nov zagon. Retrospektivno, tj. dobri dve desetletji po tranziciji, lahko ugotovimo, da se je s tranzicijo v državah Srednje in Vzhodne Evrope zgodila preobrazba nelegitimnega komunističnega modela oziroma sistema kazenskega pravosodja v »demokratičen« model oziroma sistem kazenskega pravosodja, ki ga pesti permanentna kriza legitimnosti.

¹ Poglavje je prevedeno in prirejeno delo obeh avtorjev (Bučar Ručman in Flander, 2015).

I Namesto uvoda: 20 let »zgodbe o uspehu«

Ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja so se v evropskih socialističnih državah² zgodili daljnosežni družbeni premiki. Gorbačovova Perestrojka in Glasnost sta najavili začetek konca stroge, zaprte in omejevalne sovjetske politike, znamenja sprememb pa je bilo mogoče prepoznati tudi v drugih državah vzhodnega bloka in na zahodnem Balkanu. Poljska Solidarnost (*Solidarność*), civilnodružbena gibanja in spremembe v Jugoslaviji, ustanovitev Odbora za varstvo človekovih pravic v Sloveniji in Civic Foruma (*Občanské fórum*) na Češkem, delovanje nevladne organizacije Public Against Violence (*Verejnost' proti násiliju*) na Slovaškem in Charter 77 (*Charta 77*) v obeh delih Češkoslovaške, nastanek opozicijskih političnih strank (zvez) v Sloveniji, Bolgariji, na Madžarskem in v nekaterih drugih državah, vidna nacionalna delitev znotraj Komunistične stranke Jugoslavije itn. – seznam gibanj in organizacij, ki so zahtevale spremembe, je nadvse obsežen. Čedalje bolj očitno je bilo, da je legitimnost komunistične oblasti in njene politike spodkopana in da ni mogoče ustaviti ljudskih teženj po politični svobodi, napredku in – to velja posebej izpostaviti – idealiziranih zahodnih materialnih dobrinah, ki so bile dostopne le na omejenem črnem trgu.³ Beck (1997: 100) ob tem ugotavlja, da je v teh državah subpolitično delovanje (v tem kontekstu ga lahko enačimo z aktivnostmi civilnodružbenih organizacij) uspelo zrušiti oblast in naposled še družbenopolitični sistem, ki se je zajedal v vse pore družbe.

V družbenih vedah že dolgo velja spoznanje, da državna prisila deluje bolje, če in kadar je pri ljudeh prepoznana kot upravičena in legitimna

² Čeprav se nekdanje socialistične države pogosto predstavljajo in analizirajo kot homogena celota, so med njimi obstajale pomembne razlike (Šelih, 2012: 5). Jugoslovanski socializem je po ločitvi od sovjetskega vpliva leta 1948 ubral svojo pot. Od socializma v državah, ki so bile pod sovjetskim vplivom, se je razlikoval v delavskem lastništvu podjetij, odprtosti mej na zahod, razviti in državno tolerirani emigraciji delavcev v zahodne države (Avstrijo, Nemčijo, Švedsko, Švico ipd.), akademskih in znanstvenih povezavah z zahodom in ključni zunanjepolitični razliki – Jugoslavija je skupaj z nekaterimi drugimi državami skušala presegati bipolarno razdelitev sveta in je bila pobudnica gibanja neuvrščenih. Zunanjepolitične in gospodarske vezi je tkala z državami vzhodnega in zahodnega bloka. Kljub tem razlikam pa ne gre spregledati tudi skupnih značilnosti nekdanjih socialističnih držav: enopartijski sistem, omejitve in kršitve človekovih in političnih pravic, omejitve zasebne lastnine in zaprt notranji trg.

³ Izjema je bila Jugoslavija – tu so bile meje z zahodnimi državami odprte, kar je državljanom te države omogočalo »shopping« turizem v Italiji in Avstriji.

(Hall, Critcher, Jefferson, Clarke in Roberts, 1982: 203). Če se to ne zgodi, in če pri ljudeh ne obstaja vsaj iluzija, da ima oblast (politični sistem) podporo oziroma če je jasno, da je nima, potem se oblast (politični sistem) lahko ohrani zgolj z uporabo represije, in še to le kratkoročno, saj se ljudje oblasti in sistemu prej ali slej uprejo. Natanko to se je zgodilo na primer ob padcu režima romunskega diktatorja Ceausescuja leta 1989, padcu Berlinskega zidu in razpadu Vzhodne Nemčije istega leta, razpadu Sovjetske zveze leta 1991 in padcu Miloševićevega režima v Srbiji leta 2000. V domala vseh omenjenih primerih so institucije prisile (policija in vojska) sčasoma odrekle poslušnost nelegitimni oblasti in prestopile na stran »upornikov«, ki so imeli večinsko podporo javnosti (izjema je bila Jugoslovska armada, ki je ob razpadanju države branila srbske interese). Beck (1997: 100) v zvezi s tem zaključuje, da lahko v družbi brez načelnega političnega konsenza in vsaj minimalne legitimnosti aktualne oblasti že sunek vetra, ki ga je povzročil klic svobode, zruši obstoječo strukturo družbene moči kot hišo iz kart. Socialistični režimi so v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja dejansko padli, prišla je težko pričakovana demokracija.

Politična, ekonomska in kulturna družbena tranzicija je nakazovala skoraj hollywoodsko zgodbo o uspehu, zgodbo s krutim začetkom (represivnim, totalitarnim sistemom), junakom (zahodna demokracija in kapitalizem), preobratom in nujnim srečnim koncem (*»happy end«*). Kmalu je postalo jasno, da je ozadje te zgodbe o uspehu za veliko večino prebivalstva v tranzicijskih državah bolj kot ne grenko in tlakovano z novimi oblikami prikrajšanosti, nadzora, strukturnega nasilja in, posledično, razbitjem idealizirane podobe demokracije in kapitalizma. Pristanek na realnih tleh je bil toliko trši, ker so glasniki demokratične tranzicije močno poudarjali izključno temne plati preteklosti, na dobre strani nekdanjega družbenoekonomskega sistema (npr. na visoko raven družbene enakosti, socialno varnost) pa so kratko malo pozabili.⁴

⁴ Egalitarizem v nekdanjih socialističnih državah je prispeval tudi k večji socialni občutljivosti v kapitalističnih državah. Kot nazorno ugotavlja Beck (2003: 90), je bil zahodni socialno ublaženi kapitalizem izborjen kot odgovor na izkušnjo fašizma in na izzive komunizma, takšen pristop pa je označevalo tudi zavedanje, da brez materialne in ekstenčne varnosti ni politične svobode. Socialdemokratski in tudi socialistični pristopi, ki so prevladovali v zahodnih, ne le socialističnih, državah do začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja, so bili torej produkt razrednega boja delovnih razredov oziroma »boja od spodaj« (Močnik, 2006: 54), grozljive izkušnje druge svetovne vojne, spomina na svetovno recesijo v 30-ih letih in bližnjega srečanja s socialno občutljivimi politikami usmerjenimi »od zgoraj navzdol«. Slednje je v neposredno bližino zasidrala – če si spododimo znano Marxovo in Engelsovo (1848/2009: 93) sintagmo – »pošast komunizma«, ki ni več le hodila po Evropi, temveč se je po drugi svetovni vojni zasidrala in uveljavila kot realna ideološka alternativa kapitalizmu.

Šelihova (2012: 6) ugotavlja, da so ljudje želeli nezdružljivo – ohraniti prednosti starega sistema, ki so se jih zavedeli šele, ko so jih izgubili, in pridobiti prednosti novega. Pričakovali so ohranitev socialnih pravic in pridobitev političnih ter ekonomskih prednosti zahoda, tj. večjo kvaliteto življenja, merjeno predvsem z možnostjo dostopa do potrošnih dobrin.

Tranzicijo nekdanjih socialističnih držav je treba razumeti v vsej njeni širini in kompleksnosti. Tranzicija ni bila »le še en prehod«, temveč temeljita preobrazba v političnem, ekonomskem, družbenem in, ne nazadnje, vrednotnem sistemu teh držav (Šelih, 2012). Ideje in vrednote, ki so povečevale pomen kolektiva, solidarnost, podredljivost posameznika, skromnost ipd., so nadomestile nove – individualizem, egoizem, materializem, tekmovalnost ipd. Šelihova (2012) meni, da je med vsemi tranzicijami v evropskih državah v prejšnjem stoletju šele ta tranzicija prinesla zares »veliko spremembo«. Bila je zahtevna, ker je povzročila daljnosežne posledice. Tranzicija je v nekdanjih socialističnih državah poleg vrednotnega in družbeno-ekonomskega sistema preobrazila tudi vse ključne podsisteme družbe in države. Ko je, med drugim, socialistični skupščinski sistem organizacije oblasti v tranzicijskih državah zamenjal zahodni model parlamentarne demokracije, se je delovanje države in državnih institucij vzpostavilo na bistveno drugačnih temeljih, načelih in pravilih.

Pomemben vzvod privlačnosti in legitimnosti zahodnega sistema v očeh nekdanjih socialističnih držav in državljanov teh držav so bile človekove pravice. Ker so bile te v socialističnih državah kršene in podrejene drugim interesom – na udaru je bila zlasti tako imenovana negativna svoboda posameznika (Berlin, 1958/2002) – so ljudje zahtevali spremembe. Pri tem ne gre zanikati, da je bil napredek dosežen, vendar velja ob tem pogledati tudi v ozadje tega procesa. Implementacija človekovih pravic je bila izpeljana v koordinatah zahodnega (liberalnega) razumevanja tega koncepta in vezana striktno na zagotovitev minimalnih standardov – in še to ne za vse. Spomnimo samo na zaostrovanje imigracijske in azilne politike Evropske unije (v nadaljevanju EU) ter gradnjo novih socialnih, nacionalnih in tudi fizičnih zidov na njenih mejah (schengenska meja in delovanje drugih mehanizmov panoptičnega nadzora in selektivnega preprečevanja vstopa v EU). Če uporabimo Galtungovo (1969) delitev na direktno in strukturno nasilje, lahko ugotovimo, da je liberalni koncept človekovih

pravic, ki je bil uveden v novih »demokracijah«, predstavljal preslikavo koncepta, ki v starih demokracijah primarno zagotavlja (selektivno) varnost pred subjektivnimi (direktnimi) oblikami nasilja, medtem ko neredko dopušča ali celo spodbuja strukturno nasilje. Žižek (2007: 16) vidi v tej obsedenosti »starih« in »novih« družb z nasprotovanjem vsem oblikam subjektivnega (direktnega) nasilja nekaj sumljivega in simptomatskega, kakor da želijo zabrisati pojavne oblike systemskega nasilja, ki je sčasoma postalo del »normalnosti« in »normalnega« delovanja družbenih struktur.

Še zlasti pomembne spremembe tranzicije so bile vezane na področje pravice do lastnine in uvedbo tržnega gospodarstva. Stiglitz (2006: 37–39) ugotavlja, da so nekdanje socialistične države (sicer z različno hitrostjo in obsegom) izvedle privatizacijo državnega oziroma družbenega premoženja, pri čemer so v večini sledile nasvetom zahodnih neoliberalnih ekonomistov iz kroga Svetovne banke, Mednarodnega monetarnega sklada, Ameriških Zveznih rezerv in zahodnih akademikov. Ti so zagovarjali angl. »*shock therapy*« pristop, njihovo načelo pa je bilo: čim hitrejša privatizacija vsega, saj bodo trgi z novimi lastniki uravnali nepravilnosti. Njihov načrt je povzročil številne neželene posledice. Netransparentna privatizacija – v številnih primerih kraja nekdanjega skupnega premoženja – je ustvarila nov razred oligarhov, tj. podjetnih posameznikov in omrežij, ki so izkoristili priložnost in izjemno povečali svoje premoženje, na drugi strani pa so ostali izključeni sloji, ki so se znašli na robu preživetja (Kossowska, Buczkowski, Klaus, Rzeplińska in Woźniakowska-Fajst, 2012). Širino tranzicije in privatizacije nekdanjega družbenega premoženja lahko vidimo šele, če jo analiziramo v koordinatah politične ekonomije in jo razumemo kot obliko primitivne akumulacije, tj. »akumulacije, ki ni rezultat kapitalističnega načina proizvodnje, temveč njeno izhodišče« (Marx, 1867/2012: 585). Za vzpostavitev kapitalistične ekonomije je treba zagotoviti »svobodne« prodajalce dela in narediti nove lastnike produkcijskih sredstev in prav to je tisto, čemur smo bili priča v tranzicijskih državah. »Demokratična« privatizacija v postsocialističnih državah je bila instantna, na strukturnem nasilju temelječa oblika primitivne akumulacije, ki je v kapitalističnih družbah potekala več stoletij (in ne pozabimo, tudi tam je bil ta proces poln nasilja, uporabe moči, izkoriščanja in zlorab).

Prebivalci nekdanjih socialističnih držav so bili »osvobojeni« družbene lastnine nad produkcijskimi sredstvi in sočasno jamstev eksistence, ki jo je bolj ali manj zagotavljala socialistična država. Z razpadom notranjih trgov, pojavom globalne konkurence, privatizacijo, zmanjšanim državnim posegom na področju pravic delavcev, ekonomsko optimizacijo (tj. maksimizacijo profitov) v podjetjih in propadom temeljne industrije so se znašli v položaju, ki je bil v prejšnjem sistemu nepredstavljen ali, paradoksalno, celo kazniv (Lévay, 118 :2012). Postali so del armade brezposelnih, nekdanja egalitarnost – temeljna vrednota socialističnih družb – je izginila dobesedno čez noč.⁵ Posledično je med maloštevilnimi »zmagovalci tranzicije« in številčnejšo skupino »poražencev tranzicije« nastal ogromen razkorak (Šelih, 2012: 27). V zelo kratkem času se je pokazalo, da vzpostavljena načela tako imenovanega svobodnega trga, ki so v praksi *de facto* načela selektivno svobodnega trga, ne delujejo v interesu najširšega kroga prebivalcev in ne zagotavljajo dviga njihove kvalitete življenja, temveč uresničujejo predvsem interese velikega špekulativnega kapitala. Ta je imel prek zaveznitva z lokalnimi podjetježi in oblastniki pomembno vlogo tudi pri razprodaji državnega premoženja. Še več, v luči Wallersteinove (2006) analize svetovnih sistemov lahko ugotovimo, da si je v novonastalih kapitalističnih državah ustvaril periferijo, v kateri ima na razpolago cenejšo delovno silo, čakajočo v armadi nezaposlenih delavcev.⁶

⁵ Podatki o Ginijevem koeficientu, tj. koeficientu (ne)enakosti glede na razpoložljiv dohodek kažejo, da so se nekdanje socialistične države kmalu po zamenjavi režima pridružile skupini držav z največjo stopnjo neenakosti v industrijsko razvitem svetu (predvidevamo, da so razlike v premoženju posameznikov še bolj izrazite). Leta 2012 je bilo med 13 državami EU s koeficientom neenakosti, večjim kot 0,300, kar 7 nekdanjih socialističnih držav: Latvija (0,359), Bolgarija (0,336), Romunija (0,332), Estonija (0,325), Litva (0,320), Poljska (0,309) in Hrvaška (0,305). V skupini s koeficientom do 0,250 – to je hkrati povprečje skandinavskih držav (Švedske, Finske, Norveške in Islandije) – sta le dve nekdanji socialistični državi: Slovenija (0,237) in Češka (0,249). V skupini s koeficientom med 0,250 in 0,300 pa sta Slovaška (0,253) in Madžarska (0,269) (Eurostat, 2013).

⁶ V obdobju po vstopu desetih novih članic EU 1. maja 2004 in 30. septembra 2008 je bilo na primer v Veliki Britaniji odobrenih 895.000 prošelj delavcev migrantov. Največji delež migrantov je prihajal s Poljske (66 odstotkov), Slovaške (11 odstotkov) in Litve (9 odstotkov). Večina prosilcev (81 odstotkov) so bili mladi delovno aktivni ljudje, stari med 18 in 34 let. Med delavci migranti, ki so dobili dovoljenja, je bilo največ tovarniških delavcev, skladiščnikov, delavcev v poljedelstvu, prehranski industriji, natakarjev, strežnega osebja, kuharjev, negovalcev, snažilk in snažilcev v hotelih, gospodinjskih pomočnic in gradbenih delavcev (UK Border Agency, 2008). Ob pojavu globalne finančne krize in recesije naj bi se do konca leta 2008 v matične države vrnila polovica imigrantov (Fix et al., 2009: 3).

Brezposelnost in neizprosen konkurenčni boj na trgu dela sta v tranzicijskih državah domala spontano postala tudi (eden izmed) mehanizmov neformalnega nadzorovanja in podrejanja ljudi. Ne nazadnje pa je bližina poceni delovne sile vplivala tudi na pravice delavcev v »starih« demokratskih državah: namesto, da bi bili delodajalci primorani izboljšati ponudbo za manj privlačna dela (višje plače, boljši delovni pogoji ipd.), so težavo »previsokih plač« reševali z »uvozom« cenejše delovne sile oziroma »izvozom« dela.

Globalni kapital v podobi zahodnih trgovskih verig, modne in avtomobilske industrije ter drugih proizvajalcev in posrednikov potrošnih dobrin na eni strani in potrošništvo na drugi strani sta v nekdanjih socialističnih državah našla svoj novi življenjski prostor. Prihod potrošništva, ki je v nekdanjih socialističnih državah postalo tako rekoč »nova religija«, nazorno oznanjajo domala nepreštevni trgovski centri, ki so se pojavili za domala vsakim vogalom.⁷ Ob tem ne gre spregledati, da je potrošništvo postalo nadvse hvaležno in učinkovito sredstvo neformalnega nadzora nad ljudmi. Kanduč (2012) ob tem ugotavlja, da je ta oblika družbene kontrole posameznika zvalila v past začaranega kroga heteronomnega dela in potrošnje. Nadzorstvena moč kapitalističnega sistema in ideološko promovirane potrošnje (tj. ponotranjenja dominantne ideologije, vrednot, idealov, ciljev in pogledov) je po njegovem mnenju močnejša, kot je bila kontrolna moč nekdanjega socialističnega sistema. Kanduč (2012) ocenjuje, da je bil nekdanji socialistični družbenoekonomski sistem v primerjavi z novim potrošniško-kapitalističnim družbenoekonomskim sistemom v družbeno-nadzorstvenem pogledu pravi amater.

Pomembna značilnost tranzicije držav Srednje in Vzhodne Evrope so tudi spremembe na področju medijev. V času omejevanja političnih pravic in svobode govora v socializmu so mediji delovali kot orodje političnega stroja. Komunistična partija je usmerjala njihovo delovanje, vplivala na kadrovske sestavo medijskih hiš in določala programske vsebine. Poročanje o kriminaliteti in varnostnih vprašanjih je bilo še posebej občutljivo področje poročanja in je bilo kot takšno pod stalnim nadzorom cenzure. Pečar (1988: 33) ugotavlja, da je tisk v Jugoslaviji

⁷ Ujetost ljudi v nekdanjih postkomunističnih družbah v mrežo potrošništva in njegovo hipnotično moč je nazorno prikazal dokumentarni film *Czech Dream (Český sen)*, ki je nastal v okviru projekta študentov Češke filmske akademije (Czech Film Academy).

še le konec 80-ih let pridobil kritično držo do oblasti in pričel odpirati vprašanja, o katerih dotlej ni bilo varno govoriti ali o njih razmišljati. Z demokratizacijo in privatizacijo so mediji prevzeli vlogo, ki jo imajo na zahodu (nekatera zahodna medijska podjetja so v nekdanjih socialističnih državah kupila oz. ustanovila medijska podjetja, npr. korporacija CME, ki ima v lasti več kot 30 televizijskih postaj v Bolgariji, Romuniji, Hrvaški, Češki, Slovaški in Sloveniji; podjetje ProSiebenSat.1, ki je (imelo) v lasti televizijske in radijske postaje na Madžarskem in v Romuniji; založniška hiša Bonnier, ki izdaja časopisev Sloveniji, Baltskih državah, na Poljskem) – njihov glavni cilj je postala maksimizacija dobička (to v dobršni meri velja celo za javne medije). Novinarji, ki so bili nekoč v službi socializma, so v »krasem novem svetu« pahnjeni v boj za preživetje na trgu medijskih storitev. Vodilo njihovega delovanja so postali interesi njihovih lastnikov in potrošniško-kapitalistična ideologija (Bučar Ručman, 2013; Kalin Golob in Poler Kovačič, 2005).

Tranzicija je v nekdanjih socialističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope, zlasti tistih, ki so postale članice EU, brez dvoma uspela. Uspela je v tem, da jih je naredila »normalne« kapitalistične demokracije. Kanduč (2012: 272) ob tem opozarja, da je bil ključni »dosežek« tranzicije nastanek »bolj ali manj tipične postmoderne družbe«, ki jo – kot vse ostale zahodne družbe – označuje predatorska ekonomija, prevlada interesov kapitala, izguba suverenosti nacionalnih držav in s tem speta kriza legalnosti, legitimnosti in racionalnosti, skratka zaton demokracije, še preden se je ta zares vzpostavila.⁸

⁸ Številni ugledni zahodni sociologi (Bauman, 2002; Beck, 2003; Lash in Urry, 1988; Wallerstein, 2004, 2013) ugotavljajo, da je demokracija že lep čas v zatonu tudi na zahodu, torej tam, od koder so jo »vzhodne« socialistične države uvozile. Krizo demokracije kritični sociologi večinoma povezujejo z globalno strukturno krizo kapitalističnega družbeno-ekonomskega sistema. Že ob koncu šestdesetih let naj bi v globalni kapitalistični ekonomiji nastopilo obdobje stagnacije, ki je preraslo v strukturno krizo. Po preobrazbah v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja je zahodna družba po mnenju kritičnih sociologov vstopila v obdobje dereguliranega neoliberalnega (»postmodernega«, »kriznega«, »poznega«, »tveganege«, »divjega«, »predatorskega« itn.) kapitalizma. Uspehi kapitalistične ekonomije (stalno povečevanje akumulacije kapitala) so s časom privedli do strukturnih omejitev. Ekonomska nihanja so postala vse bolj divja in kaotična, »*state of the art*« svetovne kapitalistične ekonomije pa vse bolj krizno in negotovo. Kritični sociologi med ključnimi značilnostmi novega ustroja kapitalizma in zahodne družbe navajajo krizo legitimnosti državnih institucij, demontažo socialne države in zaton parlamentarne demokracije.

Tranzicijske države so se iz socialističnih prelevitev države, ki jih nekateri označujejo z izrazi »šibka država«, »minimalna država« in »subsidiarna država« (Bauman, 2008: 68; Beck, 2003: 15; Močnik, 2006: 59). Postale so ujetnice »objektivnih nujnosti« neoliberalne poznokapitalistične ekonomije, med katerimi najbolj izstopa zahteva po ekonomski deregulaciji in ukinitvi intervencijske socialne države. Kapital oziroma skupine in posamezniki, ki z njim upravljajo in razpolagajo, so postali dominanten in samovoljen družbeni igralec, položaj t. i. navadnega človeka, civilne družbe, sindikatov in nekaterih družbenih skupin (denimo delavcev, imigrantov, revnih itn.) pa se je močno poslabšal. Še več, podrejanje velikim in močnim ekonomskim subjektom tranzicijske države, med drugim, kompenzirajo s povečevanjem moči in nadzora nad civilno družbo, sindikati, atomiziranimi državljani in še zlasti nad marginaliziranimi »drugimi« – tujci, priseljenci in njihovimi potomci, ki so postali lahke tarče populistične politike in preusmerjanja pozornosti v lažne konstrukte tveganj in nevarnosti. Tranzicija – podkrepljena s slogani o »demokraciji«, »človekovih pravicah«, »vladavini prava«, »ekonomski rasti« ipd. – je v nekdanjih socialističnih državah ustvarila razmere, v katerih je učinkovito udejanjanje omenjenih kategorij postalo negotovo, v nekaterih državah pa domala kar »misija nemogoče« (Kanduč, 2004).

2 »Zakon in red«: o krizi (legitimnosti) kazenskega pravosodja v Evropi

Temeljna značilnost tranzicije je potemtakem bolj ali manj nekritičen prevzem zahodnega političnega in ekonomskega modela. Aksiomi neoliberalne ekonomske in socialne politike (in prakse) so sčasoma postali dominantna družbena ideologija (in praksa) novih »demokracij«. Podobno lahko ugotovimo tudi za področje kriminalitetne in kaznovalne politike: tudi v teh dveh sferah družbene politike so postsocialistične države bolj ali manj nekritično prevzele strategije in modele zahodnih/evropskih demokratičnih držav. Wacquant (2008) gre v svoji oceni še korak naprej: po njegovem mnenju so zahodne države hkrati z izvozom

neoliberalne ekonomske politike v tranzicijske države izvozile tudi represivni model kriminalitetne in kaznovalne politike: v kazenskem pravosodju teh držav se na krilih neoliberalizma in njegove tesne družice, pravno-politične doktrine zakona in reda, odvijajo reforme, ki so bile sprva posledica spremenjene geopolitične realnosti v Evropi, v zadnjem času pa so primarno spodbujene z aktualno ekonomsko in socialno krizo.

Z redkimi izjemami se povsod po Evropi v imenu varnosti (vrednote vseh vrednot) in učinkovitega pregona kriminalcev z zakonodajnimi reformami uvajajo ukrepi, ki sisteme kazenskega pravosodja bolj ali manj potiskajo v smer večje represivnosti. Jasen pokazatelj tega trenda je, na primer, krepitev formalnih družbeno-nadzornih mehanizmov (uvajanje ukrepov, ki posegajo v posameznikovo zasebnost in prostost) in krčenje pravic oziroma procesnih jamstev v (pred)kazenskih postopkih. Pozornost kazenskega pravosodja v Evropi je čedalje bolj usmerjena k omejevanju in preiskovanju kriminalitete, ki temelji na proaktivnem policijskem delovanju in nadzoru, prikritih preiskovalnih ukrepih in tajnem delovanju na eni ter glorificiranju in povečevanju aktivne vloge policije in drugih varnostnih struktur v vsakdanjem življenju ljudi (»*community policing*«) na drugi strani. Nekoč »izredni« repertoar policijskih in preiskovalnih pooblastil in postopkov, ki vključuje prikrita preiskovalna ukrepa, obrnjeno dokazno breme pri finančnih preiskavah, zaščitne ukrepe za anonimne priče, odstop od načela legalitete pregona, skesance in selektivnost pregona, omejevanje dostopa do zagovornika, omejevanje privilegija zoper samoobtožbo, uvajanje obveščevalno-varnostnih metod v kriminalistično preiskovanje (»*criminal intelligence*«), rastrske preiskave, profiliranje, nadzor z uporabo baz osebnih podatkov (»*dataveillance*«) itn., je v evropskih državah postal samoumeven in »običajen«. Pri tem v duhu »globalizacije kazenskega prava« v večini evropskih držav potekajo reforme kazensko-procesne in policijsko-pravne

zakonodaje, ki se večinoma opirajo na imperativ učinkovitosti pregona.⁹ Skupna značilnost teh reform je poudarek na proaktivnem (»*ante delictum*«) delovanju organov kazenskega pregona.

»Nova« strategija boja proti kriminaliteti je v večini evropskih držav povečala formalni družbeni nadzor, ki ga je nemogoče nadzirati s klasičnimi kazensko-sodnimi pristojnostmi in instrumenti (npr. sodnimi odredbami ali izločitvijo dokazov) (Flander, 2012; Klemenčič, 2008). Prenekatero ključne odločitve v (pred)kazenskem postopku se v »novih« okoliščinah boja proti kriminaliteti dogajajo pred prijetjem in pred zaslišanjem, tj. netransparentno in zunaj sodnega nadzora. Takšno proaktivno in preventivno delovanje organov kazenskega pregona ne pomeni omejevanja osebne svobode, temveč v prvi vrsti marginalizacijo in trivializacijo procesnih pravic osumljencev, zlasti pravice do zasebnosti. Med reformami, ki se v zadnjih letih uvajajo v kazensko pravosodje evropskih držav, je treba ne nazadnje omeniti tudi nastajanje novih, specializiranih kazenskih postopkov in kaznovalnih podsistemov. Ključna značilnost tega procesa je, da gre za bagatelna kriminaliteta in prekrškovno pravo svojo, čedalje bolj administrativno in instrumentalno pot, zahtevnejši postopki za kazniva dejanja v zvezi z drogami, organizirano in gospodarsko kriminaliteto, korupcijo, pedofilijo, računalniško kriminaliteto in še zlasti terorizmom pa naj bi bili čedalje pogostejše predmet specializiranih postopkov. V obeh primerih se s ciljem zagotoviti večjo učinkovitost krčijo kazensko-procesna jamstva udeležencev v teh postopkih (Flander, 2012; Kanduč, 2003; Klemenčič, 2008).¹⁰ Na to, kam že najmanj desetletje pluje kazensko pravosodje v

⁹ Tudi predpisi in odločitve institucij Evropske unije v zadnjih letih uvajajo čedalje več zavez k večji represiji in učinkovitosti. Namesto zahtev po izboljšavah stanja v okviru obstoječih mednarodnopravnih in ustavnih norm, so v ospredju nove inkriminacije in nova policijska in preiskovalna pooblastila. Unija je v zadnjih letih sprejela niz ukrepov »prisilne« narave, od evropskega zapornega naloga, prek projekta *Corpus Iuris* in zloglasne direktive o hrambi prometnih telekomunikacijskih podatkov pa vse do pooblastil organov Komisije na področju zaščite finančnih interesov Unije in preprečevanja omejevanja konkurence (Klemenčič, 2008: 1414).

¹⁰ Kanduč (2003) je že pred več kot desetletjem ugotovil, da v zahodnih/evropskih državah temeljni postulati kazenskega materialnega in procesnega prava postajajo kolateralna žrtev neoliberalne kriminalitetne politike in menedžerskega upravljanja s sistemom kazenskega pravosodja.

evropskih/zahodnih državah (redke države, ki beležijo nasproten trend, so izjeme, ki potrjujejo pravilo), opozarja tudi naraščanje punitivnosti in krepitev penalne države (zaostrovanje kaznovalnih sankcij, naraščanje populacije zaprtih, kratenje pravic zapornikov, penalni populizem ipd.), zaton abolicionizma, upad zaupanja ljudi v institucije kazenskega pravosodja in še bi lahko naštevati.

Skupni imenoalec sprememb, ki smo jim priča v evropskih državah, je, kot se zdi, kriza kazenskega pravosodja. Ključno vprašanje, ki se pri tem zastavlja kazenskemu pravosodju v Evropi, je vprašanje legitimnosti. V nadaljevanju se osredotočamo na vprašanje legitimnosti reform in delovanja kazenskega pravosodja v tranzicijskih državah, tj. v nekdanjih socialističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope.¹¹ Legitimnost preverjamo skozi kritično oceno trendov kriminalitete, kriminalitetne politike, reform kazenskega pravosodja, inkarceracije in zaupanja v pravni sistem in institucije kazenskega pravosodja.

3 Kratek pregled in ocena stanja kazenskega pravosodja v tranzicijskih državah

3.1 Spremembe v obsegu in strukturi kriminalitete

V 90-ih letih prejšnjega stoletja so bile države Srednje in Vzhodne Evrope ter Baltske države priča pomembnim spremembam v obsegu, naravi in strukturi kriminalitete.¹² Število obravnavanih kaznivih

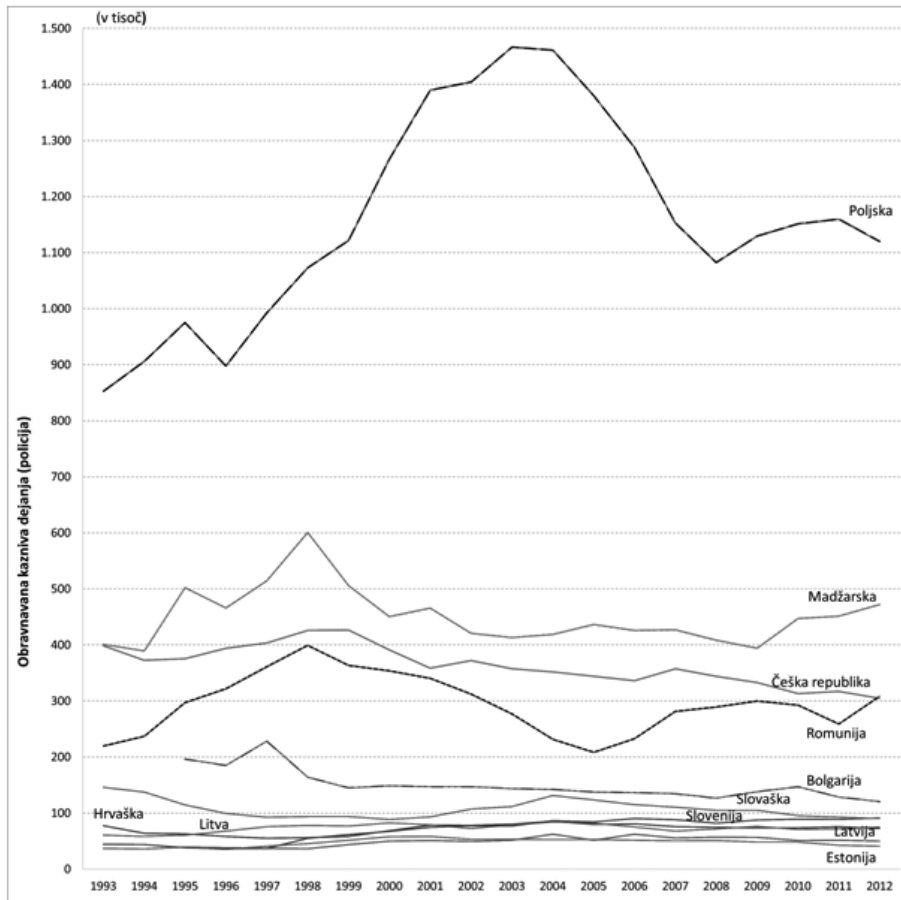
¹¹ Tranzicijske države srednje- in vzhodnoevropske regije, ki bodo v tem članku pod drobnogledom, so Madžarska, Češka, Slovaška, Baltske države, Romunija, Bolgarija in Slovenija. Izbrane države so od leta 2004 oziroma 2008 članice Evropske unije.

¹² Ob analiziranju podatkov o kriminaliteti in primerjavi dolgoročnih trendov gibanja kriminalitete v nekdanjih socialističnih režimih se srečamo z več težavami. Najbolj očitna je dvomljiva kvaliteta uradnih statističnih podatkov o kaznivih dejanjih v komunističnem obdobju, ki je posledica specifičnega odnosa nekdanje avtoritarne oblasti do kriminalitete. Navkljub temu, da je kriminaliteta »univerzalen in normalen« družbeni pojav (Durkheim, 1895/1982), je bila (zlasti v Sovjetski zvezi in prosovjetskih državah) razumljena kot ostanek nekdanje kapitalistične družbe in tujek v socializmu/komunizmu. Verjetno je, da so bili v nekaterih državah uradni podatki na različne načine filtrirani in popačeni (Gruszczyńska in Heiskanen, 2012: 85; Šelih, 2012: 8). V izogib omenjenim težavam se v prispevku osredotočamo na gibanje kriminalitete v nekdanjih socialističnih državah v obdobju po tranziciji.

dejanj se je občutno povečalo, tako na Poljskem, tj. v državi, ki je izvedla intenzivno liberalizacijo, kot tudi v Romuniji in Bolgariji, kjer je bila liberalizacija bistveno »mehkejša«. Enako velja tudi za Baltske države, kjer se je v prvih letih po osamosvojitvi ohranila stroga kriminalitetna in kaznovalna politika iz časa komunizma. Obseg kriminalitete se je v državah srednje in vzhodne regije povečal ne glede na to, kakšno kriminalitetno politiko so uresničevale posamezne države (Krajewski, 2004; Widacki, 2001).

Pregled statističnih podatkov o obsegu in strukturi kriminalitete, ki jo je obravnavala policija, razkriva, da je skoraj v vseh nekdanjih socialističnih državah porast trajal od začetka tranzicije do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja (Eurostat, 2015a). Izjemi sta Hrvaška in Slovaška: na Hrvaškem trend naraščanja kriminalitete zasledimo šele od leta 1997 dalje, kar sovпада z obdobjem po koncu vojne leta 1995, na Slovaškem pa se je število obravnavanih kaznivih dejanj pričelo povečevati šele po letu 1999. Trend naraščanja kriminalitete zaznamuje večletna postopna rast, pri čemer se je obseg kriminalitete v Sloveniji povečal za več kot 2,5 krat, na Poljskem za 1,7 krat, na Hrvaškem in v Estoniji za 1,5 krat, v Litvi za 1,4 krat itn. Po desetletju rasti uradno zabeležene kriminalitete je v večini nekdanjih socialističnih držav prišlo do umiritve rasti (v Estoniji po letu 2000, v Sloveniji po letu 2005, na Hrvaškem po letu 2002, v Litvi in Latviji po letu 2000) ali celo do upada in nato ohranitve razmeroma enakih letnih vrednosti (npr. v Bolgariji, na Madžarskem, na Poljskem in v Češki republiki). Trend gibanja vseh obravnavanih kaznivih dejanj s strani policije v nekdanjih socialističnih državah, ki so danes članice EU, je prikazan v grafu 1.¹³ Vrednosti pri vseh državah so v primerjavi s tistimi ob samem začetku tranzicije bistveno višje. Če podatke primerjamo s trendi v nekaterih »starih demokracijah«, opazimo dokaj podobne trende, saj tudi v teh državah število obravnavanih kaznivih dejanj prične naraščati sredi devetdesetih let, upad in umiritev tega trenda pa zasledimo v zadnjem desetletju (npr. v Italiji, na Norveškem, Nizozemskem, v Avstriji, Franciji, Veliki Britaniji itn.). Ob tem ne gre spregledati, da so imele leta 2010 nekdanje socialistične države (po novem članice EU) celo manjši delež uradno zaznane kriminalitete kot številne stare članice EU, če upoštevamo velikost populacije posamezne države.

¹³ Iz analize je izključena Nemška demokratična republika, saj je podatke po združitvi Nemčije težko primerjati le za del države.

Graf 1: Vsa obravnavana kazniva dejanja v državah EU, ki so imele pred tranzicijo socialističen oz. komunističen sistem (obdobje 1993–2013) (vir: Eurostat, 2015a)

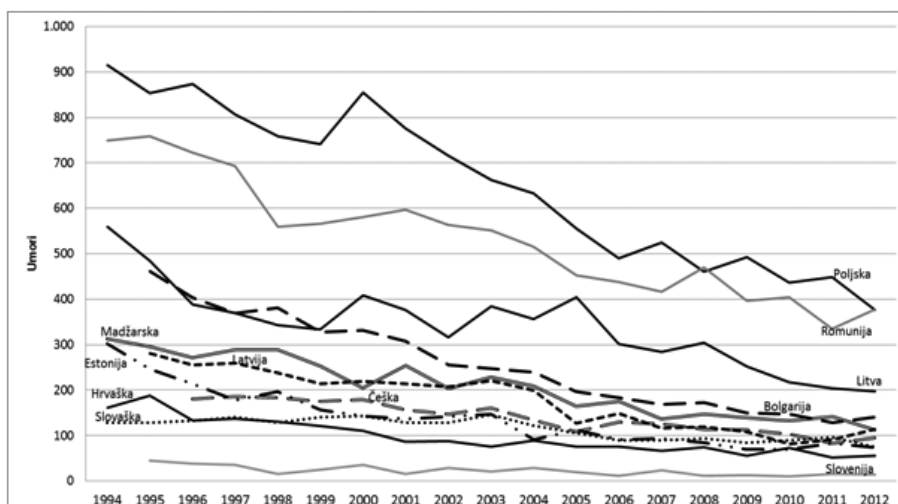
Postsocialistične države so v procesu demokratične tranzicije poleg sprememb v kvantiteti izkusile tudi spremembe v kvaliteti kriminalitete. Krajewski (2004: 379) ugotavlja, da sta se na Poljskem pojavili organizirana in gospodarska kriminaliteta, ki sta bili povezani s privatizacijo nekdanjega skupnega premoženja. Ulična kriminaliteta je postala veliko bolj nasilna. Pojavile so se nove oblike kriminalitete (oboroženi ropi in kriminaliteta, povezana s prepovedanimi drogami),

ki so bile v obdobju pred tranzicijo neznane ali vsaj zelo redke. Mladoletniška kriminaliteta, ki je bila prej zaznamovana z manj nevarnimi premoženjskimi kaznivimi dejanji, je postala bistveno bolj nasilna, občutno pa se je povečal tudi njen obseg. Tudi zloraba prepovedanih drog je v procesu demokratične tranzicije privzela vzorce in oblike, ki so (bile) uveljavljene v zahodnih demokratičnih državah. Skoraj identičen proces je bil, kot ugotavljata Kerezsi in Lévy (2008: 246–247), značilen za Madžarsko. Tudi v tej nekdanji socialistični oz. komunistični državi so se v zelo kratkem času pojavile številne povsem nove oblike kriminalitete. V vseh nekdanjih komunističnih državah EU, z izjemo Romunije, je prišlo do porasta obravnavanih nasilnih kaznivih dejanj, ki pa je – to velja poudariti – v zadnjih petih letih v upadu. Izjema pri tem je le Madžarska, ki je od leta 2007 do 2010 doživela 29,7 odstotno povečanje števila nasilnih kaznivih dejanj (Bučar Ručman in Frangež, 2009; Dobryninas in Sakalauskas, 2011; Kerezsi in Lévy, 2008; Lévy, 2012; Meško in Jere, 2012; Saar, 2004; Stamatel, 2012).

Med nasilnimi kaznivimi dejanji je v večini nekdanjih komunističnih držav že v osemdesetih letih in zgodnjem postkomunističnem obdobju narasel predvsem delež umorov (v Romuniji se je njihov delež v celotnem obsegu kriminalitete povečal za 11 odstotkov, v Estoniji pa celo za 232 odstotkov) (Karstedt, 2003: 301–304; Stamatel, 2012: 158).¹⁴ Nato se je ta trend obrnil, saj v vseh nekdanjih komunističnih državah, ki so sedaj članice EU, od leta 1993 opazimo upadanje števila teh zločinov (glej tudi Eurostat, 2015a). V Estoniji je bilo umorov leta 2010 4,3 krat manj kot leta 1994, v Latviji 3,4 krat manj kot leta 1995, v Bolgariji v istem obdobju 3,2 krat manj, na Poljskem in Češkem 2 krat manj kot leta 1993, v Romuniji pa 1,8 krat manj kot leta 1993.

¹⁴ Avtorji ponujajo različne razlage za visoke stopnje umorov in drugih hudih kaznivih dejanj z elementi nasilja v postkomunističnih državah (Dobryninas in Sakalauskas, 2011; Kerezsi in Lévy, 2008; Salla, Ceccato in Ahven, 2012). Karstedtova (2003) ocenjuje, da sta vzrok zanje odsotnost demokratične kulture in civilne družbe na eni in pritisk aktualne neoliberalne kriminalitetne politike na drugi strani. Po našem videnju iskanja razlag za gibanje nasilniške kriminalitete ne smemo ločiti od analize sprememb v družbi, sprememb v strukturi in gibanju števila drugih oblik kriminalitete ter tudi v drugih negativnih družbenih pojavih (npr. v zmanjšani socialni varnosti in socialnih pravicah, poslabšanju položaja marginaliziranih družbenih skupin ipd.). Strinjamo se s Šelihovo (2012: 27), ki opozarja, da je bil obseg sprememb v državah Srednje in Vzhodne Evrope po tranziciji zelo velik, da se je dotaknil vseh delov družbe, in da zato sprememb v gibanju kriminalitete ni mogoče pojasniti enostransko.

Trend gibanja umorov v nekdanjih socialističnih državah v obdobju 1993–2012 je prikazan tudi v grafu 2. Kljub upadu števila umorov ne smemo spregledati, da je njihov delež glede na število prebivalcev v teh državah najvišji v Evropi (izjema pri tem je Slovenija, ki ima najmanjše število umorov na 100.000 prebivalcev v EU). Na drugem koncu lestvice, tj. na vrhu, zasledimo Baltske države, saj je v Latviji, Estoniji in Litvi število umorov od 2 do 4 krat večje kot v drugih članicah EU. Med prvimi desetimi državami EU z najvišjim deležem umorov na 100.000 prebivalcev je kar sedem nekdanjih komunističnih držav (poleg baltskih držav še Bolgarija, Romunija, Slovaška in Madžarska).

Graf 2: Obravnavana kazniva dejanja umorov v državah EU, ki so imele pred tranzicijo socialističen oz. komunističen sistem (obdobje 1993–2013) (vir: Eurostat, 2015a)

Med oblikami kriminalitete, ki so se v državah Srednje in Vzhodne Evrope v času tranzicije še posebej razbohotile, velja posebej izpostaviti korupcijo. Kot slikovito ugotavljata Grozdanić in Martinović (2012), je ta postala svojevrstna »metafora tranzicijskih držav«. ¹⁵

¹⁵ Po podatkih Transparency International (2013) je *Corruption Perception Index* v postkomunističnih državah 1,5 do 1,9-krat nižji od najbolje uvrščenih severno- in zahodnoevropskih držav. Ob tem pa ne smemo spregledati, da so na tej lestvici nekatere »starejše« demokracije in tradicionalne kapitalistične države (npr. Italija in Grčija) uvrščene slabše od številnih nekdanjih socialističnih držav (Poljske Litve, Slovenije, Madžarske, Hrvaške, Češke republike in Slovaške).

Nekdanje komunistične države so se ob tranziciji srečale z novimi oblikami korupcije, ki so bile skoraj povsod povezane s privatizacijo nekdanjega družbenega premoženja in izkoriščanjem politične in ekonomske moči s strani družbenih elit na eni ter pojavom novih organiziranih kriminalnih združb na drugi strani. Pływaczewski (2004) v tem kontekstu govori o »*top-down*« organizirani kriminaliteti in korupciji skorumpiranih politikov in drugih javnih funkcionarjev in »*bottom-up*« kriminaliteti tradicionalnega kriminalnega podzemlja. Dobovšek (2008) v zvezi s tem ugotavlja, da je imela v »novih« demokracijah elitna organizirana kriminaliteta v obliki korupcije, mreženja in oderuštva pomemben strukturni vpliv na politiko in ekonomijo, ker je korupcija v nekaterih državah dobila razsežnost sistemske in legalne korupcije. Postala je del ustaljenih praks in delovanja »demokracije« v tranzicijskih državah. Oblike »*top-down*« korupcije v srednje- in vzhodnoevropskih državah, ki jih navajajo nekateri avtorji (Cejp in Scheinost, 2012; Dobovšek, 2008; Grozdanić in Martinović, 2012; Jager, 2011; Nožina, 2004; Pływaczewski, 2004; Sajó, 2003), so vključevale kriminalno privatizacijo, prilagajanje javnih razpisov in druge oblike korupcije z namenom prilaščanja javnih sredstev, kartelne dogovore in oškodovanje javnega proračuna, kanaliziranje sredstev iz dobrih podjetij v druga podjetja v zasebni lasti vodilnih (izčrpavanje podjetij), dodamo pa lahko tudi oškodovanje bank s kanaliziranjem sredstev in podeljevanjem nezavarovanih kreditov in sistemsko korupcijo pri javnih naročilih v energetiki, zdravstvu in prometu.

Številni primeri elitne korupcije novih lokalnih elit v nekdanjih socialističnih državah, katerih člani so čez noč postali globalni poslovneži, investitorji in luksuzni potrošniki, so le redko prišli skozi sита institucij kazenskega pravosodja. Razlogov za to je več. Kljub temu, da lahko te prakse označimo za očiten rop, so bile v številnih primerih uradno prepoznane kot zakonite, kar nas ne bi smelo presenetiti, saj so jih spodbujale in izvajale politične elite teh držav. Del odgovora je tudi v tem, da so se v teh državah, podobno kot na zahodu, vzpostavile neformalne mreže (Dobovšek in Meško, 2008) in klientelistične strukture (Sajó, 2003), ki odločilno vplivajo na vzvode oblasti. Takšno delovanje je komponirano v samo naravo kapitalističnega sistema in »demokracije« (Wallerstein, 2006), v »novo« ideologijo, ki jo je v srednje- in vzhodnoevropske države prinesla demokratično-kapitalistična tranzicija. S kančkom sarkazma bi smeli reči, da gre pri teh procesih za še eno poglavje tranzicijske zgodbe o »uspehu«.

3.2 Spremembe kriminalitetne politike in reforme kazenskega prava

Po padcu komunizma je bil v državah Srednje in Vzhodne Evrope glavni namen zakonodaje s področja kazenskega pravosodja preprečiti razraščanje kriminalitete ter obenem preprečiti samovoljo oblasti z vzpostavitvijo temeljnih načel pravne države (Kerezsi in Lévy, 2008; Šelih, 2012). V prvih letih tranzicije je bil v večini postkomunističnih držav poudarek na zagotavljanju človekovih pravic v kazenskih in drugih pravnih postopkih¹⁶, zato razraščanje kriminalitete ni imelo občutnejšega vpliva na politiko preprečevanja kriminalitete. Do sredine devetdesetih let problem kriminalitete ni bil v središču pozornosti politike in širše javnosti. Na vsebino kriminalitetne in kaznovalne politike so odločilno vplivali kriminologi in kazenskopravni strokovnjaki. Ker doktrine »zakona in reda« politika preprečevanja kriminalitete v državah Srednje in Vzhodne Evrope ni poznala, je ostala bolj ali manj redukcioniistična in abolicioniistična.

Po padcu komunističnega režima leta 1989 so bile na primer na Poljskem izvedene reforme, ki so se skušale na področju kazenskega pravosodja znebiti sovjetske dediščine in vzpostaviti zahodnestandarde. Ker so bile politike preprečevanja kriminalitete v času komunizma notorično represivne, je bil glavni cilj politik na tem področju po letu 1989 ravno zmanjševanje represije. Prioriteta teh politik je bila poleg uvedbe garancij poštenega kazenskega postopka in človekovih pravic tudi temeljita reforma materialnega in procesnega kazenskega prava (Krajewski, 2004). Na podoben način je zakonodajo iz komunističnega obdobja reformirala tudi Slovenija, ki je uveljavila najpomembnejše mednarodnopravne standarde vladavine prava, poštenega sodnega postopka in človekovih pravic. Pred osamosvojitvijo in demokratizacijo je bila v Sloveniji najstrožja zagrožena sankcija za najhujša kazniva dejanja dvajsetletna zaporna kazen, izjemoma pa bi sodišča lahko izrekla tudi smrtno kazen (le-ta je bila zadnjič izrečena leta 1957). Država na »sončni strani Alp« je tudi v formalnem smislu postala abolicionistka leta 1989 s sprejemom amandmajev k republiški ustavi iz leta 1974.

¹⁶ Šelihova (29:2012) meni, da se z današnje perspektive zdi, da je paradigma zagotavljanja in varstva temeljnih pravic v državah Srednje in Vzhodne Evrope pridobila na veljavi v trenutku, ko je v zahodnih demokratičnih državah začela izgubljati pomen in moč. Tudi to je najbrž eden od razlogov, da je ta paradigma tudi v tranzicijskih državah sorazmerno hitro izgubila privilegiran položaj.

Nova ustava samostojne in neodvisne Republike Slovenije iz leta 1991 določa, da je življenje nedotakljivo in da v Sloveniji ni smrtne kazni. Kazenski zakon iz leta 1995 je kot najstrožjo kazensko sankcijo v slovenskem pravnem redu ohranil dvajsetletno zaporno kazen (Flander in Meško, 2010; Meško in Jere, 2012; Šelih, 2012). V prvih letih po spremembi režima je tudi Madžarska pričela s prilagajanjem predpisov s področja kazenskega pravosodja novemu pluralističnemu političnemu sistemu v skladu z načeli vladavine prava in človekovih pravic. Prva sprememba v kazenskem pravu po vzpostavitvi demokratičnega političnega sistema je bila odprava smrtne kazni (med letoma 1980 in 1989 je bila smrtna kazen na letni ravni v povprečju izrečena in izvršena trikrat). Leta 1993 je bila izvedena reforma Kazenske zakonodaje, ki je, med drugim, dekriminalizirala prostitucijo, zmanjšala najkrajšo zaporno kazen s treh mesecev na en dan, razširila nabor alternativnih kazenskih sankcij, okrepila vlogo sodišč in sodnikov pri izrekanju kazenskih sankcij in prvič v zgodovini madžarskega kazenskega prava uvedla tretmajske obravnave namesto kaznovanja za storilce bagatelnih kaznivih dejanj v povezavi z zlorabo prepovedanih drog (Kerezsi in Lévy, 2008; Lévy, 2012).

Proces liberalizacije je bil precej manj intenziven v državah, kot so Bolgarija, Romunija in Litva. Sistem kazenskega pravosodja v Litvi se je začel zahodnim oz. evropskim standardom približevati šele po začetku novega tisočletja. Nenadne socialne, politične in ekonomske spremembe v prvih letih po samostojnosti so v Litvi povzročile dramatičen porast kriminalitete. Vladajoča politična garnitura je na to odgovorila z uvedbo stroge kriminalitetne in kaznovalne politike, kar je uglednega norveškega kriminologa Nilsa Christieja (v Dobryninas in Sakalauskas, 2011) spodbudilo k oceni, da kazenskemu pravosodju Litve grozi zdrs v totalitarizem. Ne glede na to so bile v tranzicijskih državah z ratifikacijo pomembnih mednarodnih instrumentov za varstvo človekovih pravic (med drugimi tudi Evropske konvencije za človekove pravice) v kazenskem pravu in kazenskemu pravosodju izvedene pomembne reforme. Cilj teh reform je bil vzpostavitev demokratičnega kazenskega prava in kriminalitetne politike po zahodnem (evropskem) vzoru. V luči tega cilja so bile spremembe uvedene v skoraj vseh segmentih kazenskega pravosodja.

Večino nekdanjih komunističnih držav je konec devetdesetih let zajel drugi val reform, ki je bistveno spremenil dotedanje trende. Pozornost medijev, politike in širše javnosti se je postopoma usmerila k problemu kriminalitete. Ključna posledica tega zasuka – povečal se je tudi strah pred kriminaliteto – so bile čedalje izrazitejše zahteve javnosti po strožji kazenski zakonodaji, strožjem kaznovanju in povečanju pooblastil institucij formalnega družbenega nadzorstva (glej spodaj). Ti procesi so imeli v državah srednje- in vzhodnoevropske regije daljnosežne posledice. Politične stranke so se obrnile k neoliberalni in neokonservativni retoriki »zakona in reda«, kriminalitetna politika je postala bolj ali manj populistična, kriminologi in kazenskopravni strokovnjaki pa so začeli izgubljati nekdanji vpliv v procesih reformiranja kazenskega pravosodja. Flander in Meško (2010) ugotavljata, da se je v Sloveniji trend omejevanja kaznovalne represije začel obračati leta 1999, ko so takratne oblasti, kljub nasprotovanju večine penologov in kazenskopravnih strokovnjakov, uveljavile spremembe Kazenskega zakonika, ki so najstrožjo kazensko sankcijo v slovenski kazenski zakonodaji z 20 dvignile na 30 let. Večina reform, ki so jih od tedaj dalje izvedle desne ali leve vladajoče koalicije, je bila izvedena v imenu »zakona in reda«, tj. domnevno v imenu učinkovitega preprečevanja, odkrivanja, preiskovanja in kaznovanja kriminalitete na eni in preprečevanja viktimizacije na drugi strani. Z novim Kazenskim zakonikom je bila leta 2008 za najhujša kazniva dejanja uvedena dosmrtna zaporna kazen. Flander in Meško (2010) ob tem ugotavljata, da se je v Sloveniji trend uvajanja strožjih kaznovalnih sankcij in uvajanja »učinkovitejših« pooblastil organov kazenskega pregona kazal tudi v spremembi policijske in kazenske procesne zakonodaje ter na področju prekrškovnega prava.

Konec devetdesetih let so se prizadevanja za reforme kriminalitetne politike in zakonodaje na področju kazenskega pravosodja z ovirami soočila tudi na Poljskem. Tudi v tej državi je politika začela uporabljati retoriko »zakona in reda«, kriminologi, penologi, pravniki in drugi strokovnjaki pa so začeli izgubljati vpliv na oblikovanje kriminalitetne politike in zakonodaje. Krajewski (2004) opozarja, da sta naraščajoči strah pred kriminaliteto in kaznovalni populizem postala ključna dejavnika v javnem diskurzu o problemih kazenskega pravosodja, kar je posledično privedlo do zaostrovanja kriminalitetne politike.

Leta 2000 – tako Krajewski (2004) – je konservativna vlada javno izrazila namero, da bo na področju kazenskega pravosodja odpravila vse reforme, ki so bile izvedene od leta 1989 dalje, in vnovič uveljavila kriminalitetno politiko, ki bo temeljila na strogem kaznovanju in doslednem uveljavljanju zakonov. Vladni predstavniki so svojo namero utemeljevali s sklicevanjem na »uspeh« ameriške kaznovalne politike, pozitivne učinke masovnega zapiranja in učinkovitost konceptov, kot sta »*three strikes and you're out*« in »*zero tolerance*«. Leta 2001 je parlament sprejel predlog sprememb kazenske zakonodaje, ki je predvidel uveljavitev drakonskih kazni in omejitev nekaterih jamstev, ki izhajajo iz pravice do poštenega sodnega postopka. Uveljavitev tega zakonika je z vetom preprečil takratni predsednik Poljske. Po zamenjavi oblasti jeseni istega leta je parlament sprejel reforme materialnega kazenskega prava, ki so bile bistveno bolj uravnotežene in manj represivno naravnane kot prvotni reformni sveženj in celovito reform kazenskega procesnega prava, ki je poenostavila in pospešila postopke, ne da bi ob tem skrunila procesna jamstva strank v kazenskem postopku (Krajewski, 2004). Nov interval v procesu preobrazbe poljskega kazenskega prava je sledil s sprejemom novega kazenskega zakonika leta 1997. S pojasnili, da gre za internacionalizacijo in usklajevanje notranjega prava z zakonodajo Evropske unije, so bila kriminalizirana nekatera ravnanja, ki so bila pred tem kvalificirana kot prekrški, poljska sodišča so dobila pristojnost za sojenje storilcem terorističnih kaznivih dejanj izven ozemlja Poljske ipd. Javna razprava, ki je spremljala omenjene reforme, je občutno spremenila stališča do vprašanja kriminalitete in kaznovanja tako javnosti kot tudi državnih ustanov. Čeprav so bile reforme uradno prepoznane kot liberalne in oprte na mednarodne standarde, so sodišča začela uveljavljati strožjo (bolj punitivno naravnano) kaznovalno politiko kot v preteklosti (Krajewski, 2004; Nowak, 2013).

Na Madžarskem se je obdobje omejevanja kaznovalne represije končalo z reformo kazenskega prava leta 1998. Kerezsi in Lévy (2008) navajata, da je bila pred to reformo prvič izvedena volilna kampanja za splošne parlamentarne volitve, na kateri sta bili javna varnost in kriminalitetna politika med glavnimi temami strankarskih političnih programov (vse politične opcije so obljubljale učinkovit boj proti kriminalu). Po zmagi na splošnih parlamentarnih volitvah je desnosredinska Madžarska državljanska stranka (FIDESZ) svojim

volivcem obljubila »odločen boj proti kriminaliteti«. Strankin na ideologiji »zakona in reda« temelječ politični program je vključeval predlog za uvedbo dosmrtno zaporne kazni brez pravice do pogojnega odpusta, strožje sankcije za obsežen seznam kaznivih dejanj in prekrškov in zamisel o »vodni policiji«, ki bi odvrčala storilce ulične kriminalitete. Predvolilne obljube je FIDESZ izpolnil z reformo kazenskega zakonika, ki je uzakonila dosmrtno zaporno kazen brez pravice do pogojnega odpusta in na splošno bistveno zaostрила kazenske sankcije (med drugim je bila najkrajša zaporna kazen podaljšana na dva meseca). Leta 2003 je sledila nova obsežna reforma kazenskega prava, ki jo je izvedla socialno-liberalna koalicija (leto prej je na parlamentarnih volitvah prejela večinsko podporo volivcev). S to reformo je madžarsko kazensko pravo, vsaj prehodno, spet postalo manj represivno. Nova vladajoča garnitura je zavrnila »logiko«, po kateri naj bi mehanično izrekanje in izvrševanje strogih kazenskih sankcij zmanjšalo obseg kriminalitete. Z reformo Kazenskega zakonika (večji del te reforme je še vedno v veljavi) je bil dan večji poudarek preprečevanju kriminalitete. V času mandata socialno-liberalnih političnih strank so razvoj kriminalitetne politike deloma narekovale zahteve po izpolnjevanju standardov evropske zakonodaje. Posledično je bil v madžarsko kazensko zakonodajo uveden institut restorativne pravičnosti, ustanovljeno je bilo enotno nacionalno telo za pogojni odpust obsojencev, socialno-liberalne politične stranke na oblasti pa so si tudi na splošno prizadevale za uveljavitev inkluzivnega modela preprečevanja kriminalitete (Kerezsi in Lévy, 2008). Ta trend se je končal leta 2009 z amandmaji kazenskega zakonika, ki so uvedli strožje kazni za nasilna kazniva dejanja ter povračilne in zaščitne kazenskopravne ukrepe za žrtve kaznivih dejanj. Lévy (2012) ob tem pripominja, da je bila ta reforma kazenskega prava posledica dejstva, da je na Madžarskem prišlo do dramatičnega porasta nasilne kriminalitete (tudi umorov) in kratkoročnih pozitivnih rezultatov uvedbe ukrepov »*three strikes*« in »*zero tolerance*« na Slovaškem in v ZDA. V imenu izboljšanja javne varnosti je leta 2010 konservativna vlada premierja Viktorja Orbána uveljavila nov sveženj amandmajev kazenskega zakonika. Ti amandmaji so v madžarsko kazensko zakonodajo med drugim uvedli strožje ukrepe za specialne in večkratne povratnike ter omejili diskrecijo sodišč pri izrekanju kazenskih sankcij. V začetku leta 2015 pa je Madžarska razburila evropsko javnost z idejami o ponovni uvedbi smrtne kazni.

V zadnjih desetih letih so bila v vseh državah Srednje in Vzhodne Evrope prizadevanja za liberalizacijo in demokratizacijo kazenskega prava in pravnega reda na splošno bolj ali manj opuščena. Zaradi terorističnih napadov 11. septembra 2001 je v kriminalitetni in kaznovalni politiki ZDA in večini drugih zahodnih držav prišlo do dramatičnega preobrata. Kriminaliteta in (ne)varnost sta postali glavni temi javne razprave v teh državah. Posledično so bili s spremembami zakonodaje na področju kazenskega pravosodja v teh državah uvedeni številni ukrepi, ki so imenu »zakona in reda« zaostri kazenske sankcije in znižali že desetletja veljavne standarde varstva ustavnih pravic. Te »globalne« spremembe so odločilno zaznamovale tudi kriminalitetno in kaznovalno politiko v nekdanjih komunističnih državah. Domala vse države so začele vprašanjem zagotavljanja varnosti dajati še večjo težo kot dotlej. Po desetletju reform kazenskega pravosodja v skladu z zahodnimi standardi so tako v državah Srednje in Vzhodne Evrope kot tudi v »starih« evropskih demokracijah koncepti »družbe tveganja«, »javne varnosti« in »učinkovitega zatiranja kriminalitete« postali samoumevna sestavina uradne paradigme v politiki in zakonodaji na področju kazenskega pravosodja. Skrb za ustavne in siceršnje pravice osumljencev, obdolžencev, obsojencev in zaprtih oseb je zamenjalo poudarjanje splošne družbene varnosti in individualne varnosti posameznikov (zlasti pravic žrtev kaznivih dejanj) (Garland, 2001; Šelih, 2012). V državah Srednje in Vzhodne Evrope se reforme, ki sisteme kazenskega pravosodja potiskajo v smer večje represivnosti in zniževanja standardov spoštovanja človekove integritete in pravic, nadaljujejo tudi po letu 2008, ko je regijo dosegla globalna ekonomska in finančna kriza.

3.3 Primerjava gibanja števila zaprtih oseb

Trend povečevanja punitivnosti v politiki in zakonodaji na področju kazenskega pravosodja se v državah Srednje in Vzhodne Evrope odraža tudi v bolj ali manj konstantnem povečevanju števila zaprtih oseb. V Evropi je v zadnjih dveh desetletjih število zaprtih na 100.000 prebivalcev najbolj naraslo v Rusiji (na nekaj manj kot 600) in v Baltskih državah (v Estoniji in Latviji na skoraj 350, v Litvi pa na dobrih 230). Sledijo države Vzhodne Evrope (število zaprtih se v teh državah giblje med 150 in 200 na 100.000 prebivalcev), države »Stare Evrope« (na Nizozemskem, na primer, se je število zapornikov v zadnjih dveh desetletjih in pol povečalo za šestkrat, z 20 na 130 zaprtih na 100.000 prebivalcev, v Španiji za trikrat, s 40 na 140 zaprtih itn.), medtem ko se z najnižjim deležem zaprte populacije še naprej lahko pohvalijo v Skandinaviji, med države z najmanj zaprtimi ljudmi pa tradicionalno spada tudi Slovenija (Aebi in Delgrande, 2009; Aebi et al., 2010). V tabeli I so prikazani podatki o številu zaprtih oseb v obdobju 1993–2013, izračunali pa smo tudi razliko v številu zaprte populacije v obdobju dveh desetletij in število zaprtih na 100.000 prebivalcev. Iz prikaza je razvidno, da je v povprečju največ zaprtih na 100.000 prebivalcev ravno v državah v tranziciji – izjema pri tem je Slovenija, ki je skupaj s skandinavskimi državami uvrščena na sam rep lestvice.

Tabela 1: Število zaprtih v obdobju 1993–2012 (vir: Eurostat, 2015b; Eurostat, 2015c; Office for National Statistics, 2013)

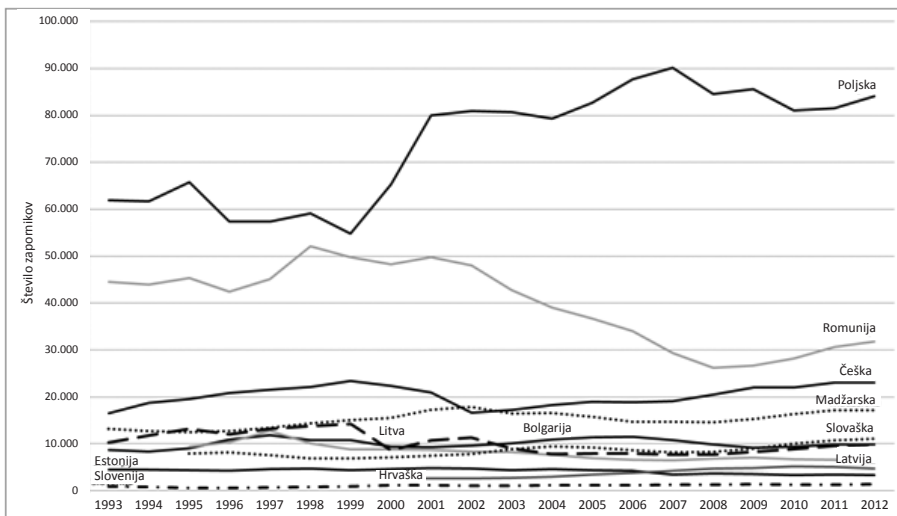
	1993	1995	2000	2005	2010	2012	Sprememba 1993–2010/2	Sprememba v odstotkih	Št. zapornikov/ 100.000 prebivalcev (2012)
Belgija	7.255	7.478	8.688	9.330	10.968	11.212	3.957	54,5	101,06
Bolgarija	8.688	9.045	9.424	11.399	9.429	9.904	1.216	14,0	135,17
Češka	16.567	19.508	22.418	19.003	21.987	23.112	6.545	39,5	220,00
Danska	3.370	3.421	3.382	4.041	3.965	3.984	614	18,2	71,39
Nemčija	59.833	61.108	70.252	79.519	70.103	65.722	5.889	9,8	80,30
Estonija	4.514	4.401	4.679	4.410	3.393	3.286	-1.228	-27,2	247,96
Grčija	6.867	5.831	8.038	9.871	12.590	12.479	5.612	81,7	112,60
Španija	46.076	44.956	45.104	61.054	73.929	68.597	22.521	48,9	146,52
Francija	51.134	53.178	48.835	59.197	66.532	73.780	22.646	44,3	113,03
Hrvaška			2.623	3.485	5.165	4.741	2.118	80,7	110,88
Italija	51.231	49.102	54.039	59.523	67.961	65.701	14.470	28,2	110,62
Latvija		9.457	8.831	6.998	6.780	6.117	-3.340	-35,3	299,15
Litva	10.324	13.228	8.667	7.951	8.844	9.868	-456	-4,4	328,53
Madžarska	13.196	12.455	15.539	15.720	16.328	17.179	3.983	30,2	172,97
Avstrija	7.099	6.180	6.896	8.955	8.597	8.756	1.657	23,3	104,14
Poljska	61.895	65.819	65.336	82.656	81.094	84.129	22.234	35,9	221,02
Portugalska	11.079	11.829	12.728	12.687	11.613	13.614	2.535	22,9	129,14
Romunija	44.521	45.309	48.267	36.700	28.244	31.817	-12.704	-28,5	158,33
Slovenija	960	648	1.136	1.132	1.351	1.377	417	43,4	66,99
Slovaška		7.979	7.136	9.289	10.068	11.075	3.096	38,8	204,93
Finska	3.432	3.092	2.887	3.883	3.189	3.196	-236	-6,9	59,17
Švedska	5.697	6.285	5.453	7.016	6.891	6.413	716	12,6	67,63
Anglija in Wales	45.633	51.265	65.666	76.190	85.002	86.048	40.415	88,6	152,11
Norveška	2.650	2.610	2.548	3.124	3.624	3.624	974	36,8	72,69

Iz prikazane statistike torej lahko razberemo, da v Evropi po številu zaprtih ljudi na 100.000 prebivalcev prednjačijo države Srednje in Vzhodne Evrope, pri čemer še posebej izstopajo Baltske države. V Litvi se je izjemen porast kriminalitete na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja odrazil v občutno povečani stopnji punitivnosti. Med letoma 1991 in 2002 se je delež zaporskih kazni med vsemi sodno izrečenimi kazenskimi sankcijami povečal s 27 na 47 odstotkov. Hkrati s tem se je občutno zmanjšalo število izrečenih alternativnih kazenskih sankcij in denarnih kazni, z zakonodajnimi spremembami pa so bili v tej državi zaostreni tudi pogoji za izrekanje pogojnih obsodb (skladno z reformo je bila pogojna obsodba možna le še v primeru, če obdolženi v preteklosti še ni bil obsojen oz. kaznovan in za bagatelna kazniva dejanja pod pogojem, da ob storitvi kaznivega dejanja niso obstajale oteževalne okoliščine). Posledično je bilo v Litvi leta 1999 zaprtih že 410 oseb na 100.000 prebivalcev, medtem ko je bilo leta 1991 takšnih oseb skoraj polovico manj (248) (Dobryninas in Sakalauskas, 2011).

Po uzakonitvi alternativnih kazenskih sankcij in obsežni amnestiji leta 2000 (več kot 2.200 zaprtih oseb je bilo izpuščenih na prostost) se je število zaprtih oseb v Litvi občutno zmanjšalo. Dobryninas in Sakalauskas (2011) navajata, da se je delež zapornih kazni med vsemi sodno izrečenimi kazenskimi sankcijami v povprečju znižal na 30 odstotkov, izrekanje denarnih kazni pa se je občutno povečalo. Leta 2007 je bilo število sodno izrečenih denarnih kazni v Litvi prvič v zgodovini nižje od števila izrečenih zapornih kazni. Kljub temu se je število zaprtih oseb po letu 2009 spet začelo povečevati, celo do te mere, da je Litva zasedla neugledno drugo mesto med evropskimi državami. V zadnjih letih se je v tej državi zmanjšalo absolutno število predčasno ali pogojno izpuščenih zapornikov (leta 2003 je bilo predčasno izpuščenih 7.748 zaprtih oseb, leta 2010 pa le še 3.191), zmanjšalo pa se je tudi število izrečenih pogojnih obsodb. Delež pogojno izpuščenih v skupnem številu izpuščenih zapornikov se je z dveh tretjin v letu 2002 zmanjšal na polovico v letu 2010. Večina obsojencev prestaja daljše zaporne kazni, pri čemer zaporniki bivajo v zastarelih in slabo opremljenih prostorih v zelo slabih bivanjskih razmerah (zapori so vlažni, v njih primanjkuje dnevne svetlobe itn.). Kljub opozorilom varuha človekovih pravic in Evropskega odbora za preprečevanje mučenja, nečloveškega in ponižujočega ravnanja ali kaznovanja se stanje v zadnjih letih ni bistveno izboljšalo (Sakalauskas, 2005; Walmsley, 2003).

Poljska je imela v času komunističnega režima kljub relativno nizki stopnji kriminalitete zelo velik delež zaprtega prebivalstva: v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo zaprtih 235 oseb na 100.000 prebivalcev,

sedemdesetih prav tako, v osemdesetih letih pa 236 oseb. Ta delež je bil po mnenju Krajewskega (2004) nekajkrat večji kot v katerikoli zahodnoevropski državi in celo večji od deleža zaprtih oseb v ZDA. V devetdesetih letih je bilo stanje bistveno drugačno: kljub visoki stopnji kriminalitete je bilo število zaprtih oseb relativno majhno.¹⁷ Število zaprtih je po padcu komunizma najprej strmo padlo (leta 1990 je bilo 120 na 100.000 prebivalcev, tj. 42 odstotkov manj kot leta 1986, ko je bila stopnja zapiranja najvišja). Čeprav je po letu 1990 število zaprtih konstantno naraščalo, je kljub temu leta 1994 doseglo le 56 odstotkov deleža zaprtih leta 1986. Leta 1998 je stopnja zapiranja še nekoliko padla, po tem letu pa je spet začela rasti in je leta 2011 dosegla rekordnih 200 zaprtih oseb na 100.000 prebivalcev. Krajewski (2004) meni, da se je sodeč po teh številkah evropska »kaznovalna klima« vzpostavila tudi na Poljskem. Gibanje števila zaprtih v nekdanjih socialističnih državah po tranziciji v kapitalizem je grafično ponazorjeno v grafu 3.

Graf 3: Število zaprtih oseb v nekdanjih socialističnih državah, ki so danes članice EU (vir: Eurostat, 2015b)

¹⁷ V osemdesetih so zaporne kazni med vsemi sodno izrečenimi kazenskimi sankcijami v povprečju znašale 32 odstotkov. Po letu 1990 se je ta delež občutno zmanjšal in leta 1997 predstavljal le še 12,2 odstotka vseh sodno izrečenih kazenskih sankcij. Kljub povečanju ob koncu devetdesetih v zadnjih desetih letih delež zapornih kazni ni presegel 16,5 odstotka (Krajewski, 2004).

Tudi na Madžarskem je bilo na začetku devetdesetih število zaprtih oseb v upadu. Razlog za to so bile po mnenju Kerezsijeve in Lévaya (2008) amnestije, dekriminalizacija nekaterih kaznivih dejanj in abolicija nekaterih vrst kazenskih sankcij. Ta trend se je obrnil sredi devetdesetih, ko se je stopnja zapiranja v tej državi spet vrnila na nivo iz časa komunizma. Med zaprtimi je bilo največ pripadnikov etničnih manjšin, med katerimi so še posebej izstopali pripadniki Romske skupnosti (njihovo število je bilo več kot trikrat večje od števila zaprtih pripadnikov drugih etničnih manjšin). Madžarski zapori so bili ves čas od padca komunizma dalje prezasedeni (skupno število zaprtih je občasno preseгло dvakratnik kapacitete zaporskega sistema). Število zaprtih oseb je začelo še posebej strmo naraščati po reformi kazenskega prava, ki jo je leta 1998 izvedla desnosredinska konservativna vlada, po liberalnih reformah leta 2003 pa se je začelo umirjati (te reforme so bile ciljno usmerjene v zmanjšanje števila zapornikov).

Slovenija je imela, v nasprotju z drugimi tranzicijskimi državami, vseskozi eno najbližjih stopenj zapiranja na svetu (primerljivo s skandinavskimi državami). Leta 2012 je bilo v Sloveniji 69 zaprtih oseb na 100.000 prebivalcev (Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2013). Ne glede na to se je v Sloveniji v zadnjih desetih letih povprečno število zaprtih na dan povečalo za 26 odstotkov. Klub nizki splošni stopnji zapiranja so bili zapori v Sloveniji konstantno prezasedeni (zasedenost nekaterih zaporov je bila 120 odstotna). Večina zaporskih kapacitet je v starih in neprimernih zgradbah, ki niso namenjene in primerne za izvajanje zaporne kazni. Flander in Meško (2013) ugotavljata, da je v zadnjih desetih letih v Sloveniji med drugim naraščalo tudi absolutno število zaprtih oseb, število sprejetih oseb v zavodih in število zaprtih v oddelkih s strožjim režimom. Ob tem opozarjata, da je bila večina zaprtih obsojena na relativno kratke zaporne kazni in da je bilo leta 2012 izrečenih več alternativnih kazenskih sankcij kot leto prej. Medtem ko se je v zadnjih letih število pogojno izpuščenih zmanjševalo, je bilo število povratnikov in predčasno izpuščenih bolj ali manj konstantno.

Lappi-Seppälä (2011) je izvedel študijo o povezavi med uporabo zaporne kazni in dejavniki, kot so stopnja kriminalitete, strah pred kriminaliteto, punitivnost javnega mnenja, zaupanje v državne ustanove in institucije kazenskega pravosodja ter neenakost dohodkov in vlaganja v socialno varnost v tridesetih evropskih državah.

Ugotovil je, da je z redkimi izjemami povsod v Evropi stopnja zapiranja nesorazmerna s stopnjo uradno zaznane kriminalitete, saj slednja skoraj povsod upada (glej tudi Sutton, 2004 in Ruddell, 2005). V nekdanjih komunističnih državah, kot so Latvija, Estonija, Poljska, Litva, Češka republika, Slovaška, Bolgarija in Romunija je stopnja uradno zaznane kriminalitete v očitni negativni korelaciji s stopnjo zapiranja (izjema so težja kazniva dejanja z elementi nasilja, ki so, v nasprotju z drugimi skupinami kaznivih dejanj, v porastu). Še več, države Srednje in Vzhodne Evrope (izjema so Slovenija, Češka in Slovaška) skupaj z baltskimi državami predstavljajo regijo, v kateri po mnenju Lappi-Seppälä (2011) naraščanje punitivnosti najbolj očitno sovпада z razgradnjo socialne države. Države Srednje in Vzhodne Evrope so hkrati države z najvišjim deležem zaprtih oseb in najnižjo stopnjo zaupanja javnosti v policijo in druge institucije kazenskega pravosodja (glej spodaj). S primerjavo strahu pred kriminaliteto, kaznovalno usmerjenostjo javnosti in netolerantnostjo do drugačnih oz. drugih na eni strani in stopnjo zapiranja na drugi strani je Lappi-Seppälä (2011) pokazal, da tranzicijske države Srednje in Vzhodne Evrope skupaj z baltskimi državami spadajo med države z najvišjo stopnjo strahu pred kriminaliteto, najstrožjimi kazenskimi sankcijami in najvišjo stopnjo zapiranja ter najnižjo stopnjo strpnosti v Evropi.¹⁸

3.4 Zaupanje v pravni sistem in kazensko pravosodje

V kriminološkem diskurzu so v zadnjem času v ospredju t. i. proceduralne teorije legitimnosti, ki se osredotočajo predvsem na stališča javnosti o upravičenosti oblasti oz. pooblastil, ki jih imajo subjekti v sistemu kazenskega pravosodja in drugi predstavniki države. Natančneje, te teorije se osredotočajo, prvič, na stališča javnosti glede vprašanja upravičenosti ukrepov, ki jih izvajajo agenti kazenskega pravosodja, in, drugič, na vprašanje, ali predstavniki državnih ustanov in sistema kazenskega pravosodja državljanke oz. posameznike obravnavajo

¹⁸ Lappi-Seppälä (2011) ugotavlja, da je v evropskih državah strah pred kriminaliteto (merjen z javno podporo zapornim kaznim) v delni korelaciji s stopnjo zapiranja v posamezni državi. Korelacija je po njegovih ugotovitvah jasneje izražena v razmerju med tolerantnostjo in zapiranjem: med stopnjo tolerance vprašanih do obsojencev, zapornikov itn. in dejansko stopnjo zapiranja v določeni državi nesporno obstaja pozitivna korelacija.

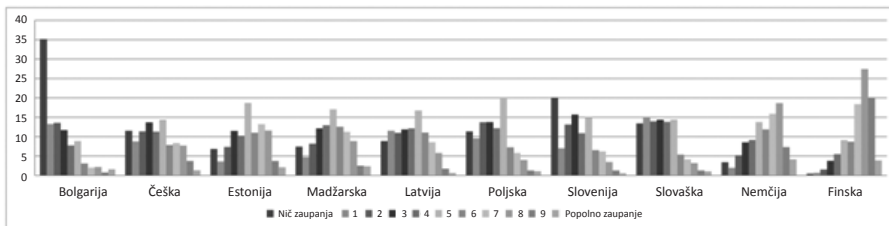
na način, ki spoštuje njihovo dostojanstvo, svobodo, zasebnost in integriteto.¹⁹ Kljub nekaterim pomislekom²⁰, ki jih imamo ob tovrstnem načinu ocenjevanja legitimnosti, bomo spoznanja o zaupanju ljudi v institucije pravnega sistema in kazenskega pravosodja v nadaljevanju prikazali nekoliko podrobneje. Prikaz bo večinoma oprt na Evropsko družboslovno raziskavo 2012 (European Social Survey, 2012) (v nadaljevanju ESS 2012).

Pri zaupanju javnosti v pravni sistem obstaja pomembna razlika med šestimi postkomunističnimi državami, ki so vključene v ESS 2012 (Bolgarija, Češka, Estonija, Poljska, Slovaška in Slovenija), in »starejšimi« evropskimi demokracijami (npr. Nemčija, Finska, Danska, Norveška in Velika Britanija). V tranzicijskih državah večina anketiranih ne zaupa v pravni sistem (na Likartovi lestvici z 11 stopnjami, na kateri o pomeni »sploh ne zaupam«, 11 pa »popolnoma zaupam«, so izbrali odgovore z vrednostjo 0–4), medtem ko je bilo v starejših demokracijah mogoče zaznati ravno nasprotno. Izjema v prvi skupini držav je Estonija, v drugi pa Španija in Portugalska. Med možnimi odgovori je največ oseb v Bolgariji (kar 34,6 odstotkov) in Sloveniji (20,6 odstotkov) izbralo odgovor »sploh ne zaupam«. Ta odgovor je izbralo tudi približno 11 odstotkov anketirancev na Poljskem, Češkem in Slovaškem.

¹⁹ Na izhodiščih teh teorij so v zadnjem času nastali nekateri novi pristopi, npr. koncept »dialogične legitimnosti« (Bottoms in Tankebe, 2012), ki legitimnosti kazenskega pravosodja utemeljuje z uvajanjem širših uvidov socioloških teorij v kategorije kazenskega pravosodja. S problemi legitimnosti kazenskega pravosodja se v zadnjem desetletju z dokaj inovativnimi pristopi ubada tudi kritična postmodernistična kriminološka teorija (Arrigo, 1999).

²⁰ Pomisleke o uporabi podatkov o zaupanju javnosti za ugotavljanje legitimnosti družbenih sistemov, podsistemov in institucij izhajajo iz ugotovitev številnih avtorjev ovplivu množičnih medijev na oblikovanje javne agende in posledično tudi na javno mnenje. V sodobnih mediatiziranih družbah medijski diskurz nadzorujejo in upravljajo družbene elite (van Dijk, 2001). Mediji s svojim poročanjem usmerjajo javnost v določene vsebine in probleme, ob tem pa istočasno zapostavljajo tiste, o katerih ne poročajo (McCombs in Shaw, 1972: 3). Bourdieu (1998: 46) meni, da imajo mediji *de facto* monopol nad produkcijo in distribucijo informacij. Ob tem ne smemo spregledati, da je ravno medijska podoba kriminalitete tista, ki je še posebej izrazito popačena – tako v kvalitativnem kot tudi v kvantitativnem pogledu (Bohm, 1986; Bučar Ručman, 2013; Jewkes, 2004; Petrovec, 2003; Pfeiffer, Windzio in Kleimann, 2005). Ljudje oblikujejo svoje sodbe in zaupanje na osnovi medijskega poročanja, ki je pogosto popačeno, zavajajoče in senzacionalistično (primarni namen takšnega poročanja ni informiranje, temveč novačenje medijskih potrošnikov). V takšnih okoliščinah uspeva penalni populizem (Pratt, 2007; Roberts, Stalans, Indermaur in Hough, 2003), tj. izrazito punitivna kaznovalna politika, ki kljub podpori javnosti ne predstavlja legitimnega pristopa pri soočanju s kriminaliteto.

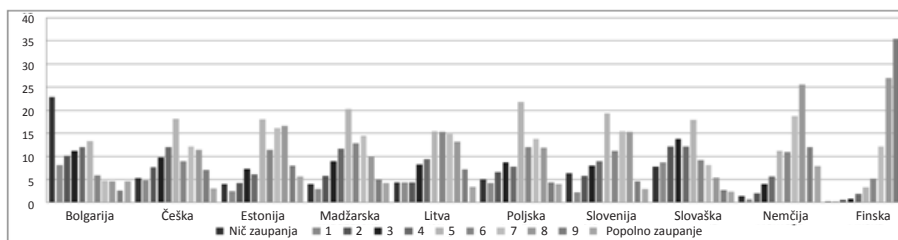
Zaupanje v pravni sistem z oceno manj kot 5 je v Bolgariji ocenilo 81 odstotkov vprašanih, 71 na Slovaškem, 67 v Sloveniji, 61 na Poljskem, 56 na Češkem in 40 v Estoniji. Z oceno 6–11 je zaupanje v pravni sistem ocenilo le 10 odstotkov respondentov v Bolgariji, 15 na Slovaškem, 18 v Sloveniji, 30 na Češkem in 41 v Estoniji. »Sploh ne zaupam« je bil redkejši odgovor med zahodnimi državami EU (v Veliki Britaniji v pravni sistem ne zaupa 2,9 odstotka, v Nemčiji 3,1 odstotka in na Irskem 4,6 odstotka vprašanih) in še redkejši med skandinavskimi državami (na Finskem pravni državi ne zaupa le 0,5 odstotka, na Norveškem 0,9 odstotka in na Švedskem 1,6 odstotka respondentov). V starih demokracijah je z oceno 6 in več zaupanje v pravni sistem ocenila večina respondentov, pri čemer se ta delež giblje med 52 odstotki v Veliki Britaniji in 85 odstotki na Danskem, kjer kar 13 odstotkov anketiranih popolnoma zaupa v pravni sistem. Izjemi med starejšimi članicami EU sta Portugalska in Španija. V teh dveh državah so ocene o zaupanju v pravni sistem bližje skupini tranzicijskih držav kot zahodno- in severnoevropskim državam (European Social Survey, 2012).

Graf 4: Zaupanje javnosti v pravni sistem (vir: European Social Survey, 2012)

Analiza podatkov EES 2012 je pokazala, da se podatki o zaupanju javnosti v policijo razlikujejo od podatkov o zaupanju v pravni sistem. Čeprav so si v tem pogledu tranzicijske države in zahodne- oziroma severnoevropske države v povprečju bolj podobne, je zaupanje v nekaterih državah iz prve skupine (v Bolgariji in delno na Slovaškem) dokaj nizko. V vseh državah, razen v omenjenih dveh, je delež respondentov, ki zaupajo v policijo (ocene se gibljejo med 6 in 10, ki pomeni odgovor »popolnoma zaupam«) večji, kot je delež oseb, ki v policijo ne zaupajo (ocene se gibljejo med 0, ki pomeni odgovor »sploh ne zaupam«, in 4). Vendar pa ob tem ne smemo spregledati, da je delež tistih, ki policiji zaupajo v zahodnih in

severnih evropskih državah bistveno višji kot v tranzicijskih državah. Nekdanje socialistične države se od drugih razlikujejo po tem, da je pri njih večina anketiranih izbrala nevtralno oceno 5 (13 do 21 odstotkov vprašanih), medtem ko so v zahodnih in severnih evropskih državah ljudje v največjem delu ocenili zaupanje v policijo z oceno 8 (Velika Britanija, Nemčija, Norveška in Švedska) ter celo z oceno 9 na Finskem. Bistveno nižja stopnja zaupanja v policijo obstaja v Bolgariji, kjer je največ respondentov izbralo odgovor »sploh ne zaupam« (22 odstotkov). Na splošno lahko ugotovimo, da v Bolgariji v policijo ne zaupa 63 odstotkov vprašanih, na Slovaškem 54, na Češkem 39, na Poljskem in v Sloveniji 32 ter v Estoniji 24. Odstotki nezaupanja so bistveno nižji v zahodno in severno evropskih državah. Med skandinavskimi državami jih policiji ne zaupa 13 odstotkov na Švedskem, 9 na Norveškem, 5 na Danskem in 4 na Finskem. V teh državah je stopnja zaupanja v policijo tudi najvišja v Evropi, saj policiji na Švedskem zaupa 74 odstotkov vprašanih, na Norveškem 83 odstotkov, na Danskem 90 in na Finskem 93. V zahodnoevropskih državah je stopnja nezaupanja nekoliko višja (med 13 in 16 odstotki), stopnja zaupanja pa nekoliko manjša (med 73 in 77 odstotki). To je še vedno veliko več kot v tranzicijskih državah, kjer policiji zaupa le 23 odstotkov v Bolgariji, 26 na Slovaškem, 42 odstotkov na Češkem, 46 odstotkov na Poljskem, 49 odstotkov v Sloveniji in 57 odstotkov v Estoniji (European Social Survey, 2012).

Graf 5: Zaupanje javnosti v policijo (vir: European Social Survey, 2012)

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili primer Poljske in Litve, saj zaupanje v ustanove kazenskega pravosodja v teh dveh državah dobro ilustrira splošno stanje v regiji. Krajewski (2004) ugotavlja, da se je na Poljskem v zadnjih letih zaupanje javnosti v policijo okrepilo, medtem ko se je zaupanje v sodstvo zmanjšalo. Raziskava javnega mnenja je

pokazala, da je leta 1993 sodstvu zaupalo 54,7 odstotka prebivalcev Varšave, medtem ko je leta 2002, kot je pokazala raziskava na ravni celotne države, 29 odstotkov Poljakov menilo, da so sodbe sodišč nepravilne, 78 odstotkov respondentov pa je menilo, da sodniki niso neodvisni in da so izpostavljeni nedopustnim vplivom. Zanimivo pri tem je to, da je kar 59 odstotkov respondentov, kljub nizkemu zaupanju, odgovorilo, da bi se v primeru, če bi bili žrtve kaznivega dejanja, gotovo obrnili na sodišče. Med ustanovami, ki naj bi varovale posameznikove človekove pravice, so respondenti najbolj zaupali poljskemu varuhu človekovih pravic, sodišča pa so bila na drugem mestu, pred tožilstvom in policijo. Omeniti velja tudi to, da so respondenti, ki so imeli v zadnjih letih opravke na sodiščih, slednja ocenili dokaj pozitivno – 57 odstotkov vprašanih je bilo zadovoljnih s storitvami sodišč (med institucijami kazenskega pravosodja so respondenti sodišča uvrstili na tretje mesto, mesto pred policijo). Po mnenju Krajewskega (2004) igrajo na Poljskem pri oblikovanju javnega mnenja o delovanju institucij kazenskega pravosodja in državnih ustanov na splošno ključno vlogo mediji. Medijsko poročanje o delovanju institucij kazenskega pravosodja je običajno pretežno negativno, ker izpostavljajo korupcijo v pravosodju, primere policistov, tožilcev in sodnikov, ki so vozili pod vplivom alkohola, sodne zaostanke, nepravilne ali predolgo trajajoče primere pripetih oseb, razveljavljene sodbe sodišč ipd.

Raziskave javnega mnenja v Litvi so pokazale, da je bilo zaupanje v policijo v tej državi nižje kot v zahodnoevropskih državah in nižje kot v drugih nekdanjih komunističnih državah. Dobryninas in Sakalauskas (2011), ki se sklicujeta na Vilmorusa, opozarjata, da se je v Litvi nezaupanje v policijo v zadnjih letih vendarle nekoliko zmanjšalo, saj je bilo ob koncu leta 2009 prvič več ljudi, ki so policiji zaupali, kot ljudi, ki zaupanja v policijo niso imeli. Nasproten trend opazimo glede zaupanja javnosti v sodstvo: med letoma 2004 in 2012 se je zaupanje javnosti v sodstvo s 24,2 odstotka zmanjšalo na 15,7 odstotka, stopnja nezaupanja pa je s 33,8 odstotka narasla na 43,1 odstotek. Po mnenju Dobryninas in Sakalauskasa (2011) ni nikakršno presenečenje, da je stopnja zaupanja javnosti v institucije pravosodja v Litvi med najnižjimi v Evropski uniji. Po podatkih Eurobarometra je leta 2009 institucijam kazenskega pravosodja zaupalo 15 odstotkov Litvancev, kar je bistveno manj od povprečja v Evropski uniji (43 odstotkov) (v Sloveniji je bilo zaupanje istega leta prisotno pri 19 odstotkih vprašanih) (Eurobarometer, 2010).

4 Namesto sklepa: ob rob krizi (legitimnosti) kazenskega pravosodja

Tranzicija je bila nedvomno zgodba o uspehu – njen uspeh je bil v tem, da so se v tranzicijskem procesu države Srednje in Vzhodne Evrope bolj ali manj uspešno preobrazile v »normalne« kapitalistične demokracije. Za produktivno razumevanje procesa, ki mu pravimo tranzicija, je treba zavrniti predpostavko o »tranziciji« kot družbenem procesu liberalizacije in demokratizacije nekdanjih socialističnih držav, ki so (bolj ali manj) uspešno pobegnile iz železnega objema totalitarizma. Tranzicijo v postsocialističnih evropskih državah je treba po našem videnju (pre)misliti v kontekstu strukturne krize neoliberalnega postmoderne globalnega kapitalizma, ki je zaznamovan z zatonom vladavine prava in demokracije (tj. s krizo legitimnosti).

Tranzicijske države so se iz socialističnih prelevile v manjše in srednje velike kapitalistične države, ki so jih nekateri uveljavljani družbeni teoretiki poimenovali »šibke države« (»*weak states*«) (Bauman, 2008), »minimalne države« (»*minimal states*«) (Beck, 2003) in subsidiarne države (Močnik, 2006). Oblasti v teh državah si prizadevajo, da bi svojo podrejenost velikim in vplivnim mednarodnim gospodarskim korporacijam in velikemu mednarodnemu kapitalu nadomestile s povečanjem pooblastil in nadzora nad civilno družbo, sindikati atomiziranimi državljani in še zlasti marginaliziranimi posamezniki in skupinami (slednji so postali glavne tarče populistične politike). V tem pogledu je bila tranzicija pravzaprav premik iz krize »demokratičnega« socializma v krizo kapitalistične »demokracije« (Kanduč, 2013: 618). Ostreje rečeno, države Srednje in Vzhodne Evrope so v tranziciji postale bolj ali manj tipične postmoderne družbe, ki so v procesu nekritičnega posnemanja zahodne kapitalistične ideologije ter njej pripadajočih politik in konceptov izgubile svojo lastno identiteto. Prav nič presenetljivo ni, da so po dveh desetletjih tranzicije te države, podobno kot zahodne demokratične države, zaznamovane s plenilsko ekonomijo, dominacijo velikega kapitala, izgubo suverenosti nacionalnih držav in, ne nazadnje, krizo zakonitosti, legitimnosti in racionalnosti (Beck, 2003; Bauman, 2002; Kanduč, 2012; Stiglitz, 2006; Wallerstein, 2006).

Tranzicijske države so postale ujetnice »objektivnih nujnosti« neoliberalne poznokapitalistične ekonomije, med katerimi najbolj izstopata zahteva po ekonomski deregulaciji in zmanjšanju ali celo ukinitvi socialne države. Zdi se, da podobno velja tudi za tranzicijske reforme kazenskega pravosodja. V državah Srednje in Vzhodne Evrope smo bili priče preobrazbi nelegitimnega komunističnega kazenskega pravosodja v demokratični model kazenskega pravosodja, ki ga pesti kriza legitimnosti. Po koncu obdobja intenzivne demokratizacije ob koncu devetdesetih let so države Srednje in Vzhodne Evrope z zakonodajnimi reformami uveljavile ukrepe, ki so njihove sisteme kazenskega pravosodja potisnili v smer širitve formalne družbene kontrole in zaostrovanja kaznovalne represije, tj. v stanje, ki je podobno tistemu iz časa komunizma. Medtem ko novopečene demokratične države Srednje in Vzhodne Evrope po eni strani ukinjajo široko dostopne izobraževalne, zdravstvene, socialne in druge programe socialne države ter nadzor nad poslom, po drugi strani v imenu varnosti krepijo nadzor in kaznovanje državljanov. Z izjemo redkih posameznih držav so države Srednje in Vzhodne Evrope postale regija, v kateri je bilo v zadnjem desetletju ali dveh naraščanje strahu pred kriminaliteto, povečevanje punitivnosti, polnjenje zaporov in zmanjšanje zaupanja ljudi v policijo in druge ustanove kazenskega pravosodja najbolj intenzivno v Evropi.

Literatura

- Aebi, M. F., Aubusson de Cavarlay, B., Barclay, G., Gruszczyńska, B., Harrendorf, S., Heiskanen, M. et al. (2010). *The European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2010* (4th ed.). The Hague: Boom Juridische uitgevers.
- Aebi, M. in Delgrande, N. (2009). *Council of Europe SPACE I: 2007 Survey on Prison Populations. Document PC-CP (2009)*. Strasbourg: Council of Europe.
- Arrigo, B. A. (1999). *Social Justice/Criminal Justice: The Maturation of Critical Theory in Law, Crime, and Deviance*. Belmont, CA: West/Wadsworth.
- Bauman, Z. (2002). *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Bauman, Z. (2008). *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. (1997). *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Berlin, I. (1958/2002). Two concepts of liberty. V H. Hardy (ur.), *Liberty* (str. 166–217). New York: Oxford University Press.
- Bohm, R. M. (1986). Crime, Criminal and Crime control Policy Myths. *Justice Quarterly*, 3(2), 193–214.
- Bottoms, A. in Tankebe, J. (2012). Beyond procedural justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 102(1), 119–170.
- Bourdieu, P. (1998). *On television and Journalism*. London: Pluto Press.
- Bučar Ručman, A. (2013). Crime News Discourse in Slovenia: Critical Reflection Two Decades after Transition to 'Democracy'. *Crime, Law and Social Change*, 59(1), 21–37.
- Bučar Ručman, A. in Flander, B. (2015). Lost in transition : criminal justice reforms and the crises of legitimacy in Central and Eastern Europe. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 111–133). Cham [etc.]: Springer.
- Bučar Ručman, A. in Frangež, D. (2009). Violence and Slovene Society. *Varstvoslovje*, 11(1), 221–238.
- Cejp, M. in Scheinost, M. (2012). Organized and Economic Crime: A Common Problem. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 157–178). New York: Springer.
- Dobovšek, B. (2008). Economic Organized Crime Networks in Emerging Democracies. *International Journal of Social Economics*, 35(9/10), 679–690.
- Dobovšek, B. in Meško, G. (2008). Informal Networks in Slovenia: A Blessing or a Curse? *Problems of Post-communism*, 55(2), 25–37.
- Dobryninas, A. in Sakalauskas, G. (2011). Country Survey: Criminology, Crime and Criminal Justice in Lithuania. *European Journal of Criminology*, 8(5), 421–434.
- Durkheim, E. (1895/1982). *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Methods*. New York: The Free Press.

- Eurobarometer. (2010). *Standard Eurobarometer 72: Public Opinion in the European Union*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_anx_vol1.pdf
- European Social Survey. (2012). *Round 6 Data. Datafile edition 1.2*. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. Pridobljeno na http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS6e01_1&y=2012
- Eurostat. (2013). *Gini coefficient of equivalised disposable income*. Pridobljeno na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190>.
- Eurostat. (2015a). *Crimes Recorded by the Police*. Pridobljeno na http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=crim_gen&lang=en
- Eurostat. (2015b). *Prison Population*. Pridobljeno na http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=crim_pris&lang=en
- Eurostat. (2015c). *Population on 1 January by age and sex*. Pridobljeno na http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan&lang=en
- Flander, B. in Meško, G. (2010). 'Punitiveness' and Penal Trends in Slovenia: On the 'Shady Side of the Alps'. V H. Kury in E. Shea (ur.), *Punitivity international developments* (str. 227–249). Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer.
- Flander, B. in Meško, G. (2013). Punitivnost in kaznovalni populizem v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(4), 330–344.
- Flander, B. (2012). *Kriza prava: odbleski kritične jurisprudence*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Fix, M., Papademetriou, D. G., Batalova, J., Terrazas, A., Yi-Ying Lin, S. in Mittelstadt, M. (2009). *Migration and the Global Recession*. Washington: Migration Policy Institute.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.

- Grozdanić, V. in Martinović, I. (2012). Corruption as a Metaphor for Societies in Transition?. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 179–204). New York: Springer.
- Gruszczynska, B. in Heiskanen, M. (2012). Trends in Police-recorded Offences. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 18(1), 83–102.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. in Roberts, B. (1982). *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: Macmillan Press.
- Jager, M. (2011). The politics of the Zemono Building Cartel on the Sunny Side of the Alps. V G. A. Antonopoulos, M. Groenhuijsen, J. Harvey in T. Kooijmans (ur.), *Usual and unusual organising criminals in Europe and beyond* (str. 105–118). Apeldorn: Maklu.
- Jewkes, Y. (2004). *Media and crime*. London: Sage.
- Kalin Golob, M. in Poler Kovačič, K. M. (2005). Med novinarskim stilom in etiko: senzacionalizem brez meja. *Družboslovne razprave*, 11(49/50), 289–303.
- Kanduč, Z. (2003). *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.
- Kanduč, Z. (2004). Postmoderna družba, družbena pogodba in določila nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55(3), 242–257.
- Kanduč, Z. (2012). Crime, Class Control, Structural Violence and Social Formations “In Transition”. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 253–276). New York: Springer.
- Kanduč, Z. (2013). *Politika, pravo, ekonomija in kriminal: kriminološke refleksije postmoderne družbe in culture*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni Fakulteti v Ljubljani.
- Karstedt, S. (2003). Legacies of a Culture of inequality: The Janus face of crime in post-communist countries. *Crime, Law and Social Change*, 40(2–3), 295–320.
- Kerezsi, K. in Lévy, M. (2008). Criminology, Crime and Criminal Justice in Hungary. *European Journal of Criminology*, 5(2), 239–260.

- Klemenčič, G. (2008). Temeljni postulati kazenskega (procesnega) prava – kolateralna žrtev tehnokracije in boja zoper kriminaliteto. *Podjetje in delo*, 34(6/7), 1410–1419.
- Kossowska, A., Buczkowski, K., Klaus, W., Rzeplińska, I. in Woźniakowska-Fajst, D. (2012). Politicians, Media, and Society's Perception of Crime. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 37–63). New York: Springer.
- Krajewski, K. (2004). Crime and Criminal Justice in Poland. *European Journal of Criminology*, 1(3), 377–407.
- Lash, S. in Urry, J. (1988). *The End Of Organized Capitalism*. Oxford: Polity Press.
- Lappi-Seppälä, T. (2011). Explaining imprisonment in Europe. *European Journal of Criminology*, 8(4), 303–328.
- Lévay, M. (2012). Penal Policy, Crime and Political Change. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 117–153). New York: Springer.
- Marx, K. (1867/2012). *Kapital, I. knjiga*. Ljubljana: Sophia.
- Marx, K. in Engels, F. (1848/2009). *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
- McCombs, E. M. in Shaw, L. D. (1972). The Agenda Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 76–184.
- Meško, G. in Jere, M. (2012). Crime, Criminal Justice and Criminology in Slovenia. *European Journal of Criminology*, 9(3), 323–334.
- Močnik, R. (2006). *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba *cf.
- Nowak, C. (2013). The Internationalization of the Polish Criminal Law: How the Polish Criminal Law Changed under the Influence of Globalization. *Crime, Law and Social Change*, 59(2), 139–156.
- Nožina, M. (2004). The Czech Republic: A Crossroads for Organised Crime. V C. Fijnaut in L. Paoli (ur.), *Organised Crime in Europe: Concept, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* (str. 467–498). Dordrecht: Springer.
- Office for National Statistics. (2013). *Population Estimates for England and Wales, Mid-2012*. Pridobljeno na <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/pop-estimate/population-estimates-for-england-and-wales/mid-2012/index.html>.

- Pečar, J. (1988). Tisk v vlogi neformalnega nadzorstva (odklonskosti). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 39(1), 33–45.
- Petrovec, D. (2003). *Mediji in nasilje: Obseg in vpliv nasilja v medijih v Sloveniji/ Violence in the Media: The Extent and the Influence of Violence in the Media in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pfeiffer, C., Windzio, M. in Kleimann, M. (2005). Media Use and its Impacts on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy. *European Journal of Criminology*, 2(3), 259–285.
- Plywaczewski, E. W. (2004). Organized Crime in Poland: Its development from “Real Socialism” to the Present Time. V C. Fijnaut in L. Paoli (ur.), *Organised crime in Europe: Concept, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* (str. 467–498). Dordrecht, Springer.
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. London: Routledge.
- Roberts, J. V., Stalans, L. J., Indermaur, D. in Hough, M. (2003). *Penal Populism and Public Opinion: Lessons From Five Countries*. Oxford: Oxford University press.
- Ruddell, R. (2005). Social disruption, state priorities, and minority threat. A cross-national study of imprisonment. *Punishment & Society. The International Journal of Penology*, 7(1), 7–28.
- Saar, J. (2004). Crime, Crime Control and Criminology in Post-Communist Estonia. *European Journal of Criminology*, 1(4), 505–531.
- Sajó, A. (2003). From Corruption to Extortion: Conceptualization of Post-communist Corruption. *Crime, Law and Social Change*, 40(2–3), 171–194.
- Sakalauskas, G. (2005). The rights of the persons with restricted freedom. V A. Cepas (ur.), *Human rights in Lithuania* (str. 304–331). Vilnius: UNDP, Law Institute.
- Salla, J., Ceccato, V. in Ahven, A. (2012). Homicide in Estonia. V M. C. A. Liem in W. A. Pridemore (ur.), *Handbook of European Homicide Research: Patterns, Explanations, and Country Studies* (str. 421–435). New York: Springer.
- Sutton, J. (2004). The political economy of imprisonment in affluent Western democracies 1960–1990. *American Sociological Review*, 69, 170–189.

- Stamatel, J. P. (2012). The Effects of Political, Economic, and Social Changes on Homicide in Eastern Europe. V M. C. A. Liem in W. A. Pridemore (ur.), *Handbook of European Homicide Research* (str. 155–170). New York, Springer.
- Stiglitz, E. J. (2006). *Making Globalization Work: The Next Step to Global Justice*. London: Penguin Books.
- Šelih, A. (2012). Crime and Crime Control in Transition Countries. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 3–34). New York: Springer.
- Transparency International. (2013). *Corruption Perception Index*. Pridobljeno na http://files.transparency.org/content/download/700/3007/file/2013_CPIBrochure_EN.pdf
- Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij. (2013). *Letno poročilo 2012*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/UIKS/Letna_porocila/LP_2012.pdf
- UK Border Agency. (2008). *Accession Monitoring Report May 2004 – September 2008*. Pridobljeno na http://www.migrantsrights.org.uk/files/Accession_Monitoring_Report_may04sept08.pdf
- van Dijk, T. A. (2001). Critical Discourse Analysis. V D. Tannen in H. Hamilton (ur.), *Handbook of Discourse Analysis* (str. 352–371). Oxford: Blackwell.
- Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Wallerstein, I. M. (2004). *The decline of American power*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Wallerstein, I. M. (2006). *Uvod v analizo svetovnih–sistemov*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Wallerstein, I. M. (2013). *Does capitalism have a future?*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Walmsley, R. (2003). *Further developments in the prison systems of Central and Eastern Europe: Achievements, problems and objectives*. Helsinki: HEUNI.
- Widacki, J. (2001). Criminality in the Central and Eastern European Countries in the Period of Transformation 1989–1999. V J. Widacki, M. Maczynski in J. Czapska (ur.), *Local community, public security: Central and eastern European countries under transformation* (str. 13–24). Warsaw: Instytut Spraw Publicznych.
- Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Legitimnost policijske dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi – mnenja študentov prava¹

Gorazd Meško in Katja Eman

Povzetek

Dandanes je nesporno, da je legitimnost pravosodnih organov in policije bistvenega pomena za sposobnost države delovati na predpisan ter zato opravičljiv in učinkovit način (Bradford, Huq, Jackson in Roberts, 2014: 1). Legitimnost razumemo kot osrednji koncept v teoriji postopkovne pravičnosti in jo lahko opišemo kot večdimenzionalni pojav, ki sestoji iz različnih elementov (tj. pravil, prepričanj, ustreznih ukrepov itd.). Pomembno dejstvo je, da je prisotnost teh elementov v družbi nujna, saj le v teh razmerah ljudje verjamejo v legitimnost moči (Beetham, 1991a) katerega koli organa. Pri tem je treba poudariti, da policija predstavlja najbolj izstopajoči in dejavni element kazenskoopravnega sistema. V pričujočem poglavju so predstavljene ugotovitve iz mednarodne raziskave med študenti prava o legitimnosti policije, ki je bila leta 2013 izvedena v sedmih državah Srednje in Vzhodne Evrope. Rezultati so pokazali pomemben vpliv zaupanja v policijo, postopkovne pravičnosti, policijske učinkovitosti in avtoritete na zaznavo legitimnosti študentov prava. Rezultati so podobni rezultatom predhodnih študij v Zahodni Evropi in ZDA. Rezultati kažejo, da sta legitimnost in zaupanje v policijo povezana z demokratizacijo držav, kjer je najpogosteje preučevan raven odnos do policije kot državne institucije, ki se pri svojem delu redno srečuje z ljudmi. Vendarle pa je večina rezultatov pokazala negativen odnos anketirancev do policije. Rezultati so pokazali, da med preučevanimi državami obstajajo določene pomembne razlike, na drugi strani pa so nekateri dejavniki, ki sovpadajo z legitimnostjo, enaki. Kljub različnim smerem razvoja in vpeljave policijskih reform v obravnavanih državah bi si morala policija prizadevati za izboljšanje lastne učinkovitosti, postopkovne pravičnosti, avtoritativnosti in distributivne pravičnosti. Študenti prava predstavljajo skupino tistih, ki bodo postali bodoči pravni strokovnjaki, kot tudi strokovnjaki na področju kazenskega pregona in kazenskega pravosodja, zato je pomembno upoštevati tudi njihov pogled na odnos do policije.

¹ Poglavje je prevedeno in prirejeno prejšnje skupno delo obeh avtorjev (Meško in Eman, 2015).

I Uvod

Legitimnost pravosodnih organov in policije kaže na sposobnost države, da deluje na predpisan, opravičljiv in učinkovit način (Bradford et al., 2014: 1). Predstave javnosti o legitimnosti so osnovane na dojemanju postopkovne pravičnosti avtoritet pod vplivom posameznikovih primerjav glede na izid postopka (distributivna pravičnost), skladnost moralnih vrednot in ravnanja avtoritet pri izvrševanju pooblastil (postopkovna pravičnost) (Skitka in Houston, 2001: 305).

Legitimnost bi lahko opisali kot osrednji koncept v teoriji postopkovne pravičnosti (Hough, Jackson, Bradford, Myhill in Quinton, 2010: 204), kjer prihaja do medsebojnih vplivov med različnimi elementi. Beetham (1991a: 43) je naštel tri dejavnike, ki so potrebni za legitimnost nosilca oblasti: 1) zakonitost, 2) skupne vrednote in 3) privolitve. Če so ti elementi skladni in ustrezni, ljudje verjamejo v legitimnost oblasti. Razumevanje legitimnosti kot večdimenzionalnega pojava raziskovalcem omogoča razlikovanje različnih položajev, ko je uporaba moči (ne)zakonita (Beetham, 1993). Zato je eno od ključnih vprašanj: »Kaj oblikuje legitimnost policije oziroma policijske dejavnosti?« Od razprave o legitimnosti v dobi grških filozofov do danes so različni dejavniki vplivali na razvoj koncepta legitimnosti in njenih korelatov. Ti dejavniki so (Jackson in Bradford, 2010: 6): 1) zgodovina in razvoj (npr. spreminjanje) zaznavanja legitimnosti policije; 2) spreminjanje vrednot in pričakovanj družbe glede vloge policije v družbi; 3) spremenjena in še vedno spreminjajoča se policijska dejavnost in z njo tesno povezana policijska poklicna kultura; 4) povečanje kriminalitete po drugi svetovni vojni; 5) poročanje (množičnih) medijev o dnevnikih dogodkih v zvezi s policijskim delom in 6) ozaveščanja javnosti. Jackson in Bradford (2010) sta prepričana, da v sodobni, spreminjajoči se družbi, s hitrimi političnimi, gospodarskimi in družbenimi premiki, zaupanje v policijo predstavlja ključno vez med policijo in družbo.

Zgoraj navedeni razlogi, skupaj z dejstvom, da je dolgoročno spremljanje zaupanja javnosti v policijo in pravosodje del raziskav javnega mnenja, predstavljajo delni razlog, da je raziskovanje legitimnosti postalo zanimivo tudi za kriminologe in druge raziskovalce konec prejšnjega stoletja in ostaja ‚vroča tema‘ še danes. Drugi razlog za raziskovanje

legitimnosti in njenih korelatov je prepričanje, da obstaja razlika med zahodnimi in drugimi družbami. (Reisig in Lloyd, 2009; Sunshine in Tyler, 2003; Tankebe, 2008; Tyler in Fagan, 2008) in vzhodnimi kulturami (Hinds in Murphy, 2007, Jonathan-Zamir in Weisburd, 2013; Reisig in Meško, 2009; Šifrer, Meško in Bren, 2013). Dejansko je danes na področju legitimnosti zaznati trend preverjanja zahodnih modelov v okolju, kjer je preučevanje legitimnosti še vedno v veliki meri predmet filozofskih razprav in sociologije prava (Igličar, 2013). Sem spada tudi območje Srednje in Vzhodne Evrope.

Če želijo biti oblasti učinkovite pri ohranjanju reda, morajo biti sposobne vplivati na vedenje ljudi v različnih družbenih skupinah (Tyler in Lind, 1992), pri čemer ti internalizirajo spoštovanje pravil in odločitve avtoritete (Tyler, 1997: 323). Tyler (1997) je izpostavil pomembna dejavnika, ki vplivata na legitimnost: 1) pripravljenost ljudi podrežati se zakonom in 2) postopkovno pravičnost avtoritete. Podobno kot v Tylerjevi razpravi iz leta 1997 je cilj pričujoče študije ugotoviti, zakaj mladi – študenti prava v Srednji in Vzhodni Evropi – dojemajo policijo kot legitimno in če/zakaj se ji podrežajo. Sekundarno vprašanje je, ali obstajajo pomembne razlike med študenti prava v državah Srednje in Vzhodne Evrope?

Na primer, Hinds in Murphy (2007: 28) menita, da je legitimnost policije oblika institucionalne legitimnosti, in da na zaznavanje legitimnosti policije med drugim vplivajo v otroštvu priučene vrednote. Otroci se sprejemanja in obsega, do katerih so ljudje pripravljene sprejeti avtoriteto policije, učijo od drugih. To je pomembno, saj kot sta poudarila Tyler in Darley (2000), v procesu otrokovega odraščanja (še posebej adolescenci) pridobljene izkušnje oblikujejo njihove sodbe o legitimnosti policije. To dejansko pomeni, kot navaja Reiss (1971), da lahko ukrepi enega samega policista odločilno vplivajo na mnenje ljudi o legitimnosti policije – ti ukrepi lahko bodisi povečajo ali zmanjšajo sodbe ljudi, predvsem mladih, ki živijo v sodobni družbi ter se vsakodnevno soočajo s socialnimi, gospodarskimi in političnimi izzivi. Že omenjeni razlogi in študentske demonstracije v Sloveniji v letu 2010 (Škrinjar, 2010) ter posebno področje študija, ki omogoča morebitno zaposlitev v kazenskoprnem sistemu v prihodnosti, so nas pripeljali do vprašanja: »Ali mladi študenti prava v Srednji in Vzhodni Evropi dojemajo policijo kot legitimno in če da ali ne, zakaj je temu tako?«

Poleg umestitve naše študije na območje srednje in vzhodne Evrope, je razlog za izvedbo študije v tem delu Evrope primerjava naših rezultatov z ugotovitvami raziskav o legitimnosti in dojemanje mladih na tem področju, kot sta na primer projekt Euro-Justis (Hough in Sato, 2011) in Evropska družboslovna raziskava (angl. *European Social Survey – ESS*) (Jackson et al., 2011). Glavni poudarek tega poglavja je na dojemanju legitimnosti policije v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Uvodna razprava o legitimnosti policije in dejavniki, ki vplivajo na legitimnost, predstavljajo teoretično osnovo za raziskavo na področju predstave mladih o policiji in legitimnosti v posameznih državah. V nadaljevanju se prispevek osredotoča na odnos študentov prava do policije in kazenskega pravosodja, v sklepnem delu pa sledi pregled rezultatov raziskovanja in razprava.

2 Pregled raziskav

Policisti se pri svojem vsakodnevem prizadevanju za legitimno opravljanje svojih nalog pogosto zapletejo v bolj ali manj nasprotujoče razumevanje njihovega odnosa do ljudi, ki se znajdejo v postopkih, ki jih izvajajo policisti. Herbert (2006: 481) poudarja, da v zvezi z legitimnostjo policija predstavlja tako veličanstvo kot tudi morebitno tiranijo državne oblasti in je zato »najbolj viden predstavnik državne prisile«.

Herbert (2006) opisuje tri oblike odnosov policija – državljan (ali država – družba): *služnost* (glavna naloga sodobnih policijskih organizacij je ‚varovati in služiti‘, kar vodi do zaključka, da se »policijo pojmuje kot tiste, ki so na uslugo državljanom« (Herbert, 2006: 484); *ločenost* (kljub vsakodnevni stiku in policijski odzivnosti na klice državljanov obstaja kolektivno ločevanje med policisti in drugimi državljani (npr. liberalni pravni red, policijska kultura itd.) – policisti vidijo sami sebe kot avtonomne in avtoritativne agente, precej drugačne od državljanov (Herbert, 2006: 486); in *splošnost* (na oblikovanje družbe vpliva tudi država preko svojih politik, epistemologije ter njenih etičnih načel in vse to pogosto vključuje policijo (Herbert, 2006: 489). Avtor je neposredno opazoval vsakodnevno izvajanje policijskih postopkov v Seattlu. Na podlagi zgoraj pojasnenih oblik odnosov med policijo in državljani je Herbert (2006) analiziral dve področji: 1) model postopkovne pravičnosti

in 2) policijsko delo v skupnosti, z namenom, da obravnava pomembne sodobne pristope, ki lahko izboljšajo ugled policije v sodobni družbi (tveganja). Sklenil je, da za izboljšanje legitimnosti policije ni preproste rešitve, saj je ob tem, ko vse prej omenjene oblike odnosa med državo in družbo vključujejo tudi posedovanje moči, normativni konflikt med obema skupinama neizogiben. Na primer, izkušnje s policijsko dejavnostjo v skupnosti kažejo, da trud za povečanje odzivnosti policije ni vedno uspešen. Zato Herbert (2006) verjame, da je pomembno upoštevati pričakovanja državljanov o vlogi policije pri izboljšanju razmer v skupnosti. Prišel je do zaključka, da je treba sprejeti dejstvo »neizogibnosti nenehnega političnega boja med policijo in skupnostjo ... politika legitimnosti policije bo ostala večno zapletena« (Herbert, 2006: 500–501). Zato je velik izziv doseči stopnjo »sodobnih demokratičnih družb, kjer legitimnost policije temelji na družbenem soglasju« (Hinds in Murphy, 2007: 30).

Jackson in Bradford (2010: 5) legitimnost opišeta kot »dojemanje javnosti glede tega, kako policija upošteva določena pravila, kakšna je upravičenost teh pravil in kako je izraženo soglasje javnosti«. Legitimnost razdelita na: 1) *legitimnost visoke ravni* (ta izvira iz temeljne povezave med posamezniki in pravnimi ali socialnimi kontrolnimi sistemi v njihovem okolju) in 2) *legitimnost nizke ravni* (ta deluje na vsakodnevni ravni, kamor spadajo npr. uradni policijski postopki). Jackson in Bradford (2010: 6) opisujeta legitimnost policije kot dinamičen proces, izvirajoč iz globoko zakoreninjenih struktur moči, ki je na preizkušnji v vsakodnevnem policijskem delu.

Hinds in Murphy (2007: 27) sta proučevala učinke postopkovne pravičnosti in legitimnosti policije na zadovoljstvo javnosti s policijo v Avstraliji. Raziskava je pokazala, da »ljudje, ki verjamejo, da policijo odlikuje postopkovna pravičnost pri izvajanju svojih pooblastil, bolj verjetno dojemajo policijo kot legitimno, in posledično so s policijskim delom bolj zadovoljni«. Legitimnost je bila najmočnejši napovedovalec zadovoljstva s policijo. Poleg tega je raziskava potrdila povezavo med javnim mnenjem o poštenem in učinkovitem policijskem delu. Bolj, kot je mnenje ljudi o policiji pozitivno, bolj verjamejo, da policisti v postopkih ravnavajo pravično in jih dojemajo kot legitimne. Rezultati so pokazali, da je imelo učinkovito izvrševanje policijskih nalog skoraj enako močan vpliv na legitimnost policije kot na postopkovno pravičnost (Hinds in Murphy, 2007: 31, 36). Avtorja sta sklenila, da stališča do policije in

njene legitimnosti pomembno vplivajo na splošno zadovoljstvo javnosti s policijo. Menita, da »so ljudje, ki vidijo policijo kot bolj legitimno, bolj verjetno zadovoljni z izvajanjem policijskih nalog« (Hinds in Murphy, 2007: 39), saj je uspešnost policijske dejavnosti v veliki meri odvisna od podpore in pripravljenosti ljudi sodelovati s policijo in drugimi organi formalnega družbenega nadzorstva.

Razvijati se je začel nov pristop k razumevanju policijske dejavnosti, ki se osredotoča na legitimnost policije, podrejanje javnosti, sprejeto zakonodajo, sprejemanje avtoritete policije in sodelovanje s policijo pri odzivanju na kriminaliteto. Tyler (2011) je poudaril vrednost naštetih komponent, predvsem povezavo med zaupanjem in legitimnostjo. Prepričan je, da profesionalizacija policije vpliva na višanje kakovosti policijskega dela, pri čemer je treba upoštevati tudi javno podporo policiji, ki se kaže v ‚zaupanju‘ v policijo, izražena pa je tudi z javnim mnenjem o njeni legitimnosti:

»Če zaupanje javnosti v policijo ni vezano na objektivno izvrševanje nalog, je naravo zaupanja treba obravnavati kot ločeno vprašanje. Vprašanje je: ‚Kaj je osnova zaznane legitimnosti policije?‘ Razumevanje, kako se pogled javnosti na legitimnost policije lahko oblikuje in spreminja, nam nudi okvir, skozi katerega lahko ocenjujemo politike policijske dejavnosti in prakso.« (Tyler, 2011: 255)

Tyler (2011: 258) meni, da imajo način in kakovost policistove izvedbe nalog in odnos do tistih, ki sodelujejo v policijskih postopkih, pomemben vpliv na javno mnenje in stališča ljudi do policije. Zaradi tega razloga mora policija izvajati politike, ki spodbujajo pristop do skupnosti, v katerih je javno mnenje osrednjega pomena. To pomeni, da se je treba osredotočiti tudi na to, kako ljudje ocenjujejo policijo in policijske ukrepe. Tyler (2011: 263) je prepričan, da stališča javnosti vplivajo na to, kako se ljudje obnašajo v policijskih postopkih.

Tyler in Blader (2000) sta predstavila ‚dualni model‘ postopkovne pravičnosti (‚kakovost sprejemanja odločitev‘ in ‚kakovost medsebojnega obravnavanja‘), Tyler in Lind (1992) pa relacijski model skupinskih vrednot (angl. *group-value model*), ki temelji na treh osrednjih elementih: 1) nevtralnosti avtoritete, 2) zaupanja vrednih odločitvah in

3) spoštljivem odnosu do ljudi v medosebnih interakcijah. Tyler (2003) je predstavil tudi regulacijski procesni model (angl. *process-based model of regulation*), osnovan na prepričanju, da so »stališča o legitimnosti zakoreninjena v sodbah, da policija in sodišča delujejo pošteno, ko obravnavajo prebivalce lokalnih skupnosti« (Tyler, 2003: 286).

Tankebe (2008) poudarja, da bi morali biti omenjeni modeli razširjeni in da bi morali vključevati tudi vidike ocenjevanje samolegitimnosti policistov pri delu z ljudmi. Tankebe in Meško (2015) poudarjata, da je treba pri preučevanju legitimnosti policije upoštevati specifične družbenopolitične okoliščine in se ne usmerjati samo na policijske postopke. Ponsaers (2015) je še bolj kritičen, saj meni, da legitimnost policije ni izključno njena »lastnina«, ampak je bolj »lastnina« politične oblasti, ker stališča, ki jih ima javnost o njeni večji ali manjši legitimnosti, odločilno vlivajo tudi na stališča javnosti o legitimnosti policije.

Jackson, Bradford, Hough in Murray (2012a: 30) opredeljujejo legitimnost policije kot »obveznost, da spoštuje pravice ljudi v postopkih in se drži moralnih pravil«. Povezujejo jo s pravno legitimnostjo (upravičenost zakonov), pravnim cinizmom (nezaupanje v zakone) in pripravljenostjo za podrejanje zakonom.

Bradford, Jackson in Hough (2013) so predstavili model policijskega dela, ki temelji na teoriji postopkovne pravičnosti in teoriji o policijskem delu s privolitvijo (angl. *policing by consent*). Izvor tega je bil argument Tylerja (2006a, 2006b), ki meni, da je boljše doseči normativno pot upoštevanja zakonov »ki je bolj primerna in cenejša kot prisilna pot, ki zahteva grožnjo in uporabo sile« (Bradford et al., 2013: 80). Ugotovitve kažejo, da v primeru, ko policisti ravnajo z ljudmi spoštljivo, pri čemer spoštujejo njihovo dostojanstvo in jim dopuščajo možnost izraziti njihovo mnenje (npr. ugovor), jih ti zaznavajo kot legitimne predstavnike oblasti. Sunshine in Tyler (2003) sta takšno ravnanje opisala kot »poštene in pravične postopke«, ki vodijo k prepričanju, da so policisti legitimni in da so upravičeni nosilci moči (Bradford et al., 2013: 82). Avtorji zaključujejo, da bi morala policija več vlagati v politike, ki jasno spodbujajo postopkovno pravičnost kot osrednji vidik policijskega dela. Policijski vodje morajo jasno razložiti, da si je »izboljšanje zaupanja in legitimnosti treba zaslužiti, in ne zgolj zahtevati od ljudi, da upoštevajo avtoriteto policije« (Bradford et al., 2013: 95). Treba je okrepiti normativne

dejavnike (legitimnost) in ne (več) toliko uporabljati instrumentalne dejavnike (npr. zastraševanje). Kljub vsemu morajo policisti ohraniti določeno stopnjo profesionalne distance do posameznikov, zato da bi lahko učinkovito in pravično reševali konflikte v skupnosti.

Raziskovalci v projektu Euro-Justis (Hough in Sato, 2011), ki je imel za rezultat bazo podatkov o zaupanju in legitimnosti policij in kazenskega pravosodja v Evropi v Evropski družboslovni raziskavi (orig. European Social Survey) (Jackson et al., 2011), so v osrednjem delu raziskave preučevali dojemanje legitimnosti (policije). Rezultati so pokazali, da je stik občanov s policisti ključni pokazatelj sodb ljudi o zaupanju v policijo. Primerjava med dvajsetimi evropskimi državami (Slovenija med nekdanjimi komunističnimi državami kaže spodbudne rezultate) je pokazala precejšnje razlike glede stikov ljudi s policijo. Na Finskem so ljudje poročali o največji pogostosti stikov s policijo na podlagi pobud policije, v Bolgariji pa o najnižji. Anketiranci so ocenjevali svoje stike s policijo, pri čemer rezultati kažejo, da so bili udeleženci raziskave v Izraelu, Rusiji in na Madžarskem najmanj zadovoljni s policijskim delom, medtem ko so bili med najbolj zadovoljnimi na Švedskem, Norveškem, Finskem, Danskem in v Belgiji. Raziskava pokaže tudi, da niso ugotovili statistično pomembnih povezav med številom stikov s policisti in stopnjo njihovega zadovoljstva s policijo. Na primer, Švedska in Finska imata visok odstotek stikov in visoko raven zadovoljstva; medtem ko ima Švica visok odstotek stikov in nekoliko nižjo stopnjo zadovoljstva. V primeru zaupanja v policijo rezultati kažejo, da se mnenja o postopkovni pravičnosti policije po vsej Evropi zelo razlikujejo. Ljudje v Izraelu, Ruski federaciji in Bolgariji so izrazili najbolj negativno mnenje o tem, kako policija obravnava ljudi, medtem ko imajo državljani na Danskem, Finskem, Norveškem in v Španiji najbolj pozitivno mnenje. Poleg tega ljudje najmanj zaupajo policiji v Rusiji, Izraelu, Bolgariji, na Portugalskem in Poljskem (Jackson et al., 2011: 4-5).

Zadnji del Evropske družboslovne raziskave je osredotočen na zaznavo legitimnosti pravosodnih sistemov. Ta koncept je bil razdeljen v tri dimenzije: 1) obveza upoštevati ukaze policije; 2) ujemanje moralnih vrednost udeležencev v raziskavi z vrednotami policije in 3) dojemanje zakonitosti policije. Ugotovitve kažejo, da »imajo ljudje v države z relativno močnim prepričanjem, da policija z njimi deli skupni moralni

okvir, tudi relativno močno izraženo dolžnost, da upoštevajo navodila policije« (Jackson et al., 2011: 7). Na primer, v Izraelu, na Madžarskem in na Češkem poročajo o razmeroma nizki ravni moralne usklajenosti med udeleženci v raziskavi in policisti, toda obenem višji ravni občutka obveznosti. Mnenja o poštenosti policije in sodišč znotraj posameznih držav so podobna. Primerjava med državami kaže, da javnost korupcijo zaznava kot izredno majhen problem znotraj kazenskopravnega sistema v skandinavskih in severnih evropskih državah ter veliko večji v nekdanjih komunističnih državah (Jackson et al., 2011: 7–8). Avtorji so zaključili, da ljudje v nordijskih državah izkazujejo najvišjo raven zaupanja v policijo in sodišča in menijo, da so njihovi nosilci moči in oblasti legitimni. Nasprotno, državljani v državah vzhodne in južne Evrope poročajo o nižji stopnji zaupanja v oblast. Ob tem je treba poudariti, da imata zaupanje in legitimnost večdimenzionalno naravo. Zaupanje je izraženo z javnimi ocenami zanesljivosti institucij v treh dimenzijah: učinkovitost, postopkovna pravičnost in distributivna pravičnost. Prav tako je legitimnost izražena s soglasjem državljanov za uporabo moči in njihovim občutkom normativne upravičenosti uporabe moči v predpisanih postopkih. Hough, Jackson in Bradford (2013b: 243) poudarjajo, da obstaja močna podpora med različnimi evropskimi državami, ki temelji na povezavi med zaupanjem v policijo in dojetjem ljudi o legitimnosti policije. Analiza je pokazala vzorce odnosov v državah med dimenzijama zaupanje v policijo in zaznana legitimnostjo policije, zato je mogoče sklepati, da sta zaupanje v policijo in prepričanje o njihovi poštenosti zelo pomembna dejavnika legitimnosti policije v evropskem prostoru (Hough et al., 2013b: 259). Zaupanje v policijo je največje v skandinavskih državah, kjer ljudje verjamejo, da so policisti zakoniti nosilci moči in oblasti. Na drugi strani pa v državah jugo-vzhodne Evrope ljudje ne zaupajo policiji, kar pravzaprav glede na zgodovino razvoja in spreminjanja režima ni presenetljivo (Hough et al., 2013b: 263). V dodatnih analizah so Hough, Jackson in Bradford (2013a) ugotovili, da sta podrejanje »avtoriteti in upoštevanje zakonodaje« ter »sodelovanje s policijo« (ali organi oblasti na splošno) posledica legitimnosti. Ugotovili so štiri pomembne napovedovalce legitimnosti: 1) instrumentalna podreditev avtoriteti (privolitev); 2) moralnost dejanja; 3) skladnost moralnih prepričanj ljudi in policistov in 4) zaznava zakonitost policije in kazenskih sodišč.

Reisig, Tankebe in Meško (2012) so ugotovili močno korelacijo med postopkovno pravičnostjo in legitimnostjo policije pri skupini mladih slovenskih odraslih. Rezultati so pokazali, da legitimnost policije vpliva na sodelovanje s policijo. Reisig et al. (2012: 162) poudarjajo pomen izobraževalnih programov in usposabljanj, ki učijo in spodbujajo pošteno in pravično policijsko prakso. Na osnovi njihovih ugotovitev se policija lahko bolj zanese na prebivalce, če ljudje v lokalni skupnosti dojemajo policijo kot legitimno, uveljavljajo svojo avtoriteto na pošten in pravičen način.

V letu 2012 so Ilieva, Emanova, Bogush in Meško (2013) izvedli raziskavo, s katero so testirali pomembnost dojetanja pravnega cinizma med študenti prava v Sloveniji, Romuniji in Rusiji. Rezultati so pokazali, da je stopnja pravnega cinizma v vseh treh državah precej visoka, vendar pa je najvišja v Romuniji, sledita Rusija in Slovenija. Čeprav študenti legitimnost, moralno kredibilnost in odvrčanje z zastraševanjem zaznavajo na negativen način, so pripravljeni policiji prijaviti kazniva dejanja in druge prestopke ter nastopati kot prič v kazenskih preiskavah. Poleg tega je stopnja skladnega ravnanja z zakonodajo precej visoka. Avtorji so zaključili, da takšne ugotovitve pomenijo izziv za policijo in kazenskopravni sistem, saj študentje prava niso reprezentativni vzorec celotne populacije, vseeno pa bo določen odstotek njih v prihodnosti delal na področju kazenskega pregona in kazenskega pravosodja (Ilie et al. , 2013: 449–450).

Meško, Fields, Šifrerjeva in Emanova (2016) so analizirali dojetanje policijske oblasti in zaupanje v policijsko delo pri študentih prava v osmih državah srednje in vzhodne Evrope. Rezultati kažejo, da študenti prava na splošno dvomijo v svojo pripravljenost ravnati v skladu z zakoni in sodelovati s policijo. Regresijska analiza je pokazala, da sta policijska avtoriteta in postopkovna pravičnost povezani z zaupanjem v policijo v vseh preučevanih državah in z učinkovitostjo policije v Sloveniji, Rusiji, Romuniji, na Poljskem, v Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem. Avtorji predlagajo, da če policija želi izboljšati zaupanje in legitimnost policijskega dela, si mora prizadevati predvsem za izboljšanje učinkovitosti, avtoritete in postopkovne pravičnosti (Meško et al. , 2016). Vprašanje, ki ostaja in je obravnavano v nadaljevanju, je, zakaj mladi v Jugovzhodni Evropi dojemajo avtoriteto policije kot legitimno in ali se ji podrejšo?

3 O legitimnosti policije in njenih korelatih

Legitimnost je več kot zgolj izgovor za iskanje in ohranjanje moči. Legitimnost je tudi opravičevanje moči, ki se omenja tudi kot ‚ujemanje morale in vrednot‘ med posamezniki in kazenskopravnim sistemom. Iz tega razloga, če upoštevamo legitimnost, morajo raziskovalci upoštevati normativni, ideološki in/ali moralni element legitimnosti. Poleg tega ne smemo pozabiti na dejstvo, da legitimnost temelji na izražanju skupnih vrednot. Jackson (2010: 10–11) utemeljuje okvir legitimnosti na spoznanju, da »posameznik prepozna legitimnost policije in pravosodnega sistema, ko čuti: a) obvezo podrejanja avtoriteti; b) da ta sistem odraža tudi njegove moralne vrednote; in c) da sistem dosledno sledi svojim notranjim pravilom«.

3.1 Avtoriteta policije

Avtoriteta je opisana kot ‚legitimna moč‘, dana policiji ali drugim organom, pri čemer njihova pristojnost izhaja iz njihovega položaja in pravice ukazovanja drugim. Avtoriteta policije je osnovana na »odnosih moči in je sredstvo oblasti samo po sebi« (Beetham, 1991b: 49). Jackson in Bradford (2010: 1) navajata, da je legitimnost policije eden od ključnih pogojev za upravičeno uporabo državne moči, pri čemer legitimnost predstavlja temelj policijske avtoritete (Tyler, 2006a). Avtoriteta policije izvira iz odnosov med organi (npr. z vlado) in podrejenimi (npr. ljudje) v družbi ali družbenih skupinah, pri čemer Jackson, Bradford, Stanko in Hohl (2013: 152) poudarjajo, da dejansko »identifikacija z organom ustvarja prepričanje, da policija od državljanov upravičeno pričakuje obvezo upoštevati zakone in nositi odgovornost v primeru kršitev zakonov«.

3.2 Učinkovitost policije

V študijah o legitimnosti policije raziskovalci poskušajo odkriti razloge, zakaj in kako je mogoče povečati učinkovitost policije in zmanjšati (obvladovati) kriminaliteto in nered (Hinds in Murphy, 2007). Analiza študij o legitimnosti policije (Sunshine in Tyler, 2003; Tyler, 1990, 2004; Tyler in Huo, 2002) je pokazala, da »ocene legitimnosti policije temeljijo na mnenju ljudi o tem, kako jih policija obravnava, neodvisno

od mnenj ljudi o tem, kako učinkovito policija opravlja svoje delo« (Hinds in Murphy, 2007: 29). Glede tega so mnenja deljena. V mladih demokracijah Srednje in Vzhodne Evrope je učinkovitost policije še vedno bolj pomembna kot legitimnost in njeni korelati. Na primer, študija o žrtvah kriminalitete, ki so jo izvedli Dvoršek, Maver in Meško (2006), je pokazala, da so bili oškodovanci premoženjske kriminalitete bolj zadovoljni s policisti, ki so bili učinkoviti in so storilca tudi izsledili, tudi če so le-ti ravnali malo okorno (npr. nesramno, surovo, zadržano ipd.), kot pa s tistimi, ki so bili vljudni in prijazni ter kaznivih dejanj niso preiskali. To kaže na večji vpliv policijske učinkovitosti kot postopkovne pravičnosti na zaznavo legitimnosti policije v Srednji in Vzhodni Evropi.

3.3 Postopkovna pravičnost

Postopkovno pravičnost v zvezi s policijsko dejavnostjo lahko opišemo kot zaznano poštenost in pravičnost v policijskih postopkih (Murphy, Tyler in Curtis, 2009; Tyler, 2006a). Postopkovna pravičnost je dejansko rezultat oz. vsota kakovosti sprejemanja odločitev policistov in kakovosti njihove obravnave občanov v postopkih, ki jih izvajajo. Tyler (1997) poudarja, da je postopkovna pravičnost učinkovita pri oblikovanju skladnega vedenja zaradi njenega pozitivnega vpliva na zaznano legitimnost policije. Z drugimi besedami, državljani, ki menijo, da so jih oblasti obravnavale pošteno, jih dojemajo kot bolj legitimne. Murphy et al. (2009: 2) poudarjajo, da študije o postopkovni pravičnosti dosledno ugotavljajo, da »ljudje in organizacije bolj verjetno spoštujejo zakone in sprejemajo odločitve organov, če menijo, da so postopki odločanja poštene, spoštljivi in nepristranski« (Murphy, 2005, Tyler, 2006a; Winter in Maj, 2001). Poleg tega Feldman in Lobel (2008) dodajata, da ljudje kaznivo dejanje ali drugo protipravno ravnanje organom prijavijo bolj pogosto, če so v preteklosti bili obravnavani pravično.

Tyler in sodelavci (Lind in Tyler, 1988; Sunshine in Tyler, 2003; Tyler, 1990, 2006b) so ugotovili, da so spoštljivo ravnanje, nepristranski postopki in zanesljivost organov v kazensko-pravnem postopku najmočnejši dejavniki postopkovne pravičnosti. Goodman-Delahunty (2010: 407) poudarja, da zaupanje ostaja ključna spremenljivka postopkovne pravičnosti in podrejanja zakonu. Poleg tega se zaupanje v policijo pozitivno povezuje z legitimnostjo in z zakonom skladnim

ravnanjem (Goodman-Delahunty, 2010; Reisig, Bratton in Gertz, 2007; Tyler, 2006a). Nadalje Thibaut in Walker (1975) poudarjata, da teorija o medosebnih odnosih poudarja razumevanje policijskih postopkov in njihovega izvajanja pri vsakodnevnem policijskem delu.

3.4 Distributivna (porazdelitvena) pravičnost

Glede na teorijo o distributivni pravičnosti ljudje svojo izkušnjo primerjajo s standardi, kaj si je nekdo zaslužil (Tyler, 2012: 358). V zvezi s tem so rezultati študij (Pritchard, Dunnette in Jorgenson, 1972; Schmitt in Marvwell, 1972) pokazali, da ljudje izražajo večje zadovoljstvo, ko prejmejo pošten izid (distribucijo) in ne, ko ocenjujejo, da so dobili »premalo« oziroma »preveč« (Tyler, 2012). Različne konflikte je mogoče rešiti na različne načine. Ko ljudje, ki so vpleteni v socialne interakcije z drugimi, dojemajo, da konfliktov ne morejo rešiti sami, iščejo druge možnosti, najpogosteje pomoč in podporo oblasti. Thibaut in Walker (1975) menita, da je pomoč organov dobra ideja, saj imajo dve zaželeni lastnosti – nevtralnost in strokovno znanje zaradi specializiranega usposabljanja ali izkušenj s konflikti – zaradi katerih so bolj sposobni za reševanje konfliktov. Avtorji menijo, da »lahko samo nevtralen organ pripelje do pravičnega izida« (Tyler, 2012: 363). Tyler (2012) meni, da se policija postavlja v nevtralni položaj in uporablja strokovno znanje, da bi oblikovala potrebne na pravičnosti temelječe rešitve, vendar se sprašuje, ali bodo takšne rešitve sprejete. Glede odločitev policije v postopkih, ki jih je možno označiti kot rasno in drugačno profiliranje, kot različno obravnavanje ljudi iz različnih družbenih skupin, je distributivna pravičnost prašljiva.

3.5 Pripravljenost za sodelovanje s policijo

V raziskavah o odnosu državljanov do policije in sodelovanju z njimi so raziskovalci ugotovili naslednje (Carr, Napolitano in Keating, 2007: 448): 1) Afroameričani manj zaupajo policiji kot belci; 2) belci so bolj naklonjeni policiji (Gallup, 1999; Harris, 1999; Jacob, 1971); 3) odnos Latino-Američanov do policije se spreminja, vendar so policiji bolj naklonjeni v primerjavi z Afroameričani in manj kot belci (Carter, 1985; Lasley, 1994); 4) odnos do policije se spreminja s starostjo (Campbell in Schuman, 1972; Jesilow, Meyer in Namazzi, 1995; Sullivan, Dunham

in Alpert, 1987) in 5) kontakt, sodelovanje in zadovoljstvo s policijo so odvisni od predhodne interakcije in izkušnje s policijskimi postopki (Hagan, Shedd in Payne, 2005; Rusinko, Johnson in Hornung, 1978).

Hough et al. (2010: 208–209) so v Združenem kraljestvu testirali teorijo postopkovne pravičnosti in ugotovili, da je zaupanje javnosti v delo policije potrebno zaradi dveh razlogov: 1) ker lahko vodi do sodelovanja javnosti s sodstvom in 2) ker gradi institucionalno legitimnost. Rezultati raziskave so pokazali podobno situacijo glede z zakonom skladnega ravnanja javnosti in zavezanosti vladavini prava v angleškem okolju. Avtorji poudarjajo, da je legitimnost policije močan napovedovalec upoštevanja zakonov zaradi vpliva osebne moralnosti in s tem pravnega cinizma. Splošna ugotovitev je, da če policija nepravilno obravnava ljudi, legitimnost trpi in ljudje postanejo cinični, ne samo do policije in pravosodnega sistema, ampak tudi glede človeške narave na splošno.²

3.6 Skladnost moralne in vrednot med policijo in drugimi ljudmi

Policija je močno povezana z zakonodajo, zato njihova nepravilnost »spodkopava občutek, da zakon določa ustrezno vedenje« (Jackson et al., 2012b: 1062) – pojav pravnega cinizma. Policijska zloraba moči in uporaba njihove avtoritete na nepošten način lahko negativno vplivata na občutek dolžnosti ubogati oblasti (npr. policija), kot so opozorili Hough et al. (2010), na percepcijo ljudi glede »moralne avtoritete in s tem moralno pravico zakona, da narekuje ustrezno vedenje«. Takšno ravnanje policije ali drugih organov, kršenje splošno sprejetih družbenih norm, lahko ustvari močan cinizem, ki se opravičuje z dobro znanim rekom: »Če se policisti lahko obnašajo kakorkoli hočejo in ne upoštevajo pravil, potem lahko tudi jaz«. Po drugi strani pa, če policija izvaja svoja pooblastila s pravičnimi postopki, vpliva na občutek normativne zavezanosti k policiji in pri ljudeh krepi spoštovanje zakonov in podrejanje le-tim (Jackson et al., 2012b: 1063). To, kako javnost dojema legitimnost, je določeno z dojemanjem postopkovne pravičnosti (Skitka in Houston, 2001: 305), ki se kaže kot kredibilnost policistov ter prepričanje, da policisti opravljajo svoje delo skladno s pričakovanji javnosti.

² »Brez sodelovanja javnosti bi policijska dejavnost v razvitih demokracijah v bistvu postala neizvedljiva. Akti o sodelovanju lahko služijo tudi za utrjevanje odnosov med policijo in javnostjo ter promocijo, da je obravnavanje kriminalitete proces sodelovanja in ne samo o zagotavljanje storitev.« (Hough et al., 2010: 207)

3.7 Zastrafevanje s kaznovanjem (generalna prevencija)

Zastrafevanje poudarja, da grožnja s sankcioniranjem kršitev zakonov (generalna prevencija) in z usmerjanjem na storilce kaznivih dejanj – povratnike (specialna prevencija) vpliva na odločanje ljudi za storitev kaznivih dejanj. Grožnje s kaznijo naj bi odvrčale od prestopniškega vedenja, če je odziv zanesljiv in če kazen kmalu sledi prestopniškemu vedenju, ob tem, da je dovolj stroga, da odtehta koristi, ki so bile pridobljene s storitvijo kaznivega dejanja (Piquero, Paternoster, Pogarsky in Loughran, 2011).

Glede na teorijo zastrafevanja in z njo tesno povezane kriminalitetne politike se kazen uporablja za doseganje vedenja, ki je skladno s (pravnimi) normami in za odvrčanje morebitne kriminalne dejavnosti v prihodnosti. Piquero et al. (2011) opozarjajo na različne odzive na zastrafevanje s kaznovanjem, saj nekatere predhodne študije kažejo, da kaznovanje dejansko oslabi podrejanje ali pa je le-to odvisno od preprostih dejavnikov. Na drugi strani pa rezultati kažejo, da ima kaznovanje malo ali nič učinka na podrejanje (zakonom in navodilom avtoritet). Analiza je pokazala, da so posameznikovi odzivi na zastrafevanje odvisni tudi od individualnih razlik (npr. socialne vezi, moralnost, impulzivnost, položaj v družbi, spodobnost odločanja) in situacijskih razlik (npr. čustva, uživanje alkohola, drog in vpliva drugih oseb) (Piquero et al., 2011), zaradi česar je zelo težko govoriti o dejanskih učinkih generalne prevencije na splošno in tudi z vidika legitimnosti.

3.8 Dolžnost spoštovati ukaze, podrejanje zakonom in pravni cinizem

Za oblast je bolje, če se zanaša na ustrezno vedenje ljudi (podrejanje in samokontrolo) kot pa na uporabo (pri)sile ali grožnjo z uporabo sile, kar lahko privede do dodatnih stroškov, nevarnosti in odtujenosti. Podrejanje zakonom pri javnosti nasploh in njeno upoštevanje avtoritete pravosodnih oblasti je lahko ključnega pomena za ohranjanje družbenega reda na splošno. Jackson in Bradford (2010: 1–2) poudarjata tri pomembne vidike legitimnosti pri ohranjanju reda: 1) legitimnost vidimo kot pomemben ključ pri zagotavljanju občutkov javnosti glede obvezanosti in odgovornosti spoštovati zakone; 2) legitimnost dojemamo kot odobritev javnosti (in političnega sistema) glede na

posamezna področja policijskega delovanja in moči; 3) legitimnost znotraj policijske organizacije ima pomemben vpliv na vedenje policistov in policijske kulture.

Glede na Hinschev (2008) normativni koncept legitimnosti, posameznikove odločitve, da sprejme moč policije kot državnega organa, in tudi utemeljitev te moči, ni mogoče prezreti. Moralna poravnava med ljudmi in kazenskopravnim sistemom je v ospredju razprave. Poleg tega Jackson in Bradford (2010) sledita Beethamovi (1991b) in Tankebejevi (2008) opredelitvi legitimnost policije ter izpostavljata tri kriterije, ki so skupni stališču, da so policisti »primerni, spodobni in pravični«. Avtorji opredelijo in merijo legitimnost policije kot večdimenzionalni koncept s tremi elementi: 1) *dolžnost upoštevati ukaze*, kjer zaznana legitimnost policije merijo s stališči ljudi o obvezanosti upoštevati zakone in policijsko avtoriteto; 2) *moralno poravnano ali normativno upravičenost*, kjer zaznana legitimnost policije merijo s stališči ljudi o moralni kredibilnosti in vrednotah; in 3) *zakonitost*, kjer zaznana legitimnost policije merijo s stališči ljudi o policijski avtoriteti in zaupanju. Podobno Jackson et al. (2012b: 1055) vidijo razliko med obveznostjo upoštevanja odredb oz. ukazov policije in ujemanje moralnih vrednot z vrednotami policije ter med obvezo ubogati policijo in obvezo spoštovati zakone. Nekaj let pozneje je Tankebe (2013) zapisal, da na legitimnost policije vplivajo: 1) postopkovna pravičnost, 2) distributivna pravičnost, 3) policijska učinkovitost in 4) zakonitost policije.

Hough et al. (2010) so potrdili, da pravni cinizem (kulturni okvir, v katerem ljudje dojemajo zakon(e) in državne organe (predvsem policijo) kot nezakonite, neodzivne in slabo opremljene za zagotavljanje javne varnosti), skupaj z zaznano legitimnostjo policije in osebno moralno, vpliva na pripravljenost ljudi sodelovati s policijo. Policija se zaveda, da je takšno sodelovanje za njih zelo pomembno, saj bi brez tega »policijsko delo v razvitih demokracijah pravzaprav postalo neizvedljivo« (Hough et al., 2010: 209–210). Avtorji poudarjajo, da lahko glede na teorijo postopkovne pravičnosti, ignoranca in kršenje pravic ter upravičenosti javnosti s strani pravosodnega sistema ali organov vodi k vedno bolj zmanjšani legitimnosti, ki se kaže v zmanjšanem upoštevanju in podrejanju zakonom ter porastu pravnega cinizma. Sampson in Bartusch (1998) sta primerjala zaznano nizko stopnjo legitimnosti s cinizmom do zakonov in poudarila, da je izraženo kot prepričanje, da posamezniku ni

treba ravnati v skladu z zakonom preprosto zato, ker gre za zakon. Poleg tega se pravni cinizem na skrajni način kaže kot aktivno nasprotovanje in osebno potrditev deviantnega vedenja (Jackson et al., 2012a). Končno, Jackson et al. (2012a: 29–30) opredeljujejo legitimnost policije kot »obveznost ubogati in moralno usklajevanje« in ga povezati s pravno legitimnostjo/cinizmom in z zakoni skladnim ravnanjem. Kljub temu pa je izhajajoč iz dejstva, da so mladi ljudje na splošno bolj cinični do organov, osrednje vprašanje tega članka, kako študenti prava razumejo legitimnost policije in kako obvezujoča za njih so kazenskopravna pravila in predpisi.

4 Študija

Poglavje predstavlja splošne ugotovitve mednarodne raziskave o legitimnosti policijskega dela, ki je spomladi leta 2013 potekala v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Srbiji, Romuniji, na Poljskem in v Rusiji. Raziskava je preučevala, kako študenti prava dojemajo legitimnost policije in z njo povezanih spremenljivk, kot so policijska avtoriteta in učinkovitost, postopkovna pravičnost, distributivna pravičnost, sodelovanje, moralna kredibilnost, odvrčanje, obvezanost upoštevati odredbe in ukaze policije, pravni cinizem in ravnanje skladno z zakoni. Za vse države so značilni prehodi iz komunističnega v demokratični politični režim in iz planskega v tržno gospodarstvo.

Študije o legitimnosti v regiji (Reisig et al., 2012) kažejo možnosti za raziskovanje legitimnosti in povezanih konceptov tudi v državah Vzhodne Evrope. Projekt Euro-Justis (Hough in Sato, 2011) je pokazal, da so ravni legitimnosti in zaupanja precej podobne vseh pokomunističnih državah. Zato nas je zanimalo, kako potencialni bodoči strokovnjaki kazenskega prava (študenti prava) dojemajo legitimnost policijskega dela in z njo povezanih spremenljivk.

4.1 Metode

4.1.1 Zbiranje podatkov

Vprašalnik, ki so ga v svoji študiji uporabili Reisig in sodelavci (2012), je bil preveden iz angleščine v uradne jezike sodelujočih držav. Po predhodnih testiranjih je bila raziskava objavljena na spletu in študenti,

ki so bili vpisani pri predmetih kazenskega prava in kriminologije, so imeli določeno časovno obdobje za izpolnjevanje spletne ankete. Spletno anketiranje je potekalo v maternih jezikih sodelujočih študentov spomladi leta 2013. Vsem študentom na fakultetah prava v posameznih državah smo zagotovili dostop do interneta.

Študenti prava so bili izbrani predvsem zaradi narave njihovega študija (tj. pravna usmerjenost) in ob predpostavki, da nameravajo v prihodnosti delati kot strokovnjaki kazenskega pregona ali kazenskega pravosodja. Uporabljen je bil vzorec študentov dodiplomskega študija prava (N = 1368) iz Slovenije (n = 143), Hrvaške (n = 82), Bosne in Hercegovine (n = 139), Srbije (n = 149), Romunije (n = 245), Poljske (n = 488) in Rusije (n = 147). Odzivnost se je gibala med 1,5 in 5 % celotne populacije študentov prava na univerzah, vključenih v raziskavo, medtem ko je bila odzivnost iz skupine študentov, ki so poslušali tudi kriminologijo/kazensko pravo v času zbiranja podatkov, večja kot 50 %. Vzorec je sestavljen iz 981 žensk in 410 moških anketirancev, z modalno starostjo 21 let (n = 293) in večino študentov, vpisanih v drugi letnik programov prava (n = 336). V vzorcu anketiranih je bilo 684 študentov, ki so že imeli nekaj izkušenj s policijo in kazenskopravnim sistemom, bodisi kot nekdo, ki je prijavil kaznivo dejanje (n = 215), očitavec (n = 264), kot priča (n = 238), kot nekdo, ki je storil prekršek (n = 363), kot osumljenec kaznivega dejanja (n = 33) ali kot žrtev kaznivega dejanja (n = 334). Nekateri anketiranci so se pojavili v več različnih vlogah (npr. kot nekdo, ki je poročal o kaznivem dejanju, ali kot žrtev, ali kot priča). Študenti so poročali o pretekli viktimizaciji kot žrtve tatvine (241), goljufije (51), vloma (69), napada (90), cestnega rop (26), spolnega napada (21) in drugih manjših kaznivih ravnanj (73). Nekateri študenti so poročali o več kot eni viktimizaciji; od 470 študentov, ki so bili žrtve kriminalitete, jih je 124 navedlo, da ta viktimizacija ni imela nobenega vpliva na njih, 117 študentov je poročalo, da so se dobro soočili s svojo viktimizacijo, 152 jih je menilo, da je bila njihova viktimizacija slaba izkušnja, vendar ne trpijo več, in 77 viktimiziranih študentov še vedno trpi za posledicami viktimizacije.

Dojemanje profesionalizma policije in kazenskega pravosodja pri tistih študentih, ki so že imeli izkušnje s policijo in kazenskopravnim sistemom, je razdeljeno v tri skupine; tisti, ki zaznavajo policijo in strokovnjake kazenskega pravosodja, kot ‚profesionalne‘ (n = 474), ‚neprofesionalne‘ (n = 191), in ‚skrajno neprofesionalne/žaljive‘ (n = 19).

4.1.2 Spremenljivke

Faktorska analiza je bila uporabljena za testiranje vseh konstruktov (lestvice). KMO testi ustreznosti vzorčenja in zanesljivosti s Cronbachovim koeficientom alfa so bili izračunani za vsak faktor. Faktorja pravni cinizem in podrejanje zakonom sta bila izločena iz nadaljnje analize zaradi nizke vrednosti koeficientov zanesljivosti (nižja od 0,60). Podatke smo v nadaljevanju analizirali z enosmerno analizo variance in regresijsko analizo.

Spremenljivko *spoštovanje zakonov* sestavlja šest trditev. Natančneje, anketirance smo prosili, da poročajo o svojem mnenju glede tega, kako narobe je, če posameznik stori različne oblike prekrškov, kot so relativno manjše kršitve (»nezakonito odlaganje odpadkov«), prometni prekrški (»kršitev prometnih predpisov«), zloraba drog (»uživanje marihuane ali kakšne druge droge«) in bolj resne kršitve (»kupiti nekaj, za kar ste predvidevali, da je morda ukradeno«). Predhodne raziskave so uporabljale podobne lestvice skladnosti (Jackson et al., 2012a; Reisig et al., 2007; Tyler, 1990). Vsaka trditev se ocenjuje na lestvici od 1 (Ni narobe) do 3 (Zelo narobe). Raven notranje skladnosti, predstavljena z lestvico, je sprejemljiva (KMO = 0,62, Cronbachov koeficient α = 0,50, var. = 30,2 %). Spremenljivka je kodirana, tako da višje ocene kažejo višjo raven skladnosti z zakonodajo.

Spremenljivko *zастраševanje* sestavlja šest trditev, kjer so anketiranci ocenjevali pogostost odkritja in kaznovanja šestih zgoraj opisanih kršitev zakona. Trditve so ocenjevali na lestvici od 1 (Zelo malo verjetno) do 4 (Zelo verjetno). Raven notranje skladnosti in zanesljivosti je sprejemljiva (KMO = 0,73, Cronbachov koeficient α = 0,67, var. = 43,8 %).

Spremenljivko *legitimnost policijske dejavnosti* sestavljajo štiri trditve: *dolžnost upoštevati ukaze policije* (»Kar ti reče policist, moraš narediti, tudi če se z njim ne strinjaš.« in »Policijske odločitve moraš sprejeti tudi, če meniš, da so napačne.«) in *zaupanje v policijo* (»Policisti v mojem kraju so vredni zaupanja.« in »Ponosen sem na policiste v mojem kraju«).

Spremenljivka *postopkovna pravičnost* je sestavljena iz 10 trditev, pri čemer jo lahko razdelimo na dve komponenti: *kakovost medosebnih odnosov* (»Policisti se do državljanov obnašajo spoštljivo.«, »Policisti si vzamejo čas, da poslušajo ljudi.«, »Policisti pravično ravnaajo z ljudmi.«, »Policisti spoštuje pravice državljanov.« in »Policisti so vljudni do državljanov, s katerimi pridejo v stik.«) in *kakovost odločanja* (»Policisti vsakogar obravnavajo spoštljivo.«, »Policisti se odločajo na podlagi dejstev.«, »Policisti svoje odločitve razložijo ljudem, ki se jih tičejo.«,

»Policisti se odločajo tako, da probleme rešujejo pravično.« in »Policisti dosledno izvajajo svoje odločitve in izpolnjujejo svoje obljube.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Raven notranje skladnosti za legitimnost policije (KMO = 0,72, Cronbachov koeficient α = 0,73, var. = 55,9 %) in postopkovno pravičnost (KMO = 0,95, Cronbachov koeficient α = 0,93, var. = 60,2 %) je sprejemljiva.

Spremenljivka *učinkovitost policije* je sestavljena iz sedmih trditev (»Policisti so vedno pripravljeni nuditi ustrezno pomoč žrtvam kaznivih dejanj.«, »Policisti so vedno sposobni nuditi pomoč javnosti, ko jo le-ta potrebuje.«, »Policiji dobro uspeva nadzorovati nasilniško kriminaliteto.«, »V primerjavi z lanskim letom se je število kaznivih dejanj v mojem kraju zmanjšalo.«, »V mojem kraju ni veliko kaznivih dejanj.«, »Policisti se takoj odzovejo na klice o kaznivih dejanjih.« in »Policija dobro vzdržuje red v mojem kraju.«). Raven notranje skladnosti, predstavljena z lestvico, je sprejemljiva (KMO = 0,82, Cronbachov koeficient α = 0,80, var. = 48,1 %). Naslednja spremenljivka je *sodelovanje s policijo* in je sestavljena iz štirih trditev oz. vprašanj (»Predstavljajte si, da ste zunaj in vidite, kako so nekomu ukradli denarnico. Kolikšna je verjetnost, da boste poklicali policijo?«, »Če bi policisti iskali očitve kraje denarnice, kolikšna je verjetnost, da bi šli prostovoljno podati izjavo, če bi bili priča kraji?«, »Predstavljajte si, da imate dokaze, da je nekdo podkupil vladnega uslužbenca, da je prišel do storitve, ki je sicer ne bi dobil. Kolikšna je verjetnost, da boste to ravnanje prijavili policiji?« in »Kolikšna je verjetnost, da bi se prostovoljno javili za pričo v kazenskem postopku v zvezi s kaznivim dejanjem, kateremu ste bili priča?«). Raven notranje skladnosti, predstavljena z lestvico, je sprejemljiva (KMO = 0,71, Cronbachov koeficient α = 0,72, var. = 55,6 %). Spremenljivka *moralna prilagoditev* (ujemanje med moralo in vrednotami ljudi in policisti; angl. *moral alignment*) je sestavljena iz štirih trditev (»Policisti vedno spoštujejo zakone.«, »Policisti ravnajo na načine, ki so skladni z mojimi lastnimi moralnimi vrednotami.«, »Pri obravnavanju ljudi policisti vedno ravnajo v skladu z zakonom.« in »Če bi se pogovarjal s policisti iz mojega kraja, bi ugotovil, da so njihove vrednote zelo podobne mojim.«). Raven notranje skladnosti, predstavljena z lestvico, je sprejemljiva (KMO = 0,74, Cronbachov koeficient α = 0,83, var. = 66,9 %).

Spremenljivka moralna kredibilnost (»Zakon dobro poskrbi, da so storilci kaznivih dejanj ustrezno kaznovani, ne glede na to, koliko denarja imajo.«, »Večina ljudi v mojem kraju meni, da zakon v tolikšni meri kaznuje storilce kaznivih dejanj, kakor si zaslužijo.« in »Nedolžne ljudi, ki so osumljeni kaznivega dejanja, zakon vedno varuje.«) in *distributivna pravičnost* (»Manjšinam policisti nudijo manj pomoči zaradi njihovega rasnega/etničnega porekla.«, »Policija zagotavlja enako kakovost storitev vsem državljanom.«, »Policisti dosledno izvajajo zakone do VSEH ljudi.«, »Policija zagotavlja, da so državljani seznanjeni s posledicami, ki sledijo kršitvam.« in »Premožnejšim državljanom policisti nudijo boljše storitve.«) sta združeni spremenljivki iz petih spremenljivk. Spremenljivka *pravni cinizem* je sestavljena iz treh trditev (»Zakoni so za to, da se kršijo.«, »V redu je, da delaš, kar te je volja, dokler s tem nikomur ne škodiš.« in »Da prideš do denarja, ni pravih in napačnih poti. So le lažje in težje poti.«). Spremenljivke, ki se merijo na lestvicah zaprtega tipa, se uporabljajo za ustvarjanje instrumentalne spremenljivke v razponu od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Raven notranje skladnosti za moralno kredibilnost (KMO = 0,64, Cronbachov koeficient α = 0,60, var. = 56,0 %), pravni cinizem (KMO = 0,62, Cronbachov koeficient α = 0,54, var. = 53,0 %) in distributivno pravičnost (KMO = 0,78, Cronbachov koeficient α = 0,77, var. = 53,1 %) je sprejemljiva. Te spremenljivke so kodirane, tako da višje ocene kažejo bolj pozitivne ocene učinkovitosti policijskega dela in ugodnejših moralnih sodb o njihovi kredibilnosti.

5 Rezultati in razprava

Primerjava med državami kaže statistično pomembne razlike med vsemi državami za legitimnost policije, učinkovitost policije in pripravljenost za sodelovanje s policijo, postopkovno pravičnost in moralno kredibilnost. Ti rezultati so podobni ugotovitvam Taylorja, Turnerja, Esbensena in Winfreeja (2001), ki podpirajo idejo o družbenem kontekstu vplivanja na odnos državljanov do policije, zlasti vedenje mladih. Legitimnost policije je zaznana v najbolj pozitivnem smislu pri poljskih študentih, sledijo slovenski, medtem ko ruski in srbski študenti zaznavajo legitimnost najnižje. Učinkovitost policije najbolj

pozitivno ocenjujejo študenti v Sloveniji, sledijo jim študenti prava v Romuniji, medtem ko bosanski in ruski študenti učinkovitost policije ocenjujejo najbolj negativno. Pripravljenost sodelovati s policijo je najvišja na Hrvaškem, sledi Slovenija. Najbolj negativni rezultati glede pripravljenosti študentov prava sodelovati s policijo so bili ugotovljeni za ruske in poljske študente. Postopkovno pravičnost študenti najbolj pozitivno dojemajo v Srbiji in Sloveniji, sledita ji BiH in Hrvaška, najbolj negativno pa v Rusiji. Prepričanja o moralni kredibilnosti pravnega sistema so najvišja v Srbiji in na Poljskem, najnižja pa v Rusiji in na Hrvaškem.

T-test smo uporabili za primerjavo odnosa med moškimi in ženskimi anketiranci in ugotovili statistično pomembne razlike med spoloma zgolj pri moralni kredibilnosti in odvrčanju. Študentke prava so bolj prepričane, da odvrčanje deluje in imajo bolj pozitiven odnos do moralne kredibilnosti kazenskega pravosodja. Ta ugotovitev je v skladu – z ugotovitvami predhodnih študij o odnosu mladine do policije. Taylor et al. (2001: 296–298) so pregledali študije o odnosu do policije in kazenskopravnega sistema za več kot 40 let dolgo obdobje in ugotovili, da: spol predstavlja pomembno spremenljivko, saj ženske po navadi policijo ocenjujejo bolj pozitivno v primerjavi z moškimi ne glede na starostno skupino. Drugi možni razlogi za razlike v odnosu do policije med fanti in dekleti so: drugačen proces socializacije, prejudiciran družbeni in starševski nadzor ter različna pričakovanja glede vlog in omejitev za moške in ženske. Po drugi strani pa imajo dekleta veliko manj stikov s policijo kot fantje, čemur bi bilo mogoče pripisati bolj pozitiven odnos do policije pri ženskah kot pri moških.

Kljub temu pa policisti delujejo drugače do mladih osumljencev ženskega in moškega spola v policijskih postopkih – policisti uporabijo diskrecijska pooblastila bolj pogosto pri dekletih kot pri fantih. Primerjava med študenti, ki so imeli izkušnjo s policijo in kazenskopravnim sistemom, je pokazala, da imajo tisti, ki so imeli izkušnjo s policijo v preteklosti, bolj negativno mnenje o avtoriteti policije, obvezanosti spoštovati ukaze policije, distributivni pravičnosti, učinkovitosti policije in legitimnosti. Poleg tega je bila narejena primerjava med tistimi, ki so imeli izkušnjo s policijo in kazenskim pravosodjem, glede ocene njihove izkušnje in njihovo dojetje profesionalnosti policistov. Rezultati kažejo, da so tisti, ki

so imeli bolj pozitivne izkušnje s policijo (tj. tisti, ki dojemajo policijo kot profesionalno), ocenili svoje izkušnje na bolj pozitiven način pri vseh merjenih spremenljivkah (avtoriteta policije, obvezanost ubogati policijo, zaupanje v policijo, postopkovna in distributivna pravičnost, učinkovitost policije, moralna kredibilnost, odvrčanje in legitimnost policije), od tistih, ki so poročali, da so bili policisti neprofesionalni. Podobno kot pri ugotovitvah projekta Euro-Justis (Hough in Sato, 2011) in Evropske družboslovne raziskave (orig. European Social Survey) (Jackson et al., 2011) so rezultati naše raziskave pokazali, da je osebni stik s policisti ključni pokazatelj sodb ljudi glede zaupanja policiji.

V nadaljevanju nas je zanimalo, kako neodvisne spremenljivke korelirajo z odvisno spremenljivko v smislu napovedi, zato smo opravili še regresijsko analizo za dve odvisni spremenljivki: *zaupanje v policijo* in *legitimnost policijske dejavnosti*, pri čemer smo vključili le statistično pomembne spremenljivke (faktorje).

Rezultati regresijske analize so pokazali, da sta v vseh državah faktorja avtoriteta policije in postopkovna pravičnost povezana z zaupanjem v policijo. V Sloveniji, Rusiji, Romuniji, na Poljskem, v Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem pa sta faktorja avtoriteta policije in postopkovna pravičnost povezana tudi z učinkovitostjo policije. Pripravljenost sodelovati s policijo je bila kot pomemben faktor, ki se povezuje z zaupanjem v policijo, identificirana samo v Srbiji. Distributivna pravičnost se pomembno povezuje z zaupanjem v policijo v Sloveniji in na Poljskem. Poleg regresijske analize za odvisno spremenljivko zaupanje v policijo smo želeli izvedeti še, katere so druge spremenljivke, povezane z dojetjem legitimnosti policijske dejavnosti.

Regresijska analiza je pokazala, da je avtoriteta policije pomemben napovedovalec legitimnosti policijske dejavnosti v Rusiji, Romuniji, na Poljskem, v Srbiji, Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem. Postopkovna pravičnost je pomemben napovedovalec v Romuniji, na Poljskem, v Srbiji, Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem. Najmočnejši napovedovalec legitimnosti policijske dejavnosti v Srbiji je postopkovna pravičnost (0,57). Učinkovitost policije je pomemben napovedovalec v Sloveniji, Rusiji, Romuniji in na Poljskem. Najmočnejši napovedovalec legitimnosti policijske dejavnosti v Rusiji je učinkovitost policije (0,36).

Za razliko od drugih držav, vključenih v študijo, so bili v Sloveniji zaradi gospodarske krize konec leta 2012 značilni javni protesti proti skorumpirani politiki in politikom, ki so potekali v glavnem mestu Ljubljani in nekaterih drugih večjih mestih. To dejstvo je treba upoštevati, ker je raziskava o zaupanju v policijo pred in po demonstracijah pokazala, da ljudje, ki so sodelovali v protestih, verjamejo, da je policija prekoračila svoja pooblastila, in poročajo o upadu zaupanja v policijo, drugi pa policiji zaupajo še bolj kot prej (Simončič, 2013).

Hough et al. (2010) so ugotovili, da v različnih evropskih državah obstaja pozitivna naklonjenost javnosti oziroma celo podpora policiji, ki temelji na povezavi med zaupanjem v policijo in dojemanjem legitimnosti policije pri ljudeh. Njihova raziskava je pokazala, da sta zaupanje v policijo in prepričanje v njihovo poštenost zelo pomembna dejavnika legitimnosti policije v evropskem prostoru. Nasprotno pa je primerjava vseh sedmih držav pokazala, da obstajajo pomembne razlike med primerjanimi spremenljivkami (legitimnost policije, učinkovitost policije, sodelovanje s policijo, postopkovna pravičnost in moralna kredibilnost). Rezultati nakazujejo, da so države šle skozi različne faze razvoja demokratizacije njihovega kazenskopravnega sistema. Tiste države, ki so članice Evropske unije že nekaj časa, imajo višje vrednosti glede legitimnosti in učinkovitosti policije kot druge države. Reforme policije potekajo v Bosni in Hercegovini, Srbiji in na Hrvaškem (postkonfliktne države), vendar so rezultati reform še vedno nejasni (Kešetović, 2013; Kovčo Vukadin, Borovec in Ljubič Golub, 2013; Šikman in Lalić, 2013). Rezultati primerjave kažejo zaznavo različnih tradicij policijske dejavnosti in kazenskega pravosodja – ‚nekdanjih jugoslovanskih‘ (Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija), romunskih, poljskih in ruskih (več v Ponsaers, 2013). Spremembe policijske dejavnosti in kazenskega pravosodja so opazne tudi v Rusiji, kjer je prišlo do večjih reform policije in kazenskega pravosodja, vendar pa njihov vpliv za sedaj ostaja neznan (Sergevnik in Kovalyov, 2013). Večina držav je oblikovala svoje policijske sile in milice pred padcem berlinskega zidu. Vse policijske milice so bile preimenovane v policije v začetku 1990-ih, z izjemo ruske milice, ki je to storila pred kratkim (Sergevnik in Kovalyov, 2013: 193). Pri rezultatih za Slovenijo je potrebna dodatna razlaga, saj so bili glede legitimnosti najbolj pozitivni. Demokratizacija policije in kazenskega pravosodja se je začela leta 1990.

Reforme policije in kazenskega pravosodja potekajo že več kot dve desetletji. Poleg tega je slovenska vlada morala izpolniti zahteve na področju kazenskega pregona in pravosodja v procesu pridruževanja Evropski uniji. Poenotenje in usklajevanje zakonodaje ter nadzorstvenih praks kriminalitetne politike sta prispevali k razvoju demokratizacije policije in kazenskega pravosodja. Podoben razvoj se je zgodil tudi v drugih državah (npr. Poljska) in novih državah članicah Evropske unije (npr. Romunija in Hrvaška), medtem ko so nekatere države še vedno na začetku tega procesa.

Če primerjamo rezultate glede legitimnosti policijske dejavnosti in zaupanja v policijo, lahko rezultate primerjamo s strukturnim modelom legitimnosti policijske dejavnosti in sodelovanja s policijo, ki so ga na podlagi rezultatov iz študije o stališčih o legitimnosti slovenskih študentov prava (Meško et al., 2016) izdelali Šifrerjeva, Meško in Bren (2015). Avtorji so testirali štiri različne modele legitimnosti glede na to, kako so raziskovalci definirali in oblikovali spremenljivko legitimnost.

V izbranem modelu je bila legitimnost opredeljena kot *Dolžnost ubogati in Zaupanje v policijo*, vendar združena v eno-dimenzionalno spremenljivko *Legitimnost*. Različni vidiki zaupanja javnosti in pravičnosti v postopkih državnih organov (predvsem policije) izraža pet faktorjev: 1) *zaupanje v policijo*, 2) *avtoriteta policije*, 3) *postopkovna pravičnost*, 4) *distributivna pravičnost* in 5) *učinkovitost policije*. Faktor *sodelovanje (s policijo)* je bil v študiji merjen na 4-stopenjski lestvici (1 – Sploh ni verjetno in 4 – Zelo verjetno). Posebnost tega modela je, da ne sprašuje o spoštovanju zakonov, ampak so bili namesto tega respondenti vprašani kako neustrezno oz. narobe (1 – Ni narobe, 2 – Nekoliko narobe, 3 – Zelo narobe) je po njihovem mnenju storiti različne kršitve pravil, kot so »povzročati veliko hrupa ponoči«, »nezakonito odlagati odpadke« itd. (faktor *dolžnost upoštevati ukaze (policije)*).

Šifrerjeva, Meško in Bren (2015) so potrdili ujemanje faktorjev v izdelanem modelu. Statistično pomembni standardizirani koeficienti so pokazali, da je *zaupanje v policijo* ($\beta = 0,68$; $p < 0,001$) najpomembnejši napovedovalec *legitimnosti*, naslednji napovedovalec *legitimnosti* je koeficient *avtoriteta policije* ($\beta = 0,19$; $p < 0,01$). Vidimo lahko še, da je *legitimnost* dejansko t. i. posrednik med *zaupanjem v policijo* (posredni učinek = 0,12; 95 % CI [0,01, 0,23]) in *avtoriteto policije* (posredni učinek = 0,03; 95 % CI [0,001, 0,08]) na eni strani in *dolžnost ubogati* na drugi strani.

Oba koeficienta, *legitimnost* in *dolžnost ubogati*, sta mediatorja *zaupanja v policijo* in *sodelovanja s policijo* (posredni učinek = 0,03; 95 % CI [0,001, 0,08]) ter *avtoritete policije* in *sodelovanja* (posredni učinek = 0,01; 95 % CI [0,00, 0,03]). *Legitimnost* dejansko vpliva tudi na *sodelovanje* preko *dolžnosti ubogati* (posredni učinek = 0,05; 95 % CI [0,002, 0,11]). Pomembna je tudi ugotovitev avtorjev, da *postopkovna pravičnost*, *distributivna pravičnost* in učinkovitost policije v izdelanem strukturnem modelu ne vplivajo niti na *legitimnost* niti na *sodelovanje*. Vendar pa ne gre zanemariti, da imajo vsi trije faktorji visoke in pomembne korelacije s faktorjem *zaupanje v policijo*.

Če povzamemo, v izbranem modelu je bil faktor *zaupanje v policijo* ($p = 0,68$; $p < 0,001$) najmočnejši napovedovalec *legitimnosti*, sledil mu je faktor *avtoriteta policije* ($p = 0,19$; $p < 0,01$), prav tako pa sta z *legitimnostjo policijske dejavnosti* imela visoke korelacije tudi faktorja *dolžnost ubogati* in *sodelovanje s policijo*. Omeniti moremo še, da v izdelanem modelu faktorji *postopkovna pravičnost*, *distributivna pravičnost* in *učinkovitost policije* niso imeli vpliva na *legitimnost*, kar pa se ne ujema z ugotovitvami naše študije, kjer sta se faktorja *postopkovna pravičnost* in *avtoriteta policije* pokazal kot pomembna napovedovalca *zaupanja v policijo* in *legitimnosti policijske dejavnosti*.

Naši rezultati so podobni ugotovitvam Hindsa in Murphyja (2007), ki navajata, da ljudje, ki verjamejo, da policisti pogosteje pri izvajanju postopkov ravnajo pravično (tj. postopkovna pravičnost), vidijo policiste kot legitimne in so bolj zadovoljni z njihovimi storitvami. Rezultati so zelo zanimivi tudi zato, ker je večina študentov izrazila pripravljenost sodelovati s policijo (81,5 %), nizko stopnjo pravnega cinizma (87,6 %) in visoko stopnjo spoštovanja zakonov (94,2 %). Menimo, da so to dobra izhodišča za policijo, da z mladimi delajo bolj učinkovito in jih prepričajo, da njihove naloge ne obsegajo le služenja javnosti, ohranjanja javnega reda in miru ter izvajanja nadzora kriminalitete v imenu državljanov. Naše ugotovitve o avtoriteti policije (moralna prilagoditev) in policijskem delu so podobni Tylerjevim (2011), ki poudarja, da se morajo novi pristopi k policijskemu delu osredotočiti na *legitimnost policije* in vključiti spoštovanje ter podrejanje zakonom same javnosti, sprejemanje avtoritete policije in sodelovanje s policijo pri odzivanju na kriminaliteto. Na drugi strani pa dojemanje študentov poziva k

večji profesionalizaciji policijskega dela, več avtoritete policije ter več pravičnosti v postopkih in pravičnega obravnavanja vseh ljudi. Zaupanje in legitimnost bi se lahko izboljšala, če bi izvajali bolj demokratično policijsko dejavnost in kazenski pregon.

Primerjava anketirancev, ki so imeli izkušnje s policijo in kazenskim pravosodjem, kaže, da izkušnja sama po sebi ni imela pomembnega vpliva na posameznika in je dejansko povečala negativni odnos do policije. Ta ugotovitev je povezana z rezultati raziskave Hindsa in Murphyja (2007), ki kažejo, da je posameznikova ocena legitimnosti policije oblikovana na podlagi njegovih osebnih pogledov o tem, na kakšen način ga policija obravnava. Je neodvisna od njegovega individualnega mnenja o tem, kako dobro policisti opravljajo svoje delo. V skupini študentov, ki dojemajo policijo kot neprofesionalno ali profesionalno, so bile odkrite statistično pomembne razlike pri vseh pomembnih merjenih dimenzijah. Dodatna regresijska analiza za zaupanje v policijo in legitimnost je dala enake rezultate, kot je bilo ugotovljeno v celotnem vzorcu študentov. Poleg tega so raziskave o odnosu državljanov do policije in pripravljenosti sodelovati pokazale, da se odnos do policije spreminja s starostjo (Jesilow et al., 1995). Stik, sodelovanje in zadovoljstvo s policijo so odvisni od predhodne interakcije in izkušenj v policijskih postopkih (Hagan et al., 2005). Zaključimo lahko, da mladi verjamejo, da so isti dejavniki pomembni tako za izboljšanje zaupanja v policijo kot tudi za legitimnost policijskega dela. Postopkovna pravičnost, imenovana tudi postopkovna poštenost, je pri kazenskem pregonu pomembna, saj njihove stranke policiste dojemajo na različne načine. Tudi študenti, ki do sedaj niso imeli nobenih izkušenj s policijo, verjamejo, da je postopkovna pravičnost poleg zakonitosti policijskih postopkov ključnega pomena za zaupanje v policijo. Anketiranci pričakujejo, da policija učinkovito opravlja svoje naloge, da obravnavajo kazniva dejanja, strokovno in učinkovito obravnavajo osumljence in druge posameznike v postopkih, da učinkovito zbirajo dokaze in prispevajo h kakovosti kazenskih in drugih postopkov. Avtoriteta policije se lahko vzdržuje z izvajanjem visoke stopnje integritete in strokovne prakse kazenskega pregona kot tudi v skupnost usmerjenega policijskega dela ter drugih odnosih med policisti in državljanji (npr. svetovanje žrtvam, vzpostavitev mreže družbenega nadzora za izboljšanje učinkovitosti policije).

Kot je poudaril Tyler (2012), mora policija imeti v mislih, da imajo ljudje potrebo po oblikovanju skupnih načel pravičnosti, ki so njihov kompas za sodelovanje in reševanje konfliktov. V primeru legitimnosti policije to pomeni, da mora policija v postopkih poskušati doseči pravično odločitev za vse vpletene strani. Srednje vrednosti glede zaznavanja legitimnosti policije so bile v vseh državah nizke, zato predpostavljamo, da imajo policisti in policistke v preučevani regiji velik izziv na področju dela z mladimi. Kljub temu je prisotna določena mera optimizma, saj je večina študentov (kljub nizkim ocenam na drugih področjih) pripravljena podpreti policijo in sodelovati z njo.

Literatura

- Beetham, D. (1991a). Max Weber and the legitimacy of the modern state. *Analyse & Kritik*, 13(1), 34–45.
- Beetham, D. (1991b). *The legitimation of power*. Houndmills: MacMillan.
- Beetham, D. (1993). In defence of legitimacy. *Political Studies*, 41(3), 488–491.
- Bradford, B., Huq, A., Jackson, J. in Roberts, B. (2014). What price fairness when security is at stake? Legitimacy in South Africa. *Regulation and Governance*. doi: 10.1111/rego.12012
- Bradford, B., Jackson, J. in Hough, M. (2013). Police futures and legitimacy: Redefining 'good policing'. V J. Brown (ur.), *Future of policing* (str. 79–99). Oxon: Routledge.
- Campbell, A. in Schuman, H. (1972). A comparison of black and white attitudes and experiences in the city. V C. M. Haar (ur.), *The end of innocence: A suburban reader* (str. 97–110). Glenview: Scott Foresman.
- Carr, P. J., Napolitano, L. in Keating, J. (2007). We never call the cops and here is why: A qualitative examination of legal cynicism in three Philadelphia neighbourhoods. *Criminology*, 45(2), 445–480.
- Carter, D. L. (1985). Hispanic perception of police performance: An empirical assessment. *Journal of Criminal Justice*, 13(6), 487–500.
- Dvoršek, A., Maver, D. in Meško, G. (2006). Policijsko delo z oškodovanci premoženjske kriminalitete – med prijaznostjo in učinkovitostjo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 57(1), 57–68.

- Feldman, Y. in Lobel, O. (2008). Decentralized enforcement in organizations: An experimental approach. *Regulation and Governance*, 2(2), 165–192.
- Gallup, G. (1999). *The Gallup poll: Public opinion 1999*. Wilmington: Scholarly Resources.
- Goodman-Delahunty, J. (2010). Four ingredients: New recipes for procedural justice in Australian policing. *Policing: A journal of Policy and Practice*, 4(4), 403–410.
- Hagan, J., Shedd, C. in Payne, M. (2005). Race, ethnicity and youth perceptions of criminal injustice. *American Sociological Review*, 70(3), 381–407.
- Harris, L. (1999). *The Harris poll: March*. New York: Louis Harris and Associates.
- Herbert, S. (2006). Tangled up in blue: Conflicting paths to police legitimacy. *Theoretical Criminology*, 10(4), 481–504.
- Hinds, L. in Murphy, K. (2007). Public satisfaction with police: Using procedural justice to improve police legitimacy. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 40(1), 27–42.
- Hinsch, W. (2008). Legitimacy and justice. V J. Kuhnelt (ur.), *Political legitimation without morality?* (str. 39–52). London: Springer.
- Hough, M. in Sato, M. (ur.) (2011). *Trust in justice: Why it is important for criminal policy, and how it can be measured: Final report of the Euro-Justis Project*. Helsinki: Institute for Criminal Policy Research. Pridobljeno na http://www.eurojustis.eu/fotoweb/HEUNI_Report_70_revised_09112011.pdf
- Hough, M., Jackson, J. Bradford, B., Myhill, A. in Quinton, P. (2010). Procedural justice, trust, and institutional legitimacy. *Policing: A journal of Policy and Practice*, 4(3), 203–210.
- Hough, M., Jackson, J. in Bradford, B. (2013a). Legitimacy, trust, and compliance: An empirical test of procedural justice theory using the European Social Survey. V J. Tankebe in A. Liebling (ur.), *Legitimacy and criminal justice: An international exploration* (str. 326–352.). Oxford: Oxford University Press.

- Hough, M. , Jackson, J. in Bradford, B. (2013b). Trust in justice and the legitimacy of legal authorities: Topline findings from European comparative study. V S. Body-Gendrot, M. Hough, K. Kerezi, R. Lévy in S. Snacken (ur.) *The Routledge Handbook of European Criminology* (str. 243–265). Oxon: Routledge.
- Igličar, A. (2013). *The outline of sociology of law*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.
- Ilie, A.-R. , Eman, K. , Bogush, G. in Meško, G. (2013). Legal cynicism in Romania, Slovenia and Russia: A comparative approach of crime and criminal justice related variables. V E.-M. Fodor (ur.), *Efficiency of legal norms* (str. 441–451). București: Hamangiu.
- Jackson, J. (2010). *Trust in justice and the legitimacy of legal authorities: Pilot data from a comparative European analysis*. Pridobljeno na <http://www.tasa.org.au/uploads/2008/12/Jackson-Jonathan.pdf>
- Jackson, J. in Bradford, B. (2010). *Police legitimacy: A conceptual review*. Social Science Research Network. Pridobljeno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1684507
- Jackson, J. , Bradford, B. , Hough, M. in Murray, K. H. (2012a). Compliance with the law and policing by consent. V A. Crawford in A. Hucklesby (ur.), *Legitimacy and compliance in criminal justice* (str. 29–49). New York; London: Routledge.
- Jackson, J. , Bradford, B. , Hough, M. , Myhill, A. , Quinton, P. in Tyler, T. R. (2012b). Why do people comply with the law? Legitimacy and the influence of legal institutions. *British Journal of Criminology*, 52(6), 1051–1071.
- Jackson, J. , Bradford, B. , Stanko, B. in Hohl, K. (2013). *Just authority? Trust in the police in England and Wales*. Abingdon: Routledge.
- Jackson, J. , Hough, M. , Bradford, B. , Pooler, T. , Hohl, K. in Kuha, J. (2011). *Trust in justice: Topline results from round 5 of the European Social Survey*. European Social Survey. Pridobljeno na <http://www.icpr.org.uk/media/32166/Topline%20Results%20of%20Round%205%20of%20the%20ESS.pdf>
- Jacob, H. (1971). Black and white perceptions of justice in the city. *Law and Society Review*, 6(1), 69–89.

- Jesilow, P., Meyer, J. in Namazzi, N. (1995). Public attitudes toward the police. *American Journal of Police*, 14(2), 67–89.
- Jonathan-Zamir, T. in Weisburd, D. (2013). The effects of security threats on antecedents of police legitimacy: Findings from a quasi-experiment in Israel. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 50(1), 3–32.
- Kešetović, Ž. M. (2013). Serbian police: Troubled transition from police force. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 217–238). New York: Springer.
- Kovčo Vukadin, I., Borovec, K. in Ljubin Golub, T. (2013). Policing in Croatia: The main challenges on the path to democratic policing. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 31–56). New York: Springer.
- Lasley, J. R. (1994). The impact of the Rodney King incident on citizen attitudes towards police. *Policing and Society*, 3(4), 245–255.
- Lind, E. A. in Tyler, T. R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York; London: Plenum Press.
- Meško, G. in Eman, K. (2015). Legitimacy of policing in Central and Eastern Europe: Results from cross-national law student survey. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 231–260). Cham [etc.]: Springer.
- Meško, G., Fields, C. B., Šifrer, J. in Eman, K. (2016). Understanding trust in police and legitimacy in Central Eastern Europe: The law student survey. *CEPOL Research and Science Bulletin* (str. 73–82).
- Murphy, K. (2005). Regulating more effectively: The relationship between procedural justice, legitimacy, and tax non-compliance. *Journal of Law and Society*, 32(4), 562–589.
- Murphy, K., Tyler, T. R. in Curtis, A. (2009). Nurturing regulatory compliance: Is procedural justice effective when people question the legitimacy of the law? *Regulation & Governance*, 3(1), 1–26.
- Piquero, A. R., Paternoster, R., Pogarsky, G. in Loughran, T. (2011). Elaborating the individual difference component in deterrence theory. *Annual Review of Law and Social Science*, 7, 335–360.

- Ponsaers, P. (2013). Policing in Central and Eastern Europe as an epiphenomenon of geopolitical events. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 5–14). New York: Springer.
- Ponsaers, P. (2015). Is legitimacy police property? V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 93–110). Cham [etc.]: Springer.
- Pritchard, R. D., Dunnette, M. D. in Jorgenson, D. O. (1972). Effects of perceptions of equity and inequity on worker performance and satisfaction. *Journal of Applied Psychology Monograph*, 56, 75–94.
- Reisig, M. D. in Lloyd, C. (2009). Procedural justice, police legitimacy, and helping the police fight crime: Results from a survey of Jamaican adolescents. *Police Quarterly*, 12(1), 42–62.
- Reisig, M. D. in Meško, G. (2009). Procedural justice, legitimacy, and prisoner misconduct. *Psychology, Crime, and Law*, 15(1), 37–54.
- Reisig, M. D., Bratton, J. in Gertz, M. G. (2007). The construct validity and refinement of process-based policing measures. *Criminal Justice and Behaviour*, 34(8), 1005–1028.
- Reisig, M. D., Tankebe, J. in Meško, G. (2012). Procedural justice, police legitimacy, and public cooperation with the police among young Slovene adults. *Varstvoslovje*, 14(2), 147–164.
- Reiss, A. J. (1971). *The police and the public*. New Haven: Yale University Press.
- Rusinko, W. T., Johnson, K. W. in Hornung, C. A. (1978). The importance of police contact in the formulation of youths' attitudes toward police. *Journal of Criminal Justice*, 6(1), 53–67.
- Sampson, R. J. in Bartusch, D. J. (1998). Legal cynicism and (subcultural?) tolerance of deviance: The neighborhood context of racial differences. *Law & Society Review*, 32(4), 777–804.
- Schmitt, D. R. in Marwell, G. (1972). Withdrawal and reward allocation as responses to inequity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 8, 207–221.
- Sergevnin, V. in Kovalyov, O. (2013). Policing in Russia. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 191–216). New York: Springer.

- Simončič, K. (2013). *Zaupanje v policijo po demonstracijah v Sloveniji* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru.
- Skitka, L. J. in Houston, D. A. (2001). When due process is of no consequence: Moral mandates and presumed defendant guilt or innocence. *Social Justice Research*, 14(3), 305–326.
- Sullivan, P. S., Dunham, R. G. in Alpert, G. P. (1987). Attitude structures of different ethnic and age groups concerning police. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 78(1), 177–196.
- Sunshine, J. in Tyler, T. R. (2003). The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law and Society Review*, 37(3), 513–547.
- Šifrer, J., Meško, G. in Bren, M. (2013). Zakaj mladi spoštujejo zakone – empirična izhodišča Tylerjeve teorije. *Varstvoslovje*, 15(1), 45–63.
- Šifrer, J., Meško, G. in Bren, M. (2015). Assessing validity of different legitimacy constructs applying structural equation modeling. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 161–187). Cham [etc.]: Springer.
- Šikman, M. in Lalić, V. (2013). A new concept of the police and policing in Republika Srpska (Bosnia and Herzegovina). V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 287–303). New York: Springer.
- Škrinjar, K. (20. 5. 2010). Demonstracije ušle izpod nadzora. *Delo.si*. Pridobljeno na <http://www.delo.si/novice/slovenija/demonstracije-usle-izpod-nadzora.html>
- Tankebe, J. (2008). Policing, procedural fairness and public behaviour: A review and critique. *International Journal of Police Science & Management*, 11(1), 8–19.
- Tankebe, J. (2013). Viewing things differently: The dimensions of public perceptions of police legitimacy. *Criminology*, 51(1), 103–135.
- Tankebe, J. in Meško, G. (2015). Police self-legitimacy: Use of force, and pro-organizational behavior in Slovenia. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 261–278). Cham [etc.]: Springer.

- Taylor, T. J. , Turner, K. B. , Esbensen, F.-A. in Winfree, Jr. , L. T. (2001). Coppin' an attitude: Attitudinal differences among juveniles toward police. *Journal of Criminal Justice*, 29, 295–305.
- Thibaut, J. in Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. Hillsdale: John Wiley.
- Tyler, T. in Blader, S. (2000). *Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia: Psychology Press.
- Tyler, T. in Huo, Y. (2002). *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation.
- Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. New Haven: Yale University Press.
- Tyler, T. R. (1997). The psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities. *Personality and Social Psychology Review*, 1(4), 323–345.
- Tyler, T. R. (2003). Procedural justice, legitimacy, and the effective rule of law. V M. Tonry (ur.), *Crime and justice: A review of research* (str. 283–357). Chicago: University of Chicago Press.
- Tyler, T. R. (2004). Enhancing police legitimacy. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 593, 84–99.
- Tyler, T. R. (2006a). *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press.
- Tyler, T. R. (2006b). Legitimacy and legitimating. *Annual Review of Psychology*, 57, 375–400.
- Tyler, T. R. (2011). Trust and legitimacy: Policing in the USA and Europe. *European Journal of Criminology*, 8(4) 254–266.
- Tyler, T. R. (2012). Justice and effective cooperation. *Social Justice Research*, 25(4), 355–375.
- Tyler, T. R. in Darley, J. M. (2000). Building a law-abiding society: Taking public views about morality and the legitimacy of legal authorities into account when formulating substantive law. *Hofstra Law Review*, 28(3), 707–739.
- Tyler, T. R. in Fagan, J. (2008). Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crime in their communities. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 6(1), 231–275.

- Tyler, T. R. in Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. V M. Zanna (ur.), *Advances in experimental social psychology* (str. 115–191). New York: Academic.
- Winter, S. C. in May, P. J. (2001). Motivation for compliance with environmental regulations. *Journal of Policy Analysis and Management*, 20(4), 675–698.

Javno mnenje o institucijah pluralne policijske dejavnosti v Sloveniji¹

Andrej Sotlar, Maja Modic, Branko Lobnikar²

Povzetek

Čeprav na Zahodu obstajajo številne študije o pomenu zaupanja javnosti za delovanje oblasti, v Srednji in Vzhodni Evropi temu še vedno ni tako. Še več, v tem delu Evrope organom oblasti na splošno in policiji konkretno primanjkuje zavedanja, da njihova uspešnost ni odvisna samo od učinkovitega preiskovanja kaznivih dejanj in zagotavljanja javnega reda, temveč tudi od sprejemanja, podpore in zaupanja, ki ga prebivalci izkazujejo policiji in drugim deležnikom razširjene varnostne/policijske skupnosti. Namen pričujočega poglavja je analizirati ugotovitve raziskav o naravi in stopnji zaupanja javnosti v institucije pluralne policijske dejavnosti na območju Srednje in Vzhodne Evrope. Opozoriti želimo tudi na vrzeli, ki obstajajo na tem področju in so tipične za države v tranziciji.

I Uvod

V sodobnih družbah le še redko kdo verjame, da je izvajanje policijske dejavnosti izključna domena zgolj javne/državne policijske organizacije. Takšnega monolitnega pristopa k izvajanju policijske dejavnosti v državah Evropske unije pravzaprav ni mogoče več najti, je pa javno zavedanje o tem še šibko, tako z vidika javnega mnenja kot z vidika političnega diskurza o policijski dejavnosti. Dejstvo je namreč, da smo v zadnjih desetletjih priča pluralizaciji tudi na področju izvajanja policijske dejavnosti. Naloge in dolžnosti, ki se nanašajo na policijsko dejavnost, zagotavljanje varnosti in izvajanje družbenega nadzorstva, so namreč začele opravljati mnoge državne/javne, lokalne in zasebne organizacije pa tudi posamezniki. Gre za entitete, ki prvenstveno

¹ Poglavje je prevedeno, prirejeno in dopolnjeno prejšnje skupno delo avtorjev (Lobnikar, Sotlar in Modic, 2015).

² Avtorji se za pomoč pri pripravi besedila zahvaljujemo Maruši Lipušček.

niso bile ustanovljene z namenom, da bi izvajale policijsko dejavnost, toda njihove naloge, narava dela in posebna pooblastila jim dajejo karakter »novih policijskih sil«. Značilnost institucij pluralne policijske dejavnosti je, da razpolagajo s »posebnimi pooblastili, ki so večja od pravic, ki jih imajo navadni državljani« (Button, 2007; Wakefield, 2005). V prispevku želimo osvetliti to novo realnost na področju policijske dejavnosti, pri tem pa nameravamo izpostaviti tudi dejstvo, da mnenje javnosti o policiji in njenem delu (so)oblikuje obnašanje državljanov do policije. Torej je za policijske organizacije še kako pomembno, da se zavedajo, kaj si državljani mislijo o njih. Zato bi lahko pričakovali, da se bo zanimanje javnosti vsaj delno premaknilo od javne policije tudi na druge institucije za zagotavljanje varnosti.

Ne glede na predstavo javnosti o delu policije in ne glede na kakovost tega dela, policija predstavlja pomemben člen med državljani in vlado oziroma oblastjo (Haberfeld, 1997). Glavna funkcija policije – zagotavljanje varnosti – je ena poglobitnih zahtev, ki jo družba postavlja pred državo. Vendar se je narava policijske dejavnosti v sodobnih družbah dramatično spremenila. Vedno bolj se izpostavlja pomen proaktivnosti in reševanja varnostnih problemov kot dela policijske dejavnosti. Izvajanje in uveljavljanje predpisov (tudi z uporabo sile) tako predstavlja zgolj nujni, a nič več zadostni pogoj za uspešno in učinkovito delovanje policijskih organizacij. Haberfeld (1997) opozarja, da koncept odnosa med policijo in skupnostjo v demokratični družbi ni nov. Že Robert Peel je med reformiranjem londonske policije v *Metropolitan Police Act* iz leta 1829 poudaril, da mora policija sodelovati s skupnostjo in da morajo policisti ščititi človekove pravice, si pridobiti zaupanje ter služiti potrebam prebivalcev (Sir Robert Peel's nine principles of policing, 2014). Te zahteve so aktualne tudi danes. Demokratično policijsko dejavnost povezujemo s pojmi legitimnost, strokovnost in odgovornost. O demokratični policijski dejavnosti lahko govorimo, kadar obstaja soodvisnost med trajno legitimnostjo, usposobljenimi profesionalci in učinkovito odgovornostjo. Profesionalno vedenje in odgovornost ohranjata legitimnost, odgovornost pomaga krepiti profesionalizacijo policije, legitimnost pa policiji zagotavlja potrebno stopnjo profesionalne avtonomije (Caparini in Marenin, 2004). Profesionalna in odgovorna policija še ne pomeni tudi zadostne stopnje legitimnosti. Seveda se strinjamo, da mora policija učinkovito

zagotavljati javni red in mir, nevtravno uveljavljati zakone, zagotavljati prebivalcem varnost in varovati njihova življenja ter premoženje brez diskriminacije in pristranskosti. S tem policija krepi legalnost, in preko tega prispeva tudi h krepitvi legitimnosti, pri čemer pa mora delovati transparentno in se s svojim delom truditi, da so vsi njeni (zakoniti) ukrepi tudi ustrezno sprejeti.

Stenning (2009) ugotavlja, da je bila pluralizacija policijske dejavnosti omenjena v mnogo državah, vendar je bilo zelo malo napisano o notranjih razmerjih med institucijami pluralne policijske dejavnosti in kako le-te soodvisno delujejo v odnosu do različnih javnosti. Ugotovili smo že, da državna policija ni več zaznana kot edini nosilec odgovornosti za zagotavljanje varnosti, saj obstaja čedalje več institucij, ki jim pripisujemo pomembno vlogo v procesu preprečevanja in nadzora nad kriminaliteto, neredom in drugimi nevarnostmi (Terpstra, 2008). Dejstvo je, da to vlogo prevzemajo organizacije, katerih prvotni namen ustanovitve ni nujno policijska dejavnost – državno tožilstvo, carinske službe, inšpekcijske službe, obveščevalno-varnostne službe, pravosodni policisti, občinska redarstva, zasebnovarnostne službe in zasebni detektivi (Sotlar in Meško, 2009). Pluralnost in številčnost nekaterih institucij v Sloveniji je prikazana v tabeli 1.

Tabela 1: Število zaposlenih v institucijah pluralne policijske skupnosti v Sloveniji (vir: Modic, Lobnikar in Dvojmoč, 2014; Detektivska zbornica RS, 2015; Finančna uprava RS, 2015; Policija, 2015; Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij, 2015)

Izvajalci policijske dejavnosti	Število
Policisti	6.991**
Cariniki	1.133*1
Pravosodni policisti	531*
Občinski redarji	169*
Zasebni varnostniki in zasebnovarnostna podjetja	6.392**, 149 ZV podjetij**
Detektivi	86**
Skupaj zaposlenih	15.302

* Podatki za leto 2014, ** Podatki za leto 2015

Tovrstne spremembe so pomembno vplivale na tradicionalno dojetje policijske dejavnosti in so prisilile etablirane državne policije v korenite reforme. Harris (2005) in Bayley (2006) trdita, da imajo policijske reforme dvojni značaj – po eni strani si prizadevajo k zvišanju učinkovitosti (kjer ciljajo k zmanjšanju kriminalitete, ohranjanju javnega miru itd.) in konstantnem (večjem) zagotavljanju varnosti, po drugi strani pa si reforme prizadevajo h krepitvi legitimnosti in demokratičnosti policijskih organizacij. Govorimo o povečani odgovornosti policij tudi do vedno bolj zahtevne in pluralizirane javnosti. Walsh in Conway (2011) trdita, da so načini upravljanja odgovornosti vedno služili številnim ciljem v policijski dejavnosti. Ti obsegajo krepitev legitimnosti, ohranjanje demokratičnih vrednot, varovanje človekovih pravic, transparentnost in promocijo učinkovitosti. Programi odgovornosti policije vedno izboljšajo odnose policije s skupnostmi, to pa krepi (preko sodobnejših pristopov izvajanja policijske dejavnosti, kot sta na primer policijsko delo v skupnosti in v reševanje problemov usmerjeno policijsko delo) zmogljivost policije pri izvajanju njenih funkcij. Če na Zahodu obstajajo številne študije o pomenu javnega zaupanja v organe oblasti, v Srednji in Vzhodni Evropi ugotavljamo pomanjkanje raziskav na to temo. Še več, v evropskih tranzicijskih državah pri organih oblasti na splošno in pri policiji še posebej izrazito primanjkuje ustreznega zavedanja, da njihova uspešnost temelji tako na učinkovitem preiskovanju kriminalnih dejanj in ohranitvi javnega miru kot tudi na sprejetju, podpori in zaupanju, ki ga prebivalci izkažejo policiji in drugim deležnikom razširjene varnostne/policijske skupnosti.

2 Transformacije policijske dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi

Policijsko dejavnost je mogoče v sodobnih družbah izvajati na različne načine. Model policijske dejavnosti je vedno odvisen od stopnje razvitosti družbe, od zakonske ureditve področja policijske dejavnosti, pa tudi od konkretnih odločitev policijskih menedžerjev in ne nazadnje od političnih odločitev. Paul Ponsaers in Lode Van Outrive (Ponsaers, 2001) sta tako opisala javno-zasebni model policijske dejavnosti, model, ki odlično pojasnjuje tudi koncept pluralizacije institucij policijske

dejavnosti v sodobnih družbah. Avtorja pravita, da je javno-zasebni model policijske dejavnosti odgovor na preozek in preveč tradicionalen koncept državne policije in policijske dejavnosti. Ključni pojmi modela so razdrobljenost, bifurkacija, prerazdelitev policijskega dela, razpadanje, interakcija med policijo in uporabniki policijskih storitev, privatizacija in novi koncepti odgovornosti (Ponasers, 2001). Javno-zasebni model policijske dejavnosti temelji na ideji, da se javna in zasebna policijska dejavnost postopoma razvijata in dopolnjujeta. Ideja javno-zasebnega modela policijske dejavnosti je tako močno povezana z idejo pluralne policijske dejavnosti. Pluralna policijska dejavnost namreč predpostavlja prenos tipičnih policijskih nalog na zasebnovarnostne službe in druge državne in lokalne policijske/varnostne/nadzorne organizacije. Ta transformacija, ki se je začela v Zahodni Evropi, postopoma postaja svetovni trend (Jones in Newburn, 2006).

Poleg sprememb, ki jih zaznavamo na področju delovanja državnih policij, je treba najprej poudariti naraščajoč pomen policijskih institucij, ki so v domeni lokalnih oblasti. V Sloveniji so to občinska redarstva. Razvoj lokalne/mestne policije ali mestnega (občinskega) redarstva, ki je podrejena županom oziroma lokalnim oblastem, je trend, ki ga lahko analiziramo v okviru procesov decentralizacije policije in funkcije varnosti. Občinska redarstva se nahajajo med državno (javno) policijo na eni strani spektra policijske dejavnosti in zasebnimi policijskimi organi na drugi strani kontinuuma. Njihov glavni namen je izvajanje policijske dejavnosti v lokalnem okolju, temeljna odgovornost za izvedeno delo pa je do oblasti v lokalnih skupnostih. Naloge, ki jih izvajajo občinska redarstva, so različne. Na Poljskem je njihova glavna naloga zagotavljanje javnega miru in varnosti ter nadzor prometa (Czapska, 2013). Na Madžarskem imajo tako imenovano Madžarsko civilno stražo, ki je civilna organizacija neoboroženih uniformiranih prebivalcev, ki izvajajo določene policijske naloge – pretežno gre za varovanje soseske in patroljiranje v označenih civilnih avtomobilih (Leyrer, 2013). V Sloveniji pa so občinski redarji tisti, ki so odgovorni za zagotavljanje javne varnosti in javnega miru na območju posamezne občine ali med sabo povezanih občin. Pri delu zagotavljajo varen in nemoten pretok prometa na stanovanjskih območjih, izvajajo naloge na cestah v naseljih in mestih kot tudi na občinskih cestah zunaj naselja. Prav tako občinski redarji zagotavljajo varnost občinskega javnega prevoza, skrbijo za varnost na območjih rekreacijskih in drugih javnih poti, varujejo javno lastnino, naravno in kulturno dediščino ter vzdržujejo javni red in mir (Sotlar, 2010).

Naslednja pomembna institucija pluralne policijske dejavnosti je zasebno varovanje. V Zahodni Evropi je bilo zasebno varovanje v preteklosti že razvito, še poseben razcvet pa je doživelo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Johnston, 1992). To lahko trdimo tudi za nekatere države Srednje Evrope, kot sta na primer Nemčija in Avstrija, a ne tudi za nekdanje socialistične države z območja Srednje in Vzhodne Evrope. V teh državah so politične, gospodarske in družbene spremembe omogočile nastanek in širitev sektorja zasebnega varovanja šele po zlomu socializma v poznih osemdesetih in začetku devetdesetih let. Svetovna finančna in gospodarska kriza, ki se je začela leta 2008, je privedla do varčevalnih ukrepov v večini držav regije, kar je močno vplivalo tudi na financiranje policije in drugih državnih organizacij. Kot posledica so bile državne policijske organizacije prisiljene na novo opredeliti svoje delovne prioritete in prepustiti manj zahtevne naloge zasebnovarnostnim službam (Meško, Sotlar in Lobnikar, 2014). To je vodilo v porast števila zasebnih varnostnikov, ki so na Češkem in v Srbiji številčnejši kot policisti, še več, na Poljskem in na Madžarskem je zasebnih varnostnikov dvakrat oziroma trikrat več kot policistov (COESS, 2011). Razmerje med zasebnimi varnostniki in policisti v nekaterih državah Srednje in Vzhodne Evrope je bilo po podatkih Confederation of European Security Services (COESS, 2011) naslednje:

- Avstrija: 0,73 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Bosna in Hercegovina: 0,07 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Češka: 1,17 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Hrvaška: 0,78 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Nemčija: 0,49 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Madžarska: 3,04 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Makedonija: 0,71 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Srbija: 1,49 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Poljska: 2,04 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Slovaška: 0,80 zasebnih varnostnikov na 1 policista;
- Slovenija: 0,78 zasebnih varnostnikov na 1 policista.³

³ Podatki za Slovenijo za leto 2015 kažejo, da je to razmerje že 0,91 varnostnika na policista.

Meško, Sotlar in Lobnikar (2014) poudarjajo, da opisani trendi zahtevajo poglobljeno razpravo o urejanju odnosov med policijo in zasebnovarnostnimi službami. Navkljub dejstvu o pluralizaciji policijske dejavnosti je bilo malo povedanega, kako naj bi bila v sodobnih družbah policijska dejavnost učinkovito urejena in kako bi v čim večji meri sistemsko zadostili interesu javnosti na tem področju.

Če povzamemo, lahko ugotovimo, da spremembe na področju policijske dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi zaznamujejo podobne značilnosti, ki vključujejo demokratizacijo, povečano odgovornost in težnjo po legitimnosti. Zaradi razvoja pluralne policijske dejavnosti so državne policijske organizacije v zadnjem desetletju že sprejele dejstvo, da so izgubile monopol nad policijsko dejavnostjo. Pluralizacija ustanov družbenega nadzora je ustvarila tekmovanje na področju policijske dejavnosti med posameznimi organizacijami, ki so se zato prisiljene nenehno dokazovati in opravičevati svoj obstoj (Lobnikar, Sotlar in Meško, 2013).

Policisti so pri svojem delu odvisni od pripravljenosti prebivalcev, da z njo komunicirajo, ji dajejo informacije in z njo sodelujejo pri izvajanju policijskih in predkazenskih postopkov. Zato je odnos javnosti do policije temeljnega pomena za njeno uspešno delo (McConville in Shepherd, 1992). Tyler (2011) je izvedel obsežno raziskavo o legitimnosti policijske dejavnosti, iz katere izhaja, da javno mnenje o policiji in njenem delu opredeljuje odziv državljanov na zahteve in želje policije. Zato je pomembno, da se policija uči iz javnega mnenja in da ta postane njena pomembna skrb. Z vidika naše razprave pa je pričakovati, da se bodo interesi javnosti vsaj delno preusmerili iz državne policije na druge ponudnike zagotavljanja varnosti. Interes javnosti najprej naslavlja vprašanja o učinkovitosti, odgovornosti in pristojnosti policijskih institucij, pomembno pa je izpostaviti tudi vidik (državlanskega in institucionalnega) nadzora nad vsemi policijskimi institucijami. V demokratičnih družbah vsaka institucija, ki dela s prebivalci, nujno potrebuje podporo javnosti, ki jo po navadi merimo s pomočjo javnomnenjskih raziskav. Slednje bi morale veljati tako za državne policije kot tudi za vse druge institucije pluralne policijske dejavnosti. V nadaljevanju bomo predstavili nekaj ugotovitev raziskav javnega mnenja o policijskih organizacijah.

3 Javno mnenje o policijski dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi

3.1 Javno mnenje in policija

V Srednji in Vzhodni Evropi je razvoj policije in policijske dejavnosti determiniran s političnim sistemom države, zato lahko domnevamo, da v posamezni državi pride do pozitivne korelacije med stopnjo legitimnosti političnega sistema in zaupanjem javnosti v policijo. V obdobju po drugi svetovni vojni nedemokratskih političnih režimov v Srednji in Vzhodni Evropi prebivalstvo ni zaznavalo kot legitimne in prav tako tudi ne njihovih policijskih organizacij. Značilnost držav Srednje in Vzhodne Evrope je bila centralizirana policija, katere osnovna naloga je bila služenje vladam komunističnih in socialističnih držav. Posledično tako ni presenetljivo, da so policijske organizacije v teh državah povezane z visoko stopnjo nelegitimnosti oziroma nezaupanjem med prebivalci. Jenks (2004) ugotavlja, da je češka policija zaupanje ljudi, ki ga je izgubila zaradi svoje vloge v »žametni revoluciji«, izgubila za dolga desetletja. Enako velja za policijo Vzhodne Nemčije, kjer zaposleni niso spremenili svojega negativnega odnosa do demokratičnih sprememb in je na začetku tega stoletja le 12 % prebivalcev menilo, da je njihova policija uspešna pri preprečevanju kriminalitete (Jobard, 2004). Situacija je bila podobna tudi pri policiji na Poljskem (Kratcoski, 2000). Edine opazne spremembe javnega mnenja o policiji v Srednji in Vzhodni Evropi so bile v Sloveniji in na Hrvaškem, najsevernejšima republikama nekdanje Jugoslavije. Tu so miličniki aktivno sodelovali pri procesu osamosvojitve in zaščiti demokratičnega procesa ter so kasneje, v času prehoda iz socialistične v demokratično družbo, pri svojih aktivnostih uživali visoko stopnjo zaupanja (Kovčo Vukadin, Borovec in Ljubin Golub, 2013; Meško, Lobnikar, Jere in Sotlar, 2013). Vendar pa niti policisti teh dveh držav v času nekdanje Jugoslavije niso uživali nič večje podpore in spoštovanja kot v ostalih državah Srednje in Vzhodne Evrope. Kutnjak Ivkovičeva (2008) trdi, da je bil vzrok v njihovem arogantnem in nespoštljivem odnosu do prebivalcev, zato so jih ti imeli za neizobražene, neprofesionalne in vojaško vodene. V nekaterih državah je ta izkrivljena podoba policije ostala še dolgo v času po demokratizaciji. Haberfeld (1997) je poročala, da je bila po

demokratskih spremembah na začetku devetdesetih let policija na Poljskem zaznana kot nezadostna, nekompetentna in razdrobljena sila. Taka podoba preprečuje uspešno sodelovanje med javnostjo in policijo. Nekateri strokovnjaki trdijo, da prav to dejstvo, ob pomanjkanju kompetenc in nizki učinkovitosti, lahko vodi do zmanjšanja volje prebivalcev, da bi sodelovali s policisti. Tudi zaradi teh zgodovinskih dejstev je na območju držav Srednje in Vzhodne Evrope, vključno s Slovenijo, tako težko vpeljevati nove koncepte policijskega dela, kot sta na primer policijsko delo v skupnosti in v reševanje problemov usmerjeno policijsko delo. Kakovostno sodelovanje med policisti in prebivalci je težko dosegljiv cilj, splošno prepričanje o koruptivnosti sistema in visoka stopnja nezaposlenosti pa situacijo samo še dodatno zapletata.

Raziskave (Tyler in Fagan, 2008) so pokazale, da ima pomemben vpliv na splošno ocenjevanje policije osebna interakcija s policijo. Tyler (2006) ugotavlja, da neprijetne izkušnje povečajo neugodna mnenja, medtem ko še vedno ne vemo natančno, kako na javno mnenje o policiji vplivajo pozitivni stiki s policijo. Sunshine in Tyler (2003) ugotavljata, da prebivalci vidijo policijo kot nekaj, kar povezujejo z vrednotami in normami, in kar ohranja družbeno življenje. Nanjo se obračajo z namenom, da jih varuje in krepi družbene vrednote. Zato se tudi splošno nezadovoljstvo ljudi kaže v nižji stopnji zaupanja v policijo. Javno mnenje o policijski dejavnosti je tako determinirano tudi s predstavo prebivalcev, v kolikšni meri policija odraža vrednote skupnosti (Sunshine in Tyler, 2003). Iz tega avtorja izpeljeta sklep, da je ključ podpore javnosti v prepričanju prebivalcev, da s policijo delijo enake vrednote in sledijo isti moralnosti.

V raziskavi Eurobarometra iz leta 2010 je bilo ugotovljeno, da dve tretjini Evropejcev še vedno zaupa policiji (European Commission, 2011). Vprašanje o zaupanju javnosti v policijo je vključeno tudi v Evropsko družboslovno raziskavo (angl. *European Social Survey*). V tabeli 2 so prikazane ugotovitve raziskave o zaupanju v policijo za države z območja Srednje in Vzhodne Evrope.

Tabela 2: Stopnje zaupanja v policijo v državah Srednje in Vzhodne Evrope (vir: European Social Survey, 2008, 2010, 2012)

Država	Stopnja zaupanja (povprečje)*	Nezaupanje (%)	Leto
Nemčija	6,84	1,4	2012
Avstrija	6,00	1,6	2008
Estonija	5,90	4,0	2012
Slovenija	5,38	6,3	2012
Madžarska	5,34	4,0	2012
Poljska	5,25	5,1	2012
Češka	5,10	5,2	2012
Kosovo	4,68	20,0	2010
Hrvaška	4,38	10,2	2010
Romunija	4,35	13,1	2008
Slovaška	4,15	7,7	2012
Bolgarija	3,52	22,8	2012
Rusija	3,49	15,2	2012
Ukrajina	2,48	27,3	2010

* Povprečna vrednost na lestvici merjenja od 1 do 10, višje vrednosti pomenijo višjo stopnjo zaupanja.

Države, uvrščene v raziskavo, lahko razdelimo v tri skupine. Iz tabele 2 je razvidno, da največjo stopnjo zaupanja uživajo policije v Nemčiji, Avstriji in Estoniji. Rezultati nedavnih raziskav kažejo, da ima policija v Nemčiji velik ugled, celo večji kot nekatere druge institucije, npr. zvezna vlada in zvezni parlament. Zadnje raziskave uvrščajo policijo celo na drugo mesto, takoj za zveznim ustavnim sodiščem (Feltes, Marquardt in Schwarz, 2013). Edelbacher in Norden (2013) na podlagi številnih raziskav med prebivalci Avstrije ugotavljata, da je 70 % anketirancev izrazilo veliko stopnjo zaupanja v policijo in jo uvrstilo na drugo mesto, za zveznim predsednikom. Zanimiva pa je ugotovitev, da so bili v primerjavi z Avstrijci priseljenci v Avstrijo do policije veliko bolj kritični

in so izražali nižjo stopnjo zaupanja v policijo (Edelbacher in Norden, 2013). V obeh državah pa je bil odstotek ljudi, ki policiji ne zaupa, izredno nizek (1,4 in 1,6 %). Glede na nedavne javnomnenjske raziskave v Estoniji policiji in mejni policiji zaupa 86 % anketirancev (Tabur, 2013).

Slovenija, Madžarska, Poljska in Češka se uvrščajo v drugo skupino držav, kjer je stopnja zaupanja v policijo nad vrednostjo 5. Rezultate javnomnenjskih raziskav o delu policije v Sloveniji si bomo podrobneje ogledali v nadaljevanju, za Madžarsko pa Leyrer (2013) pravi, da je bilo v zadnjih dvajsetih letih mnenje o policiji vedno pozitivno. Med leti 2003 in 2006 je policija uživala celo višjo stopnjo zaupanja od oboroženih sil. Prekomerna uporaba sile na protivladnih demonstracijah 2006 pa je vodila v znatno znižanje stopnje zaupanja javnosti v policijo, medtem ko so druge ustanove ohranile ali celo povečale stopnjo zaupanja javnosti (Leyrer, 2013). Poljska policija si je v svojih strateških načrtih zadala smel cilj – za obdobje 2005–2010 (National Police Headquarters, 2013) je vodstvo opredelilo povečanje stopnje zaupanja družbe v policijo kot enega izmed glavnih strateških ciljev. Walker (2009) je ugotovil, da je poljska policija v času raziskave uživala visoko stopnjo zaupanja – 75 % anketirancev ji je zaupalo, medtem ko je vojski zaupalo 84 %, dobrodelnim organizacijam pa 80 % anketiranih. Po podatkih Češkega centra za javnomnenjske raziskave (Poll: Czechs trusted the military most, churches the least, 2013) je 55 % anketiranih Čehov zaupalo policiji, medtem ko sta vojska (62 % anketirancev) in radio (58 % anketirancev) uživala največjo stopnjo zaupanja javnosti. Raziskovalci ugotavljajo, da tako vojska kot policija v zadnjem desetletju uživata znatno višjo stopnjo zaupanja kot v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Tretjo skupino tvorijo tiste države, kjer je stopnja zaupanja v območju ocen od 4 do 5. V to skupino so se uvrstile Kosovo, Hrvaška, Romunija in Slovaška. Po javnomnenjski raziskavi iz leta 2011 na Kosovu, delno ali v celoti zaupa v policijo 78 % anketirancev, medtem ko je 5,4 % anketirancev izrazilo nezaupanje vanjo (Justice and the people, 2011). V devetdesetih letih dvajsetega stoletja je policija na Hrvaškem med svojimi državljani uživala visoko stopnjo zaupanja, verjetno predvsem zaradi njihove vloge v državljanski vojni. Vendar pa se je v obdobju po vojni, zaradi privatizacije in korupcijskih afer, na Hrvaškem krepil negativen odnos in pomanjkanje zaupanja v državne ustanove, vključno s policijo. V današnjem času je stopnja zaupanja v policijo, v

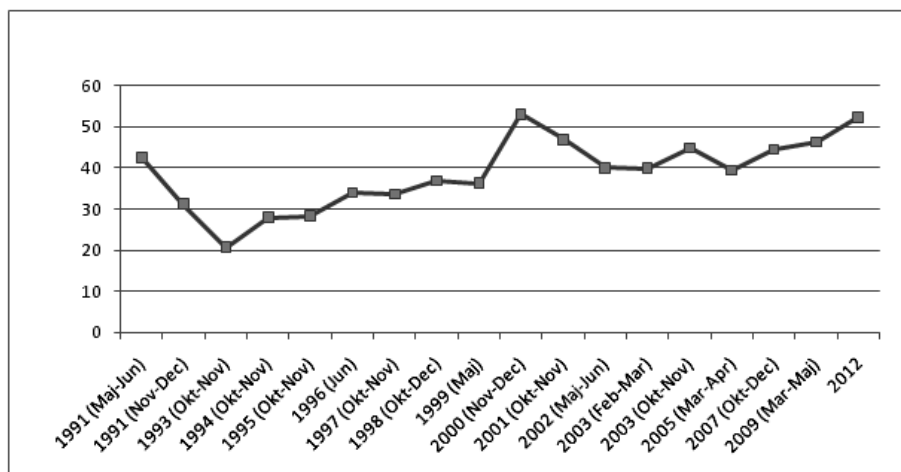
primerjavi z zaupanjem v druge državne ustanove, relativno visoka. Višjo stopnjo zaupanja med prebivalci uživajo le hrvaške oborožene sile (Kovčo Vukadin, Borovec in Ljubin Golub, 2013). Glede na rezultate Evropske družboslovne raziskave iz leta 2008 (European Social Survey, 2008) je delež tistih, ki v Romuniji ne zaupajo policiji, visok in znaša kar 13,1 % anketirancev. Nekateri raziskovalci poročajo še o višji stopnji nezaupanja v romunsko policijo. Glede na javnomnenske raziskave, izvedene leta 2010 na reprezentativnem vzorcu, Andreescu in Kelling (2012) poročata, da je kar 66 % anketirancev izrazilo nezaupanje v policijo.

V Bolgariji, Rusiji in Ukrajini raziskave ugotavljajo najnižjo stopnjo zaupanja javnosti do policije. V Bolgariji je bilo zaupanje v policijo in sodišče majhno ter v zadnjem desetletju ostaja nespremenjeno. Pozitivna mnenja o policiji je leta 2010 izrazilo manj kot polovica anketiranih (Center for the Study of Democracy, 2011). Na ravni Evropske unije so prebivalci Bolgarije najmanj zadovoljni z delom osrednjih vladnih ustanov (Center for the Study of Democracy, 2011). Sergevnin in Kovalyov (2013) sta glede na serijo raziskav, izvedenih med letoma 2004 in 2012, izpostavila, da samo 25–30 % Rusov zaupa v policijo. Iz rezultatov Evropske družboslovne raziskave lahko razberemo, da 15 % Rusov ne zaupa policiji. Prav tako lahko ugotovimo, da je leta 2010 27,3 % anketiranih Ukrajincev izrazilo nezaupanje v policijo, kar je najvišja stopnja nezaupanja v regiji (European Social Survey, 2012).

V različnih virih lahko najdemo podatke tudi za druge države analizirane regije, ki niso bile vključene v Evropsko družboslovno raziskavo. Rezultati raziskave zaupanja v različne institucije v Makedoniji kažejo znižanje stopnje zaupanja v policijo – od 57,3 % leta 2007, do 56,6 % v letu 2008 in samo 52,1 % v letu 2010. V primerjavi z zaupanjem v druge ustanove je policija sicer uvrščena na tretje mesto, za oboroženimi silami (62,9 %) in izobraževalnimi ustanovami (62,1 %) (Klekovski, Nuredinoska in Stojanova, 2010). Nedavne raziskave o mnenju prebivalstva Makedonije o policiji so pokazale, da več kot polovica anketirancev delno zaupa policiji (54 %), in le 14,2 % je takšnih, ki popolnoma zaupajo v policijo. Četrtnina vprašanih (24,8 %) večinoma ne zaupa policiji in 7 % je takih, ki ji sploh ne zaupa (Bešič, 2011). V Srbiji pa nedavne raziskave zaupanja v različne ustanove kažejo, da skoraj polovica anketiranih (45 %) zaupa

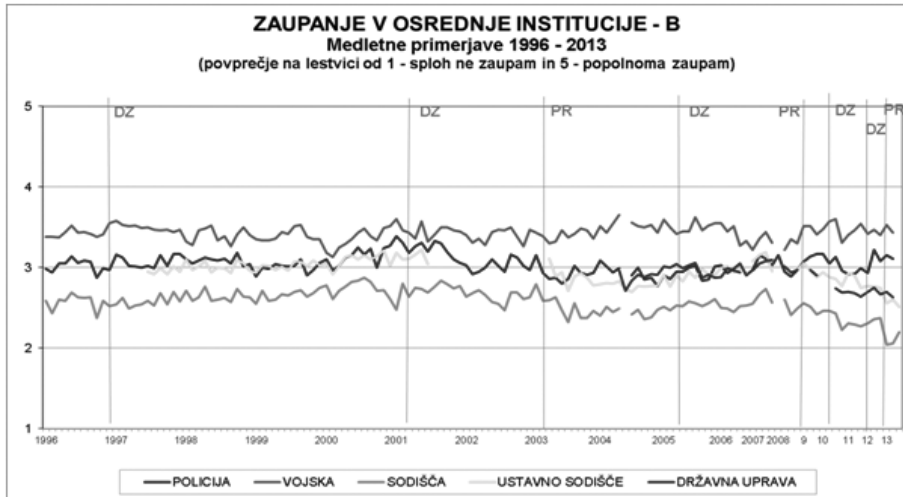
policiji, medtem ko jih 28 % policiji ne zaupa. V primerjavi z drugimi institucijami se je srbska policija uvrstila na drugo mesto po stopnji zaupanja, takoj za cerkvijo, ki ji zaupa 59 % anketirancev, sledijo pa ji oborožene sile, ki jim zaupa 44 % anketirancev (CeSID, 2011).

Raziskave javnega mnenja v Sloveniji (Toš, 1999, 2004, 2009) kažejo, da je zaupanje v policijo močno nihalo med letoma 1991 in 2009. Najnižja stopnja zaupanja v policijo je bila izmerjena leta 1993, ko ji je zaupala le petina prebivalcev Slovenije, potem je naslednje leto zaupanje naraslo na skoraj 60 % anketirancev, vendar je leta 1995 stopnja zopet upadla na manj kot tretjino. Trend se je nadaljeval do leta 2000, ko je več kot polovica Slovencev izrazila visoko stopnjo zaupanja v policijo. Zaupanje v policijo je od takrat dalje bolj ali manj stagniralo. Tudi rezultati nedavne raziskave o mnenju prebivalstva o policiji (Meško, Sotlar, Lobnikar, Jere in Tominc, 2012) so pokazale, da ena tretjina anketirancev v Sloveniji še vedno popolnoma zaupa policiji. Na sliki 1 so prikazani rezultati javnomnenjskih raziskav o policiji (Garb, 2014), kjer vidimo, da je stopnja zaupanja policiji v zadnjem obdobju zopet preseгла mejo 50 %.

Slika 1: Slovensko javno mnenje (1991–2012): Zaupanje v policijo v % (seštevek odgovorov »precej zaupam« in »v celoti zaupam«)
(vir: Garb, 2014)

Iz slike 2 je razvidna tudi primerjava zaupanja v policijo in nekatere druge osrednje institucije v Sloveniji (Garb, 2014). Vidimo lahko, da je policija relativno visoko ocenjena; le zaupanje v Slovensko vojsko je v analiziranem času konstantno višje, policija pa večino časa zaseda drugo mesto, zelo primerljivo, na primer, z Ustavnim sodiščem.

Slika 2: Zaupanje v policijo in osrednje institucije v državi – raziskava Politbarometer 1996–2013 (vir: Center za raziskovanje javnega mnenja, Politbarometer II/2013, v Garb, 2014)

3.2 Javno mnenje in ostale institucije pluralne policijske dejavnosti

V primerjavi z naraščajočim obsegom raziskav o javnem mnenju in zaupanju v policijo so raziskave o zaupanju v druge institucije pluralne policijske dejavnosti izjemno skope. Ugotovili smo sicer, da nekatere slovenske in tuje raziskave vključujejo tudi vprašanja o zaupanju v druge ustanove, ne samo v policijo, ampak so te organizacije po navadi vlada, parlament, ustavno sodišče (Feldes, Marquardt in Schwarz, 2013), predsednik države (Edelbacher in Norden, 2013), oborožene sile (CeSID, 2011; Klekovski, Nuredinoska in Stojanova, 2010; Poll: Czechs trust military most, church least, 2013; Walker, 2009), dobrodelne

organizacije (Walker, 2009), radio (Poll: Czechs trust military most, church least, 2013), izobraževalne ustanove (Klekovski, Nuredinoska in Stojanova, 2010) in cerkev (CeSID, 2011). Organizacije, ki smo jih vključili v razširjeno skupino institucij pluralne policijske dejavnosti, po pravilu v te raziskave niso vključene.

Ta ugotovitev ni značilna le za raziskave o zaupanju na območju Srednje in Vzhodne Evrope, ampak so takšne raziskave redkost tudi v širšem geografskem prostoru. Nalla in kolegi so opravili raziskave o tem, kako javnost zaznava zasebne varnostnike v različnih delih sveta – posebno v Združenih državah Amerike (Nalla in Heraux, 2003), Singapurju (Nalla in Lim, 2003) in na Nizozemskem (van Steden in Nalla, 2010). Nalla in Heraux (2003) sta komentirala, da se njun prvi raziskovalni projekt (izveden v Združenih državah Amerike) zgleduje po raziskavah, ki so jih izvedli Shearing, Stenning in Addario (1985), ko so leta 1985 intervjuvali kanadsko prebivalstvo in ocenjevali njihove poglede na osebe zasebnih varnostnih služb. Temu trendu raziskav so se v zadnjem času pridružili tudi Meško in sodelavci (2013), ki so ugotovili, da izmed članov pluralne policijske dejavnosti med prebivalci v Sloveniji najvišjo stopnjo zaupanja uživa policija: povprečna vrednost za policijo je 2,98 (na lestvici merjenja od 1 do 5, kjer višja vrednost pomeni višjo stopnjo zaupanja), zasebne varnostne službe so se uvrstile na drugo mesto z 2,87, sledijo jim zasebni detektivi (2,76), občinski (mestni) redarji (2,65) in inšpekcijske službe (2,61). Rezultati te raziskave poudarjajo še eno pomembno spoznanje – v nasprotju s prejšnjimi raziskavami avtorji ugotavljajo, da javnost državne policije ne zaznava več kot edine odgovorne za zagotavljanje varnosti v lokalnem okolju (Meško et al., 2012).

Ugotovili smo, da je javno mnenje oziroma zaupanje v institucije pluralne policijske dejavnosti v demokratičnih družbah pomembno, saj je eden od ključnih kazalnikov legitimnosti teh institucij. Vendar pa je treba za upravljanje zaupanja vsaj malo bolje razumeti tudi dejavnike in situacije, ki vplivajo na tovrstno zaupanje. To vprašanje bomo analizirali v naslednjem poglavju.

4 Kaj vpliva na javno mnenje o policijski dejavnosti?

Glede na podatke o stopnji zaupanja v policijo bi zlahka lahko dejali, da prebivalci Zahodne Evrope v večji meri zaupajo policiji, kot to velja za prebivalce Vzhodne Evrope. Kääriäinen (2013) opozarja, da bi bil takšen sklep preuranjen in preveč enostranski, zato je podrobneje analiziral, kateri dejavniki dejansko vplivajo na stopnjo zaupanja v policijo in tako rezultate raziskav, ki temeljijo zgolj na prikazu povprečnih vrednosti, postavil v drugačno luč. Najprej je analiziral povezavo med izdatki, ki jih država namenja za delovanje policije, in izdatki, ki jih država namenja za delovanje socialnega sistema v okviru svojih socialnih transferjev. Rezultati kažejo na srednje močno negativno povezanost med tema dvema državnima izdatkoma ($r = -0,56$). Kääriäinen (2013) ugotavlja, da obstajajo države, ki veliko investirajo v delovanje policije (na primer Bolgarija, Češka) in hkrati zelo malo svojega BDP namenijo za socialne transferje svojim državljanom. Na drugi strani pa na Finskem in Danskem veliko državnega proračuna namenijo zagotavljanju socialnih potreb prebivalcev in veliko manj sredstev financiranju policije. Rezultati tako kažejo, da so investicije v socialne transferje večje tam, kjer manj investirajo v delovanje policije. Ali drugače – v državah, kjer malo sredstev namenijo zagotavljanju socialne varnosti, veliko več denarja porabijo za delovanje policije. Pri tem pa avtor (prav tam) ugotavlja za našo analizo zelo pomembno povezavo – v državah, kjer veliko vlagajo v socialne transfere svojim državljanom, so ugotovili tudi višjo stopnjo zaupanja državljanov v delo policije ($r = 0,66$). Še več, v državah, kjer so socialni transferji nizki, državljanji ne zaupajo delovanju državnih organov na splošno in tako ne zaupajo niti policiji (Kääriäinen, 2013). Avtor gre z analizo še dlje – v državah, kjer veliko denarja namenijo za delovanje policijskega aparata, katerega velikost se primarno kaže v številu policistov na 100.000 prebivalcev, je zaupanje v policijo nižje kot v državah, kjer porabijo manj denarja za policijo. Takšne ugotovitve so verjetno neprijetne za marsikaterega policijskega ali ministra za notranje zadeve – več kot je policistov, nižja je stopnja zaupanja prebivalcev v delo policije ($r = -0,66$).

Prva ugotovitev, ki jo lahko povzamemo iz omenjene analize, je, da državljani zaupajo policiji v tistih državah, kjer država na splošno skrbi za dobrobit državljanov preko neposrednih socialnih transferjev. V teh državah je tudi splošno zaupanje v delovanje državnih institucij višje. V državah, kjer se tovrstne aktivnosti države nadgrajujejo tudi s krotanjem bohotenja policijskega aparata, je zaupanje prebivalcev v delo policije višje. Kljub vsemu pa bi, vsaj kar se tiče razmerja med številom policistov in prebivalcev, lahko Kääriäinenovo (2013) ugotovitev relativizirali s poznavanjem delovanja enotnega schengenskega območja. Še posebej vzhodnoevropske države tega območja (na primer Slovenija, Madžarska, Slovaška in druge) so morale zaradi varovanja schengenske meje zaposliti dodatne policiste, kar je pri njih povzročilo nadpovprečno razmerje med številom policistov in prebivalcev, hkrati pa omogočilo nižje tovrstno razmerje v državah v notranjosti schengenskega območja. To v teh državah (na primer Danska) omogoča višje socialne transferje in nižanje potreb po zaposlovanju dodatnih policistov, kar posledično krepi zaupanje v policijo. Vzhodnoevropske države schengenskega območja so gospodarsko manj uspešne, poleg tega pa morajo relativno visok delež svojega proračuna zagotoviti za delovanje policije in carine. Manj denarja tako ostane za socialne transferje, kar posledično vpliva tudi na nižjo stopnjo zaupanja javnosti v delovanje policije.

Niso pa socialni transferji iz državne blagajne edini dejavnik, ki vpliva na zaupanje javnosti v policijo. Zaupanje državljanov v delovanje državnih institucij v temelju izhaja iz prepričanja, da bodo te prebivalce obravnavale pošteno in pravično. V percepciji prebivalcev korupcija predstavlja dejavnik, ki omaja prepričanje državljanov, da je državna administracija sposobna in voljna nepristransko izvajati svoje funkcije. Percepcija visoke stopnje korupcije med državnimi organi je močno povezana s stopnjo zaupanja v delovanje policije. Ta povezava je statistično značilna, pozitivna in zelo močna ($r = 0,91$) (Kääriäinen, 2013).

Stopnja zaupanja v policijo je nizka prav v tistih državah, kjer prebivalci ne zaupajo v delovanje državnega aparata in znotraj tega ne zaupajo v pošteno in pravično delovanje mehanizmov formalnega družbenega nadzorstva. Vendar pa Kääriäinen (2013) temu doda še en element v razumevanje podpore javnosti delovanju policije.

Opozori namreč, da so enako pomembni tudi mehanizmi neformalnega družbenega nadzorstva. Avtor govori o tako imenovanem socialnem kapitalu. Gre za sposobnost prebivalcev, da so člani več socialnih omrežij in da se lahko v svoji socialni interakciji z drugimi prebivalci naučijo zaupati eden drugemu. Na ta način namreč ne zaupamo samo tistim, ki jih osebno poznamo, temveč zaupamo ljudem na splošno. Ta dejavnik je avtor opisal kot splošno (generalizirano) zaupanje. Povezanost med splošno stopnjo zaupanja in zaupanja v delovanje policije je zelo visoka ($r = 0,89$). Ugotovimo lahko, da prebivalci zaupajo policiji predvsem v tistih evropskih državah, kjer tudi sicer zaupajo svojim sodržavljanom in lahko pričakujejo tako socialno oporo kot neformalni družbeni nadzor v skupnosti, kjer živijo. Skupnostna povezanost tako predstavlja pomemben element krepitve splošnega (generaliziranega) zaupanja v sodržavljane, to pa posledično vpliva tudi na krepitev zaupanja v delovanje državne policije.

Stopnja zaupanja prebivalcev Slovenije v delovanje policije (če se na tem mestu omejimo samo na raziskavo ESS 2010) ni posebej visoka. Če sledimo poteku analize podatkov, ki jih je uporabil Kääriäinen (2013), bomo ugotovili, da Slovenija sicer porabi manj kot 1 % svojega BDP za delovanje policije, vendar v primerjavi z razvitimi evropskimi državami (na primer Nemčijo, Švedsko, Francijo, Dansko in Finsko) porabi tudi znatno manj denarja za socialne transferje prebivalcem. Kljub relativno malo porabljenemu denarju za delovanje policije pa je število policistov na 100.000 prebivalcev v Sloveniji (predvsem zaradi tega, ker je Slovenija odgovorna za zunanjo mejo schengenskega območja) v primerjavi z drugimi evropskimi državami nadpovprečno visoko – več policistov na 100.000 prebivalcev imajo samo še v Bolgariji, na Portugalskem in v Španiji. Ugotovili smo, da ima (pre)številčna policija negativen vpliv na zaupanje prebivalcev v delovanje policije. Ob tem je Slovenija država, kjer prebivalci na splošno ne zaupajo državnim administracijam. Percepcija stopnje korupcije je v Sloveniji znatno višja kot v državah, kjer so izmerili visoko stopnjo zaupanja v policijo, na primer na Nizozemskem, Švedskem, Danskem, pa tudi v Nemčiji. Nezaupanje v delovanje države pa ni glavno breme, s katerim se moramo soočiti v Sloveniji. Rezultati analize kažejo, da Slovenci še manj kot državnim institucijam verjamemo svojim sodržavljanom. Nižjo stopnjo splošnega zaupanja so izmerili samo še v Bolgariji in na Portugalskem.

V Danski, državi, kjer prebivalci najbolj zaupajo eden drugemu in imajo visoko stopnjo skupnostne povezanosti (ki seveda vključuje tudi visoko stopnjo neformalnega družbenega nadzora), je stopnja splošnega zaupanja skoraj dvakrat višja kot v Sloveniji!

Kääriäinen (2013) je ugotovil, da je zaupanje v policijo odvisno od višine socialnih transferjev države prebivalcem, od kakovosti delovanja državnih institucij in od visoke skupnostne povezanosti prebivalcev. Na stopnjo zaupanja v delovanje policije pomembno vplivajo tudi dejavniki, na katere policisti in policijski šefi vodje nimajo neposrednega vpliva. Če želimo okrepiti zaupanje prebivalcev v delo policije, predstavljajo rezultati takšne analize velik izziv vsem organom oblasti tako na državni kot na lokalni ravni. Kakršnekoli aktivnosti policije, da bi sama vplivala na krepitev zaupanja v njihovo delo (pa četudi z odlično zamišljenim pristopom policijskega dela v skupnosti), imajo tako zgolj omejene možnosti za končni uspeh. Oziroma drugače – policijsko delo v skupnosti, transparentnost policije, njena učinkovitost in podobno, bodo okrepili zaupanje prebivalcev Slovenije v delo policije šele potem, ko bodo v državi zagotovljeni pogoji za nepristransko delovanje državne administracije in organov lokalne samouprave, ko si bomo zopet začeli zaupati med sabo in ko bo bolj kot zagotavljanje varnosti zunanjih meja Schengena pomembna socialna varnost prebivalcev. Se je pa kljub temu mogoče strinjati s Kääriäinenovimi ugotovitvami (2013), da je z vidika državljana lahko zaupati policiji v okoljih, kjer zelo redko potrebujejo policijske storitve oziroma intervencije policije, v varnih skupnostih, kjer so konflikti rešeni še pred intervencijo policije, oziroma v skupnostih, kjer si obkrožen s sodržavljanji, ki so zaupanja vredni in ki so tvoj vir tako socialne opore kot neformalnega nadzora.

Zaupanje v druge institucije pluralne policijske dejavnosti je zelo slabo raziskano, vsaj kar se tiče vzrokov za zaupanje oziroma nezaupanje. Javnost se o teh institucijah opredeljuje zgolj ob ekscesnih dogodkih, kot so bile smrti mladostnikov v nočnih klubih ali rop banke, in v katere so bila vmešana zasebnovarnostna podjetja. Enako lahko ugotovimo pri občinskih redarstvih, ko se o nezaupanju govori samo takrat, ko gre za eksces lokalnih oblasti pri postavitvi radarskih kontrol, kot je bil to primer v Mariboru. Nihče pa še ni raziskal globljih povezav med (ne) zaupanjem v posamezne institucije pluralne policijske dejavnosti na način, kot je to naredil Kääriäinen za državno policijo.

5 Zaključek

Da bi bila policijska dejavnost lahko uspešna, morata biti izpolnjena dva predpogoja: zakonito delovanje in ustrezna stopnja legitimnosti policijskih organizacij (tako državne policije kot drugih institucij pluralne policijske dejavnosti). Zakonitost je nujno potreben, vendar ne zadosten pogoj za uspešnost katerekoli policijske organizacije. Zgolj delo v skladu z zakoni že dolgo ni več zadostno za uspešnost dela katerekoli policijske institucije, čeprav je treba priznati, da pomemben del legitimnosti policijske institucije zaradi svojega pomena in narave dela črpajo tudi iz zakonitosti svojega delovanja. Uspešna policijska dejavnost zahteva ustrezno stopnjo legitimnosti, strinjanja oziroma soglasja javnosti, kar je še najbolj jasno opredeljeno v angleški sintagmi »*policing by consent*«. ⁴ Vendar pa je tovrstno soglasje ljudi precej težje pričakovati pri zasebnovarnostni dejavnosti in celo pri mestnem redarstvu. Čeprav je res, da je tudi zasebna policijska dejavnost (npr. zasebno varovanje in detektivska dejavnost) v sodobnih državah že po zakonodaji odgovorna določeni državni (javni) instituciji (država namreč določa zakonska pravila tako za delovanje zasebnovarnostnih podjetij in izvaja nadzor nad zakonitostjo njihovega delovanja) pa vsekakor obstaja tudi močna (pogodbena) odgovornost do naročnikov varnostnih storitev. Če k temu dodamo še odgovornost do lastnikov (npr. delničarjev) zasebnovarnostnih podjetij (Lobnikar in Sotlar, 2006), počasi izčrpamo vire legitimnosti zasebnega varstva in tako ugotovimo, da ostaja le malo situacij za pričakovanja (in soglasje) ljudi, ki se vsakodnevno srečujejo z dejavnostjo in ukrepi zasebnega varstva.

Če pri zasebni policijski dejavnosti legitimnost izhaja iz pogodbenega razmerja, pa lahko pri občinskih redarjih ugotovimo, da gre za javno policijsko dejavnost, sicer regulirano s strani države, a vsebinsko vezano na delovanje lokalne skupnosti. Redarji delujejo na podlagi zakonskih

⁴ Zgodovinar Charles Reith (1956: 140) načelo »*policing by consent*« (besedno zvezo bi lahko slovenili s »policijska dejavnost s soglasjem ljudi«) pojasnjuje kot princip, ki je edinstven v zgodovini policijske dejavnosti, saj ne izhaja iz strahu pred policijo, temveč izključno iz voljnega sodelovanja javnosti s policijo. Ta princip, sicer eden od devetih principov začetnika sodobne policijske dejavnosti Roberta Peela, je angleška policija vpeljala zaradi želje po krepitvi takšnega vedenja policistov, ki zagotavlja odobritev, spoštovanje in naklonjenost javnosti.

določil in tudi določil specifičnih občinskih predpisov, pri čemer je iskanje konsenza redarske službe in občanov še vedno manj pomembno vprašanje organizacije dela občinskih redarstev Ugotavljamo, da niti oblastni organi v lokalni skupnosti (predvsem župani), kaj šele prebivalci občin, ne izpričujejo takšnega odnosa, kot je značilen za procese sodobne državne policije. Župani mnogokrat občinske redarje vidijo zelo instrumentalno in zelo tradicionalno – s pomočjo kazni vzdržujejo red v lokalnih okoljih, pri tem pa niti ne pomislijo na iskanje soglasja prebivalcev. Takšen pristop lahko vodi v nezaupanje prebivalcev v delo občinskih redarjev, v primeru Mestne občine Maribor pa smo ob postavitvi radarjev lahko videli, da se je revolt prebivalcev obrnil tudi proti sami mestni oblasti. Edini primer nam znanega poskusa iskanja soglasja pri prebivalcih lahko zasledimo pri mestnih redarjih v Mestni občini Ljubljana, kjer razmišljajo o konceptu »v skupnost usmerjenega dela mestnega redarstva« – izhajajoč iz izkušenj »velike sestre«, državne policije, ki uspešno uveljavlja koncept policijskega dela v skupnosti. Leta 2011 je tako ljubljansko mestno redarstvo sprejelo predlog Strategije v skupnost usmerjenega dela mestnega redarstva (Mestni svet Mestne občine Ljubljana, 2011). V okviru analize stanja je bilo med drugim ugotovljeno pomanjkanje ugleda in sprejemanja mestnega redarja med meščani, kar naj bi strategija naslovlila preko uvedbe nove filozofije dela, ki v prvi vrsti poudarja partnerske odnose med občani in mestnim redarstvom.

Metoda spremljanja javnega mnenja o policiji in njenem delu je največkrat uporabljena metoda za oceno zaupanja in preko tega legitimnosti policijske dejavnosti. Zato je upoštevanje javnega mnenja pomembno tako za operativno kot tudi za strateško upravljanje sleherne institucije pluralne policijske dejavnosti, od državne policije, občinskih redarstev, carine pa vse do zasebnovarnostnih podjetij. Iz raziskav o legitimnosti policijskih organizacij je razvidno, da mnenje javnosti temelji na preteklih izkušnjah, ki imajo pomemben vpliv na odnos javnosti (več o tem glej Tyler, 2011). Iz natančnejše analize povezav zaupanja v policijo pa smo ugotovili, da so deležniki, ki vplivajo na ta dejavnik raznoteri in še zdaleč ne gre vse odgovornosti naprtiti policijskim šefom. Kljub vsemu lahko ugotovimo, da spremljanje javnega mnenja o policijskih organizacijah ni samo nova modna muha ali zgolj tehnika ustvarjanja vtisa, temveč ključno orodje za uspešno upravljanje policije pa tudi drugih institucij pluralne policijske dejavnosti.

V prispevku smo ugotovili, da se ljudje vse bolj zavedajo razpršenosti policijske dejavnosti, toda pomanjkanje poglobljenih znanstvenih raziskav o mnenju javnosti o pluralni policijski dejavnosti je očitno. Končni rezultat – zagotavljanje varnosti, zakonitosti, reda in dobrega počutja v skupnosti – je odvisen od vseh vpletenih organizacij, zato samo policija, četudi s svojim odličnim delom, ne more (več) zagotoviti pričakovanih rezultatov. Model pluralne policijske dejavnosti zato zahteva celovit pristop tako na področju upravljanja posameznih policijskih organizacij kot tudi na področju njihovega raziskovanja. Ker državna policija kljub vsemu napisanemu bržkone ostaja dominantna pri zagotavljanju varnosti v družbi, bi se veljalo v smislu raziskovanja v bodoče v večji meri dotakniti tudi vprašanja, v kolikšni meri drugi deležniki pluralne policijske dejavnosti zaupajo policiji in obratno. Do sedaj so bile tovrstne raziskave namreč omejene predvsem na odnos med policisti in varnostniki, nekakšnimi »velikimi in malimi brati« (Meško, Nalla in Sotlar, 2005), pri čemer so starejše raziskave (npr. glej Sotlar in Meško, 2009) pokazale, da imajo varnostniki na splošno boljše mnenje o policistih kot obratno in da izkazujejo višjo stopnjo zaupanja v policiste, kot pa je to moč ugotoviti zadnje čase (Nalla, Sotlar, Šifrer in Meško, 2015). Skorajda nič pa ne vemo o tem, kako se med seboj »gledajo« ostali zaposleni v obravnavanih »policijskih« organizacijah, kot tudi, kako javnost glede na vse skupaj. Z vidika analize (ne)formalnega družbenega nadzorstva se na tem mestu zagotovo odpira novo polje raziskovanja zaupanja v institucije pluralne policijske dejavnosti.

Literatura

- Andreescu, V. in Keeling, D. G. (2012). Explaining the public distrust of police in the newest European Union countries. *International journal of police science and management*, 14(3), 219–245.
- Bešič, M. (2011). *Attitudes of citizens of Montenegro on police and security issues*. OSCE Mission to Montenegro. Pridobljeno na <http://www.osce.org/montenegro/81362>
- Bayley, D. H. (2006). *Changing the guard: Developing democratic police abroad*. New York: Oxford University Press.
- Button, M. (2007). Assessing the regulation of private security across Europe. *European Journal of Criminology*, 4(1), 109–128.

- Caparini, M. in Marenin, O. (2004). *Transforming Police in central and Eastern Europe: Process and progress*. Munster: LIT Verlag.
- Center for the Study of Democracy (2011). *Public trust in the criminal justice system – an instrument for penal policy assessment*. Sofia: CSD. Pridobljeno na <http://www.csd.bg/artShow.php?id=15598>
- CeSID. (2011). *Attitude of Serbia's citizens towards the police work*. Pridobljeno na <http://www.mup.rs/cms/resursi.nsf/Public%20Opinion%20Research%202011.doc>
- COESS. (2011). *Private security services in Europe: Facts & figures 2011*. Pridobljeno na http://www.coess.eu/_Uploads/dbsAttachedFiles/Private_Security_Services_in_Europe-CoESS_Facts_and_Figures_2011%281%29.pdf
- Czapska, J. (ur.) (2013). *Policje i stra emiejskie w Europie*. Krakow: Jagellonian University Press.
- Detektivska zbornica RS. (2015). *Seznam detektivov*. Pridobljeno na <http://www.detektivska-zbornica-rs.si/seznam-detektivov/abecedni-seznam/evidenca>
- Edelbacher, M. in Norden, G. (2013). Policing in Austria: Development over the past twenty years, present state and future challenges. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 15–31). New York: Springer.
- European Commission. (2011). *Standard Eurobarometer 74. Public opinion in the European Union*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_publ_en.pdf
- European Social Survey. (2008). *Countries by Round (year)*. Pridobljeno na http://www.europeansocialsurvey.org/data/country_index.html
- European Social Survey. (2010). *Countries by Round (year)*. Pridobljeno na http://www.europeansocialsurvey.org/data/country_index.html
- European Social Survey. (2012). *Countries by Round (year)*. Pridobljeno na http://www.europeansocialsurvey.org/data/country_index.html

- Feltes, T., Marquardt, U. in Schwarz, S. (2013). Policing in Germany: Developments in the last 20 years. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 93–115). New York: Springer.
- Finančna uprava RS. (2015). *Letno poročilo Finančne uprave Republike Slovenije 2014 (31. 8. 2014 do 31. 12. 2014)*. Ljubljana: Finančna uprava RS. Pridobljeno na http://www.fu.gov.si/fileadmin/Internet/O_financni_upravi/Letna_porocila/FURS/Letno_porocilo_FURS_2014.pdf
- Garb, M. (2014). Zaupanje javnosti v policijo in vojsko v Sloveniji. V B. Flander, I. Areh in M. Modic (ur.), *Zbornik prispevkov, 15. slovenski dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Haberfeld, M. R. (1997). Poland: “the police are not the public and the public are not the police”: Transformation from militia to police. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 20(4), 641–654.
- Harris, F. (2005). *The role of capacity-building in police reform*. Pristina: Organization for Security and Cooperation in Europe. Pridobljeno na <http://www.osce.org/kosovo/19789?download=true>
- Jenks, D. A. (2004). The Czech Police: Adopting democratic principles. V M. Caparini in O. Marenin (ur.), *Transforming Police in Central and Eastern Europe* (str. 27–48). Münster: LIT Verlag.
- Jobard, F. (2004). The lady vanishes: The silent disappearance of the GDR Police after 1989. V M. Caparini in O. Marenin (ur.), *Transforming Police in Central and Eastern Europe* (str. 49–67). Münster: LIT Verlag.
- Jones, T. in Newburn, T. (2006). *Plural policing*. London: Routledge.
- Johnston, L. (1992). *Rebirth of private policing*. Routledge: London.
- Justice and the people. (2011). *The Justice and the people public opinion poll – Kosovo 2011*. Pridobljeno na http://www.justiceandthepeople.org/wp-content/uploads/First_Polling_Report_ENG.pdf
- Kääriäinen, J. (2013). *Why trust in the police varies between European countries*. European Police College (CEPOL)’s Videos. Pridobljeno na <https://vimeo.com/98445246>

- Klekovski, S. , Nuredinoska, E. in Stojanova, D. (2010). *Trust in Macedonia: General trust and trust in institutions trust in civil society knowledge and opinion about civil society organizations*. Skopje: Macedonian Center for International Cooperation. Pridobljeno na <http://www.mcms.org.mk/images/docs/2011/trust-in-macedonia-2010.pdf>
- Kovčo Vukadin, I. , Borovec, K. in Ljubin Golub, T. (2013). Policing in Croatia: The main challenges on the path to democratic policing. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 31–57). New York: Springer.
- Kratcoski, P. C. (2000). Policing in democratic societies: An historical overview. V K. D. Das in O. Marenin (ur.), *Challenges of policing democracies: A world perspectives* (str. 23–45). Amsterdam: Gordon and Breach Publishers.
- Kutnjak Ivković, S. (2008). Comparative study of public support for the police. *International Criminal Justice Review*, 18(4), 406–434.
- Leyrer, R. (2013). Finding the right path of policing in Hungary. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 115–129). New York: Springer.
- Lobnikar, B. in Sotlar, A. (2006). Celovito upravljanje z varnostnimi tveganji kot dejavnik dolgoročne uspešnosti podjetja. V A. Dvoršek in L. Selinšek (ur.), *Kriminalni napadi na premoženje gospodarskih subjektov: varnostni, pravni in zavarovalni vidiki* (str. 9–22). Maribor: Pravna fakulteta; Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
- Lobnikar, B. , Sotlar, A. in Meško, G. (2013). Razvoj policijske dejavnosti v Srednji in Vzhodni Evropi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(1), 5–18.
- Lobnikar, B. , Sotlar, A. , in Modic, M. (2015). Do we trust them?: Public opinion on police work in plural policing environments in Central and Eastern Europe. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 189–202). Cham [etc.]: Springer.
- McConville, M. in Shepherd, D. (1992). *Watching police, watching communities*. London: Routledge.

- Mestni svet Mestne občine Ljubljana. (2011). *Strategija v skupnost usmerjenega dela mestnega redarstva*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana. Pridobljeno na https://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=oCBoQFjAAahUKEwiI7-CZ7avIAhXE-uBQKHayxCTs&url=http%3A%2F%2Fwww.ljubljana.si%2Ffile%2F1087247%2Fstrategija-v-skupnost-usmerjenega-dela-mestnega-redarstva-mestne-obine-ljubljana.pdf&usg=AFQjCNEFxQujFUhC6LnFuk3Bqi5zZVf7pw&sig2=N8IwRE5PXRyeoqe_n7CUiA&bvm=bv.104317490,d.bGQ
- Meško, G., Lobnikar, B., Jere, M. in Sotlar, A. (2013). Recent developments of policing in Slovenia. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 263–286). New York: Springer.
- Meško, G., Nalla, M. K. in Sotlar, A. (2005). Policisti in zasebni varnostniki – veliki in mali bratje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(2), 147–162.
- Meško, G., Sotlar, A. in Lobnikar, B. (2014). Policing in Central and Eastern Europe: Past, present, and future prospects. V M. D. Reisig in R. J. Kane (ur.), *The Oxford handbook of police and policing* (str. 606–622). Oxford: Oxford University Press.
- Meško, G., Sotlar, A., Lobnikar, B., Jere, M. in Tominc, B. (2012). *Občutek ogroženosti in vloga policije pri zagotavljanju varnosti na lokalni ravni: CRP (V5-1038 A): poročilo ciljnega raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Modic, M., Lobnikar, B. in Dvojmoč, M. (2014). Policijska dejavnost v Sloveniji: analiza procesov transformacije, pluralizacije in privatizacije. *Varstvoslovje*, 16(3), 217–241.
- Nalla, M. K. in Heraux, C. G. (2003). Assessing goals and functions of private police. *Journal of Criminal Justice*, 31(3), 237–247.
- Nalla, M. K. in Lim, S. (2003). Students' perceptions of private police in Singapore. *Asian Policing*, 1(1), 27–47.

- Nalla, M. K., Sotlar, A., Šifrer, J. in Meško, G. (2015). *Security guards perceptions of police legitimacy in Slovenia*. Predstavitev na Broadening the Horizon of the Criminal Justice Sciences: Looking Outward Rather Than Inward, 52th Annual Meeting, Academy of Criminal Justice Sciences, Orlando, Florida. Pridobljeno na <http://www.acjs.org/uploads/file/2015Abstracts.pdf>
- National Police Headquarters. (2013). *The polish police's experiences focusing on strategic researches and building up the police strategy*. Pridobljeno na <http://www.policija.pl/ftp/pliki/strategy.pdf>
- Poll: Czechs trust military most, church least. (28. 3. 2013). *Prague Daily Monitor*. Pridobljeno na <http://praguemonitor.com/2013/03/28/poll-czechs-trust-military-most-church-least>
- Policija. (2015). *O slovenski policiji*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/o-policiji>
- Ponsaers, P. (2001). Reading about "community (oriented) policing" and police models. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 24(4), 470–497.
- Reith, C. (1956). *A new study of police history*. London: Oliver & Boyd.
- Sergevnin, V. in Kovalyov, O. (2013). Policing in Russia. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 191–217). New York: Springer.
- Shearing, C. D., Stenning, P. C. in Addario, S. M. (1985). Public perceptions of private security. *Canadian Police College Journal*, 9(3), 225–253.
- Sir Robert Peel's nine principles of policing. (15. 4. 2014). *Nytimes.com*. Pridobljeno na http://www.nytimes.com/2014/04/16/nyregion/sir-robert-peels-nine-principles-of-policing.html?_r=1
- Sotlar, A. (2010). Private security in a plural policing environment in Slovenia. V A. Verhage et al. (ur.), *Policing in Europe, Cahiers politiestudies* (str. 335–353). Gent: Centrum voor Politiestudies.
- Sotlar, A. in Meško, G. (2009). The relationship between the public and private security sectors in Slovenia – from coexistence towards partnership? *Varstvoslovje*, 11(2), 269–285.
- Stenning, P. (2009). Governance and accountability in a plural policing environment – The story so far. *Policing - A journal of policy and practice*, 3(1), 22–33.

- Sunshine, J. in Tyler, T. (2003). The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law and Society Review*, 37(3), 513–47.
- Tabur, L. (2013). Policing in Estonia: From police force to police service. V G. Meško, C. B. Fields, B. Lobnikar in A. Sotlar (ur.), *Handbook on policing in Central and Eastern Europe* (str. 81–93). New York: Springer.
- Terpstra, J. (2008). Police, local government, and citizens as participants in local security networks. *Police Practice and Research: An International Journal*, 9(3), 213 – 225.
- Toš, N. (1999). *Vrednote v prehodu II: slovenskojavno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Toš, N. (2004). *Vrednote v prehodu III: slovensko javnomnenje 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Toš, N. (2009). *Vrednote v prehodu IV: slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press.
- Tyler, T. (2011). Trust and legitimacy: Policing in the USA and Europe. *European Journal of Criminology*, 8(4), 254–266.
- Tyler, T. R. in Fagan, J. (2008). Legitimacy and cooperation: why do people help the police fight crime in their communities? *Ohio State Journal of Criminal Law*, 6(21), 231–275.
- Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij. (2015). *Letno poročilo 2014*. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/UIKS/Letna_porocila/150519_Letno_porocilo_2014.pdf
- Van Steden, R. in Nalla, M. K. (2010). Citizen satisfaction with private security guards in the Netherlands: Perceptions of an ambiguous occupation. *European Journal of Criminology*, 7(3), 214–234.
- Wakefield, A. (2005). The public surveillance functions of private security. *Surveillance and Society*, 2(4), 529–554.

- Walker, T. E. (2009). *The distrust paradox: trust and distrust in the Polish online press, cross-national data reports and public opinion surveys, 2002–2008* (Master of Arts Thesis). Chapel Hill: University of North Carolina. Pridobljeno na <https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent/uuid:10615342-c372-4fd1-ac0f-71850ef328c2>
- Walsh, D. P. J in Conway, V. (2011). Police governance and accountability: overview of current issues. *Crime, Law and Social Change*, 55(2), 61–86.

Samozaznava legitimnosti policistov, uporaba sile in proorganizacijsko vedenje v Sloveniji¹

Justice Tankebe in Gorazd Meško

Povzetek

Empirične analize legitimnosti policije so se v večini primerov osredotočale na preučevanje legitimnosti, kot jo zaznavajo posamezniki, zoper katere policija izvaja svoja pooblastila (npr. storilci kaznivih dejanj, žrtve in drugi posamezniki). Relativno malo je znanega o zaznavah lastne legitimnosti policistov, dejavnikov, ki napovedujejo samozaznavo legitimnosti in posledicah samozaznane legitimnosti na vedenje in sprejemanje odločitev policistov. To poglavje poskuša na podlagi podatkov anketnega vprašalnika, ki so ga izpolnili slovenski policisti, raziskati dejavnike, ki vplivajo na samozaznano legitimnost policistov. Rezultati kažejo, da na večjo samozaznavo legitimnosti policistov vplivajo njihove zaznave postopkovne pravičnosti nadrejenih, dobri medosebni odnosi s sodelavci in zaznava legitimnosti pri javnosti. Ugotovili smo, da samozaznava legitimnosti vpliva na odločitve policistov za ustno opozorilo namesto grožnje z uporabo fizične sile, da prevzamejo nadzor nad situacijami. Samozaznana legitimnost vpliva na proorganizacijsko vedenje policistov. Kakovost medosebnih odnosov s sodelavci je predstavljala najmočnejši dejavnik v napovedovanju proorganizacijskega vedenja. Hkrati pa dobri odnosi s sodelavci niso vplivali na odločitve policistov za uporabo sile.

1 Uvod

Za razliko od sociologije in politologije je bila v preteklosti legitimnost obrobno področje preučevanja v kriminologiji. Glavni vzrok zapostavljanja preučevanja legitimnosti so predstavljale težnje kriminologov, da bi se izognili normativnim vprašanjem legitimnosti,

¹ Poglavje je prevedeno in prirejeno prejšnje skupno delo obeh avtorjev (Tankebe in Meško, 2015). Prispevek je iz angleščine prevedel Rok Hacin, po sugestijah recenzentov pa ga je zaključil prvi avtor prispevka.

ki so bile bolj značilne za študije s področja sociologije prava (Bottoms, 2002). Danes je stanje precej drugačno, saj je legitimnost uveljavljena tema v kriminoloških študijah, z eksplozijo empiričnih študij o vzrokih in posledicah legitimnosti. Spodbuda za izjemno spremembo v preučevanju legitimnosti je nedvomno izšla iz pionirskega dela Toma Tylerja *Why People Obey the Law?* (Zakaj ljudje upoštevajo zakone?) (Tyler, 1990). Argumenti Tylerjevega modela postopkovne pravičnosti so bili raziskani v različnih kontekstih, s poudarkom na vsakodnevnih interakcijah med policisti in državljani. Rezultati študij kažejo, da zaznave javnosti o legitimnosti policije oblikujejo njihovo pripravljenost podrediti se zakonom (Papachristos, Meares in Fagan, 2012; Piquero, Fagan, Mulvey, Steinberg in Odgers, 2005; Sunshine in Tyler, 2003) in pripravljenost sodelovati z uradnimi osebami (Jackson, Bradford, Stanko in Hohl, 2012; Murphy in Cherney, 2012; Reisig, Tankebe in Meško, 2012; Tankebe, 2013).

Kljub pomembnemu napredku v razumevanju legitimnosti nekatera teoretična in raziskovalna področja legitimnosti ostajajo neraziskana. Eno izmed teh področij predstavlja samozaznava legitimnosti policistov. V preučevanju legitimnosti prevladujejo študije o stališčih ljudi o legitimnosti policije. Številne empirične analize poskušajo oceniti pogoje, ki vplivajo na zaznavo legitimnosti ljudi oziroma njihovo zaznavo policije. Raziskovalci morajo biti pri preučevanju legitimnosti pozorni tudi na prepričanje in zaupanje policistov v lastno legitimnost, saj imajo lahko ta prepričanja pomemben vpliv na njihovo opravljanje dela in vzpostavljanja legitimnosti med državljani.

Ta dimenzija legitimnosti je bila opisana kot legitimnost nosilcev moči glede njihovih pooblastil oziroma samozaznana legitimnost (Bottoms in Tankebe, 2012). Samozaznava legitimnosti se nanaša na prepričanje nosilcev moči (kot je policija), da so položaji, ki jih zasedajo in njihove vloge moralno sprejemljive za nosilce moči – oblasti. Z drugimi besedami, gre za samopriznavanje upravičenosti lastne moči. Za razliko od legitimnosti organizacij, ki se osredotoča na poglede nosilcev moči o organizaciji, se samozaznava legitimnosti ukvarja s pogledi nosilcev moči o lastni individualni legitimnosti. Morebitna razmerja med samozaznavo legitimnosti in legitimnostjo organizacij še niso bila empirično raziskana. To poglavje predstavlja kratko teoretično analizo samozaznane legitimnosti, oblikovanje hipotetičnih dejavnikov, ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti policistov in opredelitev posledic samozaznave legitimnosti policije.

2 Razumevanje samozaznave legitimnosti policistov

Obstajajo različne definicije legitimnosti. Na primer, Tyler (2011: 256) je zapisal, da »legitimnost temelji na prepričanju ljudi, da je treba sprejeti policijsko avtoriteto in se prostovoljno podrediti odločitvam policistov«. Ta definicija posploši pojem legitimnosti na sprejemanje odločitev. Kljub temu, da sta legitimnost in sprejemanje odločitev lahko povezana, gre za dva različna koncepta, ki naj bi bila združena (Bottoms in Tankebe, 2012; Kaina, 2008). Nadalje so se razprave o legitimnosti policije (do pred kratkim) osredotočale izključno na pogled javnosti glede pooblastil policije. Z drugimi besedami, gre za zaznave o pravičnosti izvajanja pooblastil tistih, nad katerimi se moč izvaja (Bottoms in Tankebe, 2012, 2013; Tankebe, v tisku). Pri tem so raziskovalci spregledali področje legitimnosti, ki ga Bottoms in Tankebe (2012) imenujeta legitimnost nosilca moči. Ta dimenzija legitimnosti opredeljuje zaupanje oziroma samoprepričanje, da so posamezniki na položajih, ki jim dajejo določeno moč (npr. policisti) upravičeni do svoje moči.

Ideja o dualnem konceptu legitimnosti ne predstavlja novosti za raziskovalce s področja družbenih ved. Na primer, Sternberger (1968: 244) v *The international encyclopaedia of the social sciences* legitimnost opredeli kot »temelj takšne moči vladanja, ki je izvajana z zavestjo o vladarjevi odgovornosti, ki ima pravico vladati in z nekaj priznavanja te pravice s strani vladanih«. To pojmovanje legitimnosti je mogoče opaziti v delu Maxa Webra. Weber je trdil, da imajo nosilci moči potrebo po ohranjanju legitimnosti njihove moči in položaja ne samo zaradi sodelovanja s svojimi strankami v postopkih, temveč tudi zaradi njihovega lastnega uveljavljanja. Nosilci moči imajo potrebo po »prepričanju, da so njihove odločitve ustrezne, (sprejemljive) in zakonite (Weber v Kronman, 1983: 41). Webrov koncept predvideva, da je samozaznava legitimnosti nujen predpogoj za uveljavljanje legitimnosti med državljani. »Da bi posameznik predvidel in razumel kritiko tistih, ki so »manj srečni«, mora »srečen« posameznik biti kritičen do sebe (Weber v Kronman, 1983: 41).

Weber ni popolnoma razvil svoje analize samozaznave legitimnosti, kot je to storil v primeru legitimnosti. Kljub temu Bottoms in Tankebe (2012) trdita, da bi bilo zaradi osrednje vloge, ki jo je Weber dodelil formalni zakonitosti v svoji opredelitvi legitimnosti, smiselno posumiti, da formalna zakonitost predstavlja osnovo, na kateri nosilci moči upravičujejo pravičnost moči samim sebi. Z drugimi besedami, policisti bodo verjeli v lastno legitimnost, če so položaji, ki jih zasedajo, avtoriteta (moč), ki jo izvajajo, in način, kako izvajajo vsakodnevne policijske naloge in izvajajo pooblastila, formalnopravno ustrezni. Kljub temu zakonitost ne zadostuje za vzpostavitev legitimnosti, saj morajo poleg zakonitosti biti nosilci moči prepričani, da so njihove zahteve po legitimnosti upravičene in skladne s skupnimi družbenimi vrednotami in prepričanji (Bottoms in Tankebe, 2012). Wrong (1995: 51) je izpostavil potrebo po skupnih vrednotah vladajočih in vladanih: kadar imajo vladarji potrebo po prepričanju, da je njihova moč moralno upravičljiva, da so »uslužbenci« nekega višjega kolektivnega cilja ali sistema vrednot, ki presega njihovo odločnost, da zadržijo oblast in da njihovo uveljavljanje moči ni neizogibno v nasprotju z vzpostavljenimi moralnimi standardi.

Bottoms in Tankebe (2012) sta opozorila, da so se analize o samozaznavi legitimnosti v politologiji osredotočale izključno na vladarje. Na ta način je bila vloga »manjših nosilcev moči« (angl. *junior power-holders*), med katere sodijo tudi policisti, ki so v neposrednem stiku z državljanji in izvajajo veliki del lokalne moči na vsakodnevni bazi, spregledana (Bottoms in Tankebe, 2012, 2013). Ti manjši nosilci moči predstavljajo posebno skupino, saj predstavljajo proizvod države, s svojo vidnostjo, uniformiranostjo, 24-urno prisotnostjo na ulicah ter vključenostjo v socialno intervencijo in izvajanjem kazenskega pregona so najbolj neposredni predstavniki države za državljane (Punch, 2000: 322). Narava in izidi vsakodnevnih interakcij med policisti in javnostjo lahko vodijo do ponovne vzpostavitve (v procesih prilagajanja) zunanje legitimnosti in transformacije policijskih praks in postopkov. Na podlagi teh izidov je razvidno, da moramo problem policistov pri razvijanju moralne upravičenosti njihove moči in vloge vzeti resno. Tankebe (2014) predvideva, da nižje, kot je posameznik v organizacijski strukturi, več moči, časa in napora porabi za potrjevanje lastne legitimnosti in zahtev po avtoriteti.

Kot smo že zapisali, raziskovalci v svojih empiričnih analizah o legitimnosti niso namenili dovolj pozornosti raziskovanju samozaznave legitimnosti. Glavni pomen te razsežnosti legitimnosti je zajel Muir (1977) v svoji poglobljeni analizi dobrih policijskih praks kot tudi v empiričnem opisu načinov, s katerimi policija odstopa od dobrih policijskih praks. Temeljni element Muirovih (1977) argumentov je, da so policisti moralne živali, ki se bojujejo z upravičevanjem svojih ukrepov z moralnimi pogoji. To pomeni, da morajo »zgraditi« moralne argumente glede »pravičnosti njihovega poslanstva«. To je osrednja ideja analize samozaznave legitimnosti policije. Muir (1977) je opredelil štiri »tipe« policistov – profesionalci (angl. *professionals*), »izvrševalci zakonov« (angl. *enforcers*), »vzajemniki« (angl. *reciprocators*) in »izogibalci« (angl. *avoiders*) – vsak tip predstavlja različno usmeritev njihovega dela, vendar vsi iščejo načine za ustvarjanje legitimnosti svojih vlog. Policisti z večjo samozaznavo legitimnosti se približajo Muirovi (1977: 144–145) opredelitvi profesionalnih policistov: »Profesionalec s svojimi odzivi nikoli ne krši zakona. Vsaka očitna nezakonitost, če je prišlo do nje, je bila vedno razumljivo pojasnjena ter odkrito in javno utemeljena. Prav tako profesionalni odziv policistov ne pomeni zgolj uveljavljanja zakonov. Vsi zakoni so sprejeti po skrbni pripravi na osnovi znanja, bojazljivosti ali obojega.«

3 Kateri dejavniki vplivajo na samozaznavo legitimnosti?

Praktično in teoretično je problem razumevanja pogojev, ki pomagajo pri ustvarjanju in ohranjanju zaupanja policije v lastno legitimnost, izjemno pomemben. Vendar pa empirično ni veliko znanega o teh pogojih. Delni razlog za takšno stanje je nerazvitost te razsežnosti legitimnosti. Kljub temu lahko opredelimo hipotetične dejavnike, ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti policije. Barbalet (2001: 87) je zapisal, da »občutki zaupanja izhajajo iz sprejemanja in priznavanja v družbenih odnosih«. Za policiste lahko identificiramo vsaj tri temeljne oblike družbenih odnosov – odnosi z nadrejenimi, sodelavci in državljanji (Tankebe, v tisku), v katerih lahko občutek sprejemanja oblikuje zaupanje policistov v lastno legitimnost.

Odnosi z nadrejenimi v ospredje postavljajo vprašanje postopkovne pravičnosti. Postopkovna pravičnost je postala uveljavljeno področje kriminološkega raziskovanja. Nanaša se na zaznavo pravičnosti v postopkih glede *kakovosti sprejemanja odločitev* (npr. So imeli državljani priložnost izraziti svoje mnenje?) in *kakovosti obravnave* (npr. Ali so bili državljani obravnavani dostojanstveno in s spoštovanjem?).

Vse več empiričnih študij izpostavlja postopkovno pravičnost kot prevladujočo determinanto v zaznavanju policijske legitimnosti pri državljanih. Študija Tylerja, Callahana in Frosta (2007: 476) med nosilci moči je pokazala, da so bile zaznave legitimnosti pri agentih kazenskega pravosodja in vojakih močno vplivane od njihove zaznave postopkovne pravičnosti nadrejenih. Tyler in kolegi (2007) so se osredotočili na ocenjevanje organizacijske legitimnosti in ne na individualno zaupanje policistov v lastno legitimnost. Kljub temu je smiselno predpostaviti, da je postopkovna pravičnost pomembna pri spodbujanju samozaznane legitimnosti pri policistih. Postopkovna pravičnost sporoča status posameznika v skupini. V tem smislu moramo pričakovati vpliv postopkovne pravičnosti na samozaznano legitimnost. Študija Tankebeja (v tisku) o samozaznavi legitimnosti policistov v Gani je pokazala, da je zaznava postopkovne pravičnosti nadrejenih imela največji vpliv na samozaznavo legitimnosti policistov. Obratno pa Bradford in Quinton (2014) opozarjata, da je postopkovna pravičnost nadrejenih negativno vplivala na samozaznavo legitimnosti policistov, kar verjetno pomeni močno delitev na »nas« in »njih« (policiste in predstojnike) v policijski organizaciji in cinizem policistov, usmerjen proti predstojnikom.

Kot smo navedli zgoraj, drugo stranko v triadi odnosov predstavljajo odnosi s sodelavci (policisti na enakih položajih). Coleman (1988: 101) je zapisal, da »je skupina, v kateri je prisotno zaupanje med člani zmožna doseči veliko več, kot primerljiva skupina, v kateri zaupanje med člani ni prisotno«. Za tako skupino je značilen t. i. »relacijski socialni kapital«, ki ga opredeljuje kot »pomoč pri obravnavanju določenih izidov na ravni posameznih akterjev« (Coleman, 1988: 101). Pojem socialnega kapitala ni novost v kriminologiji, saj obstajajo podatki, ki potrjujejo vlogo konvencionalnega socialnega kapitala, ki zavira odklonsko vedenje in ščiti pred viktimizacijo (McCarthy, Hagan in Martin, 2002), medtem ko prisotnost kriminalitetnega socialnega kapitala spodbuja odklonsko vedenje (Hagan in McCarthy, 1997). Literatura o policijski subkulturi

predpostavlja, da prisotnost socialnega kapitala med policisti predstavlja pomemben vir za učinkovito opravljanje policijskega dela kot tudi za opravičevanje odklonskega vedenja med policisti.

Kakovost medosebnih odnosov med policisti ima poleg opravičevanja odklonskega vedenja tudi druge funkcije. Predpostavljamo, da ti odnosi vplivajo na napovedovanje ravni samozaznane legitimnosti policistov. To je v skladu z Barbaletovimi (2001) argumenti o socialnih temeljih samozaupanja. Muir (1977) etnografska študija v ZDA je pokazala, da sta bila navezanost policistov in njihovi pogledi na odnose z vrstniki (sodelavci), ključni za prepričanje policistov o moralni pravičnosti njihove moči. V Tankebejevi (v tisku) študiji v Gani so odnosi s sodelavci vplivali na samozaznavo legitimnosti policistov posredno, saj so nanje vplivali nadrejeni.

Kot zadnji dejavnik vpliva na samozaznavo legitimnosti izpostavljam o odnose z državljanji. Policisti, ki opravljajo vsakodnevne rutinske patrolje, so nižji akterji v svoji organizaciji. Vendar, za državljane predstavljajo posameznike, ki posedujejo ogromno moč, vključno z močjo odvzema prostosti in pridržanja. Kot nosilci moči redno vstopajo v dialoge, ki vplivajo na legitimnost, saj državljani preizkušajo njihovo avtoriteto na več načinov (Bottoms in Tankebe, 2013). Za Tylerja (2011) predstavljajo vsakodnevne interakcije med policisti in državljanji »priložnosti za učenje«, v katerih se ljudje učijo o lastni legitimnosti ali legitimnosti policije. Trenutno še ni znano, ali in do kakšnega obsega reakcije državljanov vplivajo na občutke legitimnosti policistov. Z ekstrapolacijo Barkerjeve (2001) analize legitimnosti nosilcev moči je Tankebe (v tisku) predpostavil, da imajo odzivi državljanov najmanjši vpliv na zaupanje policistov v lastno legitimnost. Ta predpostavka je bila podkrepljena z Barkerjevimi (2001: 125) argumenti, da »vladarji ne potrebujejo podložnikov ali državljanov, da bi predstavili sami sebe kot legitimne vladajoče identitete. Svoje prvo 'ogledalo' predstavljajo sami, medtem ko so podložniki na robu zunanega kroga«.

Na vpliv odnosov z državljanji na samozaznavo legitimnosti policistov sta se osredotočili dve študiji. V Tankebejevi (v tisku) študiji v Gani, so policisti, ki so imeli občutek, da so sprejeti med državljanji, izražali večje zaupanje v lastno legitimnost. Vendar je bil vpliv občutka sprejetja med državljanji posreden, saj je nanj vplivala kakovost odnosov z nadrejenimi. Bradford in Quinton (2014) sta opozorila, da zaznave

podpore javnosti vplivajo na občutke o samozaznavi legitimnosti policistov. Na podlagi ekstrapolacije teh dveh študij pričakujemo, da bo zaznava legitimnosti policije (kot jo policisti zaznavajo sami) vplivala na njihovo samozaznavo legitimnosti.

4 Samozaznava legitimnosti in policijsko vedenje

Zakaj bi morali biti raziskovalci in vodstvo policije pozorni na samozaznavo legitimnosti? Ali je to zgolj zanimiv teoretičen problem ali ima samozaznava legitimnosti praktične posledice, ki vplivajo na vsakodnevno delo policistov? Ugotovitve kažejo, da samozaznava legitimnosti policistov vpliva na njihovo zavezanost organizaciji (Tankebe, 2010). Trenutno še ni znano, ali samozaznava legitimnosti policistov lahko pripomore k pojasnjevanju odločanja za uporabo policijskih pooblastil v specifičnih okoliščinah. Kljub temu pa je mogoče špekulirati o določenih potencialnih pomembnih posledicah, ki bi lahko bile predmet prihodnjega empiričnega raziskovanja. V tem poglavju se bomo osredotočili na vpliv samozaznane legitimnosti policistov na dve dimenziji policijskega vedenja: sprejemanje odločitev policistov za uporabo sile in proorganizacijsko vedenje policistov.

Croft (v Lersch, Bazley, Mieczkowski in Childs, 2008: 285) je zapisal, da so »policijska pooblastila in uporaba sile« pomembna za teoretično obravnavo. Policija na različne načine legitimizira uporabo sile pri izvajanju nalog na področju kriminalitete in vzdrževanju reda. Vprašanja kako in zakaj uporablja pooblastila, so ključnega pomena ne samo za preučevanje dejavnosti policije, ampak tudi v širšem političnem smislu pravilne vloge in funkcioniranja oblasti v sodobni demokratični družbi«.

Ni presenetljivo, da je policijska uporaba sile (v različnih položajih nevarnosti/ogrožanja) pritegnila interes kriminologov. Raziskovalci so na podlagi podatkov iz uradnih poročil, opazovanja na terenu in vprašalnikov poskušali ugotoviti, kdaj (situacija) in nad kom (značilnosti osumljencev) se policisti odločijo za uporabo sile ter kateri so dejavniki, ki vplivajo na sprejetje odločitve policistov za uporabo sile (Bittner, 1970; Johnson in Kuhns, 2009; Terrill in Reisig, 2003; Weisburd, Greenspan,

Hamilton, Williams in Bryant, 2000). Pojasnila za odločitev o uporabi sile so raziskovalci iskali v osebnih značilnostih policistov (McElvain in Kposowa, 2008; Rydberg in Terrill, 2010; Worden, 1989), individualnih značilnostih in reakcijah osumljencev (Alpert in Dunham, 2004; Lersh et al., 2008; Terrill in Reisig, 2003), policijski subkulturi (Skolnick, 1994) in organizacijskih politikah ter pričakovanjih (Fyfe, 1988). Naš cilj je ocena nekaterih dejavnikov, ki vplivajo na odločanje policistov v različnih položajih z upoštevanjem možne vloge samozaznave legitimnosti policistov.

Britanski sociolog Archer (2003: 139) ugotavlja, da ljudje z različnimi identitetami različno ocenjujejo iste situacije. Posledično so tudi njihovi odzivi različni. Bottoms in Tankebe (2012) sta opozorila, da nas Archerjeve (2003) ugotovitve vodijo v pričakovanje razlik med individualnimi značilnostmi v prepričanju policistov o lastni legitimnosti. Te individualne značilnosti policistov vplivajo na njihovo zaznavo, ocenjevanje in odzive v različnih situacijah. Muir (1977: 145) je ugotovil, da je »izvrševalec zakonov« (angl. *enforcer*) za razliko od profesionalnega (angl. *professional*) policista bolj agresiven, bolj nestrpen. Podobno lahko različne ravni samozaznave legitimnosti pomagajo razložiti razlike med policisti pri njihovi uporabi pooblastil, kakovostnih interakcijah z državljani in sprejemanju odločitev, vključno z odločitvijo za uporabo (smrtonosne) sile (Bottoms in Tankebe, 2013). Predpostavljamo, da se policisti, ki jim primanjkuje zaupanja v lastno legitimnost, bolj impulzivno odzovejo v situacijah in posledično je za njih verjetneje, da se bodo odzvali s silo (Tankebe, 2009). Tankebe (2013) je na podlagi podatkov iz vzorca policistov v Gani preučeval povezavo med samozaznavo legitimnosti in odnosom policistov do uporabe sile. Rezultati te povezave niso potrdili. V Tankebejevi (2013) študiji so bili policisti povabljeni, da izrazijo svoje strinjanje oziroma nestrinjanje z vrsto izjav o uporabi sile (npr. Včasih je treba uporabiti več sile, kot je po zakonu dovoljeno, da bi izvedli aretacijo.). Naša študija je nadgradnja tega pristopa, saj smo se osredotočili na preučevanje sprejemanja odločitev policistov v hipotetičnih scenarijih.

Poleg sprejemanja odločitev policistov za uporabo sile smo predpostavili, da obstaja povezava med samozaznavo legitimnosti policistov in njihovim proorganizacijskim vedenjem. S proorganizacijskim vedenjem opisujemo predvsem diskrecijsko vedenje,

ki pogosto ni formalno nagrajeno, vendar pripomore k promoviranju učinkovitosti organizacije (Organ, 1988). Proorganizacijsko vedenje je stvar osebne izbire, katere opustitev se običajno ne kaznuje (Kohan in Mazmanian, 2003). Ta oblika vedenja je v večini primerov v nasprotju z obveznim (formalnim) vedenjem, ki se nanaša na »vedenje, ki je predpisano s pravili skupine ali normami. Nekatera pravila ali politike skupine predpisujejo pogoje in smernice obnašanja« (Tyler in Blader, 2000: 4). Obstajajo dokazi, ki kažejo, da se proorganizacijsko vedenje zaposlenih oblikuje na podlagi poštenega ravnanja nadrejenih (Moorman, Niehoff in Organ, 1993; Tyler in Blader, 2000). Kohan in Mazmanian (2003) sta z uporabo podatkov iz ZDA ugotovila, da obstaja korelacija med zaznavanjem organizacijskih postopkov in proorganizacijskim vedenjem. Bradford, Quinton, Myhill in Porter (2014) so opozorili, da postopkovna pravičnost nadrejenih napoveduje proorganizacijsko vedenje oziroma pripravljenost opraviti »dodatne aktivnosti v zvezi s službo«, kot imenujejo proorganizacijsko vedenje, med policisti v Angliji.

Eden izmed naših ciljev v tem poglavju je raziskati vlogo samozaznane legitimnosti pri spodbujanju proorganizacijskega vedenja. Bottoms in Tankebe (2013) trdita, da »morajo človeške skupine vedno najti poti, ki ne dovoljujejo samo samorazvoja posameznikov in spodbujanja družbenega sodelovanja, temveč tudi odvrtačo pojave škodljive sebičnosti«. Temeljna trditev policijskih organizacij je, da poskušajo služiti skupnemu dobremu družbe s preprečevanjem družbenega nereda. Podobno Loader in Walker (2001) trdita, da policijska dejavnost služi »javnemu dobremu« v smislu, da je »neizprosno povezana s kakovostjo našega povezovanja z drugimi«. Na ta način bi morali pričakovati, da policisti, ki verjamejo v legitimnost lastne moči, prispevajo več od zahtevanega minimuma, da bi zagotovili učinkovito proizvodnjo družbenega reda. Posledično je hipoteza te študije, da večje kot je zaupanje policistov v lastno legitimnost, večja je verjetnost za njihovo proorganizacijsko vedenje.

5 Metode raziskovanja in zbiranje podatkov

Podatki za študijo so bili zbrani na priložnostnem vzorcu 529 policistov in policistk z osmih regionalnih policijskih uprav (tri policijske postaje iz vsake policijske uprave) v Sloveniji. Vprašalnik je bil preveden iz angleščine v slovenščino ter preliminarno testiran na vzorcu 30 policistov, ki so bili vpisani na izredni dodiplomski študij na Fakulteti za varnostne vede, Univerze v Mariboru v Sloveniji. Usposobljeni asistenti s Fakultete za varnostne vede, Univerze v Mariboru so opravili zbiranje podatkov na policijskih postajah. Obiski policijskih postaj so potekali med dnevnimi poročanji policistov, običajno v času med jutranjo in popoldansko izmeno, med 13.00 in 15.00 uro, v juniju 2013.

Po opravljenemu uvodu in predstavitvi študije noben policist ali policistka ni zavrnila sodelovanja v študiji. Skupno je v popolnosti izpolnilo vprašalnike 529 policistov in policistk. Za izpolnitev vprašalnika so v povprečju potrebovali 30 minut. Vzorec je sestavljalo 20 % žensk, med katerimi je bilo 22,6 % starih med 20 in 29, 50,7 % med 30 in 39 in 26,8 % starejših od 40 let. Nadalje je bilo v vzorcu 18,6 % policistov in policistk, ki so bili zaposleni v policiji 1–5 let, 21,7 %, ki so bili zaposleni 6–10 let, 25,1 %, ki so bili zaposleni 11–15 let in 34,5 %, ki so bili zaposleni v policiji več kot 16 let. Dve tretjini sodelujočih v študiji (73,1 %) je imelo dokončano srednjo šolo, 12,6 % je imelo pridobljeno višjo izobrazbo in le 14,2 % sodelujočih je imelo pridobljeno univerzitetno izobrazbo.

5.1 Merjenje spremenljivk

Samozaznana legitimnost. Za merjenje občutka lastne legitimnosti pri policistih je bilo uporabljenih deset trditev: 1) Mislim, da predstavljam vrednote javnosti v moji lokalni skupnosti; 2) Mislim, da je prav, da imam kot policist posebna pooblastila nad ostalimi občani (npr. pooblastilo za zaustavitev, preiskavo ali aretacijo); 3) Včasih me skrbi, da nisem sposoben za to službo; 4) Ko sem v službi, čutim, da imam posebno vrsto avtoritete; 5) Pooblastila, ki jih imam kot policist, so moralno upravičena; 6) Prepričan sem, da občanom lahko podam dobre razloge, zakaj so moja pooblastila moralno ustrezna; 7) Mislim, da imamo policisti v družbi posebno mesto; 8) Mislim, da je moja vloga policista potrebna za preprečevanje kriminalitete;

9) Pogosto se težko prepričam, da je moja vloga policista potrebna; 10) Mislim, da bi bila moja lokalna skupnost na boljšem brez policije. Trditve so bile merjene na Likertovi lestvici: 1 – Se sploh ne strinjam do 5 – Zelo se strinjam. Na podlagi navedenih trditev je bil izračunan faktor ‚Samozaznana legitimnost‘ ($\alpha = 0,73$; povprečna vrednost = 3,74; standardni odklon [S.O.] = 0,54).

Postopkovna pravičnost nadrejenih. Za merjenje postopkovne pravičnosti nadrejenih je bilo uporabljenih sedem trditev: 1) Nadrejeni me obravnava s spoštovanjem in dostojanstvom; 2) Nadrejeni mi navadno obrazloži svoje odločitve glede mojega dela; 3) Nadrejeni upošteva moje potrebe, ko sprejema odločitve glede mojega dela; 4) V policiji me pošteno obravnavajo; 5) Odločitve mojega nadrejenega so enako poštene do vsakega policista; 6) Odločitve mojega nadrejenega vedno temeljijo na dejstvih, ne na osebnih predsodkih; 7) Moj nadrejeni je včasih grob s policisti, ko jih poskuša pripraviti, da naredijo, kar hoče. Trditve so bile merjene na Likertovi lestvici: 1 – Se sploh ne strinjam do 5 – Zelo se strinjam. Na podlagi navedenih trditev je bil izračunan faktor ‚Postopkovna pravičnost nadrejenih‘ ($\alpha = 0,90$; povprečna vrednost = 3,24; standardni odklon [S.O.] = 0,91).

Zaznava legitimnosti policistov (projekcija o tem, kaj mislijo ljudje o policiji). Za merjenje legitimnosti policistov pri javnosti so bile uporabljene naslednje trditve: 1) Občani v lokalni skupnosti, v kateri delam, menijo, da policija dobro obvladuje protizakonito prodajo droge in uživanje droge; 2) Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, menijo, da jih policija obravnava pravično; 3) Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da policisti vedno upoštevajo zakone; 4) Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da si policisti vzamejo čas za razlago odločitev; 5) Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da so policisti do njih nepošteni; 6) Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da policija dobro obvladuje kriminaliteto v zvezi z orožjem; 7) Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da so policisti skorumpirani. Trditve so bile merjene na Likertovi lestvici: 1 – Se sploh ne strinjam do 5 – Zelo se strinjam. Na podlagi navedenih trditev je bil izračunan faktor ‚Zaznava legitimnosti policistov‘ ($\alpha = 0,83$; povprečna vrednost = 3,15; standardni odklon [S.O.] = 0,65).

Pro-organizacijsko vedenje. Policiste smo spraševali, kako pogosto so: 1) Se prostovoljno javili za delo, ki ne spada v okvir vaših nalog, da bi pomagali svoji policijski postaji; 2) Pomagali nadrejenemu, čeprav vas za to ni prosil; 3) Se posebej potrudili, da bi dobro opravil delo in to bolj, kot je pričakovano. Vprašanja so bila merjena na lestvici 1 – Nikoli do 4 – Trikrat ali več. Na podlagi navedenih trditev je bil izračunan faktor ‚Proorganizacijsko vedenje‘ ($\alpha = 0,71$; povprečna vrednost = 2,86; standardni odklon [S.O.] = 0,97).

Uporaba sile. Za merjenje odločitev policistov glede uporabe sile smo zaprosili respondente naj si zamislijo hipotetični scenarij (situacijo v prometu). Scenarij je bil sledeči: »Pozno ponoči ustavite voznika, ki izgleda pijan. Prosite ga naj izstopi iz vozila nakar vas začne obtoževati, da ste neumni.« Respondente smo vprašali, kako daleč bi šli glede uporabe sile v situaciji, ki je bila predstavljena v hipotetičnem scenariju. Možni odgovori in odstotek policistov pri posameznem odgovoru so bili naslednji: 1 = Ustno opozorilo (32,5 %); 2 = Ukaz naj preneha s kršitvijo, sicer bo uporabljena sila (65,8 %); 3 = Uporaba fizične (telesne) sile (0,4 %); 4 = Opozorilo z uporabo strelnega orožja (0,6 %); 5 = Odstopili boste od ukrepanja in poklicali pomoč (0,8 %). Naša analiza se je osredotočila na prvi dve kategoriji. Ti sta bili označeni z 0 = Ustno opozorilo in 1 = Ukaz naj preneha s kršitvijo, sicer bo uporabljena sila.

6 Rezultati

Zbrane podatke smo analizirali v treh korakih – regresijska analiza odvisne spremenljivke samozaznava legitimnosti, napovedovanje odločitev policistov v specifičnih položajih in proorganizacijsko vedenje policistov. Pri vsaki analizi smo izdelali najmanj dva modela (izbor neodvisnih spremenljivk). Prvo ključno vprašanje je bilo, kako opredeliti faktorje, ki pojasnjujejo zaznave policistov o lastni legitimnosti. V Model 1 smo vključili vpliv individualnih spremenljivk. Te spremenljivke so predstavljale le 4 % pojasnjene variance samozaznane legitimnosti (F-test = 5,22, $p = 0,05$). Kot je razvidno iz rezultatov, je le delovna doba policistov vplivala na samozaznavo legitimnosti policistov, vendar je bila tudi tu povezanost šibka ($p < 0,10$).

Model 2 je rezultat našega razmišljanja o vplivu postopkovne pravičnosti nadrejenih, medosebnih odnosov s sodelavci in zaznavah legitimnosti policistov pri javnosti. Model, ki je poleg navedenih

dejavnikov vključeval tudi delovno dobo (Leta službe kot policist), je pojasnil 25 % variance samozaznane legitimnosti policistov. Ugotovili smo, da sta od treh spremenljivk, ki so bile vključene v Model 2, dve vplivali na samozaznavo legitimnosti ($p < 0,001$). Faktorja *Postopkovna pravičnost nadrejenih* in *Odnosi s sodelavci* sta statistično pomembno vplivala na prepričanje policistov o lastni legitimnosti. Poleg tega so policisti, ki so verjeli, da jih javnost zaznava kot legitimne, zaznavali lastno moč kot legitimno. Iz velikosti standardiziranih regresijskih koeficientov je razvidno, da je bil vpliv odnosov s sodelavci na samozaznavo legitimnosti policistov največji.

Tabela 1: OLS regresijska analiza: napovedovanje samozaznane legitimnosti policistov v odnosu do postopkovne pravičnosti nadrejenih, odnosov s sodelavci in zaznave legitimnosti policistov

	Model 1		Model 2	
	(s,e)	β	(s,e)	β
Spol	0,06	-0,03	0,05	-0,03
Starost (20–29)				
30–39	0,07	0,00	0,06	-0,04
40 ali starejši	0,09	-0,02	0,08	-0,10
Leta službe kot policist (1–5 let)				
6–10 let	0,08	-0,11 [†]	0,07	-0,09 [†]
11–15 let	0,08	0,07	0,07	0,04
16 let ali več	0,09	0,11	0,08	0,08
Izobrazba (Srednja šola)				
Višja šola	0,07	0,02	0,06	0,01
Univerza	0,07	0,05	0,06	0,01
Odnosi s sodelavci			0,03	0,26***
Postopkovna pravičnost nadrejenih			0,03	0,21***
Zaznava legitimnosti policistov pri javnosti			0,03	0,19***
F		2,55*		16,88***
R²		4 %		25 %

Opomba: Standardni odkloni so prikazani v oklepajih; [†] $p < 0,10$, * $p < 0,05$, *** $p < 0,001$

Nadalje smo se osredotočili na vpliv samozaznave legitimnosti na sprejemanje odločitev policistov ob upoštevanju njihovih odgovorov na hipotetični scenarij (situacijo v prometu). Tabela 2 prikazuje rezultate logistične regresije za tri modele. Upoštevajoč demografske dejavnike, ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti (Model 1), rezultati kažejo, da noben od dejavnikov (starost, spol, delovna doba in izobrazba) ni napovedoval, ali se bo policist odzval z ustnim opozorilom ali grožnjo uporabe fizične sile. Edini statistično pomemben napovedovalec je bil faktor *Samozaznana legitimnost* ($b = -0,58$). To nam pove, da se bodo policisti z večjim občutkom lastne legitimnosti verjetneje odločili za ustno opozorilo kot za grožnjo uporabe fizične sile.

V Modelu 2 smo preučevali vpliv postopkovne pravičnosti, zaznave legitimnosti policistov pri javnosti in odnose s sodelavci na sprejemanje odločitev policistov. Rezultati so pokazali, da se policisti, ki so zaznavali postopke nadrejenih kot pravične, raje odločajo za ustna opozorila. Podoben vpliv je bil viden pri faktorju *Odnosi s sodelavci*, vendar je bil vpliv manjši ($p < 0,10$). Prepričanje policistov o tem, kako jih javnost zaznava, ni vplivalo na njihovo sprejemanje odločitev. Za razliko od Modela 1 je v Modelu 2 faktor *Delovna doba* vplival na sprejemanje odločitev policistov. Za policiste z najmanj 16 leti službe v policiji je bolj verjetno, da bodo uporabili ustno opozorilo kot grožnjo uporabe fizične sile ($p < 0,05$). Ugotovili smo tudi razlike med »novimi« policisti in policisti z 10 do 15 let delovne dobe, vendar so bile te razlike pomembne pri $p < 0,10$.

V Model 3 smo vključili vse demografske spremenljivke ter faktorje *Samozaznana legitimnost*, *Postopkovna pravičnost*, *Odnosi s sodelavci* in *Zaznava legitimnosti policistov pri javnosti*. Kot v Modelu 2 se delovna doba v policiji pokaže kot pomembna pri odločanju za ukrep policistov. Za policiste s 16 leti delovnih izkušenj v policiji je bilo bolj verjetno, da se bodo odločili za uporabo ustnega opozorila kot pa za grožnjo uporabe fizične sile ($b = -0,94$, $p < 0,05$). Ugotovitve glede izobrazbe policistov so pomembne zaradi predhodnih ugotovitev v Združenih državah Amerike, ki kažejo da je bila izobrazba negativno povezana z uporabo sile (Rydberg in Terrill, 2010). Močan vpliv faktorja *Odnosi s sodelavci* je v Modelu 3 izginil, medtem ko je relativno močan vpliv faktorjev *Samozaznana legitimnost* (Model 1) in *Postopkovna pravičnost* (Model 2) oslabil ($p < 0,10$). V splošnem naše ugotovitve kažejo, da so policisti, ki zaznavajo odločitve nadrejenih kot pravične in so prepričani o lastni legitimnosti, manj naklonjeni grožnjam uporabe fizične sile.

Tabela 2: Logistična regresija: Kaj napoveduje odločitve policistov?

	Model 1			Model 2			Model 3		
	B	SE	Exp(B)	B	SE	Exp(B)	B	SE	Exp(B)
Spol	0,21	0,28	1,24	0,30	0,29	1,35	0,28	0,29	1,32
Starost									
30-39	0,15	0,33	1,16	0,21	0,34	1,23	0,19	0,34	1,20
40 ali starejši	0,65	0,42	1,92	0,69	0,43	2,00	0,64	0,43	1,89
Leta službe kot policist									
6-10 let	-0,12	0,36	0,89	-0,18	0,36	0,84	-0,21	0,36	0,81
11-15 let	-0,69	0,39	0,50	-0,74 [†]	0,39	0,48	-0,72	0,39	0,49
16 let ali več	-0,95	0,43	0,39	-0,98*	0,42	0,38	-0,94*	0,43	0,39
Izobrazba									
Višja šola	-0,26	0,30	0,77	-0,24	0,30	0,78	-0,23	0,30	0,79
Univerza	-0,37	0,28	0,69	-0,31	0,29	0,73	-0,30	0,29	0,74
Samozaznana legitimnost	-0,54**	0,20	0,58				-0,40 [†]	0,23	0,67
Postopkovna pravičnost				-0,27*	0,13	0,76	-0,22 [†]	0,13	0,80
Odnosi s sodelavci				-0,31 [†]	0,17	0,74	-0,22	0,18	0,80
Zaznava legitimnosti policistov pri javnosti				0,15	0,17	1,16	0,21	0,17	1,24
Logaritem verjetja	586,94			584,12			580,91		
Psevdo-R	0,05			0,06			0,07		

[†] $p < 0,10$, * $p < 0,05$, *** $p < 0,001$

V nadaljevanju smo raziskovali korelacije s proorganizacijskim vedenjem policistov. Rezultati so prikazani v tabeli 3. V Modelu 1 smo preučevali vpliv faktorja *Samozaznana legitimnost*, medtem ko smo nadzorovali starost, delovno dobo (Leta službe kot policist) in spol. Ugotovili smo, da se faktor *Samozaznana legitimnost* pozitivno povezuje s proorganizacijskim vedenjem ($\beta = 0,16, p < 0,001$). To pomeni, da bolj ko policisti izražajo svoja prepričanja o lastni legitimnosti, verjetneje je, da se bodo vedli proorganizacijsko. Nadalje rezultati kažejo, da je proorganizacijsko vedenje bolj prisotno pri starejših policistih ter policistih z višjo stopnjo izobrazbe. Kot je razvidno iz tabele 3, Model 1 pojasnjuje le 14 % variance za proorganizacijsko vedenje.

Model 2 prikazuje vpliv faktorjev *Postopkovna pravičnost nadrejenih*, *Odnosi s sodelavci* in *Zaznave legitimnosti policistov pri javnosti* na proorganizacijsko vedenje policistov. Ugotovili smo, da je za policiste, ki imajo dobre medosebne odnose s sodelavci ($\beta = 0,17, p < 0,001$) verjetneje, da se bodo vedli proorganizacijsko. Povezanost postopkovne pravičnosti nadrejenih s proorganizacijskim vedenjem je bila šibka ($p < 0,0$), medtem ko zaznave legitimnosti policistov pri javnosti niso imele vpliva na proorganizacijsko vedenje. Vpliv razlik v starosti se je v Modelu 2 zmanjšal, medtem ko je vpliv izobrazbe ostal enak kot v Modelu 1. Model 2 je pojasnil približno 17 % variance za proorganizacijsko vedenje.

Nazadnje smo v Modelu 3 istočasno ocenjevali vpliv faktorjev *Samozaznana legitimnost*, *Postopkovna pravičnost*, *Odnosi s sodelavci* in *Zaznave legitimnosti policistov pri javnosti* na proorganizacijsko vedenje policistov. Z izjemo medosebnih odnosov med sodelavci ($\beta = 0,15, p < 0,01$) noben izmed dejavnikov ni vplival na proorganizacijsko vedenje policistov. Z drugimi besedami, samozaznana legitimnost nima neposrednega vpliva na proorganizacijsko vedenje policistov. Raven izobrazbe policistov je še naprej vplivala na njihovo proorganizacijsko vedenje. Za razliko od rezultatov o starostnih razlikah v Modelu 2, je bila razlika v Modelu 3 večja.

Tabela 3: OLS regresijska analiza: napovedovanje proorganizacijskega vedenja policistov v odnosu do samozaznane legitimnosti, postopkovne pravičnosti, odnosov s sodelavci in zaznave legitimnosti policistov.

	Model 1		Model 2		Model 3	
	(s,e)	B	(s,e)	β	(s,e)	β
Spol	0,11	0,00	0,11	-0,01	0,11	-0,01
Starost						
30–39	0,12	0,13*	0,12	0,12	0,12	0,12
40 ali starejši	0,16	0,15*	0,16	0,24 [†]	0,16	0,15*
Leta službe kot policist						
6–10 let	0,13	0,10 [†]	0,13	0,10 [†]	0,13	0,11 [†]
11–15 let	0,15	0,12 [†]	0,15	0,12 [†]	0,15	0,13 [†]
16 let ali več	0,16	0,13 [†]	0,15	0,13 [†]	0,15	0,12
Izobrazba						
Višja šola	0,13	0,16***	0,13	0,16***	0,13	0,16***
Univerza	0,12	0,19***	0,12	0,18***	0,12	0,17***
Samozaznana legitimnost	0,08	0,16***			0,09	0,08
Postopkovna pravičnost			0,05	0,09 [†]	0,05	0,08
Odnosi s sodelavci			0,07	0,17***	0,07	0,15**
Zaznava legitimnosti policistov pri javnosti			0,07	-0,02	0,07	-0,03
F		9,22***		8,87***		8,38***
R²		14,4%		16,6%		17%

[†] $p < 0,10$, * $p < 0,05$, *** $p < 0,001$

7 Zaključek

Legitimnost je postala uveljavljen koncept v kriminoloških analizah, zahvaljujoč eksploziji empiričnih študij o korelacijah in posledicah legitimnosti policije. Vendar pa se večino literature še vedno skoraj izključno osredotoča na zaznave javnosti – veliko manj je znanega o zaznavah policistov o legitimnosti lastne moči in položaja. Namen tega poglavja je bil dvojen. Najprej smo poskušali razumeti dejavnike, ki pojasnjujejo samozaznavo legitimnosti policistov. Nato smo raziskovali vlogo samozaznave legitimnosti v napovedovanju sprejemanja odločitev policistov, zlasti odločitev o uporabi sile in odločitve za proorganizacijsko vedenje. Podatki za študijo so bili pridobljeni iz ankete, v kateri so sodelovali slovenski policisti.

Na podlagi podatkov smo identificirali tri glavne ugotovitve. Prvič, ugotovili smo, da socialne interakcije policistov z njihovimi nadrejenimi in sodelavci ter njihove zaznave o tem, kako jih javnost sprejema, oblikujejo samozaznano legitimnost policistov. Velikost regresijskih koeficientov je pokazala, da odnosi med sodelavci najbolj vplivajo na samozaznavo legitimnosti policistov. Na samozaznavo legitimnosti pri policistih pomembno vpliva tudi postopkovna pravičnost nadrejenih in zaznava legitimnosti policistov pri javnosti. Ugotovitve študije so v nasprotju s Tankebejevimi (v tisku) ugotovitvami v Gani. Pri preučevanju samozaznave legitimnosti policistov v Gani je ugotovil, da so imele le reakcije nadrejenih neposreden vpliv na samozaznavo legitimnosti, medtem ko odnosi s sodelavci in odnos nadrejenih niso vplivali na samozaznavo legitimnosti policistov. V Sloveniji so vsi trije dejavniki imeli neposreden vpliv na samozaznavo legitimnosti policistov. Naš model pojasnjuje le majhen del samozaznane legitimnosti policistov. Z drugimi besedami, obstajajo tudi drugi dejavniki, ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti policistov, ki jih naš model ni zajel.

Drugič, naša analiza je pokazala, da postopkovna pravičnost nadrejenih in samozaznana legitimnost policistov napovedujeta odziv policistov v danih situacijah. Natančneje, ugotovili smo, da je večja verjetnost, da bodo policisti, ki verjamejo v lastno legitimnost in menijo, da jih nadrejeni obravnavajo pošteno, uporabili ustno opozorilo kot grožnjo uporabe fizične sile, da bi prevzeli nadzor nad situacijo.

Kolikor nam je znano, študija o povezavi med postopkovno pravičnostjo in sprejemanjem odločitev policistov še ni bila izvedena. Študija Tylerja in sodelavcev (2007) je temeljila na odgovorih policistov, ki so v anketnem vprašalniku odgovarjali na splošne trditve o pravilih spoštovanja v interakcijah z državljani. Naša študija je temeljila na odgovorih policistov o situacijah v hipotetičnih scenarijih, ki so poskušali opisati situacije, v katerih se znajdejo policisti z državljani, kar se da natančno. Čeprav so bili odzivi v obeh primerih slabi, ugotovitve opozarjajo na potencialno novo obetavno pot za nadaljnje raziskave, katerih cilj bo razumevanje sprejemanja odločitev policistov.

Tretjič, ugotovili smo, da kljub temu, da samozaznana legitimnost policistov napoveduje njihovo proorganizacijsko vedenje, ta vpliv ni bil neodvisen od drugih dejavnikov. Natančneje, na vpliv samozaznane legitimnosti na proorganizacijsko vedenje policistov je vplivala kakovost odnosov policistov z njihovimi sodelavci. Te ugotovitve potrjujejo ugotovitve Phibbsa (2011), da kakovost notranje komunikacije in medosebnih odnosov vplivata na povezovanje osebja z organizacijo in nastopata kot povezava med učinkovitim delovanjem in pripravljenostjo zaposlenih za delo.

Literatura

- Alpert, G. in Dunham, R. (2004). *Understanding police use of force: Officers, suspects, and reciprocity*. New York: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. (2003). *Structure, agency and internal conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barbalet, J. (2001) *Emotions, social theory and social structure: A macrosociological approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, R. (2001). *Legitimizing identities: The self-presentation of rulers and subjects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bittner, E. (1970). *The functions of the police in modern society*. Cambridge: Oelgeschlager, Gunn, & Hain.
- Bottoms, A. E. (2002). Morality, crime, compliance and public policy. V A. E. Bottoms in M. Tonry (ur.), *Ideology, crime and criminal justice: A symposium in honour of Sir Leon Radzinowicz* (str. 15–60). Cullompton; Devon: Willan.

- Bottoms, E. A. in Tankebe, J. (2012). Beyond procedural justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 102(1), 119–170.
- Bottoms, A. in Tankebe, J. (2013). Voice within: Powerholders' perspectives on authority and legitimacy. V J. Tankebe in A. Liebling (ur.), *Legitimacy and criminal justice: An international exploration* (str. 60–82). Oxford: Oxford University Press.
- Bradford, B. in Quinton, P. (2014). Self-legitimacy, police culture and support for democratic policing in an English constabulary. *British Journal of Criminology*, 54(6), 1023–1046.
- Bradford, B., Quinton, P., Myhill, A. in Porter, G. (2014). Why do 'the law' comply? Procedural justice, group identification and officer motivation in police organizations. *European Journal of Criminology*, 11(1), 110–131.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Fyfe, J. J. (1988). Police use of deadly force: Research and reform. *Justice Quarterly*, 5(2), 165–205.
- Hagan, J. in McCarthy, B. (1997). *Mean streets: Youth crime and homelessness*. New York: Cambridge University Press.
- Jackson, J., Bradford, B., Stanko, E. A. in Hohl, K. (2012). *Just authority? Trust in the police in England and Wales*. Oxford: Routledge.
- Johnson, D. in Kuhns, J. B. (2009). Striking out: Race and support for police use of force. *Justice Quarterly*, 26(3), 592–623.
- Kaina, V. (2008). Legitimacy, trust and procedural fairness: Remarks on Marcia Grimes' study. *European Journal of Political Research*, 47(4), 510–521.
- Kohan, A. in Mazmanian, D. (2003). Police work, burnout, and pro-organizational behavior: A consideration of daily work experiences. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5), 559–583.
- Kronman, A. (1983). *Max Weber*. London: Edward Arnold Publishers.
- Lersch, K. M., Bazley, T., Mieczkowski, T. in Childs, K. (2008). Police use of force and neighbourhood characteristics: An examination of structural disadvantage, crime, and resistance. *Policing Society*, 18(3), 282–300.

- Loader, I. in Walker, N. (2001). Policing as a public good: Reconstituting the connections between policing and the state. *Theoretical Criminology*, 5(1), 9–35.
- McCarthy, B., Hagan, J. in Martin, M. J. (2002). In and out of harm's way: Violent victimization and the social capital of fictive street families. *Criminology*, 40(4), 831–866.
- McElvain, J. P. in Kposowa, A. J. (2008). Police officer characteristics and the likelihood of using deadly force. *Criminal Justice and Behavior*, 35(4), 505–521.
- Moorman, R. H., Niehoff, B. P. in Organ, D. W. (1993). Treating employees fairly and organizational citizenship behavior: Sorting the effects of job satisfaction, organizational commitment, and procedural justice. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 6(3), 209–225.
- Muir, W. K. (1977). *Police: Streetcorner politicians*. Chicago: University of Chicago Press.
- Murphy, K. in Cherney, A. (2012). Understanding cooperation with police in a diverse society. *British Journal of Criminology*, 52(1), 181–201.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington: Lexington Books.
- Papachristos, A. V., Meares, T. L. in Fagan, J. (2012). Why do criminals obey the law? The influence of legitimacy and social networks on active gun offenders. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 102(2), 397–440.
- Phibbs, M. W. (2011). Analyzing organizational performance from the bottom up. *FBI Law Enforcement Bulletin*. Pridobljeno na <http://www.fbi.gov/stats-services/publications/law-enforcement-bulletin/december-2011/analyzing-organizational-performance>
- Piquero, A., Fagan, J., Mulvey, E., Steinberg, L. in Odgers, C. (2005). Developmental trajectories of legal socialization among serious adolescent offenders. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 96(1), 267–298.
- Punch, M. (2000). Police corruption and its prevention. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 8(3), 301–324.
- Reisig, M. D., Tankebe, J., in Meško, G. (2012). Procedural justice, police legitimacy, and public cooperation with the police among young Slovene adults. *Varstvoslovje*, 14(2), 147–164.

- Rydberg, J. in Terrill, W. (2010). The effect of higher education on police behavior. *Police Quarterly*, 13(1), 92–120.
- Skolnick, J. H. (1994). *Justice without trial: Law enforcement in democratic society* (3rd ed.). New York: Wiley.
- Sternberger, D. (1968). Legitimacy. V D. L Sills (ur.), *The international encyclopedia of the social sciences* (str. 244–248). New York: Free Press.
- Sunshine, J. in Tyler, T. (2003). The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law & Society Review*, 37(3), 513–348.
- Tankebe, J. (2009). Self-help, policing and procedural justice: Vigilantism and the rule of law in Ghana. *Law & Society Review*, 43(2), 245–269.
- Tankebe, J. (2010). Legitimation and resistance: Police reform in the (un) making. V L. K. Cheliotis (ur.), *Roots, rites and sites of resistance: The banality of good* (str. 197–219). London: Palgrave.
- Tankebe, J. (2013). Viewing things differently: The dimensions of public perceptions of police legitimacy. *Criminology*, 51(1), 103–135.
- Tankebe, J. (2014). Police self-legitimacy. V G. Bruinsma in D. Weisburd (ur.), *Encyclopaedia of criminology and criminal justice* (str. 3735–3742). New York: Springer.
- Tankebe, J. (v tisku). Rightful authority: Exploring the structure of police self-legitimacy. V A. Liebling, J. Shapland in J. Tankebe (ur.), *Crime, justice and social order: Essays in honour of A. E. Bottoms*. Oxford: Oxford University Press.
- Tankebe, J. in Meško, G. (2015). Police self-legitimacy, use of force, and pro-organizational behavior in Slovenia. V G. Meško in J. Tankebe (ur.) *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 261–277). Cham [etc.]: Springer.
- Terrill, W. in Reisig, M. D. (2003). Neighborhood context influence on the level of force used in citizen-police encounters. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40(3), 291–321.
- Tyler, T. (1990). *Why people obey the law*. Yale: Yale University Press.
- Tyler, T. (2011). Trust and legitimacy: Policing in the USA and Europe. *European Journal of Criminology*, 8(4), 254–266.
- Tyler, T. in Blader, S. (2000). *Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia: Psychology Press.

- Tyler T., Callahan P. in Frost J. (2007). Armed, and dangerous (?): Motivating rule adherence among agents of social control. *Law & Society Review*, 41(2), 457-492.
- Weisburd, D., Greenspan, R., Hamilton, E. E., Williams, H. in Bryant, K. A. (2000). *Police attitudes toward abuse of authority: Findings from a national study*. Washington: National Institute of Justice.
- Worden, R. (1989). Situational and attitudinal explanations of police behavior: A theoretical reappraisal and empirical assessment. *Law & Society Review*, 23(4), 667-711.
- Wrong, D. (1995). *Power: Its forms, bases and uses*. London: Transaction Publishers.

Odločanje o sankcijah, legitimnost in javno mnenje¹

Mojca M. Plesničar in Julian V. Roberts

Povzetek

Večina piscev, ki se ukvarja z vprašanji legitimnosti kazenskopravnega sistema, raziskuje, kako se predstave o legitimnosti oblikujejo preko stikov s predstavniki sistema, predvsem policisti. To poglavje obravnava odnos med naravo posamezne ureditve odločanja o sankcijah in predstavami javnosti o tem, kaj je legitimno kaznovanje (angl. *penal legitimacy*) oziroma kar v prispevku imenujemo »empirična legitimnost« (angl. *empirical legitimacy*), (Hinsch, 2008). V prvem delu prispevka se posvečamo odnosom javnosti do odločanja o sankcijah in predstavimo možne razloge, zaradi katerih v številnih državah javnost meni, da njihovem sistemu odločanja o sankcijah primanjkuje legitimnosti. V drugem delu raziščemo načine, na katere bi bilo mogoče tovrstne predstave javnosti izboljšati. Pri tem smo izdelali tudi prikaz ureditve odločanja o sankcijah z visoko stopnjo legitimnosti, ki vključuje določene bistvene elemente: 1) ureditev mora biti jasna in transparentna ter kot taka dojeta tudi s strani javnosti; 2) izrekanje sankcij mora biti dosledno in predvidljivo; 3) upoštevati mora izražene interese vseh vpletenih; 4) ureditev mora temeljiti na trdni načelni podlagi. Za konec trdimo, da je o ureditvi in njenem delovanju javnost treba obveščati, in sicer na primeren, razumljiv način. Še tako načelna ureditev sama na sebi ne zagotavlja empirične legitimnosti, za doseganje slednje je nujno, da je javnost z ureditvijo in njenimi kvalitetami ustrezno seznanjena.

I Uvod

Odnos med legitimnostjo in kazenskopravnim sistemom je eno izmed temeljnih vprašanj, ki se mu posvečajo številne teoretične in empirične raziskave. V glavnem se avtorji v njih sprašujejo, kako se predstave o legitimnosti oblikujejo prek stikov s predstavniki kaznovalnega

¹ Poglavje je prevedeno in prirejeno prejšnje skupno delo obeh avtorjev (Roberts in Plesničar, 2015). Avtorja sva za tehnično pomoč hvaležna Lani Cvikl, za vsebinske pripombe pa Mikeu Houghu in udeležencem na sestankih v Ljubljani in na konferenci Evropskega združenja za kriminologijo v Budimpešti.

sistema, predvsem predstavniki policije (Tyler, 2007; Dvoršek, Maver in Meško, 2006; Ponsaers, 2015). Na raziskovanje legitimnosti policije se avtorji osredotočajo predvsem iz empiričnih razlogov: javnost ima največ neposrednih stikov prav s policijo, manj pa s predstavniki drugih služb; policijsko delo je pogosto vidno tudi le opazovalcem, ne nujno udeležencem postopka, kar ne velja v enaki meri za delovanje drugih vej kaznovalnega sistema (na primer sodišč, katerih zasedanja so sicer javna, a odmaknjena v sodnih dvoranah). Državljeni stike s policijo domnevno doživljajo kot odslikavo celotnega kazenskopravnega sistema, kar pomeni, da bodo prav stiki s policijo in njihovo pozitivno ali negativno vrednotenje oblikovali predstave javnosti o legitimnosti celotnega pravosodja. Obenem večina ljudi nikoli ne pride v neposredni osebni stik s sodišči ali zapori, zato je pričakovati, da lahko predstave javnosti o kasnejših fazah kazenskopravne obravnave – o kazenskem postopku, delovanju kazenskih sodišč in komisij za pogojni odpust bolj oblikujejo tudi (ali še posebej) mediji, čemur bo več prostora namenjenega kasneje.

Koncept legitimnosti je bil definiran in operacionaliziran na mnoge različne načine, ne da bi iz množice poskusov opredelitve izšlo eno samo skupno stališče, čeprav so avtorji, kot so na primer Jackson in drugi (2015) ter Tankebe in Liebling s soavtorji (2013) o tem že obširno razpravljali.² Tudi na tem mestu ne ponujamo končnih odgovorov, ki bi nas popeljali iz gošče teorij in konceptov, ki so se v zadnjih letih razvili. Po uvodni razpravi se prispevek posveti bistveno ožji temi: odnosu med sistemom odločanja o sankcijah in percepcijo javnosti o legitimnosti kaznovanja. Pri obravnavi slednje uporabljamo Hinschev (2008) koncept »empirične legitimnosti«, s čimer razpravo odmaknemo od »normativne legitimnosti« (Hough, Jackson in Bradford, 2013). Hough et al. (2013) predlagajo tri elemente empirične legitimnosti: 1) dolžnost ravnati se po zapovedanem; 2) zakonitost in 3) skladnost z moralnimi vrednotami, na kar se v prispevku osredotočamo. Empirična legitimnost se tako nanaša na stališče javnosti o legitimnosti odločanja o sankcijah. Normativna legitimnost pa označuje, v kakšni meri posamezna ureditev odločanja o sankcijah zrcali in udejanja koherentna moralna načela. Pri tem je pomembno upoštevati, kar Bottoms in Tankebe (2012) imenujeta »legitimnost občinstva« (angl. *audience legitimacy*).

² Prav zaradi množice definicij in razlik med njimi, bi bila koristna metaraziskava, ki bi zbrala in preučila množstvo definicij in komponent legitimnosti, ki so se razvile v zadnjih letih.

Ta koncept poudarja, da je za oceno legitimnosti pomembno tudi, kateri avditorij in s kakšnimi interesi legitimnost ocenjuje. Prvi del prispevka prikazuje različne odnose javnosti do odločanja o sankcijah in predstavi možne razloge, zaradi katerih je v številnih državah ocena javnosti glede legitimnosti sistema kaznovanja negativna. V drugem delu iščemo načine, s pomočjo katerih bi se tovrstne predstave javnosti dalo izboljšati, kar vključuje tudi prikaz ureditve odločanja o sankcijah z visoko stopnjo legitimnosti.

Spoznanja, do katerih smo prišli, je mogoče povzeti takole: Da je sistem odločanja o sankcijah prepoznan kot legitimen (da torej doseže empirično legitimnost) mora biti: 1) jasen in transparenten; 2) izrekanje sankcij mora biti dosledno in posledično predvidljivo; 3) upoštevati mora izražene interese vseh vpletenih; 4) ureditev mora temeljiti na trdni načelni podlagi. Pri tem se jasnost zdi ključna: malo verjetno je, da bi nejasna ureditev lahko dosegla empirično legitimnost. Prednosti jasne ureditve odločanja o sankcijah prikažemo na primerjalni analizi dveh ureditev z različnima rešitvama glede enake okoliščine, ki lahko pomembno vpliva na izrek sankcije, to je priznanje krivde v zameno za blažjo sankcijo. Po najinem mnenju je sprejetje neke vrste jasnih smernic (v taki ali drugačni obliki) ena izmed boljših rešitev za doseg potrebne stopnje jasnosti in transparentnosti. V nadaljevanju se poigramo tudi z možnostjo, da bi empirično legitimnost lahko povečali s sprejemom enotne evropske ureditve odločanja o sankcijah. Kot ključno pa se v razpravi pokaže, da je treba o sistemu odločanja o sankcijah javnost tudi obveščati, takšno obveščanje pa mora v izogib zmotnim pričakovanjem potekati na primeren, razumljiv način. Sam obstoj še tako zdravih načel in koherentnega sistema ne more zagotoviti zadostne stopnje empirične legitimnosti, če javnost z njim ni seznanjena.

2 Razlaga pojmov

Več medsebojno povezanih pojmov je relevantnih za nadaljnjo razpravo, med njimi zaupanje javnosti, legitimnost in javno vrednotenje kazenskopravnega sistema. S pojmom *zaupanje* zaobjamemo pričakovanje javnosti, da bo kazenskopravni sistem oziroma njegovi izvajalci, na primer policisti in sodniki, svoje naloge izvrševali dovolj kompetentno. Legitimnost se zdi bolj kompleksen koncept, ki obsega več različnih elementov.

2.1 Zaupanje javnosti

Ta spremenljivka meri, koliko zaupanja imajo ljudje v različne veje kazenskopravnega sistema oziroma v njegove izvajalce. Rezultati raziskav razodevajo zelo različne odzive, tako med kot tudi znotraj posameznih vej sistema in znotraj posameznih poklicev. Skozi zgodovino se je izkazalo, da javnost sodiščem zaupa manj kot policiji. Razlog za nizko zaupanje morda tiči v pomanjkanju neposrednega stika večine ljudi z delovanjem sodišč, zaradi česar se zanašajo predvsem na poročanje medijev, za razliko od precej bolj pogostega stika večine ljudi z delovanjem policije (Roberts in Hough, 2005).³ Težko je pričakovati, da bodo ljudje zaupali sistemu, o katerem vedo le malo, toliko bolj, če informacije o njegovem delovanju prejemajo selektivno in ga praviloma prikazujejo v izrazito negativni luči. Kar se tiče izrekanja sankcij, mediji običajno izpostavljajo le tiste najbolj mile ali pa poročajo o obsodbah, ki so bile v kakšnem oziru problematične. O preostali veliki večini sodb navadno sploh ne poročajo. Vse navedeno ima za posledico vsesplošno javno kritiko kaznovalcev in kaznovanja.

Slabo poznavanje postopkov odločanja o sankcijah priznavajo tudi ljudje sami. Raziskava, izvedena leta 2009 na celotnem območju Združenega kraljestva, je pokazala, da tri četrtine vprašanih meni, da »ne vedo, kakšne sankcije so izrečene storilcem kaznivih dejanj« (Ipsos MORI, 2009). Pomanjkanje informacij se torej odraža v neznanju in zrcali v tem, kar javnost misli, da ve oziroma ne ve. To predstavlja bistveno oviro za vzpostavitev zaupanja in percepcijo legitimnosti. V isti raziskavi je mogoče najti tudi korelacijo med ravno poznavanja postopkov odločanja o sankcijah in zaupanjem v kazenskopravni sistem. Anketirani s šibkim poznavanjem odločanja o sankcijah so izrazili tudi splošno nezaupanje v kazenskopravni sistem. Neosveščenost torej botruje nezaupanju. Skoraj polovica vprašanih meni, da bi boljše poznavanje področja odločanja o sankcijah povečalo tudi njihovo siceršnje zaupanje v kazenskopravni sistem (Ipsos MORI, 2009). V slovenskem prostoru podobnih raziskav s področja izrekanja sankcij nimamo, a splošnejša raziskava, ki jo je naročilo Vrhovno sodišče, kaže,

³ Javnomenjska raziskava, izvedena v Angliji in Walesu, je na primer pokazala, da policiji zaupa tri četrtine ljudi, le ena polovica pa zaupa sodiščem (Roberts in Hough, 2005: tabela 2.3).

da je tudi pri nas zaupanje v delovanje sodišč pri posameznikih, ki so s sodiščem že bili v stiku, bistveno večje v primerjavi s splošno populacijo (Center za raziskovanje javnega mnenja, 2013).

Negativno mnenje javnosti glede odločanja o sankcijah ima lahko tudi širše posledice, saj je predstava o legitimnosti delovanja sodišč lahko bistvenega pomena za predstavo o delovanju celotnega kazenskopravnega sistema. Čeprav imajo ljudje več neposrednega stika s policisti, odločitve o sankcijah pritegnejo veliko medijske pozornosti in tako predstavljajo najbolj vidni del ter hkrati vrhunec kazenskega postopka. Odločitev o sankciji poleg tega sproži hiter intuitivni odziv. Pravni laiki ali pravu neposvečeni težko razumejo zapletena pravna vprašanja, kot sta presoja krivde ali dopustnost dokazov, vendar pa razumejo odločitev o sankciji vseeno kot precej enostavno. Večina ljudi hitro oblikuje mnenje o primernosti kazni za določeno kaznivo dejanje in je tudi povsem prepričana v pravilnost svoje odločitve (Doob in Roberts, 1983).

Poleg naštetega je pomemben tudi moralni dejavnik legitimnosti (Jackson et al., 2013). Kadar je izrečena sankcija, ki jo posameznik dojema kot primerno, dobi potrditev, da je družbeno kaznovanje skladno z njegovimi osebnimi moralnimi vrednotami. Taka potrditev je seveda odsotna, ko posameznik meni, da je izrečena sankcija premila (ali prestroga). Če ljudje menijo, da sodišča izrekajo neustrezne sankcije, ali da pri odločanju upoštevajo okoliščine, ki niso relevantne, lahko to zamaje legitimnost celotnega sistema (Henham, 2012). Ta problem izpostavi tudi Haveman (2006: 145), ki v delu glede odločanja o sankcijah na nadnacionalnem nivoju jasno zapiše: »Uspeh kazenskega prava je odvisen od pričakovanj. Ta so mestoma vrtoglavo narasla in ob njihovi neizpolnitvi strmo padla. Na dolgi rok to predstavlja velik problem za legitimnost sistema.«

Legitimnost je podoben, pa vendar drugačen pojem: ljudje lahko menijo, da je sodstvo legitimno, a hkrati dvomijo v uspešnost njegovega dela. V Angliji in Walesu javnost na primer meni, da je sodstvo legitimna avtoriteta za kaznovanje: da so sodniki pravični, v smislu, da sodijo brez zadržkov ali strahu; so nepristranski in neodvisni. Kljub temu pa je glede drugih zadev zaupanje v sodstvo nizko, kar izkazujejo tudi empirične študije. Sodišča so pravična in neodvisna, obenem pa niso

učinkovita pri nadzorovanju kriminalitete in pri odzivanju na potrebe žrtev kaznivih dejanj (MORI, 2003). Ljudje tako verjamejo, da sodišča pravično sodijo, njihovo zaupanje pa je znatno manjše glede izrekanja učinkovitih kazni v smislu preprečevanja kriminalitete (MORI, 2003). Nasprotno so ocene delovanja sodišč v Sloveniji na splošno slabe, sodišča v raziskavah javnega mnenja navadno dobivajo slabe ocene (Valicon, 2014; Toš in Vovk, 2013), ki se le nekoliko izboljšajo pri anketirancih, ki so s sodišči že bili v stiku (Center za raziskovanje javnega mnenja, 2013). Raziskav, ki bi anketirance spraševale po mnenju glede učinkovitosti kaznovanja ali primernosti izrečenih sankcij, pri nas še ni bilo.

Glavnina literature na temo legitimnosti preučuje legitimnost skozi percepcijo javnosti – ali ima javnost sodišče za legitimno avtoriteto? Kot smo že omenili, je za ta namen pomembno razločevati med *normativno* in *empirično* legitimnostjo. Ureditev odločanja o sankcijah je normativno legitimna, če se kazni izrekajo v skladu z načeli, ki izhajajo iz koherentne ideološke podlage in če so ta načela tudi uporabljena v sodni praksi. Ureditev je tako lahko empirično legitimna, čeprav ji manjka normativne legitimnosti. Podobno, ureditev je lahko načelna in utemeljena na medsebojno skladnih temeljnih načelih, pa ji kljub temu ne uspe vzpostaviti percepcije legitimnosti (torej empirične legitimnosti).

Za našo razpravo je deloma pomembno tudi vprašanje, v kolikšni meri odločanje o sankcijah vpliva na širše predstave o legitimnosti kaznovanja, torej na predstave o legitimnosti celotnega kazenskopravnega sistema. V teoriji je bilo podanih že nekaj ambicioznih argumentov o tem, kako delovanje sodišč vpliva na percepcijo legitimnosti in spoštovanje pravnih norm. Če bi odločanje o sankcijah bilo bolj skladno z moralnimi vrednotami splošne javnosti, bi ljudje na primer bolj spoštovali zakone in bolje sodelovali s predstavniki kazenskopravnega sistema (Robinson, 2009). A v tem prispevku se ukvarjamo s skromnejšo perspektivo: naša razprava se osredotoča na vprašanje, kateri vidiki odločanja o sankcijah bi lahko izboljšali ter kateri poslabšali percepcijo legitimnosti in zaupanje javnosti?

3 Odločanje o sankcijah in javnost: nekaj empiričnih ugotovitev

Empiričnih študij o kazenskopravnem sistemu in javnem mnenju je bilo že precej (npr. Roberts in Hough, 2005, 2013). Po nam dostopnih podatkih pa se še nihče ni lotil raziskave, ki bi neposredno merila percepcijo *legitimnosti* glede odločanja o sankcijah ali vplivih, ki jih ta percepcija ima na splošno dožemanje legitimnosti kazenskopravnega sistema. To pa za raziskovalce predstavlja pomembno prioriteto: v velikem številu ureditev se izvajajo ankete o zaupanju javnosti v delovanje sodišč (in drugih organov kazenskopravnega sistema) in iz njih je mogoče potegniti določena spoznanja, pomembna za empirično legitimnost. Zaupanje in legitimnost sta seveda dva različna koncepta, vendar ugotovitev, da javnost sodiščem zaupa, dovoljuje sklep, da javnost obenem verjame, da so odločitve, ki jih sprejemajo sodišča, ustrezne oz. legitimne.

Več raziskav je potrdilo povezavo med zaupanjem v delovanje sodišč in zaupanjem v kazenskopravni sistem kot celoto. Smith (2007) na primer poroča, da so pri vprašanju »Kaj vpliva na vaše zaupanje v kazenskopravni sistem?« britanski anketiranci največkrat odgovorili »doslednost pri odločanju o sankcijah«. Za ljudi sta bila pomembna vplivna faktorja tudi možnosti »ustrezne sankcije« in »zadostna prisotnost policije na ulicah«. Druga raziskava, opravljena na področju Velike Britanije, je zajela odgovore na vprašanje »Kaj je najbolj pereč problem v zvezi s kriminalom v Združenem kraljestvu?«. Največ vprašanih je odgovorilo: »odločanje o sankcijah« (Duffy, Wake, Borrows in Bremner, 2008). Glede na to, da je za javnost odločanje o sankcijah očitno pomembno, se ne zdi pretirana domneva, da predstava glede odločanja o sankcijah vpliva tudi na dožemanje delovanja celotnega kazenskopravnega sistema, iz česar izhaja, da je odločanje o sankcijah za zaupanje javnosti ključnega pomena.

Mnenja in pričakovanja oz. zahteve javnosti glede odločanja o sankcijah pogosto izhajajo iz pomanjkanja informacij (Roberts in Hough, 2005). Te zahteve glede (strogega) kaznovanja praviloma tudi presegajo možnosti, ki so sodnikom pravno gledano sploh na voljo. Javnost je prek medijev običajno obveščena in osredotočena le na en primer naenkrat

in ta praviloma vzbuja veliko sočutja za žrtev, zoper storilca pa zgolj krepí antagonizem. Možnosti kaznovanja, ki jih ponuja pravni sistem, praviloma ne dovoljujejo izreka kazni, ki bi zadovoljila kaznovalno strast javnosti v tovrstnih primerih. Pojav tovrstnih kaznovalnih apetitov javnosti je značilen za večino evropskih držav, z nekaj svetlimi izjemami iz Skandinavije (Pratt in Eriksson, 2013).⁴

3.1 Legitimnost in odločanje o sankcijah

Eden izmed mogočih pristopov k vprašanju legitimnosti odločanja o sankcijah je, da se vprašamo, kakšna ureditev odločanja o sankcijah bi po predvidevanjih povečala dojeto legitimnost sistema in vzbudila zaupanje javnosti. Tega se bomo lotili kasneje v prispevku in skušali orisati temelje takšnega sistema, najprej pa bomo definirali vidike sodobnega odločanja o sankcijah, ki morda *spodkopavajo* percepcije legitimnosti in zaupanje javnosti v odločanje o sankcijah in kazenskoopravni sistem. Nekaj vpogleda v to ponujajo javnomnenjske raziskave.

3.2 Analogija z nejasnim sistemom obdavčitve

Malo verjetno je, da bodo ljudje zaupali v ustanovo ali ureditev, ki je ne poznajo ali deluje na njim nerazumljiv način. Za ponazoritev si predstavljajmo sistem, v katerem davčna stopnja za odmero dohodnine ni vnaprej določena, ampak jo za vsak primer posebej določajo davčni uradniki, ki jih imenuje vlada in ne zrcalijo družbenih interesov. Pri določanju davčne stopnje za vsakega posameznika davčni uradniki odločajo na podlagi ohlapnih meril. Za marsikatero merilo se na prvi pogled tudi zdi, da nasprotuje zdravemu razumu. Še več, predstavljajmo si, da uradniki izhajajo pretežno iz družbene elite, da torej ne gre za predstavnike splošne populacije. Uradniki imajo široko polje diskrecije, njihove odločitve pa tudi niso predmet morebitnih pritožb oziroma se zdi, da njihovih odločitev instanca ne pregleduje.

⁴ Omembe vredna izjema je na primer odziv javnosti na 21-letno zaporno kazen, ki je bila izrečena množičnemu morilcu Andersu Breiviku. Norveška javnost je sprejela to, primerjalno gledano, precej blago sankcijo, medtem ko je bil preostali zahodni svet šokiran, ker za takšno dejanje ni bil izrečen dosmrtni zapor brez možnosti pogojnega odpusta, ki je tudi najstrožja predvidena, a tudi z vidika ESČP kritizirana sankcija v jurisdikcijah EU. Za Norvežane pa je izrečena kazen samo potrdila legitimnost njihovih sodišč in celotnega kazenskoopravnega sistema, kar nazorno povzamejo besede enega anketirancev: »Ne dopustimo, da nam naše pravice vzame en terorist.« (de Graaf, van der Heide, Wanmaker in Weggemans, 2013: 16, prevod M. M. P.).

Posledično ljudje ne vedo, koliko davka bodo morali plačati, uradnikom pa tudi ne zaupajo, da bodo dosledno odmerili davčne stopnje vsem zavezancem. Kakšen delež ljudi bi takšen davčni sistem in davčne organe štelo za legitimne? Le koliko zaupanja bi imeli vanj? Ali bi davkoplačevalci v takšni ureditvi sploh še prijavljali svoje dohodke?

Obstaja jasna paralela s kazenskopravnim sistemom: če davkoplačevalci menijo, da davčno pravo ni legitimno, je manj verjetno, da bodo pošteno prijavljali svoje prihodke. Če državljani menijo, da kazenskopravni sistem ni legitim, bodo *morda* manj pripravljeni sodelovati v njem: kot porotniki ali sodniki prisedniki ali priče. To sicer ni dokazana ugotovitev, ampak hipoteza, ki pa jo je mogoče empirično preizkusiti. Dosedanje raziskave (MORI, 2003) so namreč ugotovile, da mnogi ljudje menijo, da odločanju o sankcijah manjka legitimnosti.

Navedeno je razvidno iz naslednjih izjav, zbranih iz reprezentativnih vzorcev javnomnenskih anket, opravljenih v različnih sodnih sistemih (glej na primer Roberts in Hough, 2005). Zbrane zmotne predstave odsevajo značilnosti zgoraj opisanega nelegitimnega davčnega sistema:

- odločanje o sankcijah je nedosledno, odločitve pa nepredvidljive;
- odločanje o sankcijah je pristransko, nagnjeno k zaščiti storilca (obtoženega) na račun zaščite interesov žrtve kaznivega dejanja;
- sodniki ne razmišljajo kot običajni državljani in pri odločanju o sankcijah upoštevajo okoliščine, ki niso relevantne;
- izrečene sankcije so preveč prizanesljive, poleg tega se v primeru zaporne kazni izrečena dolžina niti ne ujema z dolžino dejansko prestane kazni.

3.3 Razlogi za nizko stopnjo zaupanja javnosti v delovanje sodišč

Za večino kritik in predstav javnosti o delovanju sodišč obstajata dva glavna razloga.⁵ Prvič, poročanje medijev (predvsem rumenih medijev v zahodnih državah z Združenim kraljestvom na čelu) ustvarja izkrivljeno

⁵ Raziskave (Hough et al., 2013; Roberts in Hough, 2005) so ugotovile, da je kar nekaj predstav javnosti neutemeljenih. Nekateri odgovori izražajo zgolj mnenja, ki nimajo osnove v konkretnih dejstvih, pri čemer pa konkretnih dejstev nekatera vprašanja niti ne terjajo. V drugih primerih pa so predstave javnosti dejansko napačne. To je bilo na primer ugotovljeno glede deleža obsodilnih sodb in izrečenih zapornih kazni za kazniva dejanja, kot so tatvine, ropi ali posilstva. Večina javnosti v zahodnih državah močno podcenjuje delež izrečenih zapornih kazni, ki je v resnici precej večji od ocen javnosti.

sliko tako o kaznovalnih praksah na splošno kot tudi o posameznih odločitvah. Tega ni mogoče odpraviti na enostaven način: sankcije so pogost predmet novičarskega poročanja, ki je praviloma pospremljeno s komentarji, ki odločitvi sodišča vsaj deloma (na primer dolžini kazni) nasprotujejo. Sočasno zgodbe o izvrševanju diskrecijske pravice tožilcev ali policije redko pritegnejo medijsko pozornost, razen če so še posebej nenavadne.⁶ Drugi razlog nerazumevanja javnosti pa je dejstvo, da je postopek odločanja o sankcijah v večini zahodnih držav razmeroma zapleten. Že stroki pogosto povzroča sive lase, zato si je mogoče zlahka predstavljati, kako nerazumljiva so pravila pravnim laikom.

Zapletenost odločanja o sankcijah ponazarja zapleteno naravo kaznovalnega prava: z enostavno shemo ali tabelo nikakor ni mogoče doseči individualizacije kazenske sankcije oziroma upoštevati vseh okoliščin, ki bi morale vplivati na to odločitev. Pravila, kot je politika treh prekrškov (angl. *three strikes*), so sicer zelo jasna – in sprva pritegnejo podporo javnosti – vendar so takšna na račun načelnosti in pravičnosti pri odločanju o sankcijah. Vnaprej natančno določiti, koliko časa bo obsojeni dejansko prestajal zaporno kazen, tudi ni enostavna naloga. Tudi če je posameznik obsojen na časovno jasno določeno kazen, na primer na triletno zaporno kazen, lahko na datum njegovega odpusta vplivajo mnogi dejavniki. Javnost je navadno nestrpna tudi pri vprašanih kaznovanja, zato jo kompleksna vprašanja, kot je na primer kaznovanje storilcev več kaznivih dejanj, izrekanje enotnih kazni in podobno, frustrirajo. Večina sodnih sistemov se ponaša s širokim naborom kazenskih sankcij in javnost je pogosto zmedena, saj narave in posledic mnogih odločitev sodišča preprosto ne razume.

Predvsem nejasnost glede časa, ki ga bo obsojeni na zaporno kazen dejansko prestal v zaporu, je eden glavnih razlogov za javno skepso. Ta je v posameznih sistemih tudi en od ključnih argumentov za odpravo (pretirano) diskrecijskega odločanja o pogojnem odpustu: v takšnih sistemih je namreč težko predvideti, koliko časa bo obsojenec dejansko

⁶ Na primer, ko policija pri posredovanju ubije osumljenca, kot se je zgodilo pri streljanju na londonski podzemni leta 2005 in v severnem Londonu leta 2011, ali pa ko je britansko tožilstvo vložilo obtožnico zoper tri osebe, ki so »kradle« zavrženo hrano iz zabojnika za trgovino. Podobno ogorčenje je v Sloveniji izzvala uvedba pogajanj o krivdi, o čemer bo več govora v nadaljevanju.

preživel v zaporu, četudi je kazen časovno jasno določena.⁷ Kanada je dober primer *common law* sistema, ki trpi zaradi problema (navidezne) nedoločenosti trajanja zapora. Obsojencu z devetletno zaporno kaznijo se lahko odobri pogojni odpust že po osemnajstih mesecih in preostanek kazni prestane na prostosti. Po drugi strani pa bo ob večkratnem zavračanju njegovih vlog za pogojni odpust praviloma izpuščen na prostost šele po šestih letih. Majhen delež zapornikov, pri katerih uprava zapora predlaga izrecno prepoved pogojnega odpusta zaradi slabega vedenja v zaporu, pa bo kazen prestal v celoti, torej celotnih devet let. Ti ukrepi in razlikovanja, ki so namenjeni rehabilitaciji zapornikov in preprečitvi pretiranega razmaha kazni zapora, seveda ne uživajo naklonjenosti javnosti. Javnost njihovega namena ne razume, kar je razvidno iz komentarjev v stilu »saj bo zunaj že čez nekaj mesecev«. Po podobnem principu prestane svojo zaporno kazen tudi večina zapornikov v drugih evropskih državah, tudi npr. Sloveniji ali Angliji – polovico (ali dve tretjini) v zaporu, drugo polovico (ali tretjino) pa na prostosti. A izvršitev kazni zapora v kateri izmed alternativnih oblik za javnost pogosto ne predstavlja ustrezne kazni. Tako štejejo, da štiriletna kazen, če jo posamezniku uspe polovično prestati »zunaj«, traja zgolj dve leti. Ali, na primeru Slovenije, da kazen t. i. vikend zapora ni ustrezno nadomestilo za zaporno sankcijo.⁸

⁷ V nekaterih evropskih državah (na primer na Švedskem, Finskem in v Grčiji) so se, nasprotno, odločili za ravno obratno rešitev od odprave diskrecijskega pogojnega odpusta, in sicer za sistem obveznega pogojnega odpusta, v katerem, po prestanem določenem delu kazni, pogojni odpust obsojencu pripade »avtomatsko« (Dünkel, Van Zyl Smit in Padfield, 2010).

⁸ Drugi razlogi za nizko zaupanje in nizko empirično legitimnost so: če se javnosti odločitev o izrečenih sankcijah ne uspe obrazložiti; če se ji zdi, da stroka z njo ne sodeluje; ne upošteva interesov žrtev kaznivih dejanj ali če se upoštevajo olajševalne ali obteževalne okoliščine, s katerimi se javnost ne strinja. Vsi ti razlogi lahko spodkopljejo percepcijo legitimnosti kaznovalnega prava, torej empirično legitimnost.

4 Povečevanje zaupanja javnosti in legitimnosti odločanja o sankcijah

4.1 Vloga stališč javnosti: neposredni vpliv?

Kako bi postopek odločanja o sankcijah lahko prispeval oziroma izboljšal legitimnost kazenskopravnega sistema? Eden izmed načinov za izboljšanje percepcije legitimnosti bi lahko bila vključitev javnosti v ta postopek. Ne zdi se verjetno, da bi ljudje kot legitimen smatrali postopek, v katerem sploh ne sodelujejo, obenem pa čutijo, da imajo v tem postopku sami legitimen interes. Nekaj avtorjev je pred nedavnim postavilo trditev, da bi demokratizacija postopka odločanja o sankcijah povečala tudi njegovo legitimnost. Bibas (2012) na primer zagovarja uvedbo porot, ki bi odločale tudi o kazenski sankciji, in uvedbo odborov, ki bi ocenjevali diskrecijske odločitve policije in tožilstva. Robinson (2009) predlaga, da se praksa kaznovanja uskladi s pričakovanji javnosti, češ da bi to izboljšalo legitimnost kazenskopravnega sistema, ljudje pa bi zakone bolj spoštovali. Nekaj drugih avtorjev zagovarja večjo vključenost laikov neposredno v postopek odločanja o sankcijah (Dzur, 2013). Ne manjka torej kritikov, ki menijo, da bi sistem odločanja o sankcijah moral bolj odražati in neposredno vključevati javno mnenje oziroma mnenja predstavnikov javnosti.

Opisane zahteve po več (oziroma bolj neposrednem) vplivu javnosti se zdijo skladne s pojmom »legitimnostni deficit« (angl. *legitimacy deficit*), ki sta ga definirala Bottoms in Tankebe (2012: 141), v zvezi s tem pa dodala, da morajo nosilci moči: »če želijo [...] biti legitimi, [...] svojo avtoriteto črpati iz splošno sprejetih načel in vrednot dane družbe, obenem pa v skladu z njimi tudi delovati«. Če, aplicirano na odločanje o sankcijah, to pomeni, da morajo biti vrednote in načela, na katerih so utemeljene kaznovalne prakse, skladne s splošno sprejetimi vrednotami družbe, se je s tem mogoče strinjati. Manj jasno pa je, ali to res terja neposredno vključenost javnosti v kazenskopravni postopek, niti, ali je res potrebno, da javnost posebej nadzoruje (diskrecijske) kazenskopravne odločitve.

Po našem mnenju bi večja vključitev javnosti (na primer, da bi odločitve o sankcijah namesto sodnikov sprejemale porote) sicer *lahko* povečala percepcijo legitimnosti odločanja o sankcijah, vendar je to za enkrat zgolj hipoteza, ki nima preverjenih učinkov. Potrebni so dokazi,

ki bi potrdili, da je percepcija legitimnosti dejansko višja, če predstavniki javnosti soodločajo o sankciji oziroma če javno mnenje vpliva na odmero sankcije. Na tem področju je bilo opravljenih malo študij, vendar niti te tega argumenta ne podpirajo. Ravno nasprotno, obstajajo dokazi, da je vsaj v nekaterih državah javnost bolj naklonjena sodstvu, ki se na javno mnenje ne ozira in ostaja neodvisno od aktualnega stališča družbe o posamezni zadevi.

Na Nizozemskem je tako javno mnenje že desetletja izrazito kaznovalno naravnano, čemur sodišča ne sledijo v celoti, pa sodišča kljub temu uživajo visoko zaupanje javnosti (de Keijser 2014; de Keijser in Elffers, 2009). V raziskavah vprašani, ki so izrazili nezadovoljstvo nad strogostjo izrečenih kazni, obenem tudi zagovarjajo neodvisno in profesionalno sodstvo, ki zna do javnega mnenja ohraniti določeno distanco. De Keijser, Van Koppen in Elffers (2007) so tako vprašane prosili, da po vrstnem redu razporedijo deset najbolj pomembnih lastnosti kazenskega sodnika. Prve tri so bile: »pravičen«, »nepristranski« in »neodvisen«. Te ugotovitve kažejo, da legitimnost ni nujno pod vprašajem, če kazenskopravni sistem javnosti ne nudi tistega, po čemer v kaznovalnih zadevah intimno hrepeni – tako naj bi bilo vsaj na Nizozemskem, morda pa drži tudi za druge države.

Menimo, da v želji povečati empirično legitimnost sistema ni ustrezno, da pravila in praksa odločanja o sankcijah sledijo javnem mnenju. Odločanje o sankcijah je zapletena naloga, ki potrebuje kompleksno shemo pravil, saj mora sodnik za pravilno odločitev pogosto upoštevati mnoge dejavnike in tudi morebitno nasprotujoče si namene in načela. Kot so poudarili že mnogi avtorji: javno mnenje res ni ustrezen vodnik, ki bi mu sledili pri ustvarjanju kaznovalne prakse (Bagaric in Edney, 2004). To pa ne pomeni, da mora biti odločanje o sankcijah zaprt, skrit, nedoumljiv proces, o katerem sodstvo ne bi obveščalo javnosti. Pravila glede odločanja o sankcijah morajo biti čim bolj jasna, zapletena pa le toliko, kolikor je nujno potrebno. Podobno torej, kot izhaja iz zgoraj opisane analogije z davčnim sistemom.

Če se vrnemo k omenjeni analogiji: večja verjetnost je, da bo javnost kot legitimen sprejela davčni sistem, ki je jasen in predvidljiv, toliko bolj, če posamezne rešitve odražajo družbeni konsenz, kot so na primer razlogi za davčne olajšave in davčne stopnje za različne dohodkovne razrede. V zadnjih letih temu v nekaterih zahodnih državah ni bilo tako.

Luknje v davčnem sistemu so pritegnile veliko medijske pozornosti, med drugim so skozi njih padale tudi gromozanske letne nagrade, ki so se izplačevale visokim bančnim uslužbencem. Te nagrade so bile izjemno visoke, računovodsko pa prikazane tako, da bančnikom ni bilo treba plačati celotnega davka. Tudi iz afere »Luksemburg Leaks« je znano, da se takih praks redno poslužujejo multinacionalke, ki jim to na povsem zakonit način uspeva tudi v davčnih sistemih, ki imajo na papirju določene sicer visoke davčne stopnje na kapitalske dobičke. Zaradi teh primerov uspešnega iskanja lukenj v zakonu in astronomskega nagrajevanja najvišjih uslužbencev so nacionalni in mednarodni davčni predpisi prišli na slab glas, povzročili so padec legitimnosti davčnega sistema in tudi vlad, ki so (bile) odgovorne za njegovo izvrševanje (Keršmanc in Ahtik, 2013). Navedene pravne in računovodske strategije so torej legalne, ne pa tudi legitimne, pri čemer imamo v mislih širši pojem legitimnosti, kot je bilo govora o njem do sedaj.

4.2 Sistemske rešitve za povečanje legitimnosti odločanja o sankcijah

Dosedanja analiza kaže, da obstaja povezava med stopnjo empirične legitimnosti posameznega sistema odločanja o sankcijah in ureditvijo oz. delovanjem tega sistema. Kazenskopravni sistemi se tako postavljene pred naslednji izziv: vzpostaviti in vzdrževati način odločanja o sankcijah, ki je načelen in obenem tudi s strani javnosti percipiran kot legitimen, poleg tega pa naj še blagodejno vpliva na predstave o celotnem kazenskopravnem sistemu. Kako je mogoče to doseči? Minimalni pogoji empirične legitimnosti so v veljavi že desetletja: delovanje sodišč je javno, glavne obravnave so javne, zakonodajo sprejemajo izvoljeni predstavniki ljudstva in tako dalje. Vseeno se zdi, da javnost (vsaj glede odločanja o sankcijah), potrebuje nekaj več. Postopek odločanja o sankcijah bo poleg omenjenih minimalnih pogojev moral očitno ponuditi še kaj drugega.

Jasnost in transparentnost ureditve odločanja o sankcijah lahko dosežemo tudi z bolj natančnimi pravili. Tradicionalni pristop k urejanju tega področja, kot ga pozna večina sistemov, so ohlapna (splošna in abstraktna) pravna pravila, ki nudijo le osnovni okvir končni odločitvi (Plesničar, 2013a). Posledično ostaja na osnovnem nivoju tudi razumevanje prakse s strani javnosti. Na drugi skrajnosti so ureditve,

ki za odločanje o sankcijah uporabljajo tabele s taksativno določenimi sankcijami za posamezna kazniva dejanja (vsem obsojenim je za določeno kaznivo dejanje izrečena enaka sankcija). Tovrstne tabele so nedvomno zelo jasne, vendar na račun individualizacije, v posameznih primerih tudi pravičnosti (Plesničar, 2013b).

4.3 Kaznovalne smernice

Srednjo pot predstavlja sistem smernic za odločanje o kazenskih sankcijah. Smernice, ki določajo kaznovalne okvirje (bodisi nabor možnih sankcij ali razpon pri določanju višine denarne kazni ali dolžine zaporne kazni, t. i. minimum in maksimum), še vedno dopuščajo individualizacijo sankcij, obenem pa so zagrožene sankcije bolj jasne in predvidljive. Kaznovalne smernice definirajo možen razpon kazni in vse okoliščine, ki vplivajo na to, ali naj bo kazen manjša ali večja. Smernice poznamo v različnih oblikah: za ameriške zvezne države so denimo značilne razmeroma toge in natančne smernice, v Združenem kraljestvu pa najdemo smernice, ki so podobno natančne, a bolj fleksibilne, saj znotraj začrtanih meja dopuščajo široko polje sodniške diskrecije. Za tovrstno ureditev se odločajo tudi na Novi Zelandiji (Ashworth in Roberts, 2013).

Pogost argument sodišč je, da toge kaznovalne smernice ne omogočajo individualizacije kazenskih sankcij (pravičnosti v konkretnem primeru) – na primer, kadar preprečujejo upoštevanje olajševalnih okoliščin. Za določene ureditve kaznovalnih smernic to povsem velja. Vendar je težko nasprotovati argumentu, da bodo jasna in javnosti dostopna pravila glede odločanja o sankcijah bolj verjetno spoznana za legitimna kot pa sistem odločanja, ki se zdi nedoumljiv oziroma v katerem sodišče odločitve o odmeri sankcije nikoli popolnoma ne obrazloži.⁹ Praktičnost smernic je mogoče razložiti na primeru instituta pogajanja o krivdi, do katerega je javnost kritična. Ta institut lahko hitro spodkoplje predstave o legitimnosti ureditve, še posebej, če javnost meni, da tisti, ki sprejema odločitve o sankciji, storilce s tem neutemeljeno nagrajuje.

⁹ Uporaba ustaljenih fraz kot na primer »Sodišče je upoštevalo vse okoliščine, ki vplivajo na to, ali je kazen manjša ali večja ...« brez ustrezne konkretizacije pač ni ustrezna obrazložitev (Petrovec in Plesničar, 2009).

Kljub vsem prednostim, ki jih prinaša tovrstno nagrajevanje priznanj, je javnost skeptična do nižanja kazni zgolj zaradi storilčeve pripravljenosti na sodelovanje (Dawes, Harvey, McIntosh, Nunney in Phillips, 2011). Večina ljudi tudi precenjuje delež danega »popusta«, podobno kot mnogi precenjujejo stopnjo zmanjšanja dolžine časa, prestanega v zaporu, zaradi različnih možnosti odpusta pred iztekom celotne kazni zapora. Nižanje kazni oziroma ponujanje blažjih sankcij za priznanje krivde lahko doprinese k manjšemu zaupanju javnosti in vnaša dvom v legitimnost sistema. Odprava instituta nagrajevanja priznanj v sistemih, ki ga poznajo, ni niti praktično izvedljiva (če bi se priznanja krivde bistveno zmanjšala, bi povsem zastalo delo sodišč v večini zahodnih držav), niti zaželena (prav je, da so obdolženci, ki priznajo krivdo in so se pripravljene soočiti s svojim kaznivim dejanjem, za to v določeni meri nagrajeni oz. mileje obravnavani). Vseeno pa je izvrševanje instituta pogajanja o krivdi v praksi pogosto neustrezno in ustvarja nezaželene posledice. Odziv na te težave naj bo dvojen: prvič, ustvariti ureditev, ki je tudi v praksi transparentna in predvidljiva; ter drugič, zagotoviti, da bo javnost obveščena o prednostih, ki jih pogajanja o sankcijah prinašajo kazensko-pravnemu sistemu ter nenazadnje žrtvam in pričam.

4.3.1 Blažja sankcija zaradi priznanja krivde

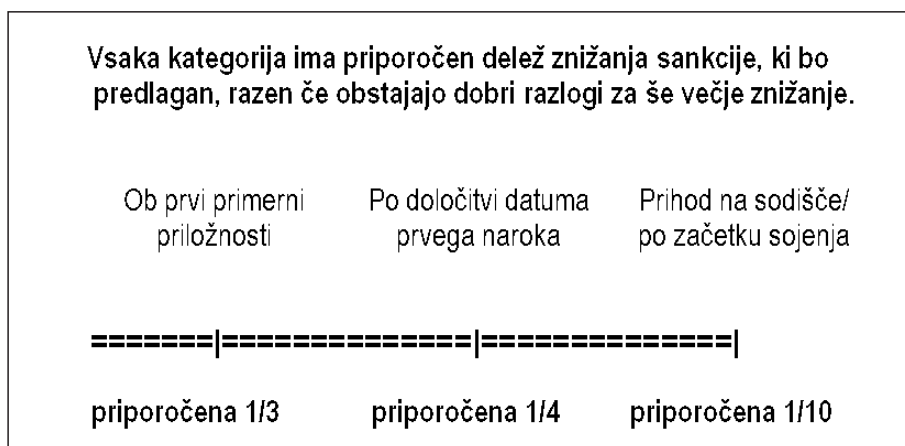
V večini sodnih sistemov, ki institut pogajanj poznajo, je njegovo bistvo v tem, da tožilec obdolžencu v zameno za priznanje krivde ponudi nižjo kazen (kot bi je bil deležen v rednem kazenskem postopku). Obdolženec se v zameno za nižjo kazen odpove pravici do sojenja z vsemi procesnimi jamstvi. Stopnja vpliva storilčevega priznanja na končno sankcijo, torej razlika med sankcijo, ki bi bila izrečena v rednem sodnem postopku, in blažjo sankcijo, ki jo lahko obdolženi pričakuje po postopku pogajanj, se razlikuje od države do države. Nižanje sankcij se obdolžencem ponuja, ker državi s tem prihranijo čas in denar za izvedbo kazenskega postopka, žrtvam in pričam pa prihranijo breme pričanja. V večini držav *common law* sistema ne poznajo kaznovalnih smernic (angl. *sentencing guidelines*), ki bi določale, v katerih primerih lahko tožilec ponudi blažjo sankcijo in kako velik je lahko »popust«. Vprašanje je toliko bolj občutljivo v kontinentalnih sistemih z mešanim tipom kazenskega postopka, ki zajema akuzatorne in inkvizitorne elemente ter med temeljna načela

kazenskega postopka uvršča načelo iskanja materialne resnice in individualizacijo kazenskih sankcij (Rauxloh, 2011; Thaman, 2007; Weigend, 2011). Sprejete zakonodaje povečini ne razrešijo nastale zmešnjave nasprotujočih si temeljnih načel, tudi nedavni napor, ki so jih nekatere evropske države vložile na tem področju, niso pripomogli k večji jasnosti ali transparentnosti.

Te zadeve lahko zelo verjetno hitro spodkopljejo zaupanje javnosti v legitimnost sistema. To se je zgodilo tudi v Sloveniji, kjer je bila možnost pogajanj uvedena šele pred kratkim. Slovenska javnost je bila že pred tem močno skeptična do delovanja sodišč in celotnega pravosodnega sistema, vsaj deloma tudi zaradi izrazito negativnega poročanja medijev. Zaradi uvedbe »popustov« je javnost sprva obsodila celotno novo ureditev – v začetni fazi so se v medijih pojavljale analogije z barantanjem na tržnici. Slovenija je sporazum o priznanju krivde uvedla šele leta 2012, vendar novi zakonodaji ni uspelo postaviti dovolj jasne ureditve nagrajevanja priznanj tako na vsebinski kot tudi procesni ravni (Šugman Stubbs, 2015). Zakonske določbe o dovoljeni omilitvi so tako ohlapne, da je tožilstvo samo zaznalo potrebo, da sprejme interno navodilo, ki razjasni, predvsem pa tudi omeji tožilčevo diskrecijo. Zakonska določba pušča namreč precej proste roke glede možnosti predlaganja nižjih sankcij v primeru priznanja krivde (glej Prilogo A). Tovrstna prilagodljiva rešitev je bila uvedena z namenom še dodatno spodbujati priznanja krivde, saj ima slovenski sistem že sicer razmeroma veliko možnosti za omilitev sankcij, pa tudi izrečene sankcije so primerjalno gledano relativno nizke. Priznanje krivde se šteje za olajševalno okoliščino oziroma se zanj se lahko ponudi milejša sankcija, če je bistveno pripomoglo k dokončanju postopka (podobno kot v angleškem sistemu, opisanem spodaj), vendar je nejasno, kako se to sodelovanje v praksi meri oziroma ocenjuje.

Za dopolnitev teh relativno nejasnih, ohlapnih (in nepredvidljivih) določb bi bile dobrodošle smernice, ki bi lahko prinesle potrebno transparentnost. Tovrstno ureditev je mogoče najti v Angliji in Walesu, kjer morajo sodišča upoštevati obvezne smernice za določitev sankcij. Smernice jasno določajo ne le vrste sankcij, temveč tudi prehajanje med njimi in druga načelna pravila glede odločanja o sankcijah – določajo na primer tudi meje dopustnega znižanja sankcije za priznanje krivde. Smernice tudi izrecno določajo utilitarističen namen nagrajevanja, to je, da se sodiščem prihranita čas in denar, žrtvam in pričam pa breme pričanja (Sentencing Guidelines Council, 2007).

Vpliv priznanja oziroma delež znižanja sankcije je odvisen od faze postopka, v kateri je priznanje dano: če storilec krivdo prizna ob prvi primerni priložnosti, znaša priporočeno znižanje eno tretjino zagrožene kazni. Če je priznanje podano v kasnejših fazah, se ustrezno zmanjša delež »popusta«. Obdolženec, ki spremeni svoje prejšnje stališče in poda priznanje na dan, ko se postopek pred sodiščem začne, naj bi tako prejel le še desetodstotno znižanje. Ureditev je prikazana na sliki 1.

Slika 1: Nižanje sankcij v Angliji in Walesu (vir: Sentencing Guidelines Council, 2007)

Vpliv smernic na sodno prakso je razviden iz tabele 1, ki kaže, da jih sodišča v precejšnji meri upoštevajo. Smernice priporočajo, naj se storilec, ki že na začetku prizna krivdo (torej ob prvi primerni priložnosti) dodeli tretjinsko znižanje zaporne kazni, ki bi jo tožilec sicer predlagal (slika 1). Iz tabele 1 je razvidno, da so v skoraj vseh primerih storilci natanko takšen delež »popusta« tudi prejeli.

Tabela 1: Izrečena, priporočena in pričakovana znižanja kazni, Anglija in Wales, 2011 (vir: Roberts, 2013)

	1/3 ali več	21 %-32 %	11 %-20 %	1 %-10 %	Brez znižanja	Priporočeno znižanje
Zgodnje priznanje	88 %	9 %	2 %	<.05 %	1 %	33 %
Srednje priznanje	37 %	34 %	22 %	6 %	1 %	25 %
Pozno priznanje	12 %	9 %	24 %	48 %	6 %	10 %

Smernice so dostopne na spletni strani Sentencing Council in objavljene v številnih publikacijah. Uporaba smernic, ki so tudi javno dostopne, pomeni, da lahko splošna javnost, žrtve, pravzaprav vsi zainteresirani spoznajo 1) kaj *naj* sodišča počnejo in 2) kaj sodišča *dejansko* počnejo. Če ni jasnih pravil oziroma če ni dokazov, da se sodišča po jasnih pravilih tudi v praksi ravna, bo javnost svoje predstave o delovanju sistema verjetno oblikovala zgolj na podlagi napačnih informacij.

Sistem smernic torej omogoča, da je odločanje o sankcijah bolj dosledno in tudi bolj načelno. S povečanjem transparentnosti v zadevah, kot je nagrajevanje priznanja krivde in pri različnih oblikah izvršitve zaporne kazni, lahko kaznovalne smernice prispevajo tudi k zaupanju javnosti in legitimnosti sistema. Vendar tudi ta hipoteza še ni dokazana, kot tudi še ni dokazano, da ljudje bolj spoštujejo (vse) predpise, če je izrekanje sankcij v skladu z njihovim vrednostnim sistemom. Zanimivo bi bilo primerjati stopnjo zaupanja javnosti in percepcijo legitimnosti v sistemu, ki ima transparentna in predvidljiva pravila, in v sistemu, kjer so pravila odločanja o sankcijah poznana samo posvečenim.

Naslednji možen način za izboljšanje dojete legitimnosti odločanja o sankcijah je klasično sklicevanje na višjo instanco – v tem primeru na nek mednarodni temelj, na katerem stojijo oziroma iz katerega bi se lahko bolj razvijala nacionalna načela in prakse.

4.4 Evropsko odločanje o sankcijah

Na ureditve odločanja o sankcijah imajo vedno večji vpliv tudi mednarodni trendi. Internacionalizacija kazenskega pravosodja in odločanja o sankcijah ima še posebej velik potencial, da poveča empirično in normativno legitimnost sodišč. Za primer vzemimo pregon pred Mednarodnim kazenskim sodiščem (ICC). Obtožnica bi lahko za ista dejanja obtožili tudi pred domačim sodiščem, vendar se zdi, da bodo predvsem zaradi velikega števila držav, ki so pristopile k Mednarodnemu kazenskemu sodišču, pregoni, obsodbe in izreki kazni pred tem tribunalom imeli večjo stopnjo legitimnosti kot postopki pred domačimi sodišči.

Van Zyl Smit (2013) razpravlja o odnosu med legitimnostjo in razvojem mednarodnega kazenskega prava. Ugotavlja, da na njegov razvoj (in obenem tudi na legitimnost po sprejetju) vplivajo tri glavne skupine: 1) osebe s strokovnim znanjem, na primer penologi; 2) nevladne organizacije, ki vplivajo na razvoj mednarodnih standardov s promoviranjem določenih načel in vrednot; 3) nacionalni predstavniki, ki zagotavljajo neposreden vpliv na vsebino s strani (bodočih) držav podpisnic.

Če te ugotovitve prenesemo v kontekst odločanja o sankcijah, je mogoče trditi, da bi se legitimnost odločanja o sankcijah znotraj Evropske unije morebiti lahko povečala s sprejemom vseevropskega »modelnega zakona o izrekanju kazenskih sankcij« (angl. *Model Sentencing Code*), na podoben način kot deluje »modelni kazenski zakonik« (angl. *Model Penal Code*) v ZDA. Ta modelni kazenski zakonik je več kot le zbornik najboljših praks; zgrajen je na podlagi posvetovanj in poglobljenih znanstvenih študij, kar je pripomoglo k oblikovanju sistema odločanja o sankcijah, ki izkazuje večjo uglašenost kot zakonodaje posameznih zveznih držav. V tem smislu lahko prispeva tako k empirični kot tudi normativni legitimnosti. V Evropi se sistemi odločanja o sankcijah od države do države bistveno razlikujejo, večina držav pa svoje ureditve sprejema in razvija brez očitnega poglobljenega zanimanja za primerjalno pravne izkušnje. Izrekanje sankcij v Angliji in Walesu, kjer sodišča upoštevajo opisane smernice, se zelo razlikuje od prakse kontinentalnega sistema. Mnoge bistvene razlike pa najdemo tudi med državami na kontinentu.

Nekaj splošnih usmeritev ponuja leta 1992 sprejeto Priporočilo Sveta Evrope glede usklajenosti pri odločanju o sankcijah (*Recommendation No. R (92) 17 concerning consistency in sentencing*), vendar se je v dobrih dveh desetletjih od njegovega sprejetja med državami Sveta Evrope bolj malo premaknilo v smer harmonizacije na tem področju. Ustrezna rešitev bi bila verjetno teritorialno bolj omejena – evropski modelni zakon o izrekanju kazenskih sankcij bi bil tako omejen le na države Evropske unije. Za njegov sprejem in temu sledeč bolj enoten pristop k odločanju o sankcijah bi bilo sicer po vsej verjetnosti treba premostiti precejšnjo mero odpora ali nasprotovanja. Ena izmed utemeljitev za ohranitev obstoječega nepoenotenega stanja je namreč tudi v tem, da je odločanje o sankcijah preveč kulturno pogojeno, da bi univerzalni cilji in načela sploh lahko bili uporabni.

A četudi je od države do države res mogoče najti bistvene razlike glede teže posameznih kaznivih dejanj, naklonjenosti izrekanju zaporne kazni oziroma splošne naravnosti družbe h kaznovanju (Van Kesteren, 2009), si je težko predstavljati, da bi eno izmed temeljnih načel, kot je načelo sorazmernosti, bilo navdušeno podprto v eni državi, v drugi pa bi mu javnost ostro nasprotovala ali ga hladno zavrnila. Podobno velja za okoliščino predhodne kaznovanosti. Zdi se, da se v resnici vsi sistemi odločanja o sankcijah soočajo s podobnimi izzivi, le rešujejo jih na različne načine, pogosto ne da bi se ozrli k sosedu, ki je morda že razvil boljše alternativo. Uniformiran pristop na evropski ravni je torej ne le izvedljiv, ampak se zdi, da bi lahko pripomogel tudi k izgradnji boljšega pristopa k vprašanju odločanja o sankcijah.

Kot omenjeno predstavlja modelni kazenski zakonik, ki ga poznajo Združene države zbirko najboljših praks. Poleg harmonizacije praks odločanja o sankcijah bi podoben pristop evropskim državam lahko prinesel tudi povečanje zaupanja javnosti in empirično legitimnost. Morda bi bili državljani bolj zadovoljni z odločitvami svojih domačih sodišč, če bi vedeli, da izhajajo temeljne značilnosti postopka odločanja o sankcijah – če že ne stopnje strogosti – iz skupnega evropskega temelja.

Ni nepomemben tudi pomislek, da bi temeljna načela in tudi prakse glede odločanja o sankcijah širom Evrope *morale* biti bolj dosledne. Zakaj bi za evropskega »državljana« iz francoskega mesta Maubeuge veljala drugačna pravila kot za drugega Evropejca, ki živi le nekaj minut stran v sosednji Belgiji? Predpisi EU urejajo mnoga področja, celo določajo obliko in velikost sadja na tržnici. Če se z evropsko uredbo ureja celo velikost banan,¹⁰ ni povsem jasno, zakaj bi ureditev pravil odločanja o sankcijah morala ostati nacionalnim pravosodnim sistemom.

4.5 Izobraževanje javnosti, posvetovanja in sodelovanje

Za zaključek še nekaj praktičnih vidikov, ki bi lahko povečali empirično legitimnost. Posvetovanja z javnostjo in izobraževanja o pravnih vidikih odločanja o sankcijah se redko izvajajo. Statistike o izrečenih sankcijah, ki jih letno objavijo ministrstva za pravosodje v večini držav, natančnemu in informiranemu bralcu nudijo nekaj vpogleda v kaznovalno prakso,

¹⁰ Uredba Komisije (ES) št. 2257/94 v veljavi od leta 1995 o določitvi kakovostnih standardov za banane določa minimalne standarde za različne razrede banan.

vendar le redki vedo za ta poročila, kaj šele, da bi jih prebrali oziroma podrobneje preučili. Ob odsotnosti jasnih in dostopnih informacij iz uradnih virov je razumljivo, da se javnost zanaša na poročanja medijev, ki pa običajno največ poročajo o ekstremnih primerih, s čimer podžigajo kritičnost javnosti in potrjujejo njene dvome v ustrezno delovanje sistema. Obstaja torej potreba po neodvisnem telesu, ki bi zbiralo informacije in jih razdeljevalo, z namenom, da bi javnost bolje razumela postopek odločanja o sankcijah in posledično imela vanj tudi več zaupanja. Večje zaupanje v postopek odločanja o sankcijah bi zelo verjetno vzbudilo tudi večje zaupanje v celoten kazenskopравни sistem, zato bi takšna informiranost lahko povečala empirično legitimnost. Organ, ki bi skrbel za vzpostavitev kaznovalnih smernic, bi lahko hkrati nosil tudi takšno izobraževalno nalogo, informacije pa bi moral sporočati na primeren način. Takšne svete za odločanje o sankcijah (*Sentencing Councils*), ki posebej skrbijo tudi za vzpostavljanje zaupanja javnosti, poznajo v Združenih državah, Združenem kraljestvu in tudi Avstralija ima tri.

Koncept vključevanja in sodelovanja z javnostjo je povezan s področjem informiranja. Če se z javnostjo ne sodeluje, bodo še najbolj načelni sistemi odločanja o sankcijah težko izvabili percepcijo legitimnosti. Zato je zelo pomembno, da telo, pristojno za odločitve v zvezi s sistemom kaznovanja (bodisi poseben svet ali komisija), izvaja tudi nalogo izobraževanja in posvetovanja z javnostjo. Primer takšne dobre prakse je »*Sentencing Advisory Council*« v avstralski državi Victoria, tudi »*Sentencing Council*« v Angliji in Walesu ima z zakonom določeno nalogo izobraževanja javnosti glede postopka odločanja o sankcijah. V sistemih, ki ne poznajo tovrstnih posebnih organov, ki skrbijo za področje odločanja o sankcijah, sicer ni povsem jasno, kateri organ bi te funkcije lahko izvajal, a potrebe po komunikaciji z javnostjo zaradi tega niso nič manjše. Mogoče si je zamisliti, da bi v Sloveniji takšno pristojnost prevzelo Vrhovno sodišče, morebiti pa bi bilo še bolj smiselno oblikovanje samostojnega telesa, ki bi le delovalo pod okriljem Vrhovnega sodišča.

5 Sklep

Empirično legitimnost odločanja o sankcijah lahko izboljšamo na naslednje načine: Z jasnim in izčrpnim kaznovalnim okvirjem, ki ga dopolnjuje sistem smernic za odmero kazenske sankcije. S takšnim delovanjem sodišča, ki vzbuja vtis odgovornosti za sprejete odločitve. Da načela, ki zaokrožujejo odločanje o sankcijah, in praksa izrekanja sankcij v omejenem obsegu upoštevajo tudi interese žrtev kaznivih dejanj. Z vzpostavitvijo neodvisnega organa (sveta ali komisije), ki skrbi za področje odločanja o sankcijah z izobraževanjem javnosti in koordinacijo javnih posvetovanj. Z vzpostavitvijo stalne in aktivne raziskovalne sredine, ki ugotavlja, katere so tiste politike in prakse odločanja o sankcijah, do katerih je javnost najbolj kritična in najverjetneje spodkopavajo percepcijo legitimnosti. To terja tudi povezavo s celostno strategijo za vključitev in ozaveščanje javnosti glede odločanja o sankcijah.

Če odločanje o sankcijah te kriterije izpolnjuje, bo spoznano za legitimno, v nasprotnem primeru bo percepcija legitimnosti spodkopana – tako glede delovanja sodišč kot tudi kazenskopravnega sistema na splošno.

Sistem odločanja o sankcijah, v katerega ljudje zaupajo in ga imajo za legitimnega, verjetno doprinese k širši predstavi o legitimnosti kaznovanja. Na kratko, sistem odločanja o sankcijah, za katerega javnost meni, da izreka pravične kazni vsem vrstam storilcev, prinaša tudi boljši odziv javnosti na delovanje kazenskopravnega sistema.

Ob zaključku pa nazaj k začetnemu vprašanju: kako lahko sodni sistem izboljša legitimnost postopka odločanja o sankcijah in s tem tudi legitimnost kazenskopravnega sistema? V prispevku smo ugotavljali, da sodobne ureditve odločanja o sankcijah ne prispevajo veliko k izboljšanju percepcije legitimnosti. Pomanjkanje transparentnosti in jasnosti lahko spodkopava zaupanje javnosti in percepcijo legitimnosti na mnoge različne načine. Zdi se, da se ponuja ustrezna rešitev za povečanje percepcije legitimnosti s stališča širše družbe v obliki izčrpnega, a obenem fleksibilnega kaznovalnega okvirja, v katerem ima posvetovanje in vključevanje javnosti pomembno mesto.

Potegnemo lahko torej naslednje sklepe. Prvič, raziskave so jasno pokazale, da predstave glede odločanja o sankcijah in predstave glede tistih, ki o sankcijah odločajo (torej sodnikov) vplivajo na percepcijo legitimnosti kaznovanja in na stopnjo zaupanja v kazenskoopravni sistem. To je mogoče pripisati medijskemu poročanju in tudi temu, da izrek sankcije pri posamezniku sproži hiter intuitivni odziv. Drugič, mnoge značilnosti sodobnih kaznovalnih praks spodkopavajo zaupanje v odločanje o sankcijah, s tem pa tudi percepcijo legitimnosti. Vpliv na to ima verjetno tako izključevanje žrtev kaznivih dejanj iz postopka odločanja o sankcijah kot tudi upoštevanje takšnih okoliščin, ki vplivajo na to, ali naj bo kazen manjša ali večja, ki jim javnost nasprotuje. Četudi je javnost v določeni zadevi lahko zelo zadovoljna z delovanjem policije, bo v končni fazi izrek sankcije, s katero se javnost ne strinja ali pa je ne razume, verjetno pri ljudeh povzročil, da celotnega sistema ne bodo (več) dojemali kot legitimnega. Mogoče je torej definirati tudi značilnosti modela odločanja o sankcijah, ki nosi nižjo stopnjo legitimnosti.

Tudi model visoke stopnje legitimnosti na drugi strani vsebuje določene elemente. V prispevku smo ugotavljali, da bi se zaupanje in percepcija legitimnosti izboljšala, če bi odločanje o sankcijah bilo zaznano kot načelno; predvidljivo; pravično in upoštevalno interese vseh vpletenih (vključno z žrtvijo kaznivega dejanja). Formalno sprejetje smernic za odmero kazenske sankcije in vseevropski pristop k odločanju o sankcijah bi tako lahko bila učinkovita načina za izboljšanje zaupanja javnosti in percepcijo legitimnosti tako odločanja o sankcijah kot v celotnega kazenskoopravnega sistema.

Literatura

- Ashworth, A. in Roberts, J. V. (2013). *Sentencing guidelines: Exploring the English experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Bibas, S. (2012). *The machinery of criminal justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Bagaric, M. in Edney, R. (2004). The sentencing advisory commission and the hope of smarter sentencing. *Current Issues in Criminal Justice*, 16(2), 125–139.

- Bottoms, A. in Tankebe, J. (2012). Beyond procedural justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 102(1), 119–170.
- Center za raziskovanje javnega mnenja (2013) *Zadovoljstvo javnosti z delovanjem slovenskih sodišč*. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije.
- Dawes, W. , Harvey, P. , McIntosh, B. , Nunney, F. in Phillips, A. (2011). *Attitudes to guilty plea sentence reductions*. London: Sentencing Council of England and Wales.
- de Graaf, B. , van der Heide, L. , Wanmaker, S. in Weggemans, D. (2013). *The Anders Behring Breivik trial: Performing justice, defending democracy*. The Hague: The International Centre for Counter-Terrorism. Pridobljeno na <http://www.icct.nl/download/file/ICCT-De-Graaf-et-al-The-Anders-Behring-Breivik-Trial-August-2013.pdf>
- de Keijser, J. W. (2014). Penal theory and popular opinion: The deficiencies of direct engagement. V J. Ryberg in J. V. Roberts (ur.), *Popular punishment and the normative significance of public opinion* (str. 101–118). Oxford: Oxford University Press.
- de Keijser, J. W. in Elffers, H. (2009). Punitive public attitudes: A threat to the legitimacy of the criminal justice system? V M. E. Oswald, S. Bieneck in J. Hupfeld (ur.), *Social psychology of punishment of crime* (str. 55–74). Chichester: John Wiley & Sons.
- de Keijser, J. W. , Van Koppen, P. J. in Elffers, H. (2007). Bridging the gap between judges and the public? *Journal of Experimental Criminology*, 3(2), 131–161.
- Doob, A. in Roberts, J. V. (1983). *Sentencing: An analysis of the public's view*. Ottawa: Department of Justice Canada.
- Duffy, B. , Wake, R. , Burrows, T. in Bremner, P. (2008). *Closing the gaps: Crime and public perceptions*. London: Ipsos MORI.
- Dünkel, F. , Van Zyl Smit, D. in Padfield, N. (2010). Concluding thoughts. V N. Padfield, D. Van Zyl Smit in F. Dünkel (ur.), *Release from prison: European policy and practice* (str. 395–444). Cullompton: Willan.
- Dvoršek, A. , Maver, D. in Meško, G. (2006) Policijsko delo z oškodovanci premoženjske kriminalitete – med prijaznostjo in učinkovitostjo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 57(1), 57–68.

- Dzur, A. (2013). *Punishment, participatory democracy and the jury*. New York: Oxford University Press.
- Haveman, R. (2006). Supranational expectations of a punitive approach. V R. Haveman in O. Olusanya (ur.), *Sentencing and sanctioning in supranational criminal law* (str. 145–160). Antwerpen: Intersentia.
- Henham, R. (2012). *Sentencing and the legitimacy of trial justice*. Abingdon: Routledge.
- Hinsch, W. (2008). Legitimacy and justice. V J. Kuhnelt (ur.), *Political legitimation without morality* (str. 39–52). London: Springer.
- Hough, M., Jackson, J. in Bradford, B. (2013). Legitimacy, trust and compliance: An empirical test of procedural justice theory using the European Social Survey. V J. Tankebe in A. Liebling (ur.), *Legitimacy and criminal justice: An international exploration* (str. 326–352). Oxford: Oxford University Press
- Ipsos MORI. (2009). *Sentencing – public attitudes survey*. London: Ipsos MORI.
- Jackson, J., Hough, M., Bradford, B. in Kuha, J. (2015) Empirical legitimacy as two connected psychological states. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice* (str. 137–160). Cham [etc.]: Springer.
- Jackson, J., Kuha, J., Hough, M., Bradford, B., Hohl, K. in Gerber, M. (2013). *Trust and legitimacy across Europe: A FIDUCIA report on comparative public attitudes towards legal authority*. London: Birkbeck, FIDUCIA Project.
- Kazenski zakonik Republike Slovenije [KZ-1]. (2008). *Uradni list RS*, (55/08).
- Keršmanc, C. in Ahtik, M. (2013). Learning the ABCs of deceptive practices in banking. V P. C. van Duyne, J. Harvey, G. A. Antonopoulos, K. von Lampe, A. Maljević in J. Spencer (ur.), *Human dimensions in organised crime, money laundering and corruption* (str. 177–201). Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
- MORI. (2003). *Survey of public confidence in criminal justice*. London: MORI.
- Plesničar, M. M. (2013a). *Odločanje o sankciji – primerjalnopравни in kriminološki vidiki* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Pravna fakulteta.

- Plesničar, M. M. (2013b). Odločanje o sankcijah v kontinentalnih pravnih ureditvah. V M. Ambrož, K. Filipčič in A. Završnik (ur.), *Zbornik za Alenko Šelih: kazensko pravo, kriminologija, človekove pravice* (str. 326–30). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani; Pravna fakulteta; Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Plesničar, M. M. in Roberts, J. V. (2015). Sentencing, legitimacy, and public opinion. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice* (str. 33–51). Cham [etc.]: Springer.
- Ponsaers, P. (2015). Is legitimacy police property? V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice* (str. 93–110). Cham [etc.]: Springer.
- Pratt, J. in Eriksson, A. (2013). *Contrasts in punishment: An explanation of anglophone excess and nordic exceptionalism*. Abingdon: Routledge.
- Rauxloh, R. (2011). *Formalization of plea bargaining in Germany: Will the new legislation be able to square the circle? Fordham International Law Journal*, 34(2), 296–331.
- Roberts, J. V. (2013). Complying with sentencing guidelines: Latest findings from the Crown Court sentencing survey. V A. Ashworth in J. V. Roberts (ur.), *Sentencing guidelines: Exploring the English model* (str. 104–121). Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, J. V. in Hough, M. (2013). Public attitudes to punishment: The Context. V J. V. Roberts in M. Hough (ur.), *Changing attitudes to punishment: Public opinion, crime and justice* (str. 1–14). Portland: Willan.
- Roberts, J. V. in Hough, M. (2005). *Understanding public attitudes to criminal justice*. Buckingham: Open University Press.
- Roberts, J. V. in Plesničar, M. M. (2015). Sentencing, legitimacy, and public opinion. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice* (str. 33–51). Cham [etc.]: Springer.
- Robinson, P. (2009). Empirical desert. V P. Robinson, S. Garvey in K. Ferzan (ur.), *Criminal law conversations* (str. 29–38). Oxford: Oxford University Press.
- Sentencing Guidelines Council. (2007). *Sentence reductions for a guilty plea: Definitive guideline*. London: Sentencing Council.
- Smith, D. (2007). *Confidence in the criminal justice system: What lies beneath*. Ministry of Justice Research Series 7/07. London: Ministry of Justice.

- Šugman Stubbs, K. (2015). Anomalije pri uporabi instituta pogajanj o priznanju krivde v slovenskem kazenskem postopku. *Pravna Praksa*, 34(3/4), 1–7.
- Tankebe J. in Liebling A. (ur.) (2013). *Legitimacy and criminal justice: An international exploration*. Oxford: Oxford University Press.
- Thaman, S. (2007). Plea-bargaining, negotiating confessions and consensual resolution of criminal cases. *Electronic Journal of Comparative Law*, 11(3). Pridobljeno na <http://www.ejcl.org/113/article113-34.pdf>
- Toš, N. in Vovk, T. (2013). *Slovensko javno mnenje 2013*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Tyler, T. (2007). *Legitimacy and criminal justice: International perspectives*. New York: Russell Sage.
- Valicon. (2014). *Ogledalo Slovenije 2012–2014*. Ljubljana: Valicon.
- Van Kesteren, J. (2009). Public attitudes and sentencing policies across the world. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 15(1–2), 25–46.
- Van Zyl Smit, D. (2013). Legitimacy and the development of international standards for punishment. V J. Tankebe in A. Liebling (ur.), *Legitimacy and criminal justice: An international exploration* (str. 267–292). Oxford: Oxford University Press.
- Weigend, T. (2011). Should we search for the truth, and who should do it? *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, 36(2), 389.

Priloga: Izvleček iz Kazenskega zakonika Republike Slovenije (KZ-I, 2008)

51. člen (Meje omilitve kazni zapora)

2. odstavek

Storilcu, ki po zakonu, ki ureja kazenski postopek, prizna krivdo, ko se prvič izjavi o obtožnem aktu, v katerem je za tak primer predlagana omilitve kazni, ali jo prizna v sporazumu z državnim tožilcem, sodišče kazen omili v teh mejah:

- 1) če je za kaznivo dejanje kot najnižja kazen predpisanih deset ali več let zapora, jo sme omiliti do treh let zapora;
- 2) če je za kaznivo dejanje kot najnižja kazen predpisanih tri do deset let zapora, jo sme omiliti do treh mesecev zapora;
- 3) če je za kaznivo dejanje kot najnižja kazen predpisanih manj kot tri leta zapora, jo sme omiliti do enega meseca zapora;
- 4) če je za kaznivo dejanje kot najnižja kazen predpisano manj kot eno leto zapora, sme namesto zapora izreči denarno kazen.

58. člen (Izrek pogojne obsodbe)

5. odstavek

Storilcu, ki po zakonu, ki ureja kazenski postopek, prizna krivdo, ko se prvič izjavi o obtožnem aktu, v katerem je za tak primer predlagan izrek pogojne obsodbe, ali jo prizna v sporazumu z državnim tožilcem, sme sodišče izreči pogojno obsodbo tudi za kazniva dejanja, za katera je predpisana kazen zapora najmanj petih let, določiti kazen zapora do petih let, preizkusno dobo pa do desetih let.

68. člen (Pogoji za izrek sodnega opomina)

5. odstavek

Storilcu, ki po zakonu, ki ureja kazenski postopek, prizna krivdo, ko se prvič izjavi o obtožnem aktu, v katerem je za tak primer predlagan izrek sodnega opomina, ali jo prizna v sporazumu z državnim tožilcem, sme sodišče izreči sodni opomin tudi za kazniva dejanja, za katera je predpisan zapor do treh let.

Legitimnost in izvrševanje kazni zapora – pregled študij

Rok Hacin in Gorazd Meško

Povzetek

Pregled tujih in slovenskih študij je pokazal, da so raziskovalci pri preučevanju zaznav legitimnosti obsojencev večinoma izhajali iz Tylerjevega (1990) modela postopkovne pravičnosti. Ugotovitve slovenskih študij potrjujejo ugotovitve tujih študij o: 1) pomembnosti odnosov med zaporskim osebjem in obsojenci; 2) zadovoljstvu obsojencev z delom zaporskega osebja (učinkovitost zaporskega osebja) in posledične pripravljenosti na sodelovanje z njimi; 3) pomembnosti enakega obravnavanja vseh obsojencev; 4) vplivu postopkovne pravičnosti na obsojenčevo spoštovanje zaporskih pravil in 5) vplivu individualnih značilnosti obsojenca na zaznavo legitimnosti zaporskega osebja. Hkrati pa se ugotovitve slovenskih študij o legitimnosti v zaporu razlikujejo od ugotovitev tujih študij v: 1) stališčih obsojencev o pravičnosti postopkov v zaporu, ki ne vplivajo na njihovo zaznavo legitimnosti (pravični postopki zaporskega osebja ne vplivajo na zaznavo legitimnosti obsojencev) in 2) zaznavi legitimnosti obsojencev, ki ne vpliva na njihovo spoštovanje zaporskih pravil. Na podlagi teh ugotovitev sklepamo, da bi za preučevanje legitimnosti v slovenskih zaporih bil najprimernejši prilagojeni dualni model legitimnosti, ki sta ga razvila Bottoms in Tankebe, (2012, 2013).

I Uvod

Preučevanje legitimnosti v zaporskem okolju se osredotoča na zaznave obsojencev o legitimnosti izvrševanja kazni zapora in samozaznave legitimnosti zaporskega osebja. Število opravljenih študij s področja preučevanja legitimnosti v svetu in Sloveniji (Jackson in Ammen, 1996; Liebling in Price, 2001; Meško, Hacin in Eman, 2014; Reisig, Tankebe in Meško, 2012; Tankebe, 2013; Tyler, 1990) kaže na boljše raziskanost legitimnosti policije in policijskega dela od raziskanosti legitimnosti v zaporskem okolju.

Doseganje legitimnosti v zaporih je pomembno zaradi podrejanja obsojencev zaporskim pravilom, kar posledično omogoča učinkovito izvajanje tretmaja oziroma resocializacije obsojencev in bolj znosne pogoje za življenje in delo v zaporu. Obsojenci, ki zaporskega osebja ne zaznavajo kot legitimnega nosilca moči, ne bodo sodelovali z njimi (oteženo oziroma onemogočeno izvajanje tretmaja), hkrati pa samozaznava legitimnosti zaporskega osebja¹ vpliva na učinkovitost njihovega dela in se odraža v njihovem odnosu do obsojencev.

Pri preučevanju legitimnosti v slovenskem zaporskem okolju so se raziskovalci večinoma osredotočili na preučevanje zaznave legitimnosti pri obsojencih (Reisig in Meško, 2009) in samozaznave legitimnosti zaporskega osebja (Meško, Tankebe, Čuvan in Šifrer, 2014). Pri empiričnem preučevanju zaznave legitimnosti pri obsojencih so izhajali iz teoretičnih predpostavk o pravičnosti avtoritete v postopkih (Tyler in Blader, 2000). Raziskovanje samozaznave legitimnosti zaporskega osebja je izhajalo iz predpostavk Bottomsa in Tankebeja (2012), ki sta poudarjala dvojno vlogo legitimnosti (t. i. dualni model legitimnosti), ki se odraža v legitimnosti nosilca moči in samozaznani legitimnosti.

V poglavju bomo opredelili pojem legitimnosti pri izvrševanju zaporne kazni in predstavili teoretična izhodišča, na katerih so temeljile študije. V pregledu raziskovanja legitimnosti v zaporskem okolju bomo predstavili dejavnike, ki so jih preučevali v zaporskem okolju. V drugem delu bomo predstavili slovenske in tuje študije, na podlagi katerih bomo izpostavili podobnost in razlike med ugotovitvami. Preverjali bomo tudi, če teoretične predpostavke o legitimnosti v zaporskem okolju veljajo tudi v slovenskih zaporih. Na podlagi ugotovitev pregledanih študij bomo predstavili izhodišča za nadaljnje raziskovanje legitimnosti v slovenskih zaporih.

¹ Termin zaporsko osebje zajema osebje, kot ga opredeljuje Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (2000). V slovenskem sistemu za izvrševanje kazenskih sankcij zaporsko osebje predstavljajo: vodje zavodov za prestajanje kazni zapora oziroma oddelkov znotraj zavoda, vodje paznikov (pravosodnih policistov), pazniki (pravosodni policisti), socialni pedagogi, pedagogi, socialni delavci, psihologi, sociologi, delovni inštruktorji in zdravstveni delavci (Ministrstvo za pravosodje, 2015).

2 Legitimnost in zaporsko okolje

Legitimnost je pravica avtoritet vladati in priznavanje te pravice pri tistih, katerim vladajo (Sternberger, 1968: 244; Tankebe, 2014). Bottoms in Tankebe (2012) sta opredelila moč, ki naj se uporablja z ustaljenimi pravili, upravičenost pravil kot posledice podobnih prepričanj ter sorazmerno in pravično uveljavljanje avtoritete nosilcev oblasti kot ključne komponente, ki so potrebne za priznavanje legitimnosti nosilcev oblasti. Pomembna vloga legitimnosti je v prostovoljnem upoštevanju pravil, ki jih izvajajo avtoritete, saj je uporaba moči (predvsem prisilne moči) lahko zelo draga (Tyler, 2010).

Do devetdesetih let je utemeljevanje koncepta legitimnosti temeljilo na preučevanju dejavnikov, ki odvrčajo ljudi od kriminalitete. Do ključnega preobrata v dojemanju ter posledično preučevanju legitimnosti je prišlo s Tylerjevim delom (1990) z naslovom *Why People Obey the Law?* (Zakaj ljudje spoštujejo zakone?), v katerem je opredelil ljudi kot normativna bitja, katerih interakcije temeljijo na vzorcih, ki jih je opredelil kot dobre in slabe. Tyler (2010) je trdil, da ljudje, ki ocenjujejo postopke nosilcev oblasti zoper njih kot pravične, posedujejo pozitivna čustva v razmerju do avtoritete ne glede na končni izid. Zaznava legitimnosti vpliva na odnos med postopkovno pravičnostjo in podreditvijo zakonom (pravilom, ki jih narekujejo avtoritete) (Tyler, 1990, 2003). Tankebe (2013) je predpostavljala, da legitimnost nosilcev oblasti temelji na zakonitosti, distributivni pravičnosti, postopkovni pravičnosti in učinkovitosti nosilcev avtoritete.

Sparks, Bottoms in Hay (1996) so trdili, da je mogoče znotraj zapora, če se le ta bistveno ne razlikuje od drugih družbenih okolij, doseči določeno stopnjo notranje legitimnosti skozi pošten in spoštljiv odnos do obsojencev. Nova spoznanja so pokazala, da legitimnost v zaporih ni fiksni fenomen, temveč temelji na večni razpravi oziroma neprestanem dialogu med zaporskim osebjem in obsojenci (Bottoms in Tankebe, 2012; Liebling, 2004, 2011; Williams, 1983). Za sprejemljivost nosilcev moči (v zaporu le te predstavlja zaporsko osebje) so potrebna primerna stališča nosilcev moči do obsojencev, ki se formulirajo v korektnih odnosih, kot tudi pravično ravnanje nosilcev moči (Tyler, 2010). Zapori morajo iskati lastno legitimnost pri obsojencih (Woolf, 1990).

McNeill in Robinson (2011) sta dinamično naravo legitimnosti opredelila kot tekočo in nestabilno, saj obsojenci ocenjujejo način ravnanja zaporskega osebja in veljavnost njihovih zahtev zoper njih. Ta koncept legitimnosti, ki ga lahko imenujemo dialog, dinamika ali pogojevanje, pojasnjuje pomembnost odnosov med obsojenci in zaporskim osebjem za življenje v zaporu (Liebling, 2011; Tait, 2011).

Bottoms in Tankebe (2012) sta poudarila dvojnost legitimnosti, in sicer legitimnost nosilca oblasti in samozaznavo legitimnosti. Tankebe (2014) je samozaznavo legitimnosti opredelil kot postopek gradnje, potrjevanja in upiranja določeni samopodobi nosilca moči. Tyler in Blader (2000) ter Bottoms in Tankebe (2013) so zapisali, da interakcije paznikov s svojimi kolegi (sodelavci), nadrejenimi (vodstvom) in javnostmi (v primeru paznikov javnost predstavljajo obsojenci), predstavljajo priložnosti za učenje o samozaznavi legitimnosti, saj ti trenutki predstavljajo možnost za potrjevanje že izoblikovanih možnih jazov. Bottoms in Tankebe (2013) sta ugotovila, da pazniki vstopajo v interakcije z »javnostmi« z namenom projiciranja in iskanja potrditve določene samoidentitete, ki veruje, da je upravičena nosilka moči. Na samozaznavo legitimnosti paznikov vplivajo: 1) dialogi z nadrejenimi,² 2) dialogi s kolegi/sodelavci³ in 3) dialogi z obsojenci⁴ (Barker, 2001; Meško et al., 2014).

Teoretične predpostavke o postopkovni pravičnosti so služile za izhodišče preučevanja zaznave legitimnosti pri obsojencih. Hkrati je raziskovanje samozaznave legitimnosti zaporskega osebja oziroma paznikov temeljilo na predpostavkah o dvojni naravi legitimnosti nosilca oblasti.

² V interakcijah z nadrejenimi pazniki iščejo pravičnost v postopkih in skrb za njihovo dobro, saj jim to sporoča informacijo o njihovem statusu v »skupnosti« ter jim hkrati predstavlja vir samopotrjevanja in samopreverjanja (Tankebe, 2014).

³ Tankebe (2014) izpostavlja pomembnost socialnega kapitala, ki se ustvarja v pazniški subkulturi ter njegov vpliv na gojenje, vzdrževanje in reprodukcijo samozaznave legitimnosti paznikov.

⁴ Barker (2001) trdi, da imajo interakcije oziroma dialogi paznikov z obsojenci najmanjši vpliv na njihovo samozaznavo legitimnosti, saj »vladarji ne potrebujejo subjektov oziroma državljanov, da jim omogočajo legitimacijo oziroma gojenje njihovih vladarskih identitet«.

3 Raziskovanje legitimnosti v zaporskem okolju – pregled tujih študij

Tyler in Huo (2002) sta ugotovila, da morajo odločitve zaporskega osebja temeljiti na spoštovanju in dostojanstvenem obravnavanju obsojencev (postopkovna pravičnost). Postopkovna pravičnost temelji na kvaliteti sprejemanja odločitev in kvaliteti obravnave posameznikov (npr. državljanov, osumljencev, obsojencev) (Tyler in Blader, 2000). Jackson in Ammen (1996) sta ugotovila, da postopkovna pravičnost vpliva na podreditev pravilom skozi dolžnost izpolnjevanja pravil, identificiranje s pravili in normativnim usklajevanjem. Postopkovna pravičnost zaporskega osebja napram obsojencem ima velik vpliv na obsojenčevo zaznavo legitimnosti (Brunton-Smith in McCarthy, 2015). Beijersbergen, Dirkzwager, Molleman, Van der Laan in Nieuwebeerta (2013b) so ugotovili, da obsojenci v zaporih, kjer je zaposlenih več paznic, kjer imajo pazniki pozitiven odnos do rehabilitacije in kjer je razmerje med pazniki in obsojenci majhno, bolje zaznavajo postopkovno pravičnost. Zaznava postopkovne pravičnosti zaporskega osebja pri obsojencih je pozitivno vplivala na njihovo neprimerno vedenje (manj kršitev zaporskih pravil). V primerih, ko zaporsko osebje v postopkih zoper obsojence ni postopalo pravično, so frustracije obsojencev prerasle v jezo, ki je vodila do kršenja zaporskih pravil – neprimernega vedenja (Beijersbergen, Dirkzwager, Eichelsheim in Van der Laan, 2015). Pravični odnosi med obsojenci in zaporskim osebjem imajo pozitiven vpliv ne le na vedenje, temveč tudi na psihološko stanje obsojencev (Beijersbergen, Dirkzwager, Molleman, Van der Laan in Nieuwebeerta, 2013a). Baker in sodelavci (2014) so opozorili na pomembnost »glasu«, ki se izraža v upoštevanju konstruktivnega mnenja v zaznavanju postopkovne pravičnosti, saj so ugotovili, da obsojenke, ki so imele možnost biti slišane v postopkih zoper njih, zaznavajo postopke policije in sodišč kot pravične.

Tyler (2010) je ugotovil, da posamezniki izražajo večje zadovoljstvo, ko zaznavajo odločitve kot pošteno, prejmejo pošten izid (distribucijo) in ne, ko ocenjujejo, da so dobili »premalo« oziroma »preveč«. Obsojenci vedo, do česa so upravičeni in posledično primerjajo rezultate sprejetih odločitev napram njim z rezultati odločitev, ki zadevajo druge obsojence (Tyler, 2010). Lieblingova in Price (2001) sta ugotovila, da so obsojenci

izražali največje zadovoljstvo, ko so ocenjevali, da so postopki zoper njih pravični in sankcije upravičene (ne glede na strogost sankcije). Na njihovo zaznavo distributivne pravičnosti vplivajo zaznave enakosti pred zakonom, diskriminacije in podeljevanja ugodnosti. Zaznava obsojencev, da enaka pravila veljajo za vse obsojence, vpliva na njihovo zaznavo legitimnosti zaporskega osebja (Tankebe, 2013).

Predzaporske značilnosti (npr. starost, spol, rasa) in prikrajšanost po vstopu v zapor (npr. stiki z družino, intimni odnosi, svoboda gibanja) vplivajo na pripravljenost obsojencev podrediti se avtoriteti zaporskega osebja. Na značilnosti obsojencev pred začetkom prestajanja zapora zaporsko osebje nima vpliva, vendar pa imajo vpliv na prilagoditev obsojencev na zaporsko življenje. Adams (1992) je ugotovil, da individualne značilnosti obsojenca, značilnosti kazni in okoljski dejavniki vplivajo na prilagoditev obsojencev na zaporsko življenje. Zaporsko osebje preko pravičnosti v postopkih z obsojenci vpliva na kvaliteto medsebojnih odnosov in prilagoditev obsojencev na zaporsko življenje ter zaznavo obsojencev o legitimnosti zaporskega osebja (Van der Laan in Eichelsheim, 2013). Molleman in Leeuw (2011) sta ugotovila, da v zaporih, kjer zaporsko osebje podpira resocializacijo obsojencev, obsojenci zaznavajo prestajanje kazni pozitivneje. Nadalje so Beijersbergen, Dirkzwager, Molleman, Van der Laan in Nieuwebeerta (2014) ugotovili, da obsojenci bolje zaznavajo tretma v tistih zaporih, kjer je zaposlenih več paznic, odnos paznikov do rehabilitacije pozitiven in razmerje med pazniki in obsojenci majhno. Največja ovira na poti prilagoditve obsojencev na življenje v zaporu predstavlja zaporska subkultura. Kaminski (2003) je ugotovil, da zaporska subkultura nadzira vedenje obsojencev v skoraj vseh vsakodnevni situacijah.

Lieblingova in Price (2001) sta ugotovila, da opolnomočenje zaporskega osebja omogoča sodelovanje med njimi in obsojenci. Obsojenci bodo sodelovali z zaporskim osebjem in jim priznali vlogo legitimnih nosilcev moči, če imajo občutek, da je zaporsko osebje vredno zaupanja. Hkrati učinkovito delo zaporskega osebja (vidni rezultati dela in zagotavljanje varnosti in ugodnosti obsojencem) vpliva na sprejetje in podreditev obsojencev pravilom institucije (Bottoms, 1999; Liebling in Price, 2001). Ob neizpolnjevanju navedenih pogojev obsojenci ne bodo zaznavali zaporskega osebja kot legitimnega nosilca moči in posledično ne bodo sodelovali z njim.

Vsak obsojenec ima edinstven nabor individualnih značilnosti, ki vplivajo na njegove poglede na življenje in sprejemanje odločitev. Raziskovalci so identificirali šest dejavnikov, ki vplivajo na obsojenčevu zaznavo legitimnosti: 1) starost (Tyler, 1990), 2) spol (Farkas, 2001), 3) rasa in etnična pripadnost (Jiang in Winfree, 2006), 4) izobrazba (Tyler, 1990), 5) samokontrola (Hochstetler in DeLisi, 2005) in 6) pretekla kaznovanost (Casper, Tyler in Fisher, 1988).

Lieblingova (2011) je opozorila na pomembnost odnosov med obsojenci in zaporskim osebjem za življenje v zaporu in navzpostavljanje legitimnosti v zaporu. Zaporsko okolje otežuje dialog med nosilci moči (zaporskim osebjem) in prejemniki odločitev nosilcev moči (obsojenci), saj nimajo enakih pravic (»obsojenci nimajo glasu«). Zaporsko osebje poskuša spremeniti prepričanja obsojencev in jim približati svoje oziroma širše družbene vrednote (resocializacija). Day, Casey, Vess in Huisy (2011) so ugotovili, da je kakovost odnosov (socialna klima) med obsojenci in zaporskim osebjem boljša v zaporih, ki so usmerjeni v rehabilitacijo obsojencev. Rezultati študij (Liebling, 2004; Liebling, Durie, Stiles in Tait, 2005; Sparks in Bottoms, 2008; Sparks, Bottomy in Hay, 1996) so pokazali, da je v zaporih, kjer obsojenci zaznavajo moč paznikov kot legitimno, večja verjetnost za ubogljivost obsojencev, hitrejši pretok in upoštevanje informacij ter prisotnost boljših pogojev za življenje obsojencev. Zaporsko osebje ima velik vpliv na kvaliteto odnosov v zaporu in posledično na zaznavo legitimnosti obsojencev. Vedenje zaporskega osebja, ki se odraža v teh odnosih, je odvisno od njihove samozaznave legitimnosti.

Preučevanje samozaznave legitimnosti je izhajalo iz teoretičnih predpostavk Bottomsa in Tankebeja (2013) o dvojni naravi legitimnosti (legitimnost nosilca oblasti in samozaznana legitimnost). Študije, ki so se nanašale na preučevanju samozaznave legitimnosti zaporskega osebja oziroma paznikov so izhajale iz predpostavk, da na samozaznavo legitimnosti zaporskega osebja vplivajo: 1) pravičnost nadrejenih, 2) kvalitetni odnosi med sodelavci, 3) prepričanje obsojencev o legitimnosti zaporskega osebja in 4) individualne značilnosti zaporskega osebja.

Postopkovna pravičnost nadrejenih napram paznikom pozitivno vpliva na njihovo samozaznavo legitimnosti (Tankebe, 2014). Hkrati pošteni in spoštljivi odnosi nadrejenih do zaporskih delavcev preprečujejo delitev na ‚nas‘ in ‚njih‘ v zaporski organizaciji. Bradford, Quinton, Myhill in Porter (2014) so opozorili, da postopkovna pravičnost nadrejenih negativno vpliva na samozaznavo legitimnosti zaporskih delavcev v primeru, ko nadrejeni predstavljajo slab zgled za zaposlene v zaporu.

Dobri odnosi med sodelavci v stresnem in nepredvidljivem zaporskem okolju predstavljajo temelj učinkovitega dela z obsojenci. Skupina, v kateri je prisotno močno zaupanje med člani (prisotnost socialnega kapitala), dosega boljše rezultate pri delu (Coleman, 1988). Stern (1987) je opredelil paznike kot zaprto družbeno skupino družinskih mož, ki se počutijo nerazumljene in iščejo v svojih sodelavcih možnosti za druženje in podporo. Za paznike je značilen vpliv pazniške subkulture, ki temelji na specifičnih normah in konservativizmu. Pazniška subkultura je utemeljena na naslednjih normah: 1) vedno pomagaj pazniku v težavah; 2) ne tihotapi drog; 3) ne ovajaj; 4) nikoli ne očrni drugega paznika pred obsojencem; 5) vedno podpri paznika v njegovem sporu z obsojencem; 6) vedno podpri sankcijo paznika, ki jo izreče obsojencu; 7) ne izražaj sočutja do obsojencev; 8) ohranjaj solidarnost med pazniki v odnosu z zunanjimi skupinami in 9) pokaži pozitivno zaskrbljenost v odnosu do drugih paznikov (Liebling in Price, 2001). Lieblingova in Price (2001) sta ugotovila, da ima pazniška subkultura pomemben vpliv na kakovost medsebojnih odnosov med sodelavci in posledično na samozaznavo legitimnosti paznikov.

Kot smo že izpostavili, odnosi med zaporskim osebjem (pazniki) in obsojenci predstavljajo pomemben dejavnik vpliva na obsojenčevo zaznavo legitimnosti. Hkrati kvaliteta odnosov vpliva na samozaznavo legitimnosti paznikov. Glavni produkt dela paznikov so poleg zagotavljanje varnosti in nadzora v zaporu tudi njihove osebne interakcije z obsojenci (Gilbert, 1997). Lieblingova (2011) je ugotovila, da pošteni medsebojni odnosi vplivajo na zaznavo obsojencev o pravičnosti zaporskega režima in vplivajo na mišljenje paznikov, kaj si obsojenci mislijo o njih, kar posledično vpliva na njihovo samozaznavo legitimnosti.

Individualne značilnosti paznikov igrajo ključno vlogo pri vzpostavljanju odnosa z obsojenci (Liebling, 2011). Raziskovalci so identificirali štiri dejavnike, ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti

zaprora osebja: 1) spol (Farkas, 2000; Liebling in Price, 2001; Zimmer, 1986); 2) rasa in etnična pripadnost (Jackson in Ammen, 1996; Van Voorhis, Cullen, Link in Wolfe, 1991); 3) starost (Farkas, 2000; Meško et al., 2014) in 4) delovna doba (Farkas, 2000; Toch in Klofas, 1982).

Ugotovitve tujih študij so pokazale, da na zaznavo legitimnosti obsojencev vplivajo: 1) poštenu in pravični postopki zaporskega osebja do obsojencev (postopkovna pravičnost); 2) enako obravnavanje vseh obsojencev (distributivna pravičnost); 3) predhodna socializacija in značilnosti obsojenca ter dejavniki, ki vplivajo na obsojenca po prihodu v zapor (importacijski in deprivacijski dejavniki); 4) sodelovanje obsojencev z zaporskim osebjem; 5) individualne značilnosti obsojencev (spol, rasa in etnična pripadnost, starost izobrazba, samokontrola in pretekla kaznovanost) in 6) kvaliteta odnosov med zaporskim osebjem in obsojenci.

Pregled tujih študij o samozaznavi legitimnosti zaporskega osebja pokaže, da: 1) postopkovna pravičnost nadrejenih; 2) odnosi s sodelavci; 3) prepričanje obsojencev o legitimnosti paznikov in 4) individualne značilnosti paznikov vplivajo na samozaznavo legitimnosti paznikov. Hkrati pazniška subkultura močno vpliva na stališča in vedenje paznikov, ki se odraža v njihovem odnosu do obsojencev. Tuje študije so potrdile ustreznost obstoječih modelov preučevanja legitimnosti. Opozoriti moramo na necelosten pristop k preučevanju legitimnosti v zaporu. Večina avtorjev se je v svojem raziskovanju osredotočila samo na obsojence oziroma samo na zaporsko osebje. To vidimo kot glavno pomanjkljivost raziskovanja legitimnosti v zaprtem družbenem sistemu, kot je zapor.

4 Raziskovanje legitimnosti v slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora

Penološko raziskovanje v Sloveniji ima šestdesetletno tradicijo. Pregled več kot sto študij je pokazal, da so se študije osredotočale na: 1) ponovno vključevanje obsojencev v družbo; 2) klasificiranje zaprtih oseb; 3) probleme povratništva; 4) oblike pomoči mladoletnim prestopnikom; 5) spreminjanje metod dela z obsojenci; 6) beganje gojencev vzgojnih zavodov; 7) izvrševanje kazenskih sankcij; 8) kakovost odnosov (socialna klima) v zaporu; 9) organizacijo dela in

izobraževanja obsojencev; 10) probleme pripornikov; 11) varstvo pravic obsojencev; 12) samomorilnost obsojencev; 13) preučevanje razmer za bivanje zaprtih oseb v vzgojnih zavodih in zaporih; 14) raziskovanje institucionalnih programov (predvsem na pojavnost novih kaznovalno usmerjenih idej v slovenskem sistemu izvrševanja kazenskih sankcij); 15) napovedovanje prestopništva in primernost merskih instrumentov za merjenje nevarnosti povratništva obsojencev; 16) specifičnost dela in probleme zaporskega osebja; 17) uveljavljanje in izvajanje alternativnih vzgojnih ukrepov in kazenskih sankcij; 18) zakonodajne probleme pogojnega odpusta obsojenca in v zadnjem času 19) preučevanje legitimnosti v zaporu (Hacin, 2015). Kljub temu, da sta se le dve slovenski študiji neposredno nanašali na preučevanje legitimnosti v zaporu: 1) preučevanje dejavnikov, ki vplivajo na zaznavo legitimnosti pri obsojencih in njihovo kršenje zaporskih pravil, in 2) preučevanje dejavnikov, ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti paznikov in proorganizacijsko vedenje, so bile v slovenskih zaporih izvedene študije, ki so se posredno nanašale na preučevanje področja legitimnosti v zaporih: 1) merjenje socialne klime; 2) samoocenjevanje strokovnih sposobnosti, kompetenc in vrednot pravosodnih policistov⁵ in 3) pogledi obsojencev na odnose in življenje v zaporu.

Brinc (1982) je z merjenjem socialne klime v slovenskih zaporih preučeval odnose med zaporskimi delavci in obsojenci. Socialna klima (družbeno vzdušje) v zaporu je skupek organizacijskih značilnosti in pogojev, v katerih živijo in delajo zaporski delavci in obsojenci (Toch, 1978: 21; Brinc in Petrovec, 2011: 295). Merjenje je bilo opravljeno s prevedenim Moosovim vprašalnikom (Moos, 1970)⁶ v vseh slovenskih zaporih in prevzgojnem domu. Zajemalo je devet dejavnikov, ki vplivajo na odnose v zaporu: 1) vključenost; 2) podpora; 3) izraznost; 4) avtonomija; 5) praktična usmerjenost; 6) usmerjenost v osebne probleme;

⁵ V Republiki Sloveniji se pazniki imenujejo pravosodni policisti. V prispevku bomo uporabljali izraz pazniki.

⁶ Moosov vprašalnik je bil prvotno razvit za merjenje psihološkega vzdušja pri bolnikih psihiatričnih bolnišnic, vendar je bil kasneje prirejen za merjenje vzdušja v zavodih za prestajanje kazni zapora. Sestavlja ga 86 vprašanj, ki zajemajo devet temeljnih sestavin in merijo tri različne razsežnosti enotnega družbenega vzdušja: 1) odnose med delavci in obsojenci (angažiranost, pomoč in odprtost izražanja); 2) tretmajska usmerjenost programov zavoda (avtonomija, reševanje osebnih problemov in praktična usmerjenost v reševanju življenjskih vprašanj) in 3) vzdrževanje reda in discipline v zavodu (red in organizacija, jasnost programa in nadzorstvo delavcev nad obsojenci) (Moos, 1970).

7) red in organizacija; 8) jasnost in 9) nadzor osebja (Petrovec in Meško, 2006). Rezultati so pokazali, da zaporsko osebje bolje doživlja družbeno vzdušje v zaporu kot obsojenci. Nadalje zaporsko osebje in obsojenci v odprtih in polodprtih oddelkih doživljajo ugodnejše družbeno vzdušje kot osebje in obsojenci v zaprtih oddelkih zaporov. Hkrati pa so raziskovalci opozorili, da je v slovenskih zaporih prišlo do povečanja nadzorstvene usmeritve na račun rehabilitacije. Nadalje so raziskovalci izmerili, da je bila skozi leta najugodnejša socialna klima prisotna v ženskem zaporu na Igu in odprtem oddelku ljubljanskega zapora na Igu.⁷ Na dobro socialno klimo v ženskem zaporu na Igu in odprtih oddelkih zaporov sta vplivali majhna zaporska populacija in specifičnost populacije (agresivnost pri obsojenkah je manjša kot pri obsojencih), rehabilitativna naravnost zaporskega osebja, manjši nadzor zaporskega osebja in možnost izhoda iz zapora (specifičnost odprtih oddelkov). Hkrati je bila v zaporih v Ljubljani in na Dobu izmerjena najmanj ugodna socialna klima.⁸ Na slabo socialno klimo v navedenih zaporih je vplivala prezasedenost zaporov in velika fluktuacija obsojencev v zaporu v Ljubljani. V zaporu na Dobu prestajajo zaporno kazen najnevarnejši obsojenci in tisti z najdaljšimi zapornimi kaznimi. Obsojenci so v povprečju najvišje ocenjevali nadzor osebja in jasnost pravil. Obenem so najnižje ocenjevali odprtost izražanja in reševanje osebnih problemov. Ocene obsojencev kažejo na povečanje nadzorstvene usmeritve na račun rehabilitacije. Zaporsko osebje je najvišje ocenjevalo praktično usmerjenost zapora in podporo oziroma pomoč, ki jo dobijo v zaporu. Hkrati pa so nadzor v zaporu ocenjevali najbolj negativno. Ocene zaporskega osebja opozarjajo na prisotnost pazniške subkulture v zaporih, ki se izraža v visokih ocenah pomoči in podpore v zaporih ter hkratnemu nezadovoljstvu zaporskega osebja s pogoji dela, saj smatrajo delo kot nevarno in težavno, kar se odraža v nizkih ocenah nadzora. Merjenje socialne klime se je v povprečju izvajalo vsakih 5 let od leta 1982 do leta 2011 (Brglez et al., 2006; Brinc, 1982, 1986, 1995; Brinc in Petrovec, 2001, 2011).

⁷ Obsojenci in zaporsko osebje so v ženskem zaporu na Igu in odprtem oddelku ljubljanskega zapora na Igu najugodnejše doživljali socialno klimo (Hacin, 2015).

⁸ Pri obsojencih v zaporih v Ljubljani in na Dobu je bila izmerjena najmanj ugodna socialna klima. Hkrati je bila pri zaporskem osebju v ljubljanskem zaporu izmerjena najmanj ugodna socialna klima (Brglez et al., 2006; Brinc, 1982, 1986, 1995; Brinc in Petrovec, 2001, 2011).

Kljub temu, da socialna klima neposredno ne meri legitimnosti v zaporu, se zajeta področja (vključenost, podpora, izraznost, avtonomija, praktična usmerjenost, usmerjenost v osebne probleme, red in organizacija, jasnost in nadzor osebja) povezujejo s preučevanjem legitimnosti (odnos zaporsko osebje – obsojenci, učinkovitost zaporskega osebja, postopkovna pravičnost, distributivna pravičnost itd.).

Z raziskovanjem v zaporskem okolju so nadaljevali Meško, Valentinčič in Umek (2004), ki so preučevali samoocenjevanje strokovnih sposobnosti, kompetenc in vrednot paznikov v slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora.⁹ Ugotovili so, da večino dela paznikov obsegajo klasične naloge delavcev v totalnih institucijah.¹⁰ Poleg dnevnega opravljanja klasičnih nadzorstvenih in drugih nalog¹¹ so pazniki pri svojem delu izpostavljali terapevtski vpliv pogovorov z obsojenci in pomembnost sodelovanja pri obravnavi obsojencev s strokovnjaki znotraj zapora. Rezultati so pokazali, da pazniki vidijo vedenje, ki je prepovedano z zakonom oziroma za katero so zagrožene sankcije (podkupnine, tatvine, goljufige itd.) ter moralno vprašljivo vedenje, kot nedopustno. Višjo toleranco so izrazili do drugačnega in manj zaželenega vedenja (homoseksualnost, prostitucija itd.) ter do pravice do splava in ločitve. Za doseganje večje kompetentnosti pri svojem delu so izrazili željo po dodatnih usposabljanjih s področij: 1) borilnih veščin oz. samoobrambe; 2) učenja tujih jezikov; 3) komunikacije in andragogike; 4) skupinske dinamike; 5) računalništva; 6) kriminologije in kriminalističnega preiskovanja ter 7) psihologije. Vrednote paznikov so opozorile na njihovo homogenost in konservativnost v primerjavi z drugimi skupinami, kot so policisti oziroma študenti varstvoslovja. Študija se ni neposredno nanašala na preučevanje legitimnosti v zaporskem okolju, vendar kljub temu nekatere dejavnike, ki so vplivali na samozaznavo strokovnih kompetenc paznikov (moralne vrednote, stiki z obsojenci, nadzor nad delom itd.), najdemo v študijah o samozaznavi legitimnosti paznikov oziroma zaporskega osebja (samozaznava legitimnosti, odnos zaporsko osebje – obsojenci itd.).

⁹ V študiji je sodelovalo 52 paznikov, ki so v celoti izpolnili vprašalnika o analizi njihovega dela in moralno vprašljivem vedenju (Meško et al., 2004).

¹⁰ Med klasične naloge, ki so značilne za totalne institucije, so pazniki prištevali: 1) preprečevanje pobegov, pretefov in drugih oblik »kaosa«; 2) pregled sob, oddelkov, delovnih postaj in garderob; 3) izvajanje obhodov; 4) nadzorovanje razdeljevanja hrane in 5) izvajanje nočnih obhodov ter nadzora nad dvoriščem (Meško et al., 2004).

¹¹ Pazniki poleg izvajanja klasičnih nalog nadzora sodelujejo v terapevtskih aktivnostih, ki se izražajo v pripravi in izvajanju tretmajev obsojencev (Meško et al., 2004).

Meško, Frangeževa, Repova in Sečnikova (2006) so preučevali poglede obsojencev na odnose in življenje v Zavodu za prestajanje kazni zapora Dob.¹² Rezultati so pokazali, da v Zavodu za prestajanje kazni zapora Dob prevladujeta represija in retribucija nad restitucijo in tretmajem. Obsojenci so se med seboj praviloma dobro razumeli in večinoma niso podpirali medsebojnega nasilja.¹³ Izražali so zadovoljstvo z delom paznikov, čeprav z njimi niso razvili prijateljskih odnosov. Hkrati so izpostavljali njihovo neenakopravno uveljavljanje zaporskih pravil. Obsojenci so svetovalno osebje ocenjevali slabše kot paznike, saj jih niso zaznavali kot svetovalce, temveč kot manipulante z ugodnostmi. Čeprav se ta študija ni osredotočala neposredno na merjenje legitimnosti, večino preučevanih dejavnikov (zadovoljstvo z delom paznikov, uveljavljanje pravil, spoštovanje zaporskih pravil itd.) najdemo tudi v študijah o zaznavi legitimnosti zaporskega osebja pri obsojencih (postopkovna pravičnost, učinkovitost zaporskega osebja, pripravljenost se podrediti itd.).

Študija o vplivu postopkovne pravičnosti in legitimnosti na kršitve zaporskih pravil (Reisig in Meško, 2009) je predstavljala začetek empiričnega preučevanja legitimnosti v Republiki Sloveniji. Avtorja sta izhajala iz Tylerjevega (2003) postopkovnega modela (angl. *Process-based model*) ter predpostavila, da obsojenci, ki zaznavajo paznike kot legitimne nosilce moči in zaznavajo njihove odločitve kot pravične, manjkrat kršijo zaporska pravila. Študija je bila izvedena v Zavodu za prestajanje kazni zapora Dob. Rezultati so pokazali, da obsojenci, ki zaznavajo avtoriteto paznikov kot postopkovno pravično, manjkrat kršijo pravila. Nadalje je pri teh obsojencih obstajala manjša verjetnost, da bodo kršili zaporska pravila. Avtorja sta ugotovila, da sodbe obsojencev o pravičnosti postopkov v zavodu ne vplivajo na njihovo zaznavo legitimnosti, da zaznava legitimnosti pri obsojencih ne vpliva na njihovo spoštovanje zaporskih pravil in da sodbe obsojencev o postopkovni pravičnosti vplivajo na njihovo spoštovanje zaporskih pravil (Reisig in Meško, 2009). Avtorja sta se v študiji kot prva osredotočila na preučevanje zaznave legitimnosti obsojencev v Republiki Sloveniji.

¹² V študiji so sodelovali 103 obsojenci, s katerimi so bili opravljeni strukturirani intervjuji. Avtorji so se v strukturiranih intervjujih osredotočili na: 1) demografske podatke o obsojencih; 2) odnose med obsojenci; 3) odnose med obsojenci in zaporskim osebjem; 4) zavodska pravila in 5) specifično vedenje obsojencev v zavodu (Meško et al., 2006).

¹³ V primeru varovanja svoje časti in ob predpostavki, da so bili napadeni, je približno polovica obsojencev zagovarjala fizični spopad (Meško et al., 2006).

Zadnja študija o preučevanju legitimnosti v Sloveniji se je osredotočala na samozaznavo policistov in paznikov. Meško in sodelavci (2014) so preučevali dejavnike (demografski dejavniki, postopkovna pravičnost nadrejenih, odnos med sodelavci in prepričanje javnosti/obsojencev o legitimnosti policije/paznikov), ki vplivajo na samozaznavo legitimnosti obeh poklicnih skupin. Rezultati so pokazali, da na samozaznavo legitimnosti obeh poklicnih skupin vplivajo odnosi s sodelavci, postopkovna pravičnost nadrejenih in zaznave javnosti (občani in obsojenci na prestajanju kazni zapora). Hkrati so starejši respondenti ter tisti z več let službe in višjo stopnjo izobrazbe izražali višjo samozaznavo legitimnosti. Nadalje so avtorji ugotovili, da samozaznana legitimnost vpliva na proorganizacijsko vedenje v obeh institucijah. V policiji je bilo proorganizacijsko vedenje pogojeno z odnosi s sodelavci in postopkovno pravičnostjo nadrejenih, medtem ko je na proorganizacijsko vedenje paznikov vplivalo prepričanje, da jih obsojenci vidijo kot legitimne nosilce oblasti. Prepričanje, da jih javnost sprejema kot legitimne, ne vpliva na proorganizacijsko vedenje policistov, hkrati pa postopkovna pravičnost nadrejenih negativno vpliva na proorganizacijsko vedenje paznikov. Obe skupini sta opozorili na notranjo delitev v institucijah na *nas in njih* (policisti – nadrejeni in pazniki – nadrejeni).

5 Razprava

Iz pregleda tujih in domačih študij je razvidno, da so raziskovalci pri preučevanju zaznave legitimnosti pri obsojencih izhajali iz Tylerjevih (1990) predpostavk o postopkovni pravičnosti avtoritete (zaporskega osebja) v odnosih do obsojencev. Ugotovitve tujih študij so pokazale, da na zaznavo legitimnosti obsojencev vplivajo: 1) poštene in pravični postopki zaporskega osebja do obsojencev (postopkovna pravičnost); 2) enako obravnavanje vseh obsojencev (distributivna pravičnost); 3) predhodna socializacija in značilnosti obsojenca ter dejavniki, ki vplivajo na obsojenca po prihodu v zapor (importacijski in deprivacijski dejavniki); 4) sodelovanje obsojencev z zaporskim osebjem; 5) individualne značilnosti obsojencev (spol, rasa in etnična

pripadnost, starost izobrazba, samokontrola in pretekla kaznovanost) in 6) kvaliteta odnosov med zaporskim osebjem in obsojenci. Nadalje je v zaporih, kjer so obsojenci zaznavali paznike kot legitimne nosilce moči, obstajala večja verjetnost, da bodo obsojenci spoštovali zaporska pravila, hitrejši pretok informacij in upoštevanje informacij, prisotnost boljših medsebojnih odnosov med zaporskim osebjem in obsojenci ter boljših pogojev za življenje obsojencev in delo zaporskega osebja (Liebling, 2011). Ugotovitve slovenskih študij potrjujejo ugotovitve tujih študij o: 1) pomembnosti odnosov med zaporskim osebjem in obsojenci; 2) zadovoljstvu obsojencev z delom zaporskega osebja (učinkovitost zaporskega osebja) in posledične pripravljenosti na sodelovanje z njimi; 3) pomembnosti enakega obravnavanja vseh obsojencev; 4) vplivu postopkovne pravičnosti na obsojenčevo spoštovanje zaporskih pravil in 5) vplivu individualnih značilnosti obsojenca na zaznavo legitimnosti zaporskega osebja. Hkrati pa se ugotovitve slovenskih študij o legitimnosti v zaporu razlikujejo od ugotovitev tujih študij v: 1) sodbah obsojencev o pravičnosti postopkov v zaporu, ki ne vplivajo na njihovo zaznavo legitimnosti, in 2) zaznavi legitimnosti obsojencev, ki ne vpliva na njihovo spoštovanje zaporskih pravil. Na podlagi teh ugotovitev sklepamo, da Tylerjev (1990) model postopkovne pravičnosti ni primeren oziroma zadosten za raziskovanje zaznave legitimnosti pri obsojencih v slovenskih zaporih. Nadalje je analiza tujih študij pokazala, da so se tuje študije osredotočale predvsem na postopke v odnosih med zaporskim osebjem in obsojenci ter individualne značilnosti obsojencev, medtem ko je bila večina slovenskih študij, ki niso neposredno merile legitimnosti, osredotočenih na preučevanje kvalitete odnosov v zaporu. Slovenske študije o socialni klimi, ki se niso neposredno nanašale na preučevanje zaznave legitimnosti, so upoštevale tudi vpliv značilnosti posameznega zapora in naravnost zaporskega osebja znotraj zapora na zaznavo kvalitete odnosov pri obsojencih.

Iz pregleda tujih in slovenskih študij o samozaznavi legitimnosti zaporskega osebja oziroma paznikov je razvidno, da so raziskovalci izhajali iz predpostavke o dvojni naravi legitimnosti, ki sta jo postavila Bottoms in Tankebe (2013). Ugotovitve tujih študij so pokazale, da: 1) postopkovna pravičnost nadrejenih; 2) odnosi s sodelavci; 3) prepričanje obsojencev o legitimnosti paznikov in 4) individualne značilnosti paznikov vplivajo na samozaznavo legitimnosti paznikov. Nadalje je Lieblingova (2011) ugotovila, da ima pazniška subkultura močan

vpliv na vedenje in mišljenje paznikov ter njihov odnos do obsojencev. Ugotovitve študij, ki so se osredotočale na preučevanje samozaznave legitimnosti paznikov v slovenskem zaporskem okolju, so potrdile ugotovitve tujih študij, da: 1) postopkovna pravičnost nadrejenih; 2) odnosi s sodelavci; 3) zaznave legitimnosti paznikov pri obsojencih in 4) individualne značilnosti paznikov vplivajo na njihovo samozaznavo legitimnosti. Hkrati ugotovitve slovenskih študij opozarjajo na vpliv: 1) pazniške subkulture;¹⁴ 2) usmerjenosti v rehabilitacijo in sodelovanje z drugim zaporskim osebjem; 3) odnosov med zaporskim osebjem in obsojenci in 4) razmer v zaporu na samozaznavo legitimnosti paznikov ter predstavljajo korak naprej v preučevanju samozaznave legitimnosti zaporskega osebja. Meško in sodelavci (2014) so izpostavili vpliv samozaznave legitimnosti paznikov na njihovo proorganizacijsko vedenje ter negativen vpliv postopkovne pravičnosti nadrejenih na proorganizacijsko vedenje paznikov. Slovenske študije o socialni klimi, ki se niso neposredno nanašale na preučevanje samozaznave legitimnosti, so upoštevale tudi vpliv značilnosti posameznega zapora in naravnost zaporskega osebja znotraj zapora na zaznavo kvalitete odnosov pri zaporskem osebju. V odprtih in polodprtih oddelkih zaporov so pazniki doživljali najbolj ugodne pogoje za opravljanje svojega dela. Hkrati so pazniki v zaporih, ki so bili prezasedeni in v katerih so bili zaprti najnevarnejši obsojenci, doživljali najmanj ugodne pogoje za delo. Študija o samozaznavi legitimnosti paznikov v Sloveniji (Meško et al., 2014) je potrdila, da zaznava lastne legitimnosti vpliva na proorganizacijsko vedenje paznikov v zaporu.

Slovensko zaporsko okolje, za katerega so značilni majhna zaporska populacija, usmerjenost v rehabilitacijo obsojencev in majhni zapori, se razlikuje od zaporskih okolij držav (Anglija in Wales, Nizozemska in ZDA), v katerih je bila izvedena večina študij o zaznavi legitimnosti obsojencev in samozaznavi legitimnosti zaporskega osebja. Majhna zaporska populacija v Sloveniji (1.511 obsojencev; stopnja zaprtih ljudi: 73 obsojencev na 100.000 prebivalcev) je med najnižjimi v Evropi, medtem ko druge države z izjemo Nizozemske (12.638 obsojencev; stopnja zaprtih ljudi: 77 obsojencev na 100.000 prebivalcev), v katerih

¹⁴ Vrednote slovenskih paznikov (konservativnost in homogenost skupine) so podobne vrednotam pazniške subkulture, ki so jih navajali tuji avtorji (Liebling in Price, 2001; Meško et al., 2004).

so preučevali legitimnost v zaporskem okolju, spadajo v skupino držav z največjim številom obsojencev (Anglija in Wales: 85.669 obsojencev; 149 obsojencev na 100.000 prebivalcev, ZDA: 2.217.000 obsojencev; 698 obsojencev na 100.000 prebivalcev), (Institute for Criminal Policy Research, 2015). Primerjava Slovenije z zahodnimi državami kaže, da kljub zaostrovanju kaznovalnih politik, slovenski zapori ostajajo usmerjeni v rehabilitacijo obsojencev, medtem ko je v zahodnih državah prisotna kaznovalna naravnost v zaporih. V Angliji, na Nizozemskem in v ZDA zapirajo obsojence v ustanove, ki lahko sprejmejo do več tisoč obsojencev, medtem ko so v Sloveniji prisotni majhni zapori (največji zapor na Dobu ima kapacitete za nastanitev 420 obsojencev). Po drugi strani Slovenija v primerjavi z zahodnimi državami beleži najvišjo zasedenost zaporov (117 % zasedenost v letu 2014) (Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij [URSIKS], 2015). Posledično je v zaporih prisotno pomanjkanje zaporskega osebja. Novo zaposlovanje zaporskega osebja je onemogočeno zaradi ekonomskega stanja v državi in stalnega nižanja proračunskih sredstev URSIKS. Vse navedene dejavnike, ki opozarjajo na dobre in slabe lastnosti slovenskega zaporskega sistema, je treba upoštevati pri nadaljnjem preučevanju legitimnosti v zaporskem okolju.

Na podlagi pregledanih študij vidimo možnosti za nadaljnje raziskovanje zaznave legitimnosti pri obsojencih in samozaznave legitimnosti zaporskega osebja v: 1) raziskovanju samozaznave legitimnosti celotnega zaporskega osebja in ne le paznikov; 2) vključitvi dejavnikov razmer v zaporu in kaznovalne naravnosti v zaporih v raziskovanje zaznave legitimnosti pri obsojencih in samozaznave legitimnosti zaporskega osebja; 3) izvedbi študije, ki bo zajemala preučevanje vpliva samozaznave legitimnosti zaporskega osebja na odnose z obsojenci in posledično na njihovo zaznavo legitimnosti, in 4) vključitvi preučevanja stresa, ki ga doživljajo obsojenci in zaporsko osebje v študije o raziskovanju legitimnosti v zaporskem okolju. Nadaljnje raziskovanje bo moralo potekati ob upoštevanju organizacijskih dejavnikov v zaporih, specifičnosti strukture zapornikov v posameznem zaporu (glede na vrsto kaznivih dejanj, za katero so bili obsojeni) ter institucionalnih in profesionalnih kapacitet zaporov glede na splošni (zakonsko določeni) namen kaznovanja in specifični (v posameznem zaporu) način izvajanja kazni zapora.

Literatura

- Adams, K. (1992). Adjusting to prison life. *Crime and Justice*, 16, 275–359.
- Baker, T., Pelfrey, W. V., Bedard, L. E., Dhungana, K., Gertz, M. in Golden, K. (2014). Female inmates' procedural justice perceptions of the police and courts: Is there a spill-over of police effects? *Criminal Justice and Behavior*, 41(2), 144–162.
- Barker, R. (2001). *Legitimizing identities: The self-presentation of rulers and subjects*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Eichelsheim, V. I. in Van der Laan, P. H. (2015). Procedural justice, anger, and prisoners' misconduct – A longitudinal study. *Criminal Justice and Behavior*, 42(2), 196–218.
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Eichelsheim, V. I., Van der Laan, P. H. in Nieuwbeerta, P. (2014). Procedural justice, anger, and prisoners' misconduct. *Criminal Justice and Behavior*, 20(10), 1–23.
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Molleman, T., Van der Laan, P. H. in Nieuwbeerta, P. (2013a). Procedural justice and prisoners' mental health problems: A longitudinal study. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 24(2), 100–112.
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Molleman, T., Van der Laan, P. H. in Nieuwbeerta, P. (2013b). Procedural justice in prison: The importance of staff characteristics. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 20(10), 1–22.
- Bottoms, A. E. (1999). Interpersonal violence and social order in prisons. *Crime & Justice*, 26, 205–281.
- Bottoms, A. in Tankebe, J. (2012). Beyond procedural justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law & Criminology* 102(1), 119–170.
- Bottoms, A. in Tankebe, J. (2013). »Voice within«: Powerholders' perspectives on authority and legitimacy. V J. Tankebe in A. Liebling (ur.), *Legitimacy and criminal justice: An international exploration* (str. 60–82). Oxford: Oxford University Press.
- Bradford, B., Quinton, P., Myhill, A. in Porter, G. (2014). Why do 'the law' comply? Procedural justice, group identification and officer motivation in police organizations. *European Journal of Criminology*, 11(1), 110–131.

- Brglez, A., Pagon, P., Rus, P., Kranjc, J., Čepič, M. in Āurin, S. (2006). *Socialno vzdušje v zavodih za prestajanje kazni zapora in prevzgojnem domu leta 2005*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Brinc, F. (1982). *Prestajanje kazni zapora v odprtih in polodprtih kazenskih poboljševalnih zavodih SR Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Brinc, F. (1986). *Problematika penološkega obravnavanja mladoletnih in mlajših polnoletnih obsojencev v SR Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Brinc, F. (1995). *Družbeno vzdušje v zavodih za prestajanje kazni zapora*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Brinc, F. in Petrovec, D. (2001). *Družbeno vzdušje v zavodih za prestajanje kazni zapora v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Brinc, F. in Petrovec, D. (2011). *Družbeno vzdušje v zavodih za prestajanje kazni zapora in v prevzgojnem domu Radeče leta 2010*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Brunton-Smith, I. in McCarthy, D. J. (2015). *Prison legitimacy and procedural fairness: A multilevel examination of prisoners in England and Wales*. Pridobljeno na <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07418825.2015.1023215>
- Casper, J. D., Tyler, T. R. in Fisher, B. (1988). Procedural justice in felony cases. *Law & Society Review*, 22(3), 483–507.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Day, A., Casey, S., Vess, J. in Huisy, G. (2011). *Assessing the social climate of prisons*. Grant: Criminology Research Council.
- Farkas, M. A. (2000). Attitudes of correctional officers in a »Get Tough« era. *Journal of Criminal Justice*, 27(6), 495–506.
- Farkas, M. A. (2001). Correctional officers: What factors influence work attitudes? *Corrections Management Quarterly*, 5(2), 20–26.
- Gilbert, M. J. (1997). The illusion of structure: A critique of the classical model of organisation and the discretionary power of correctional officers. *Criminal Justice Review*, 22(1), 49–64.

- Hacin, R. (2015). Pregled slovenskega penološkega raziskovanja od sredine petdesetih let dvajsetega stoletja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 66(3), 235–252.
- Hochstetler, A. in DeLisi, M. (2005). Importation, deprivation, and varieties of serving time: An integrated lifestyle exposure model of prison offending. *Journal of Criminal Justice*, 33(3), 257–266.
- Institute for Criminal Policy Research. (2015). *World Prison Brief*. Pridobljeno na <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief>
- Jackson, J. in Ammen, S. (1996). Race and correctional officers' punitive attitude toward treatment programs of inmates. *Journal of Criminal Justice*, 24(2), 153–166.
- Jiang, S. in Winfree, L. T. (2006). Social support, gender, and inmate adjustment to prison life: Insights from a national sample. *The Prison Journal*, 86(1), 4–10.
- Kaminski, M. M. (2003). Games prisoners play: Allocation of social roles in a total institution. *Rationality and Society*, 15(2), 189–218.
- Liebling, A. (2004). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality and prison life*. Oxford: Clarendon Press.
- Liebling, A. (2011). Distinctions and distinctiveness in the work of prison officers: legitimacy and authority revisited. *European Journal of Criminology*, 8(6), 484–499.
- Liebling, A. in Price, D. (2001). *The prison officer*. Great Britain: HMP Leyhill.
- Liebling, A., Durie, L., Stiles, A. in Tait, S. (2005). Revisiting prison suicide: The role of fairness and distress. V A. Liebling in S. Maruna (ur.), *The effects of imprisonment* (str. 209–231). Cullompton: Willan.
- McNeill, F. in Robinson, G. (2011). Liquid legitimacy and community sanctions. V A. Crawford in A. Hucklesby (ur.), *Legitimacy and compliance in criminal justice* (str. 116–137). Cullompton: Willan.
- Meško, G., Frangež, D., Rep, M. in Sečnik, K. (2006). Zapor: družba znotraj družbe – pogled obsojencev na odnose in življenje v zaporu. *Socialna pedagogika*, 10(3), 261–286.

- Meško, G., Hacin, R. in Eman, K. (2014). Trust in police by Slovenian law and criminal justice and security students. *Varstvoslovje*, 16(4), 471–491.
- Meško, G., Tankebe, J., Čuvan, B. in Šifrer, J. (2014). Samozaznava legitimnosti policistov in pravosodnih policistov v Sloveniji: perspektive postopkovne pravičnosti nadrejenih, odnosov s sodelavci in zaznane legitimnosti policije v javnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(3), 221–231.
- Meško, G., Valentinčič, D. in Umek, P. (2004). Self-assessment of professional capacity, competence and values of prison officers in Slovenian prisons. V G. Meško, M. Pagon in B. Dobovšek (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe: Dilemmas of contemporary criminal justice* (str. 535–547). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.
- Ministrstvo za pravosodje. (2015). *URSIKS-Organ v sestavi*. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavi/
- Molleman, T. in Leeuw, F. L. (2011). The influence of prison staff on inmate conditions: A multilevel approach to staff and inmate surveys. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 18(2), 217–233.
- Moos, R. H. (1970). Differential effects of the social climates of correctional institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 7(1), 71–82.
- Petrovec, D. in Meško, G. (2006). Back to the future: Slovenia's penological heritage. *Varstvoslovje*, 8(3–4), 356–364.
- Reisig, M. D. in Meško, G. (2009). Procedural justice, legitimacy, and prisoner misconduct. *Psychology, Crime & Law*, 15(1), 41–59.
- Reisig, M. D., Tankebe, J. in Meško, G. (2012). Procedural justice police legitimacy, and public cooperation with the police among young Slovene adults. *Varstvoslovje*, 14(2), 147–164.
- Sparks, J. R. in Bottoms, A. E. (2008). Legitimacy and imprisonment revisited: Some notes on the problem of order ten years after. V J. M. Byrne, D. Hummer in F. S. Taxman (ur.), *The culture of prison violence* (str. 91–104). Boston: Allyn & Bacon.
- Sparks, J. R., Bottoms, A. E. in Hay, W. (1996). *Prisons and the problem of order*. Oxford: Clarendon Press.

- Stern, V. (1987). *Bricks of Shame*. London: Penguin.
- Sternberger, D. (1968). Legitimacy. V D. L. Sills (ur.), *The international encyclopedia of the social sciences* (str. 244–248). New York: Free Press.
- Tait, S. (2011). A typology of prison officer approaches to care. *European Journal of Criminology*, 8(6), 440–454.
- Tankebe, J. (2013). Viewing things differently: The dimensions of public perceptions of police legitimacy. *Criminology*, 51(1), 103–135.
- Tankebe, J. (2014). Rightful authority: Exploring the structure of police self-legitimacy. *University of Cambridge – Institute of Criminology*. Pridobljeno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2499717
- Toch, H. (1978). Social climate and prison violence. *Federal Probation*, 42(4), 21–25.
- Toch, H. in Klofas, J. (1982). Alienation and desire for job enrichment among correction officers. *Federal Probation*, 46(1), 35–47.
- Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. London: Yale University Press.
- Tyler, T. R. (2003). Procedural justice, legitimacy, and the effective rule of law. *Crime & Justice*, 30, 283–358.
- Tyler, T. R. (2010). “Legitimacy in corrections” policy implications. *Criminology & Public Policy*, 9(1), 127–134.
- Tyler, T. R. in Blader, S. (2000). *Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia: Psychology Press.
- Tyler, T. R. in Huo, Y. J. (2002). *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York, NY: Russell Sage.
- Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij [URSIKS]. (2015). *Letno poročilo 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje.
- Van der Laan, A. in Eichelsheim, V. (2013). Juvenile adaptation to imprisonment: Feelings of safety, autonomy and well-being, and behaviour in prison. *European Journal of Criminology*, 10(4), 424–443.
- Van Voorhis, P., Cullen, F. T., Link, B. G. in Wolfe, N. T. (1991). The impact of race and gender on correctional officers’ orientation to the integrated environment. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 28(4), 472–500.

- Williams, T. A. (1983). Custody and conflict: An organizational study of prison officers roles and attitudes. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 16(1), 44–55.
- Woolf, L. J. (1990). *Prison disturbances*. London: HMSO.
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij [ZIKS-1]. (2000). *Uradni list RS*, (22/00).
- Zimmer, L. (1986). *Women guarding men*. Chicago: University of Chicago Press.

Legitimnost in samozaznava legitimnosti lovskih in ribiških čuvajev¹

Katja Eman, Srečko F. Kroppe in Miroslav Žaberl

Povzetek

Zaupanje je eden od temeljev dobrega sodelovanja. Z vidika formalnega družbenega nadzorstva je zelo pomembno za uspešno opravljanje nalog. V to skupino nadzorovalcev uvrščamo tudi ribiške in lovske čuvaje, ki morajo pri svojem delu sodelovati tako s prebivalci lokalne skupnosti kot tudi z drugimi formalnimi družbenimi nadzorovalci. To pomeni, da potrebujejo podporo javnosti, članov lovskih/ribiških družin, na drugi strani pa tudi policije. Namen prispevka je predstaviti dejavnike zaupanja lovskih in ribiških čuvajev do policije in vodstev njihovih stanovskih družin, ki smo jih preučevali v študiji, izvedeni v aprilu in maju 2015. Ugotovili smo, da se rezultati med lovsкими in ribišкими čuvaji ne razlikujejo. Na zaupanje v policijo vplivata učinkovitost policije in ujemanje moralnih vrednot čuvajev z vrednotami policistov. Kot pomembne dejavnike sodelovanja s policisti izpostavljajo tudi vljudnost policistov ter spoštljivo in pravično obravnavo občanov v postopkih. Na zaupanje v policijo vpliva tudi pripravljenost policistov nuditi pomoč oškodovancem in uspešno vzdrževanje reda. Pomembna dejavnika zaupanja čuvajev do članov in vodstev stanovskih družin sta sprejemanje enakih moralnih norm in stopnja izobrazbe. V obeh analizah se je ujemanje moralnih vrednot med čuvaji in policisti ter vodstvu lovskih/ribiških družin pokazalo kot pomemben dejavnik zaupanja, kar pomeni, da podobni dejavniki vplivajo na zaupanje do avtoritet.

¹ Za pomoč pri izdelavi vprašalnika se zahvaljujemo vodji temeljnega raziskovalnega projekta *Legitimnost in zakonitost policijske dejavnosti, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij* (2013–2016), prof. dr. Gorazdu Mešku.

I Uvod

Ogrožanje okolja zajema široko paleto poškodb, uničenj in degradacij, povezanih z uporabo, zlorabo in slabim upravljanjem z ‚naravnim okoljem‘ (npr. industrijsko onesnaževanje, odlaganje strupenih odpadkov, namerno in kruto uničevanje rastlin ter ubijanje živali, uničevanje gozdov, zastrupljanje tal idr.). Opozoriti je treba, da dejanje ogrožanja okolja zajema tako dejanja storitve kot tudi opustitve dolžnega ravnanja vsakega posameznika. Dandanes, v procesu globalizacije, nacionalne, naravne, kulturne in druge meje izginjajo. Tudi ogrožanje okolja ne pozna meja. Izliti strupi ne vedo, kje in kako poteka državna meja. Prav tako je zanje vseeno, če so bili prvotno izliti v reko, saj ne bodo ostali samo v vodi. Nezaustavljivo bodo pronicali naprej v zemljo, ob temperaturnih spremembah pa bodo izhlapevali še v ozračje. Nobenih meja, le za vedno uničeno naravno okolje, ki v večini primerov nikoli več ne bo doseglo prvotnega stanja, preden je vanj posegel človek. Zato se dandanes vedno pogosteje srečujemo s pojavom globalnega ogrožanja okolja. Nekoč lokalno in omejeno uničevanje ter izkoriščanje oziroma ogrožanje okolja je dobilo transnacionalne razsežnosti.

Kljub širokemu naboru ukrepov in dejavnosti različnih vladnih in nevladnih organizacij v zadnjih dveh desetletjih ostaja eden večjih izzivov 21. stoletja vzpostavitev ravnovesja med človeško porabo naravnih virov in varstvom okolja – zaščito rastlinskih in živalskih vrst. Žal človeška blaginja in varstvo okolja nista medsebojno izključujoča, zato je za doseganje trajnostnega razvoja in ravnovesja potrebna enaka pozornost in skrb na obeh straneh; z drugimi besedami uporabo zasebnega kapitala, proizvodnjo bogastva, izboljšanje pogojev človeškega življenja in varstvo okolja kot cilje sodobne družbe je treba zasledovati z enako zavzetostjo. V sodobni družbi nenehnega razvoja in napredka veliko dejavnikov, kot so rast prebivalstva, hiter tehnološki razvoj, dinamika globalnih politik, liberalizacija trgovanja ipd., ovira doseganje zelenega ravnovesja, še posebej, ko se pojavijo brezvestne zasebne elite ter podkupljivi posamezniki. Na tem mestu nastopijo predstavniki formalnega družbenega nadzorstva, ki imajo vedno bolj pomembno vlogo pri varovanju in ohranjanju okolja. Sem med drugim spadajo tudi lovski in ribiški čuvaji, ki s svojim delom odkrivajo, kaznujejo in preprečujejo nezakovitosti pri izvajanju lova in ribolova.

Iz uradnih evidenc slovenske policije in inšpekcijskih služb je razvidno, da sta nezakonit ribolov in lov v porastu. Čeprav ne gre za velike razlike med letnimi statistikami, je pri tem treba upoštevati še sivo polje krivolova, kjer številke nikoli niso zabeležene v uradnih evidencah. Simšič in Marolt (2010) opozarjata, da so kljub porastu obeh oblik ekološke kriminalitete kazni še vedno zelo nizke. Avtorja menita, da je na področju lova in ribolova premalo inšpektorjev, zato tudi inšpekcije niso dovolj uspešne. Poleg tega je področje, ki ga morajo pokrivati, čedalje večje (Simšič in Marolt, 2010). Krivolov tako v svetu kot tudi pri nas predstavlja t. i. ‚krvavo industrijo‘, kjer se obrnejo velike vsote denarja. Tako na področju ribolova kot tudi pri lovu je v Sloveniji podobna situacija. Zaradi pomanjkanja in preobremenjenosti inšpekcijskih služb in policije večina nalog nadzora in varovanja okolja pade na ramena lovskih in ribiških čuvajev, ki so za ugotavljanje in preprečevanje nezakonitega lova in ribolova pooblašteni s strani države.

Leskovic (2014) je opozoril na zelo slabo sodelovanje med lovskimi čuvaji in policijo. Izpostavil je »skoraj nično povratno obveščanje območnih policijskih enot na mnoge lovskočuvajske prijave in sprožene policijske postopke za posamezne kršitve, ki jih na terenu povzročijo občani, ter zakonskih omejitev zaradi zagotavljanja varstva osebnih podatkov« (Leskovic, 2014: 645). Kot odgovor oziroma rešitev problema so lovski čuvaji sklenili, da bodo prek spleta in območne Zveze lovskih družin razvili svojo interno območno povezovalno mrežo za hitrejše medsebojno obveščanje in v prid učinkovitejšemu in hitrejšemu akcijskemu delovanju v primeru ugotovljenih primerov krivolova ali nedovoljenega ravnanja občanov v loviščih. V to mrežo bodo vsekakor povezali tudi t. i. rajonske policiste, od katerih pričakujejo najvišjo stopnjo pomoči in strokovno ter logistično pomoč, brez katere ni uspešnih in varnih akcij. Ob tej priložnosti so skupaj izrazili potrebo po večkratnih skupnih sestankih, tesnejšem povezovanju in predvsem učinkovitejšem sodelovanju (Leskovic, 2014).

Glede na porast problematike nezakonitega lova in ribolova, posebnosti izvajanja čuvajske službe ter pomembnost dobrega sodelovanja posameznih organov formalnega družbenega nadzorstva smo želeli s študijo o samozaznavi legitimnosti lovskih in ribiških čuvajev ter o njihovem zaupanju v policijo ter lovske in ribiške družine

razumeti življenje in vlogo čuvajev na področju varovanja okolja. Zelo pogosto se raziskave o čuvajih zanašajo zgolj na mnenje javnosti, zato smo z raziskavo poskušali to odstopanje popraviti tako, da smo zbirali vidike in izkušnje lovskih in ribiških čuvajev pri izvajanju njihovih nalog na področju varovanja okolja. Namen prispevka je predstaviti dejavnike zaupanja lovskih in ribiških čuvajev do policije in vodstev njihovih lovskih/ribiških družin. Čuvaji pomembno prispevajo k varovanju okolja. Zaupanje je temelj dobrega sodelovanja z notranjo javnostjo in formalnimi družbenimi nadzorovalci, saj pri opravljanju svojega dela potrebujejo podporo članov družin, na drugi strani pa tudi policije. Prispevek je razdeljen na tri dele; kratki predstavitvi lovskih in ribiških čuvajev sledijo pregled preteklih študij, predstavitev rezultatov opravljene študije in na koncu razprava o ugotovitvah ter predlogi sprememb.

2 Lovski in ribiški čuvaji ter varstvo okolja

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SAZU, 2015: 32) je zapisano, da je čuvaj »kdor poklicno kaj čuva«. V Sloveniji sta na področju varstva okolja najbolj znana lovski in ribiški čuvaj. Njuno delo podrobneje opredelita Zakon o divjadi in lovstvu (ZDLov-1, 2004) in Zakon o sladkovodnem ribištvu (ZSRib, 2006) ter podzakonska akta Pravilnik o organizaciji lovsko-čuvajske službe, o vsebini in pogojih za opravljanje izpita za lovskega čuvaja ter obliki izkaznice in službenega znaka (2005) in Pravilnik o opravljanju strokovnega izpita za ribiškega čuvaja (2007). Določene naloge lovski in ribiški čuvaji izvajajo tudi na osnovi druge zakonodaje s področja varstva okolja, kot so Zakon o varstvu okolja (ZVO-1A, 2006), Zakon o ohranjanju narave (ZON-UPB2, 2004), Zakon o vodah (ZV-1, 2002), Zakon o zaščiti živali (ZZZiv, 2004) idr.

2.1 Lovski čuvaji

Zakon o divjadi in lovstvu (ZDLov, 2004) pooblašča upravljavce lovišč in jim daje status uradne osebe, s tem pa tudi posebne pravice in dolžnosti. Lovski čuvaj sme samo tisto, kar je izrecno dovoljeno v okviru njegovih pooblastil. Zakon področje lovskočuvajske službe ureja od 70. do 73. člena (pogoji za opravljanje službe, pooblastila lovskega čuvaja, zahteve za lovsko-čuvajski izpit). Po ZDLov (2004) mora biti vsaj en lovski čuvaj

na 2.000 ha lovne površine in najmanj en lovski čuvaj v vsakem revirju, pri čemer mora upravljavec zagotoviti nadzor in tudi voditi evidence. Lovski čuvaj je o svojem delu dolžan poročati lovski družini. Problem razumevanja zakonskih določil predstavlja ZDLov (2004), ki navaja, da ima lovski čuvaj pooblastilo privedbe osebe, ne omenja pa odvzema prostosti. Prav tako lahko čuvaj preglede opravlja le, če pregledana oseba prostovoljno sodeluje in se strinja s pregledom (vozilo, prtljaga idr.) in ne sme uporabljati prisilnih sredstev. Zakon prav tako določa, da lovski čuvaj postopke lahko opravlja samo pri osebi, ki je kršila zakon ali ga je nameravala kršiti. Žaberl (2005) je opozoril na terminološke nedoslednosti zakona kot tudi na tautologijo členov zakona, ki opredeljujejo pooblastila čuvajev. Dodal je, da je smisel pooblastil uradnih oseb v tem, da so te osebe »zakonsko pokrite« za izvajanje ukrepov in s tem ekskulpirane kazenske in civilne odgovornosti v primeru, da ravnajo skladno z določili pozitivne zakonodaje.

2.2 Ribiški čuvaji

Po ZSRib (2006) morajo ribiške družine, ki jim je bila podeljena koncesija za upravljanje z določenimi celinskimi vodotoki, vse vodotoke, ki so jim dodeljeni v upravljanje ustrezno nadzorovati. Za nadzor nad ribolovom in ribolovnimi upravičenci so po zakonu pooblašteni ribiški čuvaji. Ribiški čuvaj je lahko vsak polnoletni državljan Republike Slovenije, ki ima najmanj tri leta opravljen izpit za ribiča in opravi izpit za ribiškega čuvaja. Odločbo ter službeni znak in izkaznico mu podeli minister, pristojen za kmetijstvo. Pridobljeno licenco mora ribiški čuvaj po obdobju šestih let obnoviti (Žaberl, 2007). Naloge ribiškega čuvaja so predvsem nadzor nad ribolovom in ribolovnimi upravičenci, nudenje pomoči in dajanje nasvetov ribičem, zaznavanje nedovoljenih posegov v vodotoke, obveščanje in izvajanje določenih aktivnosti v primerih poginov rib ali onesnaženja vodotokov, vodenje določenih evidenc ter poročanje in obveščanje pristojni ribiški inšpekciji o ugotovljenih kršitvah. Ribiški čuvaj ima pri izvajanju svojih nalog, ki jih izvršuje na podlagi javnega (zakonskega) pooblastila, status uradne osebe. Pri izvajanju svojih nalog sme osebi, ki izvaja ribolov pregledati ribolovno dovolilnico, zahtevati dokument za dokazovanje istovetnosti, pregledati ribolovni pribor, vabo, ribolovno opremo, ribiško torbo in uplen, zaseči

ribolovni pribor, vabo ali uplen, odvzeti ribolovno dovolilnico ter za dokazovanje kršitev tudi fotografirati in snemati (Žaberl, 2008). Pri tem je teritorialno omejen, saj sme naloge izvajati le na ribiškem okolišu, za katerega ga je pooblastil pristojni minister. Silo sme uporabljati zgolj v primeru silobrana (Žaberl, 2008). Glede tega je Novak (2001) ugotovil, da ribiški čuvaji menijo, da bi bili bolj učinkoviti, če bi lahko kazni izrekli na kraju dogajanja ter imeli dovoljenje za pregled osebnega vozila.

Tako kot pri lovskih čuvajih je tudi pri ribiških čuvajih prisoten problem zakonske nedorečenosti in možnosti različnih interpretacij zakonov ter ponekod prešibkih pooblastil, ki bi čuvajem omogočale lažje in bolj učinkovito delo ter morebiti tudi manjše obremenjevanje policije in drugih organov formalnega družbenega nadzorstva (npr. inšpekcijske službe), s katerimi čuvaji pri svojem delu sodelujejo.

2.3 Sodelovanje lovskih in ribiških čuvajev z drugimi nadzornimi institucijami

Lovski in ribiški čuvaji so skladno z zakonsko intenco edini, ki so pooblaščen za neposreden nadzor nad lovom in ribolovom oziroma za nadzor nad ribiški in lovskimi upravičenci. Glede nadzora nad ostalimi določbami zakonodaje, ki se nanaša na varovanje okolja, narave, gozda in voda pa področna zakonodaja predpisuje celo paleto različnih nadzornih mehanizmov. Poleg policije in pristojnih inšpekcij predpisuje zakonodaja s področja varovanja okolja vzpostavitev okoljevarstvenega nadzornika, zakonodaja s področja narave uzakonja naravovarstvenega nadzornika, zakonodaja s področja varovanja voda pa vodovarstvenega nadzornika. Če bi vsi ti nadzorni instituti delovali, kar pa je v praksi redko, bi lahko in morali tako ribiški kot lovski čuvaji aktivno sodelovati z njimi, varovanje okolja pa bi bilo učinkovitejše:

»Sodelovanje z [lovskočuvajskimi službami] je na splošno dobro, včasih pa se tudi kaj zatakne. Opažamo, da je za čuvaje najtrši oreh obravnavanje kršitev znotraj (v okviru) lovske družine, kjer vodilni organi včasih ne storijo tistega, kar bi po zakonu morali. Posebej neprijetno za čuvaje je, če me kot inšpektorja o kršitvah v LD prej obvestijo vsi drugi, čuvaji pa molčijo. Zaradi primerov, ko bi morali ukrepati kot prvi lovski čuvaji, je lovška inšpekcija letos resornemu ministrstvu že podala prve predloge za preklic pooblastil nekaterim lovskim čuvajem ...« (Bojan Kotnik, v Rotar, 654–653 :2014).

Lovski in ribiški čuvaji se pri svojem delu srečujejo z različnimi predstavniki formalnega družbenega nadzorstva in tudi drugimi, katerih delo obsega varstvo okolja oziroma delov le-tega. Iz objav v glasilih Lovec in Ribič je moč razbrati, da so čuvaji v okviru več različnih srečanj z vodji policijskih okolišev, predstavniki redarstev in inšpektorji poskusili poudariti pomen bolj tesnega sodelovanja in sproti reševati nastale nesporazume. Pomembno je, da se lovci, zlasti čuvaji in starešine, spoznajo z vodji policijskih okolišev, ki so vseskozi na terenu ter da razumejo delo eden drugega. Izmenjava informacij med lovci, ribiči in policisti je zelo pomembna, kar se kaže v delovnih razgovorih, ki so nujno potrebni tudi z vidika policijskega dela v skupnosti. Pri tem pa je vsekakor pomembna vloga vodje policijskega okoliša, ki povezuje sodelovanje z lovskimi in ribiški družinami ter drugimi subjekti. Tako prihaja do uspešnega medsebojnega sodelovanja, izmenjave informacij in obveščanja o varnostnih pojavih. Leta 2012 so ribiški čuvaj, policist in medobčinski redar pripravili akcijo, v kateri so pregledali, kaj se dogaja ob reki Kolpi. Ozadje dogodka je bil namen preseči problem enostranskega sodelovanja s policijo v nekaterih občinah (podatke prejme policija, ne poroča pa o nadaljnjem razvoju), kjer včasih pride tudi do »zaničevalnega« odnosa do lovskočuvajske službe. Ponekod predstavlja problem tudi korupcija zaradi osebnih poznanstev kršiteljev (Rotar, 2014). Trend dobrega sodelovanja se nadaljuje, saj so se v letu 2013 na pobudo Ribiške zveze Slovenije pričeli skupni sestanki med vodstvi policijskih enot ter vodji policijskih okolišev in predsedniki ribiških družin ter vodji ribiškočuvajskih služb. Do sedaj so bili izvedeni razgovori na območjih Policijske uprave Kranj, Novo mesto in Celje.

Zaradi področja svojega dela ribiški in lovski čuvaji večkrat naletijo tudi na druge kršitve zoper okolje in so o tem dolžni obvestiti druge organe. Tako ZDLov (2004) določa, da če upravljavci lovišča ugotovijo, da se v naravnem okolju kurijo odpadki, kot so odpadne gume, plastika in druge nevarne snovi, je za ukrepanje pristojna okoljska inšpekcija Inšpektorata RS za okolje in prostor. Če opazijo brezobzirno kurjenje odpadkov v naravnem okolju, naj o tem obvestijo Inšpektorat RS za okolje in prostor, Inšpektorat RS za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami (požarna inšpekcija) ali občinski inšpektorat. Pokličejo lahko tudi Regijski center za obveščanje ali policijo, ki o dogodku obvestita vse pristojne organe. Več o samem delu čuvajev, o njihovem zadovoljstvu in zaupanju ter o sodelovanju z drugimi službami pa v nadaljevanju, ko bomo predstavili rezultate opravljene študije.

3 Pretekle študije

Problematika nezakonitega lova je tema razprav na prav vseh nivojih, od lokalnega pa do mednarodnega, zato obširna dejavnost Organizacije združenih narodov (UNODC, 2012), Ameriške okoljevarstvene agencije (US EPA, 2015) in Evropske agencije za okolje (EEA, 2015) ter številnih drugih na tem področju nikakor ne preseneča. Pa vendarle so študije o legitimnosti čuvajev redkost. Pregledali smo različne mednarodne baze, a nismo našli nobene objave s tega področja.

V slovenskem prostoru so bile študije o (samo)legitimnosti opravljene zgolj na področju policijske dejavnosti (Jere, Meško in Nalla, 2012; Meško, Tankebe, Čuvan in Šifrer, 2014; Šifrer, Meško in Bren, 2015; Tankebe in Meško, 2015) in pravosodja (Meško, Eman in Jere, 2013a, 2013b; Meško in Tankebe, 2015), zavodov za prestajanje kazni (Reisig in Meško, 2009;) in o stališčih polnoletnih srednješolcev (Meško, Reisig in Tankebe, 2012; Šifrer, Meško in Bren, 2013) ter študentov prava in varstvoslovja (Reisig, Tankebe in Meško, 2012; Ilie, Eman, Bogush in Meško, 2013; Meško, Eman in Nalla, 2014; Eman in Meško, 2014; Meško in Eman, 2015), na področju varstva okolja – o lovskih in ribiških čuvajih – pa še ne. Preliminarni rezultati pričujoče študije so bili predstavljeni na nacionalni konferenci Dnevi varstvoslovja (Eman, Žaberl, Kroppe in Meško, 2015). Poleg tega so bila v slovenskem prostoru izdelana diplomska dela o lovskih in ribiških čuvajih, ki so se pretežno ukvarjala z njihovimi pooblastili in nalogami (Bratkovič, 2007; Gabrič, 2011; Novak, 2001; Terek, 2013), ne pa tudi z legitimnostjo njihovega dela in zaupanjem.

4 Študija

Opravljena študija se nanaša na preizkus modela postopkovne pravičnosti na podlagi rezultatov ankete med lovskimi in ribiškiimi čuvaji v Sloveniji. Postavili smo dve raziskovalni vprašanji: 1) Kako lovski in ribiški čuvaji z vidika legitimnosti dojemajo sami sebe in svoje delo? in 2) Kakšno je zaupanje lovskih in ribiških čuvajev v policijo ter lovske in ribiške družine? Čeprav so zaradi priložnostnega vzorca

rezultati študije informativne narave in predstavljajo izhodišče za nadaljnje raziskovanje, študija v slovenskem prostoru prvič zajame lovske in ribiške čuvaje kot nosilce pooblastil. Že zgoraj smo opozorili, da so bile do sedaj študije o (samo)legitimnosti v Sloveniji izvedene samo na vzorcu policistov in zaporskega osebja (Reisig in Meško, 2009; Šifrer et al., 2013) kot predstavnikov formalnega družbenega nadzorstva.

4.1 Zbiranje podatkov

V aprilu in maju 2015 smo v času obnovitvenega usposabljanja anketirali lovske in ribiške čuvaje. Vzorec anketiranih je vključeval 249 lovskih in 35 ribiških čuvajev iz celotne Slovenije. Anketiranim so člani raziskovalne skupine pred izpolnjevanjem vprašalnika podali navodila za izpolnjevanje anketnih vprašalnikov in odgovorili na njihova vprašanja. V nadaljnjo analizo smo zajeli 272 v celoti izpolnjenih vprašalnikov. Vseh 272 anketiranih je bilo moškega spola in zelo različnih starosti, saj je bil najmlajši čuvaj star 32 let in najstarejši 78 let. Največ čuvajev je starih od 50 do 66 let. Večina čuvajev ima poklicno (83) ali srednješolsko (115) izobrazbo, kot je razvidno iz tabele 1.

Tabela 1: Izobrazba

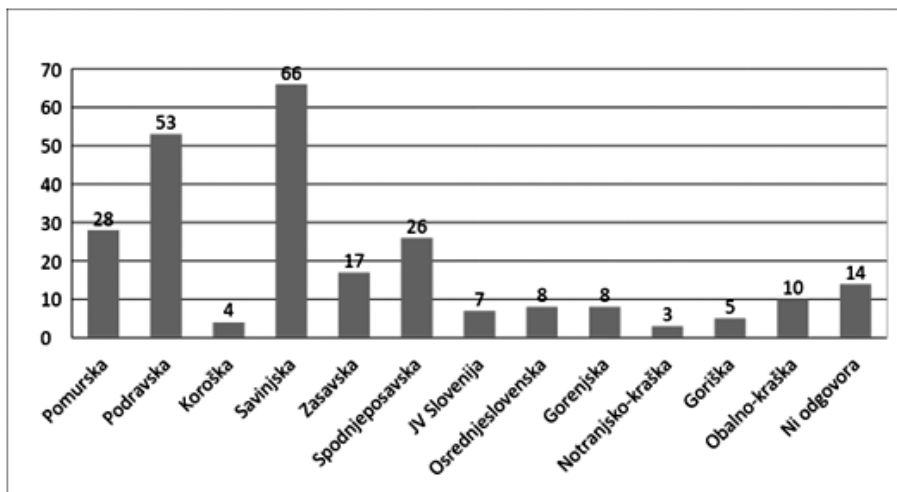
Stopnja izobrazbe	N
Osnovnošolska	14
Poklicna	83
Srednješolska	115
Višja	26
Visoka	21
Univerzitetna	11
Magisterij	1

Tabela 2: Doba izvajanja čuvajske službe

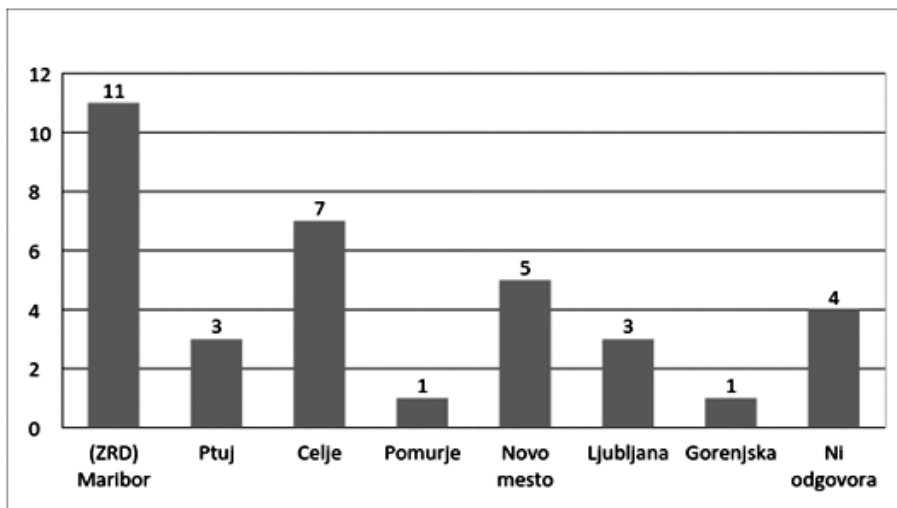
Kako dolgo ste že čuvaj?	N
manj kot 1 leto	8
1-5 let	50
6-10 let	40
11-15 let	74
16 let ali več	100

Tabela 2 prikazuje dolžino izvajanja čuvajske službe v letih. Vidimo lahko, da samo 8 čuvajev opravlja to delo eno leto ali manj, kar 100 čuvajev pa svoje delo opravlja že 16 let in več.

Čuvaje smo vprašali tudi, od kod prihajajo oz. kje opravljajo svoje delo. Tako kot pri ribiških čuvajih, je tudi pri lovskih čuvajih vzorec anketiranih porazdeljen po območju celotne Slovenije. Izjema pri vzorcu ribiških čuvajev je zgolj nezastopanost predstavnikov z območja Primorske (glej grafa 1 in 2).

Graf 1: Regija/območje, kjer so lovske družine anketiranih čuvajev

Graf 2: Regija/območje, kjer so ribiške družine anketiranih čuvajev

Iz odgovorov anketiranih smo razbrali, da ima 238 čuvajev za opravljanje lovske/ribiške čuvajske službe sklenjeno pogodbo oz. sporazum z upravljavcem lovišča/ribiškega okoliša, 30 čuvajev tega nima, 4 čuvaji pa na to vprašanje niso odgovorili. 237 čuvajev pri opravljanju svojega dela vodi dnevnik oz. piše poročila o opravljeni čuvajski službi, 26 čuvajev tega ne počne, 9 čuvajev na to vprašanje ni odgovorilo. Prav tako nas je zanimalo število ur, ki jih v enem mesecu opravijo, kar prikazuje tabela 3. Največ čuvajev opravi do 50 ur čuvajske službe na mesec (231), zgolj 2 čuvaja sta poročala o do 200 opravljenih urah čuvajske službe na mesec.

Tabela 3: Mesečno število ur opravljanja lovske/ribiške čuvajske službe

Število ur	Število čuvajev
do 50 ur	231
od 51 do 100 ur	15
od 101 do 150 ur	5
od 151 do 200 ur	2
ni odgovora	19

Lovski in ribiški čuvaji so poročali, da v njihovi lovski/ribiški družini službo po pogodbi/sporazumu najredkeje opravljajo sami (7) – slednje najpogosteje velja za ribiške čuvaje, saj jih je malo in so razdeljeni po celotnem območju Slovenije. 45 čuvajev službo opravlja skupaj z enim kolegom (2 čuvaja na lovsko/ribiško družino), 59 čuvajev si delo deli še z dvema kolegoma in kar 149 čuvajev si področje dela deli še s 4 ali več kolegi čuvaji (13 čuvajev na vprašanje ni odgovorilo). Večina (236) čuvajev lovsko/ribiško čuvajsko službo opravlja samo za enega upravljavca lovišča oz. ribiškega okoliša, 8 čuvajev službo opravlja za dva upravljavca in 3 čuvaji za več upravljavcev (25 čuvajev na vprašanje ni odgovorilo). Kar zadeva določitev vodje čuvajske službe smo ugotovili, da pri več kot polovici anketiranih čuvajev (147) le-ta ni določen, saj je samo 119 čuvajev potrdilo, da je v njihovi lovski/ribiški družini vodja čuvajske službe določen (6 čuvajev na vprašanje ni odgovorilo). V vodstvu lovske/ribiške družine je na podlagi aktov oz. sklepov vloga, odgovornega za nadzor nad čuvaji, razdeljena med starešino oz. predsednika (155) in gospodarja (90), vodjo čuvajev (6) ali pa je ne opravlja nihče (6) (5 čuvajev na vprašanje ni odgovorilo).

Čuvaji so poročali, da je bilo predmet pritožbe občana samo 5 od 272 anketiranih čuvajev v zadnjih 6 mesecih in so s tem seznanjeni. Razlogi za pritožbo so bili povzročena škoda lovcu ali ribiču ali pristranskost v postopku. Nadalje smo čuvaje, ki so bili deležni pritožbe občana, vprašali, kakšen je bil izid pritožbe. Na vprašanje sta odgovorila samo 2 čuvaja. Eden je poročal, da se je z občanom poravnal, drugi pa, da je ravnal v skladu z zakonom.

Čuvajem smo zastavili še tri vprašanja glede njihove pripravljenosti pomagati drugim oziroma prostovoljno sodelovati pri dejavnostih. Zanimalo nas je, kolikokrat so čuvaji v zadnjih 12 mesecih storili naslednje: 1) Se prostovoljno javili za delo, ki ne spada v okvir njihovih nalog, da bi pomagali svoji lovski/ribiški družini; 2) Pomagali starešini/predsedniku, čeprav jih za to ni prosil; 3) Se posebej potrudili, da bi dobro opravil delo in to bolj, kot je pričakovano. Odgovori čuvajev so prikazani v tabeli 4.

Tabela 4: Pripravljenost čuvajev pomagati drugim in prostovoljno sodelovati pri dejavnostih

	Prostovoljno opravljanje nalog za lovsko/ribiško družino	Pomoč starešini/predsedniku, čeprav za to ni prosil	Poseben trud čuvaja za dobro opravljeno delo
Nikoli	19 (7 %)	14 (5 %)	8 (3 %)
Enkrat	11 (4 %)	14 (5 %)	8 (3 %)
Dvakrat	22 (8 %)	24 (9 %)	27 (10 %)
Trikrat ali več	204 (75 %)	201 (74 %)	218 (80 %)
Ni odgovora	16 (6 %)	19 (7 %)	11 (4 %)
Skupaj	272 (100 %)	272 (100 %)	272 (100 %)

Iz zgornje tabele lahko razberemo, da je večina lovskih in ribiških čuvajev zelo storilnostno naravnanih in so pripravljeni pomagati drugim, tudi nadrejenim v svojih lovskih/ribiških družinah ter se pri svojem delu tudi dodatno potruditi.

V študiji uporabljen vprašalnik je poleg dela o demografskih podatkih, predstavljenih zgoraj, obsegal še sedem delov, ki so vsebovala vprašanja glede naslednjega: 1) stališča čuvajev o njihovi vlogi in njihovem delu

lovskega/ribiškega čuvaja; 2) stališča čuvajev o njihovem življenju kot lovskega/ribiškega čuvaja ter dogajanju znotraj lovske/ribiške družine; 3) stališča čuvajev o odnosu do občanov; 4) stališča čuvajev o odnosu sodelavcev in nadrejenih do njih kot lovskih/ribiških čuvajev; 5) dojemanje pogledov in občutkov občanov do lovskih/ribiških čuvajev na splošno in v lokalni skupnosti; 6) sodelovanje z organi formalnega družbenega nadzorstva ter 7) stališča čuvajev o policiji. Rezultati bodo predstavljeni v nadaljevanju. Zaradi nenaključnega vzorčenja ugotovitev ne moremo enostavno posploševati na celotno populacijo. Podatke smo analizirali s faktorsko analizo, testom zanesljivosti, t-testom in regresijsko analizo, kot bo prikazano v nadaljevanju.

4.2 Spremenljivke in analiza podatkov

V okviru študije smo opravili faktorsko analizo vseh spremenljivk (lestvice) v vprašalniku. Združeno spremenljivko *vloga čuvaja* sestavlja šest spremenljivk (»Prepričan sem, da imam dovolj avtoritete za opravljanje svojih nalog.«, »Prepričan sem, da občanom lahko podam dobre razloge, zakaj so moja pooblastila moralno ustrezna.«, »Mislim, da predstavljam vrednote javnosti v svoji lokalni skupnosti.«, »Mislim, da je prav, da imam kot lovski/ribiški čuvaj posebna pooblastila nad ostalimi občani (npr. pooblastilo za pregled dovolilnice in opreme, odvzem orožja ali opreme).«, »Običajno poslušam in se pogovorim z občani, ki jih imam v postopku.« in »Mislim, da je moja vloga čuvaja potrebna za preprečevanje kršitev zoper okolje (tj. nezakonit lov/ribolov).«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,798$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *zaupanje med člani* sestavljajo tri spremenljivke (»Člani mi zaupajo.«, »Člani me podpirajo.« in »Člani se do mene obnašajo spoštljivo.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,845$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *odnos čuvajev do vodstva* sestavlja osem spremenljivk (»Odločitve vodstva družine so enako poštene do vsakega čuvaja.«, »Vodstvo družine upošteva moje potrebe, ko sprejema odločitve glede mojega dela.«, »Vodstvo lovske/ribiške družine me obravnava s spoštovanjem in dostojanstvom.«, »V lovski/ribiški družini me pošteno obravnavajo.«, »Odločitve vodstva družine vedno temeljijo na dejstvih, ne na osebnih predsodkih.«, »S trenutno nagrado za delo sem zadovoljen.«, »Mislim, da je način, kako vodstvo družine dodeljuje obveznosti, pošten do vseh lovskih/ribiških čuvajev.« in »V vodstvu družine mi navadno obrazložijo svoje odločitve glede mojega dela.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,853$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *odnos čuvajev do občanov* sestavljajo tri spremenljivke (»Pomembno je, da si lovski/ribiški čuvaji vzamejo čas, da občanom razložijo svoje odločitve.«, »Lovski/ribiški čuvaji morajo občanom dovoliti, da izrazijo svoje mnenje, če čuvaj sprejema odločitve, ki imajo zanje posledice.« in »Lovski/ribiški čuvaji imajo dolžnost, da pošteno ravnajo z vsemi občani, ne glede na spol, etnično poreklo ali spolno usmerjenost.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,745$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *moralna vrednota* sestavljajo štiri spremenljivke (»Čutim dolžnost, da se do ljudi v skupnosti, v kateri delam, obnašam skladno z zakoni.«, »Čutim dolžnost do ljudi v skupnosti, v kateri delam.«, »Mislim, da si moja lovska/ribiška družina zasluži lojalnost.« in »Ugotovil sem, da so moje vrednote zelo podobne vrednotam moje lovske/ribiške družine.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,744$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *zadovoljstvo z delom* sestavljata dve spremenljivki (»Večino dni sem glede svojega dela navdušen.« in »V čuvajskem delu resnično uživam.«). Postavljena vprašanja so bila

zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,799$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *stališča občanov o uspešnosti čuvajev* sestavljajo tri spremenljivke (»Občani v lokalni skupnosti, v kateri delam, menijo, da lovski/ribiški čuvaji dobro obvladujejo nezakonit lov/ribolov.«, »Občani v lokalni skupnosti, v kateri delam, menijo, da se lovski/ribiški čuvaji dobro spoprijemajo s kršitvami zoper okolje.« in »Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da lovski/ribiški čuvaji dobro obvladujejo kriminaliteto v zvezi z nezakonitim lovom/ribolovom.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,792$) je zadovoljiva.

Združeno spremenljivko *stališča občanov o poštenosti čuvajev* sestavljajo štiri spremenljivke (»Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da si lovski/ribiški čuvaji vzamejo čas za razlago svojih odločitev.«, »Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da so lovski/ribiški čuvaji do njih pošteni.«, »Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da jih lovski/ribiški čuvaji obravnavajo pravično.« in »Večina občanov v lokalni skupnosti, v kateri delam, meni, da lovski/ribiški čuvaji vedno upoštevajo zakone.«). Postavljena vprašanja so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient $\alpha = ,834$) je zadovoljiva.

V analizo so vključene tudi instrumentalne spremenljivke, in sicer *moralna prilagoditev*, sestavljena iz štirih spremenljivk (»Policisti vedno spoštujejo zakone.«, »Pri obravnavanju ljudi policisti vedno ravnanju v skladu z zakonom.«, »Policisti ravnaajo na načine, ki so skladni z mojimi lastnimi moralnimi vrednotami.« in »Če bi se pogovarjal s policisti iz mojega kraja, bi ugotovil, da so njihove vrednote zelo podobne mojim.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,859$); *obveza ubogati*, sestavljena iz dveh spremenljivk (»Policijske odločitve moraš sprejeti tudi, kljub temu, da meniš, da so napačne.« in »Kar ti reče policist, moraš narediti, tudi če se z njim ne strinjaš.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,759$); *zaupanje v policijo*, sestavljena iz štirih spremenljivk (»Imam zaupanje v policiste.«,

»Policisti v mojem kraju so vredni zaupanja.«, »Ponosen sem na policiste v mojem kraju.«, »Policisti so običajno iskreni.«, »Policisti dobro varujejo človekove temeljne pravice.« in »Policiji lahko zaupam, da se bo odločila tako, da bo prav za moj kraj.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,927$); *postopkovna pravičnost*, sestavljena iz devetih spremenljivk (»Policisti spoštujejo pravice državljanov.«, »Policisti so vljudni do državljanov, s katerimi pridejo v stik.«, »Policisti pravično ravnajo z ljudmi.«, »Policisti vsakogar obravnavajo spoštljivo.«, »Policisti se do državljanov obnašajo spoštljivo.«, »Policisti si vzamejo čas, da poslušajo ljudi.«, »Policisti svoje odločitve razložijo ljudem, ki jih obravnavajo v policijskih postopkih.«, »Policisti se odločajo tako, da probleme rešujejo pravično.« in »Policisti se odločajo na podlagi dejstev.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,936$); *distributivna pravičnost*, sestavljena iz petih spremenljivk (»Policisti dosledno izvajajo zakone do vseh ljudi.«, »Policija zagotavlja enako kakovost storitev vsem državljanom.«, »Policisti so vedno sposobni nuditi pomoč javnosti, ko jo ta potrebuje.«, »Policisti so vedno pripravljene nuditi ustrezno pomoč žrtvam kaznivih dejanj.« in »Policija zagotavlja, da so državljanji seznanjeni s posledicami, ki sledijo kršitvam.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,836$); *učinkovitost policije*, sestavljena iz petih spremenljivk (»Policiji dobro uspeva preprečevati kazniva dejanja v mojem kraju.«, »Policija dobro vzdržuje red v mojem kraju.«, »Policisti se takoj odzovejo na klice o kaznivih dejanjih.«, »Policiji dobro uspeva nadzorovati nasilniško kriminaliteto.« in »V primerjavi z lanskim letom se je število kaznivih dejanj v mojem kraju zmanjšalo.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,855$); *pravni cinizem*, sestavljena iz štirih spremenljivk (»V prepire med prijatelji ali znotraj družine naj se nihče ne vtika.«, »Dandanes mora človek predvsem živeti za danes, jutri pa bo, kar bo.«, »Da prideš do denarja, ni pravih in napačnih poti. So le lažje in težje poti.« in »V redu je, da delaš, kar te je volja, dokler s tem nikomur ne škodiš.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,702$); in *moralna kredibilnost*, sestavljena iz dveh spremenljivk (»Večina ljudi v mojem kraju meni, da zakon v tolikšni meri kaznuje storilce kaznivih dejanj, kot si zaslužijo.« in »Zakon dobro poskrbi, da so storilci kaznivih dejanj ustrezno kaznovani, ne glede na to, koliko denarja imajo.«) (Cronbachov koeficient $\alpha = ,682$). Postavljena vprašanja pri vseh osmih spremenljivkah so bila zaprtega tipa, pri čemer so vprašani izražali svoje strinjanje s trditvami na lestvici od 1 (»Sploh se ne strinjam«) do 4 (»Popolnoma se strinjam«). Prav tako je pri vseh faktorjih stopnja zanesljivosti vprašanj (Cronbachov koeficient α je naveden pri vsaki opisani spremenljivki) zadovoljiva.

Tabela 5: Faktorji

Faktor	M	SD
F1 – Vloga čuvaja (KMO = ,861; var. = 35,817 %; α = ,798)	4,08	0,60
F2 – Zaupanje med člani (KMO = ,716; var. = 65,253 %; α = ,845)	4,14	0,64
F3 – Odnos čuvajev do vodstva (KMO = ,884; var. = 44,375 %; α = ,853)	3,75	0,72
F4 – Odnos čuvajev do občanov (KMO = ,670; var. = 50,655 %; α = ,745)	4,43	0,64
F5 – Moralne vrednote (KMO = ,792; var. = 37,480 %; α = ,744)	4,35	0,52
F6 – Zadovoljstvo z delom (KMO = ,500; var. = 16,685 %; α = ,799)	3,94	0,82
F7 – Stališča občanov o uspešnosti čuvajev (KMO = ,672; var. = 58,294 %; α = ,792)	3,53	0,74
F8 – Stališča občanov o poštenosti čuvajev (KMO = ,790; var. = 55,334 %; α = ,837)	3,87	0,64
F9 – Moralna prilagoditev (KMO = ,708; var. = 59,684 %; α = ,859)	2,94	0,71
F10 – Obveza ubogati (KMO = ,500; var. = 19,716 %; α = ,759)	2,29	0,96
F11 – Zaupanje v policijo (KMO = ,891; var. = 66,771 %; α = ,927)	3,01	0,67
F12 – Postopkovna pravičnost (KMO = ,939; var. = 60,754 %; α = ,936)	2,93	0,59
F13 – Distributivna pravičnost (KMO = ,785; var. = 50,653 %; α = ,836)	2,88	0,62
F14 – Učinkovitost policije (KMO = ,842; var. = 54,302 %; α = ,855)	2,81	0,63
F15 – Pravni cinizem (KMO = ,735; var. = 37,360 %; α = ,702)	2,07	0,79
F16 – Moralna kredibilnost (KMO = ,500; var. = 23,774 %; α = ,682)	2,57	0,89

Tabela 5 prikazuje faktorje združenih spremenljivk. Zaradi majhnih vrednosti pri analizi testa zanesljivosti faktorjev 6, 10 in 16 nismo vključili v nadaljnjo obravnavo.

V analizo sta bili vključeni tudi dve demografski spremenljivki – *izobrazba* (»osnovnošolska«, »poklicna«, »srednješolska«, »višja«, »visoka«, »univerzitetna«, »magisterij« in »doktorat«) in *doba izvajanja čuvajske službe* (»manj kot 1 leto«, »5–1 let«, »10–6 let«, »15–11 let« in »16 let ali več«).

V nadaljevanju smo z regresijsko analizo ugotavljali, kateri dejavniki vplivajo na zaupanje ribiških in lovskih čuvajev v policijo, zaupanje med čuvaji ter zaupanje čuvajev do vodstva, tj. lovskih in ribiških družin. Oblikovali smo tri regresijske modele, ki so predstavljeni v nadaljevanju.

Tabela 6: Regresijski model zaupanja čuvajev v policijo

Spremenljivke	Zaupanje v policijo			
	B	R ²	t-vrednost	VIF
F1 – Vloga čuvaja	-0,04	-0,04	-0,93	1,72
F2 – Zaupanje med člani	0,03	0,03	0,76	1,93
F3 – Odnos čuvajev do vodstva	0,05	0,06	1,34	1,85
F4 – Odnos čuvajev do občanov	0,02	0,02	0,49	1,51
F5 – Moralne vrednote	0,1	0,08	1,89	1,81
F7 – Stališča občanov o uspešnosti čuvajev	0,06	0,07	1,5	2,18
F8 – Stališča občanov o poštenosti čuvajev	-0,06	-0,06	-1,12	2,46
F9 – Moralna prilagodljivost	0,19	0,21	4,6	2,23
F12 – Postopkovna pravičnost	0,47	0,42	6,88	3,88
F13 – Distributivna pravičnost	0,2	0,19	3,04	3,94
F14 – Učinkovitost policije	0,1	0,1	2,03	2,17
F15 – Pravni cinizem	-0,04	-0,05	-1,56	1,11
Doba izvajanja čuvske službe	0,01	0,02	0,67	1,06
Stopnja izobrazbe	0,001	0,002	0,06	1,2

Opomba. Stolpci so nestandardizirani regresijski koeficienti (*b*) in standardizirani regresijski koeficienti (β). $p < 0,05$, $R^2 = 0,75$

Model nam pokaže, da na zaupanje čuvajev v policijo vplivajo moralna prilagodljivost, postopkovna in distributivna pravičnost ter učinkovitost policije. Lovski in ribiški čuvaji cenijo vljudnost, spoštljivost in pravičnost policistov pri njihovem odnosu do državljanov ter njihovo pripravljenost pomagati žrtvam kaznivih dejanj. Pomembno je, da policisti dobro vzdržujejo javni red in mir v kraju, kjer čuvaji delajo, z drugimi besedami, da dobro opravljajo svoje delo. Na zaupanje čuvajev v policijo pa vpliva tudi skladnost moralnih vrednot med policisti in čuvaji.

Tabela 7: Regresijski model zaupanja med čuvaji

Spremenljivke	Zaupanje med čuvaji			
	B	R ²	t-vrednost	VIF
F1 – Vloga čuvaja	0,23	0,2	3,61	1,65
F3 – Odnos čuvajev do vodstva	0,36	0,4	7,34	1,55
F4 – Odnos čuvajev do občanov	0,08	0,08	1,43	1,5
F5 – Moralne vrednote	0,07	0,05	0,89	1,83
F7 – Stališča občanov o uspešnosti čuvajev	0,01	0,01	0,13	2,2
F8 – Stališča občanov o poštenosti čuvajev	0,14	0,14	2,06	2,433
F9 – Moralna prilagodljivost	-0,05	-0,05	-0,72	2,4
F11 – Zaupanje v policijo	0,07	0,07	0,76	3,93
F12 – Postopkovna pravičnost	0,09	0,08	0,89	4,55
F13 – Distributivna pravičnost	-0,23	-0,22	-2,54	3,98
F14 – Učinkovitost policije	0,11	0,1	1,59	2,18
F15 – Pravni cinizem	-0,01	-0,01	-0,24	1,12
Doba izvajanja čuvske službe	-0,02	-0,03	-0,73	1,06
Stopnja izobrazbe	0,07	0,13	2,7	1,17

Opomba. Stolpci so nestandardizirani regresijski koeficienti (*b*) in standardizirani regresijski koeficienti (β). $p < 0,05$, $R^2 = 0,48$

Iz tabele 7 je razvidno, da na zaupanje med čuvaji oziroma člani lovskih/ ribiških družin vplivajo naslednje spremenljivke: vloga čuvaja, odnos čuvajev do vodstva, stališča občanov o poštenosti čuvajev, distributivna pravičnost in stopnja izobrazbe. To pomeni, da na zaupanje med čuvaji zelo vplivajo njihovo lastno mnenje o pomembnosti vloge čuvaja in pooblastilih, ki jih imajo. Prav tako je za čuvaje pomembno, da jih vodstvo lovske/ribiške družine obravnava spoštljivo in dostojno. Pri stopnji izobrazbe pa smo ugotovili, da višanje stopnje izobrazbe premo sorazmerno vpliva na zaupanje med člani, ali z drugimi besedami, bolj ko so čuvaji izobraženi, višja je stopnja zaupanja med njimi.

Tabela 8: Regresijski model zaupanja čuvajev do nadrejenih v ribiški/lovski družini

Spremenljivke	Zaupanje do nadrejenih			
	B	R ²	t-vrednost	VIF
F1 – Vloga čuvaja	0,04	0,03	0,43	2,67
F2 – Zaupanje med člani	0,45	0,41	7,21	1,63
F4 – Odnos čuvajev do občanov	-0,03	-0,03	-0,44	1,58
F5 – Moralne vrednote	0,37	0,26	4,48	1,71
F7 – Stališča občanov o uspešnosti čuvajev	0,04	0,04	0,67	2,19
F8 – Stališča občanov o poštenosti čuvajev	0,02	0,02	0,21	2,54
F9 – Moralna prilagodljivost	0,01	0,01	0,07	2,43
F11 – Zaupanje v policijo	0,12	0,11	1,26	3,94
F12 – Postopkovna pravičnost	-0,09	-0,07	-0,71	4,56
F13 – Distributivna pravičnost	0,05	0,04	0,43	4,08
F14 – Učinkovitost policije	-0,09	-0,07	-1,09	2,19
F15 – Pravni cinizem	-0,07	-0,07	-1,56	1,12
Doba izvajanja čuvajske službe	-0,03	-0,06	-1,26	1,06
Stopnja izobrazbe	-0,07	-0,12	-2,47	1,18

Opomba. Stolpci so nestandardizirani regresijski koeficienti (*b*) in standardizirani regresijski koeficienti (β). $p < 0.05$, $R^2 = 0,46$

Regresijski model zaupanja čuvajev do nadrejenih v ribiški/lovski družini nam pokaže, da na zaupanje čuvajev do vodstva vplivajo zaupanje med člani v družini in moralne vrednote. Slednje pomeni, da lojalnost čuvajev do družine in enakost oziroma ujemanje vrednot čuvajev z vrednotami družine pomembno vplivajo na zaupanje. Za čuvaje je pomembno, da lahko zaupajo drugim članom v družini, prav tako pa na njihovo zaupanje do vodstva vpliva spoštljivo vedenje nadrejenih do njih.

Ugotovili smo, da se rezultati med lovskimi in ribiškimi čuvaji ne razlikujejo. Na zaupanje v policijo vplivata učinkovitost policije in ujemanje moralnih vrednot čuvajev z vrednotami policistov. Kot pomembne dejavnike sodelovanja s policisti čuvaji izpostavljajo tudi vljudnost policistov ter spoštljivo in pravično obravnavo občanov v postopkih. Na njihovo zaupanje v policijo vpliva tudi pripravljenost policistov nuditi pomoč oškodovancem in uspešno vzdrževanje reda in miru v lokalni skupnosti, kjer čuvaji delajo. Na zaupanje čuvajev do članov in vodstev in njihovih družin pomembno vplivata sprejemanje enakih moralnih norm oziroma ujemanje moralnih vrednot med njimi in drugimi člani ter vodstvi in višja stopnja izobrazbe.

5 Razprava

Regresijski model nam pokaže, da na zaupanje čuvajev v policijo vplivajo moralna prilagodljivost, postopkovna in distributivna pravičnost ter učinkovitost policije. Podobno kot v drugih študijah (Reisig in Meško, 2009; Reisig et al., 2012; Meško et al., 2013; Meško, Hacin in Eman, 2014; Meško et al., 2014) tudi pri čuvajih na njihovo zaupanje v policijo pomembno vpliva skladnost moralnih vrednot med njimi in policisti. Lahko sklepamo, da pride med obema skupinama predstavnikov formalnega družbenega nadzorstva do poistovetenja do določene mere. Slednje je tudi nekako logično, saj obe skupini pri opravljanju svojega dela opravljata naloge varovanja oz. varstva okolja.

Da bi dobro opravljali svoje delo, se morajo lovski in ribiški čuvaji v svoji vlogi dobro počutiti. Z drugimi besedami, na zaupanje med čuvaji zelo vplivajo njihovo lastno mnenje o pomembnosti vloge čuvaja in pooblastilih, ki jih imajo. Prav tako je za čuvaje pomembno, da jih vodstvo lovske/ribiške družine obravnava spoštljivo in dostojno. Za razliko od zaupanja do policije pa pri čuvajih višanje stopnje izobrazbe premo sorazmerno vpliva na zaupanje med člani, ali z drugimi besedami, bolj ko so čuvaji izobraženi, višja je stopnja zaupanja med njimi. Kar zadeva njihovo zaupanje do nadrejenih oz. vodstev lovskih/ribiških družin pa lojalnost čuvajev do družine in enakost oziroma ujemanje njihovih

vrednot z vrednotami družine pomembno vpliva na zaupanje čuvajev do vodstva. Nadalje je za čuvaje pomembno, da lahko zaupajo drugim članom v družini, prav tako pa na njihovo zaupanje do vodstva vpliva spoštljivo vedenje nadrejenih do njih.

V obeh analizah se je ujemanje moralnih vrednot med čuvaji in policisti ter vodstvu lovskih družin pokazalo kot pomemben dejavnik zaupanja, kar pomeni, da podobni dejavniki vplivajo na zaupanje do avtoritet. Podobno so ugotovili tudi Meško, Reisig in Tankebe (2012), Ilie, Eman, Bogush in Meško (2013), Meško, Hacin in Eman (2014), Meško in Eman (2015) ter Tankebe in Meško (2015). Prispevek predstavlja rezultate prve študije o zaupanju lovskih in ribiških čuvajev do policije in lovskih ter ribiških družin v Sloveniji ter predstavlja dobro izhodišče za nadaljnje raziskovalno delo. Čeprav se v tem trenutku zdi, da bo potrebno še kar nekaj volje in truda, da bodo lovski in ribiški čuvaji lahko opravljali svoje delo brez pravnih ovir, kot so nenehno spreminjanje pravil varstva okolja, neuspešno implementiranje določil, slaba urejenost pooblastil čuvajev ter prekrivanje področja delovanja z drugimi organi nadzora, in nizali uspehe kot posledico dobrega sodelovanja z drugimi organi formalnega družbenega nadzorstva, kot sta policija in inšpekcija, so rezultati glede zaupanja med njimi obetajoči. Tudi kar zadeva stališča državljanov do čuvajev se je pokazalo, da so jim načeloma naklonjeni in so z njimi pripravljeni sodelovati. Malo več težav se pojavi samo v trenutku, ko so čuvaji tisti, ki so državljane dobili pri kršitvah pravil varstva okolja. Kljub vsemu smo priča procesu integracije oziroma sprejemanju lovskih in ribiških čuvajev kot ene izmed skupin varuhov okolja.

Literatura

- Bratkovič, R. (2007). *Izvajanje pooblastil ribiškega čuvaja* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Eman, K. in Meško, G. (2014). Trust and legitimacy of policing in Central and Eastern Europe – student perspective. V G. Meško (ur.), *Understanding professionalism, trust, and legitimacy: conference proceedings* (str. 85–86). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.

- Eman, K., Žaberl, M., Krope, S. in Meško, G. (2015). Lovski in ribiški čuvaji – zaupanje v policijo, lovske in ribiške družine. V B. Flander, I. Areh in M. Modic (ur.), *16. dnevi varstvoslovja: zbornik povzetkov* [Elektronski vir] (str. 27). Pridobljeno na <http://www.fvv.um.si/dv2015/DV-2015-Povzetki.pdf>
- Evropska agencija za okolje [EEA]. (2015). *The European Union and trade in wild fauna and flora*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/environment/cites/home_en.htm
- Gabrič, K. (2011). *Pooblastila lovskega čuvaja* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Ilie, A.-R., Eman, K., Bogush, G. in Meško, G. (2013). Legal cynicism in Romania, Slovenia and Russia - a comparative approach of crime and criminal justice related variables. V E.-M. Fodor (ur.), *Efficiency of legal norms* (str. 441–451). Bukarešta: Hamangiu.
- Jere, M., Meško, G. in Nalla, M. (2012). Trust and legitimacy of police: an assessment of Slovenian citizen's perceptions. V *Criminology in the 21st century: a necessary balance between freedom and security: book of abstracts* (str. 232). Bilbao: TISA Congressos.
- Leskovic, B. (2014). Sestanek lovskih čuvajev in starešin ZLD Ljubljana s predstavniki Policije. *Lovec, XCVII(12)*, 645.
- Meško, G. in Eman, K. (2015). Legitimacy of policing in Central and Eastern Europe: Results from cross-national law student survey. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 231–260). Cham [etc.]: Springer.
- Meško, G., Eman, K. in Jere, M. (2013a). Kratka razprava o legitimnosti institucij formalnega družbenega nadzorstva v času družbenoekonomske krize v Sloveniji. V G. Meško (ur.), *Kriminaliteta, nered in družbeno nadzorstvo v času ekonomske krize – kriminološke refleksije: zbornik povzetkov* (str. 12). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Meško, G., Eman, K. in Jere, M. (2013b). Legitimnost policijske dejavnosti in kazenskega pravosodja v Sloveniji – izzivi za razmislek v času družbenoekonomske krize. V M. Ambrož, K. Filipčič in A. Završnik (ur.), *Zbornik za Alenko Šelih: kazensko pravo, kriminologija, človekove pravice = Essays in honour of Alenka Šelih: criminal law, criminology, human rights* (str. 119–134). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti; Pravna fakulteta; Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- Meško, G., Eman, K. in Nalla, M. (2014). Citizen trust in police in former Yugoslav Republics: a comparison of Bosnia-Herzegovina, Croatia, Serbia, and Slovenia. V G. Meško (ur.), *Understanding professionalism, trust, and legitimacy: conference proceedings* (str. 117–119). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.
- Meško, G., Hacin, R. in Eman, K. (2014). Trust in police by Slovenian law and criminal justice and security students. *Varstvoslovje*, 16(4), 471–491.
- Meško, G., Reisig, M. D. in Tankebe, J. (2012). Postopkovna pravičnost, legitimnost policije in sodelovanje javnosti s pravosodnimi organi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(2), 112–122.
- Meško, G. in Tankebe J. (ur.). (2015). *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives*. Cham [etc.]: Springer.
- Meško, G., Tankebe, J., Čuvan, B. in Šifrer, J. (2014). Samozaznava legitimnosti policistov in pravosodnih policistov v Sloveniji: perspektive postopkovne pravičnosti nadrejenih, odnosov s sodelavci in zaznane legitimnosti policije v javnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(3), 221–231.
- Novak, M. (2001). *Pooblastila ribiškega čuvaja* (Diplomsko delo). Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Pravilnik o opravljanju strokovnega izpita za ribiškega čuvaja. (2007). *Uradni list RS*, (99/07).
- Pravilnik o organizaciji lovsko-čuvajske službe, o vsebini in pogojih za opravljanje izpita za lovskega čuvaja ter obliki izkaznice in službenega znaka. (2005). *Uradni list RS*, (120/05).
- Reisig, M. D. in Meško, G. (2009). Procedural justice, legitimacy, and prisoner misconduct. *Psychology, Crime & Law*, 15(1), 41–59.
- Reisig, M. D. in Tankebe, J. in Meško, G. (2012). Procedural justice, police legitimacy, and public cooperation with the police among young Slovene adults. *Varstvoslovje*, 14(2), 147–164.
- Rotar, F. (2014). Divjad nima potrebnega miru: Pogovor z lovskim inšpektorjem Bojanom Kotnikom. *Lovec*, XCVII(12), 653–654.
- Simšič, I. in Marolt, J. (2010). *Poročilo o delu lovske in ribiške inšpekcije*. Pridobljeno na <http://www.iko.gov.si/fileadmin/iko.gov.si/pageuploads/LRI/Porocila/LRI2010.pdf>

- Slovenska akademija znanosti in umetnosti [SAZU]. (2015). *Slovar slovenskega knjižnega jezika: SSKJ 2*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Šifrer, J., Meško, G. in Bren, M. (2013). Zakaj mladi spoštujejo zakone – empirična izhodišča Tylerjeve teorije. *Varstvoslovje*, 15(1), 45–63.
- Šifrer, J., Meško, G. in Bren, M. (2015). Assessing validity of different legitimacy constructs applying structural equation modeling. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 161–187). Cham [etc.]: Springer.
- Tankebe, J. in Meško, G. (2015). Police self-legitimacy, use of force, and pro-organizational behavior in Slovenia. V G. Meško in J. Tankebe (ur.), *Trust and legitimacy in criminal justice: European perspectives* (str. 261–277). Cham [etc.]: Springer.
- Terek, M. (2013). *Nezakoniti ribolov v revirjih Ribiške družine Lendava* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede UM.
- United Nations Office On Drugs And Crime [UNODC]. (2012). *Wildlife and forest crime analytic toolkit*. New York: United Nations. Pridobljeno na http://www.unodc.org/documents/Wildlife/Toolkit_e.pdf
- US Environmental Protection Agency [US EPA]. (2015). *Water*. Pridobljeno na <http://yosemite.epa.gov/water/owrcatalog.nsf/7322259e90d060c885256foa0055db68/od79ac32ff7dfc2c85256d83004fda4a!opendocument>
- Zakon o divjadi in lovstvu [ZDLov-1]. (2004). *Uradni list RS*, (16/04).
- Zakon o ohranjanju narave [ZON-UPB2]. (2004). *Uradni list RS*, (96/04).
- Zakon o sladkovodnem ribištvu [ZSRib]. (2006). *Uradni list RS*, (61/06).
- Zakon o varstvu okolja [ZVO-1A]. (2006). *Uradni list RS*, (39/06).
- Zakon o vodah [ZV-1]. (2002). *Uradni list RS*, (67/02).
- Zakon o zaščiti žival [ZZZiv]. (2013). *Uradni list RS*, (38/13).
- Žaberl, M. (2008). *Priročnik za gospodarje in čuvaje v ribiških družinah*. Ljubljana: Ribiška zveza Slovenije.
- Žaberl, M. (2007). Ribiško čuvajska služba in njena pooblastila. *Pravna praksa*, 29(30), 17–19.
- Žaberl, M. (2005). Pooblastila lovskega čuvaja. *Pravna praksa*, 24(43), 17.

O avtorjih

Dr. Aleš Bučar Ručman, docent za sociologijo

Dr. Aleš Bučar Ručman se z vprašanji legitimnosti srečuje v sklopu svojega raziskovanja odklonskosti in kriminalitete, pri čemer zaključuje, da je potrebno kriminaliteto razumeti širše kot le kršitev kazenskopravnih določil. To pristop je sledil pri raziskovanju različnih oblik kriminalitete: npr. okoljske kriminalitete in v obsežni študiji povezave mednarodnih migracij in kriminalitete *Migracije in kriminaliteta: pogled čez meje stereotipov in predsodkov* (Bučar Ručman, 2014).

Dr. Katja Eman, docentka za kriminologijo

Dr. Katja Eman se z raziskovanjem področja legitimnosti ukvarja od leta 2013 dalje. Prvotno se je poglobila v analizo teoretičnih izhodišč in korelatov legitimnosti, potem pa v raziskovanje legitimnosti in zaupanja v organe formalnega družbenega nadzorstva. Je sourednica tematske številke revije Varstvoslovje *Trust and legitimacy in policing and criminal justice* (Meško, McGarrell, Ažman in Eman, 2014). Rezultate raziskovanja s področja legitimnosti policije in kazenskega pravosodja je predstavila na različnih nacionalnih in mednarodnih konferencah ter v soavtorstvu objavila v uglednih kriminoloških revijah in znanstvenih monografijah.

Dr. Benjamin Flander, docent za teorijo prava in države

Znanstveno-raziskovalno in pedagoško delo docenta Benjamina Flandra se osredotoča na teorijo prava, ustavno pravo in človekove pravice v kazenskem pravosodju. Ukvarja se tudi s področjem kritične kriminologije in penologije. Samostojno ali v soavtorstvu je objavil dve znanstveni monografiji (druga obravnava krizo legitimnosti prava v poznomoderni družbi), tri samostojne sestavke v znanstvenih monografijah izdanih pri priznanih mednarodnih založbah in več

izvirnih znanstvenih člankov. V knjigi *Trust and Legitimacy in Criminal Justice: European Perspectives* (Meško in Tankebe (ur.), 2015), ki je izšla pri mednarodni založbi Springer, je v soavtorstvu objavil poglavje o krizi legitimnosti kazenskega pravosodja v državah Srednje in vzhodne Evrope. Od leta 2012 je evalvator pri Skupini držav proti korupciji (GRECO) pri Svetu Evrope.

Rok Hacin, mladi raziskovalec in asistent za kriminologijo

Rok Hacin, magister varstvoslovja je pričel z raziskovanjem legitimnosti leta 2014 z delom o legitimnosti slovenske policije. V okviru doktorskega študija na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru preučuje razvoj slovenske penologije in legitimnost v slovenskih zaporih. Rezultate raziskovanja s področja legitimnosti policije, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij je predstavil na številnih mednarodnih konferencah ter v soavtorstvu objavil več del v kriminoloških revijah.

Dr. Zoran Kanduč, izredni profesor za kriminologijo

Dr. Zoran Kanduč je izredni profesor za kriminologijo in raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Problematično – npr. škodljivo, fetišistično, mistično, propagandno, nelegitimno in celo kriminalno – naravo meščanskega prava je doslej preučeval predvsem v perspektivi družbenega nadzorstva. Njegovo zadnje knjižno delo (iz leta 2013) ima naslov »Politika, pravo, ekonomija in kriminal: kriminološke refleksije postmoderne družbe in kulture«.

Mag. Srečko Felix Krobe, višji predavatelj za področje upravljanja varnostnih organizacij

Mag. Srečko Felix Krobe je z raziskovanjem in delovanjem na področju policijskih pooblastil s poudarkom na napadih na policiste pričel leta 1995 z oceno ogroženosti policistov pri opravljanju njihovih nalog. Pri svojem raziskovanju je dajal poudarek napadom, standardizaciji in tipizaciji policijskih postopkov, strokovni uporabi prisilnih sredstev s pripravo

različnih priročnikov za policiste pri uporabi teleskopske palice, tonfe. Posvečal se je tudi vodenju in upravljanju varnostnih organizacij, zlasti evropskih specialnih enot policije. Na področju zakonitosti policijskih postopkov je pripravil organizacijski model za upravljanje s kaznivimi dejanji napadov na policiste in se podrobneje ukvarjal s preučevanjem področja operativnih postopkov policije, prisilnih sredstev, ukrepanja v različnih situacijah kriznih postopkov policije in vodenja enota policije.

Dr. Branko Lobnikar, izredni profesor za varnostne vede

Dr. Branko Lobnikar je doktoriral s področja kadrovskega menedžmenta in je visokošolski učitelj s področja varnostnih ved. Na Fakulteti za varnostne vede je predstojnik Katedre za policijsko upravljanje in varnostne vede. Raziskovalno se ukvarja s področjem razvoja kadrov, upravljanjem nezaželenega vedenja na delovnem mestu, pluralizacijo policijske dejavnosti v sodobnih družbah ter z vprašanjem policijske etike in integritete. Je avtor in soavtor mnogih znanstvenih in strokovnih člankov ter poglavij v znanstvenih monografijah s področja policijskega dela.

Dr. Gorazd Meško, redni profesor za kriminologijo

Dr. Gorazd Meško je z raziskovanjem področja legitimnosti začel v prejšnjem desetletju z delom o legitimnosti slovenske policije in slovenskih zaporov. Med leti 2010 in 2014 je bil gostujoči raziskovalec (angl. visiting scholar) na Inštitutu za kriminologijo pri Univerzi v Cambridgeu, Velika Britanija. Rezultat raziskovalnega dela na ugledni angleški univerzi je bila knjiga z naslovom *Trust in legitimacy in criminal justice: European perspectives*, izdana pri mednarodni založbi Springer (Meško in Tankebe (ur.), 2015). S področja legitimnosti policije, kazenskega pravosodja in izvrševanja kazenskih sankcij je v soavtorstvu objavil več del v uglednih kriminoloških revijah.

Dr. Maja Modic, docentka za varnostne vede

Dr. Maja Modic se z raziskovanjem področja legitimnosti ukvarja od leta 2013 dalje, kjer je posebno pozornost namenila policijski dejavnosti

in policijskemu delu v skupnosti. Raziskovalno se ukvarja s policijsko dejavnostjo, policijskim delom v skupnosti in legitimnostjo policijske dejavnosti. Je avtorica in soavtorica mnogih znanstvenih in strokovnih člankov ter poglavij v znanstvenih monografijah s področja policijske dejavnosti.

Dr. Mojca M. Plesničar, docentka in raziskovalka

Dr. Mojca M. Plesničar je raziskovalka na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s širšim poljem kaznovanja, najbolj neposredno z vprašanji izrekanja in izvrševanja kazenskih sankcij na teoretični in praktični ravni ter odzivi javnosti nanje. Je avtorica več razprav v domači in tuji periodiki ter monografijah.

Dr. Julian V. Roberts, redni profesor za kriminologijo

Dr. Julian V. Roberts je redni profesor za kriminologijo na Centru za kriminologijo na Pravni fakulteti Univerze Oxford. Trenutno je član Sveta za kaznovanje za področje Anglije in Walesa ter pridružen urednik revij *European Journal of Criminology* in *Canadian Journal of Criminology*. Področja raziskovanja, na katerih je aktiven, obsegajo kaznovalno politiko in prakso, javno mnenje, kriminaliteto in kazensko pravosodje. Je avtor več znanstveno-raziskovalnih del in razprav s področja kriminologije in kazenskega pravosodja v domači in tuji periodiki ter monografijah.

Dr. Andrej Sotlar, izredni profesor za varnostne vede

Dr. Andrej Sotlar se raziskovalno ukvarja z nacionalno varnostjo in nacionalnovarnostno politiko, zasebnim varovanjem in pluralno policijsko dejavnostjo. Z vprašanjem legitimnosti varnostnih organizacij se je srečal v času pripravljanja magistrskega dela o obrambnih politikah, kasneje pa tudi pri pisanju doktorskega dela, kjer je med drugim proučeval izvir legitimnosti zasebnega varovanja. Je tudi soavtor poglavja o javnem mnenju o policijski dejavnosti v knjigi *Trust in legitimacy in criminal justice: European perspectives* (Meško in Tankebe (ur.), 2015).

Dr. Justice Tankebe, predavatelj za področje kriminologijo

Dr. Justice Tankebe je univerzitetni predavatelj za področje kriminologije in direktor magistrskega programa Inštituta za kriminologijo. Njegov raziskovalni interes znotraj kriminologije obsega področja primerjalne kriminologije, teoretične kriminologije, sociologije prava, policijskih postopkov, legitimnosti, organizacijske pravičnosti, nadzora kriminalitete in preučevanje nedržavnih akterjev, demokracije in nereda v Gani ter korupcije. Njegovi trenutni raziskovalni projekti so usmerjeni v preučevanje sprejemanja odločitev glede kaznovanja v Gani, smrtne kazni v Afriki in longitudinalno študijo o legitimnosti nosilcev moči.

Dr. Bojan Tičar, redni profesor za področje prava

Dr. Bojan Tičar je z raziskovanjem področja legitimnosti v kontekstu legalnosti začel z delom/monografijo: Ignorantia iuris nocet – nepoznavanje prava škoduje (Tičar, 2011). Knjigo uporabljajo študenti Fakultete za management Univerze na Primorskem in Visoke šole za računovodstvo Ljubljana kot študijski praktikum. S področja ureditve pravnega sistema Republike Slovenije povezano z legalnostjo in legitimnostjo je objavil več prispevkov na mednarodnem območju, predvsem v deželah zahodnega Balkana. Svoja razmišljanja o legitimnosti in legalnosti zaokrožuje s prispevkom v pričujoči publikaciji.

Dr. Miroslav Žaberl, docent za področje kazenskega prava

Dr. Miroslav Žaberl je z raziskovanjem legitimnosti posegov represivnih organov v človekove pravice začel v letu 2000 in izdal učbenik Policijska pooblastila (Žaberl, 2000) ter druga dela o policijskih postopkih, ravnanju policistov in človekovih pravicah. Na to temo v povezavi z načelom zakonitosti in sorazmernosti je objavil tudi nekaj strokovnih prispevkov v slovenskih in eni tuji pravni publikaciji.

